

**HET
JOURNALISTIEKE
WETEN**

OVER DE
OBJECTIVITEIT
VAN
BETROKKEN
JOURNALISTIEK

TACO RIJSSEMUS

Het journalistieke weten

Het journalistieke weten

Over de objectiviteit van betrokken journalistiek

Journalistic knowledge, on the objectivity of advocacy journalism
(with a summary in English)

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht op gezag van de rector magnificus, prof. dr. G.J. van der Zwaan, ingevolge het besluit van het college voor promoties in het openbaar te verdedigen op vrijdag 14 november 2014 des middags te 4.15 uur

door

Taco Sjoerd Godefridus Rijsssemus

geboren op 18 maart 1969
te Apeldoorn

Het journalistieke weten

Over de objectiviteit van betrokken journalistiek

Taco Rijssemus

Promotores:

Prof. dr. V. Frissen

Prof. dr. J. Raessens

Voor mijn vader

The basis of our governments being the opinion of the people, the very first object should be to keep that right; and were it left to me to decide whether we should have a government without newspapers, or newspapers without a government, I should not hesitate for a moment to prefer the latter.

Thomas Jefferson, 1787

Tout est politique

Slogan tijdens de protesten in Parijs, 1968

Inhoudsopgave

Inleiding	11
0.1 Drie journalistieke modellen	13
0.2 Journalistieke waarheidsvinding	16
0.3 Methodes van onderzoek	21
0.4 Indeling	24

Deel I

Analyse van de normatieve en epistemologische grondslagen van het professiemodel

1 Het professiemodel	29
1.1 De publieke sfeer van Habermas	30
1.1.1 De publieke sfeer in haar liberale gedaante	31
1.1.2 Het ideaal van de publieke sfeer	33
1.1.3 De publieke sfeer en democratie	37
1.1.4 Bedreigingen van de publieke sfeer	39
1.2 De publieke sfeer en de pers	42
1.3 De drie functies van de pers in de publieke sfeer	45
1.3.1 De informatiefunctie	46
1.3.2 De debatfunctie	49
1.3.3 De waakhondfunctie	51
1.4 Conclusie	54
2 Het objectieve journalistieke weten	57
2.1 Een journalist is onafhankelijk en neutraal	59
2.2 Regel 1: een journalist selecteert nieuws op basis van het algemeen belang	64
2.3 Regel 2: een journalist baseert zich op de feiten	67
2.4 Regel 3: een journalist checkt de feiten en onthoudt zich van interpretatie	71
2.5 Regel 4: een journalist publiceert wederhoor	77
2.6 Regel 5: een journalist is een vlieg op de muur	80
2.7 Regel 6: een journalist laat de feiten voor zich spreken	84
2.8 Regel 7: een journalist brengt meningen in balans en onderscheidt ze van feiten	88
2.9 Regel 8: een journalist hanteert objectieve taal	92
2.10 Conclusie	97

Deel II

Kritiek op de normatieve en epistemologische grondslagen van het professiemodel

3	Een kritiek op het machtsvrije professiemodel	103
3.1	De samenhang tussen kennis en macht	103
3.2	De rol van macht in de democratie	110
3.3	De rol van macht in de journalistiek	117
3.3.1	Vrijheid van publicatie en het recht om geld te verdienen met informatie	117
3.3.2	Vrijheid van meningsuiting en de beperkte toegang tot de media	122
3.3.3	Vrijheid van nieuwsgaring en de macht om iemand of iets aan onderzoek te onderwerpen	127
3.4	Conclusie	129
4	Grenzen van het objectieve journalistieke weten	133
4.1	De journalist als gepositioneerde waarnemer	133
4.2	Grenzen aan regel 1: politiek-economische invloed op de nieuwsselectie	137
4.3	Grenzen aan regel 2: politiek-economische invloed op de onderzoeksvraag	142
4.4	Grenzen aan regel 3: politiek-economische invloed op het verificatieproces	144
4.5	Grenzen aan regel 4: politiek-economische invloed op wederhoor	150
4.6	Grenzen aan regel 5: politiek-economische invloed op nieuwscreatie	154
4.7	Grenzen aan regel 6: politiek-economische invloed op beweringen	159
4.8	Grenzen aan regel 7: politiek-economische invloed op feiten en meningen	162
4.9	Grenzen aan regel 8: politiek-economische invloed op taal	167
4.10	Conclusie	170

Deel III

Creatie van een alternatief journalistiek model

5	Het betrokken model	177
5.1	Het postmoderne denken van Mouffe versus het moderne denken van Habermas	178
5.2	De radicaal pluralistische democratie	187
5.3	De agonistische publieke sfeer en de pers	190
5.4	De drie functies van de pers opnieuw bekeken	195
5.4.1	De informatiefunctie: actiejournalistiek	195
5.4.2	De debatfunctie: de ontwikkeling van een collectieve identiteit	199
5.4.3	De waakhondfunctie: de waakhond van een collectieve identiteit	202
5.5	Conclusie	203
6	Het betrokken journalistieke weten	207
6.1	De derde weg van het kritisch realisme	209
6.2	Een journalist is betrokken en onafhankelijk	213
6.3	Regel 1: een journalist maakt een betrokken nieuwskeuze	219
6.4	Regel 2: een journalist stelt een betrokken onderzoeksvraag	221
6.5	Regel 3: een journalist is een betrokken duider van gecheckte feiten	224
6.6	Regel 4: een journalist keert hoor en wederhoor om	228
6.7	Regel 5: een journalist is een betrokken participant	230
6.8	Regel 6: een journalist legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot	233
6.9	Regel 7: een journalist publiceert betrokken feiten	237
6.10	Regel 8: een journalist hanteert betrokken taal	239
6.11	Conclusie	244
7	Casestudies	247
7.1	Operationele uitwerking van de onderzoeksprocedure	247
7.2	<i>NRC Handelsblad</i> , "Paus onder vuur na uitspraak over aids"	250
7.3	RKK, "Pausbezoek overschaduwde door condoomrel"	261
7.4	<i>Zembla</i> , "Geert Wilders profeet van de angst"	270
7.5	Conclusie	285

8	Conclusie	289
8.1	Het professiemodel versus het betrokken model	289
8.2	Het belang van betrokken journalistiek	296
8.3	Paden voor de toekomst	302
	Bibliografie	305
	Bijlage	317
1	Respondenten en topiclijst interviews	317
2	Voorbeeld codering betrokkenheid van beweringen	318
3	Voorbeeld codering juistheid van beweringen	319
4	Artikel <i>NRC Handelsblad</i> , “Paus onder vuur na uitspraak over aids”	321
5	Blog RKK, “Pausbezoek overschaduwd door condoomrel”	323
	Summary	327
	Dankwoord	335
	Curriculum Vitae	337

Inleiding

“Drie keer *de Volkskrant*”, zo typeert Henk Hagoort de actualiteitenrubrieken van de omroepen bij zijn aantreden in 2008 als voorzitter van de Raad van Bestuur van de Nederlandse Publieke Omroep (NPO). De journalistieke programmering doet in zijn ogen geen recht aan het pluriforme karakter van het Nederlandse omroepbestel. Het gevolg: een stevige ingreep in de programmering. De dagelijkse actualiteitenrubriek *Netwerk* maakt plaats voor het programma *Uitgesproken*, afwisselend verzorgd door VARA, EO en WNL. Afhankelijk van de kleur van de omroep wordt het nieuws gemaakt vanuit een links-progressief, een protestants-christelijk of een conservatief-liberaal perspectief.

Als mediadirecteur van de KRO en RKK ben ik direct betrokken bij deze herprofilering van de actualiteitenrubrieken. We besluiten een nieuw programma op te zetten, met een bekende naam: *Brandpunt*. Achteraf blijkt deze naamkeuze ironisch. Het legendarische KRO-actualiteitenprogramma *Brandpunt* onttrok zich als een van de eerste rubrieken aan de katholieke zuil (Vos, 2002, p. 276 e.v.). Nu wordt het heropgericht om zich steviger te committeren aan een levensbeschouwelijke visie. Het kan raar lopen.

Natuurlijk weet ik dan al uit eigen ervaring dat journalistiek op verschillende manieren bedreven kan worden. Mijn journalistieke carrière start bij de regionale omroep die als opdracht heeft het nieuws zo neutraal mogelijk te verslaan. Door mijn overstap van Omroep Gelderland naar de nieuwsrubriek *Hart van Nederland* van de commerciële zender SBS6 – eerst als eindredacteur, later als hoofdredacteur – merk ik hoe anders het er daar aan toegaat. Een brand is nooit zomaar een brand, maar altijd een grote brand met uitslaande vlammen; je mag zelfs muziek onder nieuwsonderwerpen zetten. De opdracht is duidelijk: zorg voor zoveel mogelijk kijkers. Als ik bij de KRO en RKK ga werken, ontdek ik naast de neutrale journalistiek van de regionale omroep en de sterk commercieel gedreven journalistiek van SBS6, een derde vorm van journalistiek: betrokken journalistiek.

Bij journalisten van de publieke omroep kan de oproep van Hagoort, om meer betrokken journalistiek te bedrijven, op veel scepsis rekenen. Ze willen zich niet committeren aan een politieke kleur of levensbeschouwelijke visie. Ze vinden het onzinnig het oude zuilensysteem te reanimeren. In *NRC Handelsblad* verwoordt Carel Kuyt, toenmalig hoofdredacteur van *NOVA*, het gevoel dat onder veel journalisten leeft. Hij pleit voor een neutrale en on-

afhankelijke rubriek: “De kredietcrisis is geen rechts onderwerp. Er bestaan geen katholieke aardbevingen of protestants-christelijke overstromingen. Wij bieden feiten, geen standpunten. Ik denk dat kijkers mans genoeg zijn om een eigen mening te vormen” (Benjamin, 2008). Dat klinkt logisch.

Maar als feiten feiten zijn en een aardbeving een aardbeving, wat is dan in hemelsnaam betrokken journalistiek? Het antwoord wordt, zoals altijd in de journalistieke praktijk, binnen een snel naderende deadline verwacht. Er moet door de KRO immers op korte termijn een nieuwe *betrokken* actualiteitenrubriek op poten worden gezet. Een die onmiskenbaar het DNA van de omroep in zich draagt. Ik merk hoe moeizaam deze zoektocht zich in de praktijk voltrekt: hoe bedrijf je betrokken journalistiek? Ik merk ook hoezeer deze zoektocht om reflectie vraagt. Het praktische vraagstuk ‘hoe betrokken journalistiek te bedrijven’ inspireert mij vervolgens tot dit onderzoek.

Het doel van dit onderzoek is niet alleen om de vraagstukken betreffende betrokken journalistiek met diepgang te behandelen, maar ook concrete handvatten te bieden voor het bedrijven van betrokken journalistiek. Die zijn er namelijk nauwelijks.

Waar bij neutrale journalistiek een redelijk uitgekristalliseerde en gedocumenteerde manier van werken bestaat, een “unity of method” zoals Kovach en Rosenstiel schrijven in hun invloedrijke praktijkboek *The elements of journalism* (2001, p. viii), is deze er niet bij betrokken journalistiek.

De mislukking van de rubriek *Uitgesproken* is exemplarisch. De opvattingen over betrokken journalistiek van de EO verschillen volgens hoofdredacteur Bertus Tichelaar te veel van die van de VARA en die van WNL (*Uitgesproken EO* stopt, 2011). In de journalistiek bestaat er kennelijk weinig overeenstemming over hoe je eigenlijk betrokken journalistiek bedrijft.

In dit proefschrift onderzoek ik of het mogelijk is een coherente methode te ontwikkelen waarmee journalisten hun betrokkenheid bij een politieke stroming of een levensbeschouwelijke visie in hun dagelijkse praktijk professioneel vorm kunnen geven.

Dat lijkt makkelijk. Maar de journalistieke praktijk en de mediawetenschappen zijn twee gescheiden werelden (McNair, 2000, p. ix).

Enerzijds is de journalistiek als beroepsgroep weinig ontvankelijk voor kritiek van buitenaf. Kritiek leidt tot geprikkelde reacties, zo constateert Hans Laroës, voormalig hoofdredacteur van de NOS: “Op kritiek wordt vaak zeer afhoudend gereageerd. Commentaar wordt vaak afgedaan met een verwijzing naar de vrijheid van de journalist om te selecteren, naar persvrijheid. Onderliggende boodschap: ‘niet mee bemoeien’” (Laroës, 2012, p. 306).

Anderzijds hebben wetenschappers vaak een beperkt besef van de journalistieke praktijk. In zijn boek *Gebakken lucht* benadrukt onderzoeksjournalist Nick Davies: “Wetenschappers zijn buitenstaanders die met theorieën komen die niet toepasbaar zijn op de dagelijkse praktijk” (2009, p. 15).

In mijn positie als mediadirecteur van een journalistieke organisatie herken ik dit fenomeen al te goed. Mijn collega's en ik bekijken wetenschappelijke onderzoeken meestal met geveinsde interesse om ze vervolgens diep onderin een bureaula te schuiven. Conclusies en adviezen zijn vaak goed bedoeld, maar in de praktijk onhaalbaar. Een gegeven dat ook in de wetenschappelijke wereld wordt erkend: “Considering the thousands of intelligent people absorbed in media studies around the world, their collective output does not do a great deal of criticism at all” (Gitlin, 1991, p.15). Het is mijn ambitie met dit onderzoek wél een brug te slaan tussen wetenschap en journalistieke praktijk.

0.1 Drie journalistieke modellen

Mijn persoonlijke ervaring met verschillende soorten journalistiek - de commercieel gedreven journalistiek van *Hart van Nederland*, de betrokken journalistiek van KRO en RKK en de neutrale journalistiek van de regionale omroep - is ook wetenschappelijk te duiden. Michael Schudson (1999) ziet deze drie archetypen terug in de journalistieke geschiedenis van Amerika. Hij spreekt van het marktmodel, het betrokken model en het professiemodel. Hoewel deze modellen in werkelijkheid zelden in pure vorm voorkomen - er is altijd sprake van overlap - levert het onderscheid wel degelijk inzicht op in de manier waarop journalistiek wordt bedreven.

Het marktmodel, waartoe *Hart van Nederland* gerekend kan worden maar bijvoorbeeld ook *RTL Boulevard*, is gebaseerd op de gedachte dat journalisten een publiek moeten bedienen bestaande uit consumenten. Of in ieder geval een publiek dat de adverteerder interessant vindt. Bij *Hart van Nederland* uit zich dit in een obsessie voor kijkcijfers. Het is iedere ochtend een vast ritueel. Zijn er records gebroken? Taart voor de redactie! Zijn de cijfers ondermaats? Tijd voor crisisoverleg! Journalisten doen er alles aan het product te kneden naar de wensen van het publiek.

De nadruk ligt op het dramatische karakter van gebeurtenissen (actie, spektakel, opwindende visuele vormen), de emotionele lading van een

verhaal en de privésfeer rond bekende personen. Deze vorm wordt ook wel tabloidjournalistiek genoemd.

Het tweede model is het betrokken model. Het nieuws wordt gebracht vanuit het perspectief van een politieke overtuiging, een ideologie, of een levensbeschouwelijke visie. “Advocacy model journalism has most often been party journalism, but advocacy journalists also represent social movements (like the abolitionist press did), churches, or other interests and communities” (Schudson, 1999, p. 120). Hoewel sommige wetenschappers anders beweren (Drok, 2001, p. 30), is het betrokken model wel degelijk nog een factor van betekenis in het medialandschap. In Amerika is zelfs sprake van een opleving van betrokken journalistiek. Ook in Nederland zijn er meer dan genoeg voorbeelden. Denk aan televisieprogramma’s als *Zembla*, *Kruispunt*, *Uitgesproken*, een krant als het *Katholiek Nieuwsblad* en een blad als *Opzij*. Deze vorm van journalistiek kent meerdere benamingen. In het Engels spreekt men meestal over *advocacy journalism*. In het Nederlands worden termen gebruikt als actiejournalistiek of betrokken journalistiek.

Het derde model is het professiemodel, volgens Schudson hét favoriete model van journalisten (1999, p. 120). Een bewering die strookt met mijn persoonlijke ervaring: het verzet tegen betrokken journalistiek onder journalisten van de publieke omroep is opvallend groot. De gedachte leeft sterk dat journalisten in het marktmodel naar de pijpen dansen van aandeelhouders en adverteerders. En dat ze in het betrokken model ideologie bedrijven. Alleen in het professiemodel zouden journalisten neutraal en onafhankelijk zijn en één duidelijk doel voor ogen hebben: de naakte waarheid. In dit model voorziet de journalist burgers van betrouwbare, objectieve informatie, zodat die zelfstandig hun mening kunnen vormen. Deze vorm wordt ook wel aangeduid met de normatief gekleurde term kwaliteitsjournalistiek. Denk bijvoorbeeld aan het *NOS-journaal*, *RTL-Nieuws*, *Nieuwsuur* en *NRC Handelsblad*.

Schematisch ziet dit er als volgt uit:

Professiemodel ↓ Journalisten zijn neutraal en verslaan nieuws objectief	Betrokken model ↓ Journalisten zijn betrokken en verslaan nieuws vanuit een perspectief	Marktmodel ↓ Journalisten zijn commercieel en verslaan nieuws dat zo goed mogelijk verkoopt
--	--	--

Mijn onderzoek behandelt de verschillen tussen het professiemodel en het betrokken model. Deze keuze komt voort uit mijn focus op het Nederlandse publieke omroepbestel. Dat bestaat uit taakomroepen en ledengebonden omroepen. De taakomroepen worden geacht neutraal te zijn. Zij vertegenwoordigen in principe iedereen. De ledengebonden omroepen dragen zorg voor de externe pluriformiteit van het bestel. Zij vertegenwoordigen specifieke groepen in de samenleving.

Deze dualiteit van ledengebonden omroepen versus taakomroepen heeft ook consequenties voor de taken van de journalistiek. Van de taakomroepen NOS en NTR wordt verwacht dat zij neutraal zijn, objectieve informatie leveren en ieders mening representeren; dit wordt ook wel interne pluriformiteit genoemd. Zij werken binnen het professiemodel.

De ledengebonden omroepen daarentegen zijn betrokken bij het wel en wee van hun achterban. Van hen wordt verwacht dat deze betrokkenheid duidelijk doorklinkt in de journalistiek die zij bedrijven. Zij zouden moeten werken volgens het betrokken model.

Het marktmodel, dat vooral herkenbaar is bij commercieel gedreven televisiezenders en uitgevers, maakt geen deel uit van de publieke omroep en laat ik om die reden buiten beschouwing. Echter, de economische dimensie van het nieuws - in het marktmodel allesbepalend - kan ook in het professiemodel en betrokken model niet volledig buiten beschouwing worden gelaten. Nieuws is immers niet alleen een product van maatschappelijk belang, maar moet ook worden verkocht. Nieuws is daarom ook onderhevig aan economische wetten. Deze economische dimensie van het nieuws speelt dus ook een rol in het professiemodel en het betrokken model. Zelfs in het publieke domein geldt: hoe hoger de kijk- en luistercijfers van een programma, hoe zekerder het bestaansrecht. Daar waar de economische dimensie het professiemodel of het betrokken model beïnvloedt, wordt die behandeld in dit onderzoek.

De beperking van dit onderzoek tot twee journalistieke modellen, toegepast binnen de publieke omroep, betekent niet dat het onderzoek zich beperkt tot de journalistiek van de publieke omroep. Ook buiten de publieke omroep spelen het professiemodel en het betrokken model een rol van betekenis. Daar waar dit relevant is, gaat dit onderzoek ook over journalistiek buiten de publieke omroep.

De keuze voor de twee journalistieke modellen houdt evenmin een beperking in tot een bepaald soort medium. Betrokkenheid kan zowel

in beeld, geluid en tekst worden vormgegeven, als ook in traditionele en online media.

In dit proefschrift analyseer ik eerst de werking van het dominante journalistieke model: het professiemodel. Wanneer de grondslagen van dit model helder zijn, wordt duidelijk waarom journalisten zich zo verzetten tegen de herprofilering van de actualiteitenrubrieken en waarom zij het professiemodel als ideaal beschouwen. Het eerste deel van dit proefschrift (hoofdstuk een en twee) is daarom gewijd aan een onderzoek naar de ideaalwerking van het professiemodel; het tweede deel (hoofdstuk drie en vier) aan een kritiek op dit model. Met deze analyse en kritiek als uitgangspunt onderzoek ik in het derde deel (hoofdstuk vijf en zes) hoe een alternatief journalistiek model – het betrokken model - er uit kan zien: journalisten zijn objectief én betrokken bij een politieke overtuiging en/of levensbeschouwelijke visie.

0.2 Journalistieke waarheidsvinding

In dit onderzoek richt ik mij op wat doorgaat voor de essentie van de journalistiek: waarheidsvinding. “Journalism’s first obligation is to the truth”, constateren de schrijvers en journalisten Bill Kovach en Tom Rosenstiel (2001, p. 36) op basis van interviews met honderden journalisten. Betekent deze loyaliteit aan de waarheid dat een journalist zich van een mening moet onthouden en geen enkele betrokkenheid mag tonen? Of kunnen waarheidsvinding en waardebetrokkenheid wel worden gecombineerd? In het professiemodel mogen journalisten zich in ieder geval niet betrokken tonen. Dit model kent twee voorwaarden om de waarheid naar behoren in kaart te brengen: onafhankelijkheid en neutraliteit van de journalist. Onafhankelijkheid betekent dat machten van buitenaf geen invloed hebben op een journalist. Mediawetenschapper Mark Deuze noemt dit een van de kenmerken van de beroepsideologie: “Het werken zonder inmenging van buitenaf is onlosmakelijk verbonden met de zelf-perceptie van journalisten” (2004, p. 82). Neutraliteit heeft betrekking op de journalist zelf. Het betekent dat hij zijn persoonlijke voorkeuren uitschakelt en boven de partijen staat. Het is eveneens een belangrijk onderdeel van de journalistieke beroepsideologie” (Deuze, 2004, p. 86).

Voor betrokken journalisten is onafhankelijkheid eveneens een essentiële voorwaarde. Als een journalist afhankelijk is spreken we niet langer van journalistiek, maar van reclame, *public relations*, *ghostwriting*, *copywriting*

of voorlichting. Vandaar dat een recent fenomeen als *branded journalism*, waar journalisten in dienst van een commercieel bedrijf marketingcommunicatie bedrijven, een *contradictio in terminis* is. Afhankelijke journalistiek bestaat niet. Betrokken journalisten streven daarom evenals journalisten in het professiemodel onafhankelijkheid na, maar ze zijn niet neutraal of onpartijdig. Ze sympathiseren duidelijk met een bepaalde politieke of levensbeschouwelijke visie. Dat maakt ze in sommige ogen verdacht. Waarheidsvinding lijkt op de tweede plaats te komen staan. Zo noemt PvdA Tweede Kamerlid Martijn van Dam de WNL-actualiteitenrubriek *Uitgesproken* een vorm van politieke propaganda (Es, 2011) en verwijt Groen-Links Tweede Kamerlid Femke Halsema het VARA-programma *Zembla* pamflettisme (Berkeljon, 2010). Voor veel journalisten zijn het bewijzen van de verstorende werking van betrokkenheid.

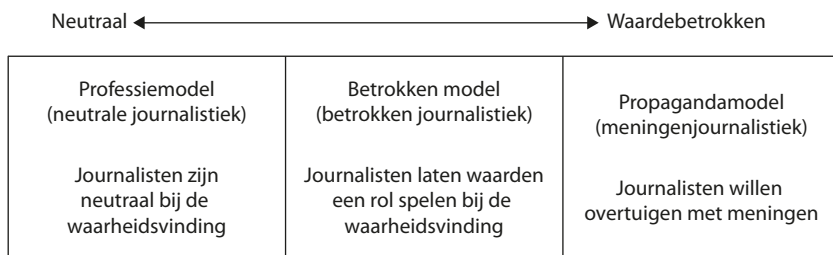
En inderdaad, soms lijkt betrokkenheid uit te monden in het propageren van meningen zonder gefundeerd onderzoek. Deze journalistiek noem ik geen betrokken journalistiek, maar meningenjournalistiek, een term die ik ontleen aan Jan Blokker. Waarheid speelt hierin een ondergeschikte rol. Of zoals Kovach en Rosenstiel stellen: “(...) a comprehensive accurate map is not its goal. Political persuasion is” (2010, p. 52). De retorische kwaliteit is belangrijker dan de waarheidsvinding. Bij meningenjournalistiek staan feiten op gelijke hoogte met meningen. Er is geen wezenlijk onderscheid meer. Als er al feiten worden genoemd, dan binnen een vast omlijnd, door de journalist vooraf ingenomen en persoonlijk verwoord wereldbeeld. Feiten die niet stroken met dit wereldbeeld, worden genegeerd. Meningenjournalistiek brengt het rationele karakter van het publieke debat in gevaar.

Het is echter zeer de vraag of waardebetrokkenheid van journalisten per se moet uitmonden in een vorm van propaganda. Is er een vorm van journalistiek denkbaar die feiten hoog in het vaandel heeft staan, maar waarin tegelijk wordt erkend dat deze feiten waarden in zich dragen die sturing geven aan het publieke debat? Een journalistieke vorm waarbij waarheidsvinding en waardebetrokkenheid niet met elkaar conflicteren, maar hand in hand gaan? Ik noem dit betrokken journalistiek. Deze journalistiek onderscheidt zich duidelijk van meningenjournalistiek. In die laatste is de waardebetrokkenheid allesbepalend; dat gaat ten koste van waarheidsvinding. Uit het mislukken van de rubriek *Uitgesproken* blijkt duidelijk dat betrokken journalistiek en meningenjournalistiek van elkaar verschillen en zich zelfs slecht tot elkaar verhouden. Terwijl de EO koos voor de betrokken vorm, bedreef WNL in de ogen van EO-hoofdredacteur Tichelaar vooral meningenjournalistiek. “Dat deed Joost Eerdmans weer bij

WNL, die ging dan staan, dan knoopte hij zijn jasje even dicht en zei: ‘Die Opstelten is echt een topminister’” (interview mei 2013)¹.

Als betrokkenheid in de praktijk uitmondt in twee journalistieke modellen, in een betrokken model én een propagandamodel, dan moet het eerder geschetste model van Schudson worden verfijnd.

Schematisch ziet dit er als volgt uit:

In dit proefschrift wil ik onderzoeken of en zo ja op welke wijze en in welke mate betrokken journalistiek objectief kan zijn en hoe groot het belang daarvan is. Om tot een antwoord te komen, formuleer ik drie deelvragen. De eerste deelvraag betreft de rol die het journalistieke professiemodel en het betrokken model spelen in een democratische samenleving:

1. Wat zijn de normatieve grondslagen van het professiemodel en het betrokken model?

De tweede deelvraag heeft betrekking op de vraag hoe journalisten bij waarheidsvinding invulling geven aan deze normatieve grondslagen. Het streven naar neutraliteit door een journalist in het professiemodel vraagt om een andere vorm van waarheidsvinding dan die van een betrokken journalist. De tweede deelvraag luidt:

2. Wat zijn de epistemologische grondslagen van het professiemodel en het betrokken model?

Om een antwoord te formuleren op de twee bovengenoemde deelvragen, onderzoek ik eerst het ideaal van het professiemodel, formuleer hier vervolgens

¹ In de tekst verwijs ik regelmatig naar interviews met journalisten die ik voor het onderzoek in 2012 en 2013 heb afgenomen. De lijst met geïnterviewden alsmede de topics zijn opgenomen in bijlage één.

een kritiek op en onderzoek aan de hand hiervan betrokken journalistiek als alternatief. Deze aanpak heeft tot gevolg dat de journalistiek van het professiemodel aan een uitvoeriger en kritischer onderzoek is onderworpen dan het betrokken model. Daar het professiemodel het dominante model is in de westerse wereld, is deze aanpak gerechtvaardigd.

De derde deelvraag heeft betrekking op de te trekken conclusies over het belang van de neutrale en betrokken journalistieke waarheidsvinding.

3. Op welke wijze leveren de journalistiek van het professiemodel en het betrokken model een bijdrage aan de kwaliteit van het publieke debat?

Om op deze vraag een antwoord te formuleren, onderzoek ik hoe de twee modellen zich tot elkaar verhouden. Bovendien voer ik drie casestudies uit. De eerste twee studies betreffen een neutraal verslag en een betrokken verslag van eenzelfde gebeurtenis. Aan de hand van een vergelijking van deze verslagen trek ik enkele conclusies over de kwaliteit van de journalistieke waarheidsvinding. Een derde casestudie heb ik toegevoegd om ook de betrokken journalistiek kritisch te onderzoeken. Deze studie heeft als doel de grenzen tussen betrokken journalistiek en meningenjournalistiek nader te verkennen.

Het onderzoek richt zich in belangrijke mate op journalistieke waarheidsvinding. Dat is een van de drie belangrijke onderwerpen van recent wetenschappelijk onderzoek naar journalistiek. De twee andere onderwerpen die het onderzoeksveld in belangrijke mate kenmerken zijn de technologische ontwikkelingen en de popularisering van het nieuws. Illustratief is de titel van het boek van Barbie Zelizer, *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness* (2009). De eerste onderzoeksrichting *tabloidization* heeft betrekking op de toenemende popularisering van het nieuws en de veronderstelde negatieve consequenties daarvan (Blumler & Gurevitch, 1995; Elchardus, 2002; RMO advies 26, 2003; Vasterman, 2004; Brants & Praag, 2005). De tweede onderzoeksrichting *technology* heeft betrekking op de consequenties van de digitalisering van het medialandschap voor de journalistiek (Jarvis, 2009; McChesney & Nichols, 2010; Deuze, 2012). Dit proefschrift sluit aan op de derde onderzoeksrichting *truthiness*².

² Met de term *truthiness* wordt bedoeld op wat ik meningenjournalistiek noem, een "illogical, gut-centered way of thinking, irrespective of evidence and facts" (Jones, 2007, p. 127). De onderzoeksrichting richt zich echter niet alleen of zozeer op meningenjournalistiek, maar op journalistieke waarheidsvinding in brede zin.

Dit aspect van journalistiek - waarheidsvinding - is een actueel onderwerp, zowel in journalistieke handboeken (onder anderen Kovach & Rosenstiel, 2001; 2010), literatuur over journalistiek (onder anderen Luyendijk, 2006; 2010; Wijnberg, 2013), als in de wetenschappelijke literatuur (onder anderen Ettema & Glasser, 1998; Patterson, 2013; Peters & Broersma, 2013; McBride & Rosenstiel, 2014). De auteurs verkennen in deze werken wegen die, vanwege het verloren vertrouwen in absolute waarheidsvinding, bewandeld kunnen worden zonder in relativisme te vervallen. De ambitie is deze dichotomie te overstijgen, “transcend the dichotomy between relativism and absolutism and demonstrate the potential of employing diverse philosophical theories of truth to complicate and deepen our understanding of journalism and politics” (Tenenboim-Weinblatt, 2009, p. 102).

Het is geen gemakkelijke opgave om deze onderzoeksrichting te verenigen met de ambitie om met dit onderzoek aansluiting te vinden bij de journalistieke praktijk. Journalisten spreken meestal over waarheid en feiten in *God-terms* (Zelizer, 2004). De praktijk is redelijk immuun gebleken voor de constructivistische invloeden van de *cultural studies*. Er is geen waarheidsbegrip ontwikkeld waarin zowel journalisten als hun criticasters zich kunnen vinden (Ward, 2004, p. 13; Ettema, 2007, p. 115). Het is de bedoeling met dit onderzoek wél gemeenschappelijke grond te ontdekken. Het past in de onderzoekslijn die zich richt op journalistieke waarheidsvinding, maar neemt vanwege vijf aspecten wel een onderscheidende positie in. Ten eerste wordt de waarheidsvinding onderzocht in het licht van de normatieve uitgangspunten van twee journalistieke modellen (het professiemodel en het betrokken model). Ten tweede ligt er een sterke nadruk op waardebetrokkenheid van journalisten en de consequenties daarvan voor waarheidsvinding. Ten derde wordt dit gecombineerd met een onderzoek naar een wetenschapsfilosofische basis van journalistieke waarheidsvinding. Ten vierde biedt het onderzoek concrete handvatten voor journalisten om hun waardebetrokkenheid bij waarheidsvinding vorm te geven. Ten vijfde biedt het een vruchtbaar en toepasbaar analyse-apparaat.

Om antwoorden te formuleren op de gestelde onderzoeksvragen wordt dit onderzoek gekenmerkt door een interdisciplinair karakter. Het onderzoek maakt gebruik van normatieve theorieën afkomstig uit de (politieke) filosofie (met name Habermas en Mouffe), uit wetenschapsfilosofische theorieën (met name het logisch positivisme en kritisch realisme) en *journalism studies*. Dit laatste vakgebied wordt op zijn beurt weer in belangrijke mate gekenmerkt door vijf onderzoeksrichtingen: sociologie, geschiedenis, taalwetenschap, politieke wetenschap en cultuurwetenschap (Zelizer, 2004b).

De hoofdmoot van mijn analyse bestaat uit een analyse van de epistemologische en normatieve grondslagen van de journalistieke waarheidsvinding. Een kleiner deel sluit aan op de (empirisch) sociologische onderzoekstraditie binnen *journalism studies*; in de casesudies die in hoofdstuk zeven van het proefschrift worden uitgewerkt, heb ik op kwalitatieve wijze (aan de hand van de *grounded theory* benadering) onderzocht hoe journalistieke waarheidsvinding in de praktijk plaatsvindt.

De interdisciplinaire aanpak is vruchtbaar gebleken en heeft nieuwe inzichten en perspectieven opgeleverd. In die zin maakt het samenbrengen van de disciplines het onderzoek krachtiger.

0.3 Methoden van onderzoek

Voor de beantwoording van bovengenoemde deelvragen in dit proefschrift maak ik gebruik van twee methoden van onderzoek. De eerste deelvraag betreft de normatieve grondslagen van de journalistiek. Literatuuronderzoek levert hiervoor bruikbare concepten en theoretische inzichten op (Silverman, 2013, p. 341). Het betreft literatuur die inzicht verschaft in de werking van het professiemodel en het betrokken model. Ik heb gekozen voor het werk van Jürgen Habermas en Chantal Mouffe. Hun politiek-filosofische theorieën vormen een krachtig normatief ideaal voor het functioneren van de pers in een democratische samenleving (Calhoun, 1992; Dahlgren, 1995; Curran, 1996; Karpinnen, Moe & Svensson, 2008; Splichal, 2011). De toepassing van de filosofie van Habermas en Mouffe (en in beperkte mate die van Foucault) doet geen recht aan de dwarsverbanden en subtiliteiten in het filosofisch debat. Het doel van het onderzoek (het helder maken van het filosofisch fundament van de journalistieke modellen) legitimeert echter de keuze voor deze drie posities.

De tweede deelvraag betreft de epistemologische grondslagen van de journalistiek. Om deze vraag te beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode: de *grounded theory* benadering (Birks & Mills, 2011). Dit betekent dat het onderzoek inductief is - het start met de observatie van de journalistieke praktijk - maar ook een iteratief karakter heeft, doordat de cyclus waarneming, analyse en reflectie meerdere malen wordt doorlopen (Wester & Peters, 2009, p. 27). Hierdoor zijn onderzoeksvragen en begrippen voortdurend in ontwikkeling en is dit proefschrift te beschouwen als eindverslag van dit proces. Ik geef een

beknopt inzicht in het vier-fasen-verloop van het onderzoeksproces: de exploratie-, specificatie-, reductie- en integratiefase.

Tijdens de exploratiefase van het onderzoek heb ik onderzoeksmateriaal verzameld over de relatie tussen journalistiek en werkelijkheid. Het betreft theoriegerichte gegevensverzameling (Wester & Peters, 2004, p. 47). De zogenaamde *sensitizing concepts*, “attenderende begrippen die de onderzoeker helpen richting te geven aan de exploratie van het veld” (Wester & Peters, 2004, p. 28), krijgen hier hun eerste vorm. Voor de gegevensverzameling heb ik mij voornamelijk gericht op instructieboeken gebruikt op de scholen voor journalistiek (onder anderen Kussendrager & Van der Lugt, 2005; Bekius, 2003), stijlboeken van redacties (onder andere *NRC stijlboek*; *Reuters handbook of journalism*; *The New York Times company policy on ethics in journalism*) en literatuur over de werking van de journalistiek (onder anderen Luyendijk, 2006; 2010; Kovach & Rosenstiel, 2001; 2010). Bij lezing van deze werken heb ik mij geconcentreerd op de wijze waarop journalisten aan waarheidsvinding doen.

In de daarop volgende specificatiefase heb ik het materiaal zoveel mogelijk geordend en samengevat, door de neutrale benadering van de journalisten uit het professiemodel (het zogenaamde objectieve journalistieke weten) en de benadering van de betrokken journalistiek (het zogenaamde betrokken journalistieke weten) te definiëren aan de hand van een set regels die journalisten bij waarheidsvinding toepassen. Hiermee kies ik voor een procedurele opvatting van waarheidsvinding in lijn met die van onder anderen Max Weber en Karl Popper (Lorenz, 1987, p. 253). In deze fase heb ik ook de wetenschapsfilosofische basis van de regels onderzocht. Voor het objectieve journalistieke weten heb ik onderzocht of en zo ja, hoe die zich verhouden tot de theoretische uitgangspunten van het logisch positivisme. Voor het betrokken journalistieke weten heb ik dit onderzocht in relatie met het kritisch realisme. In de hierop volgende fasen spelen beide wetenschapsfilosofische theorieën een belangrijke rol: zij sturen in belangrijke mate de dataverzameling, analyse en reflectie.

In de reductie- en integratiefase van het onderzoek heb ik definitief de regels vastgesteld van het objectieve en het betrokken journalistieke weten en de samenhang tussen de verschillende regels onderzocht. Het onderzoek naar het objectieve journalistieke weten kent hierin duidelijk een ander verloop dan het onderzoek naar het betrokken journalistieke weten. De regels van het objectieve journalistieke weten zijn een wezenlijk onderdeel van de

dominante journalistieke beroepsideologie en worden door iedere journalist herkend. Het objectieve journalistieke weten vormt daarom de basis van dit onderzoek. Vandaar de uitgebreide analyse van deze werkwijze in hoofdstuk twee en de formulering van een kritiek in het vierde hoofdstuk. Aan de hand van de kritiek onderzoek ik in hoofdstuk zes de mogelijkheid van een andere journalistieke kenmethode: het betrokken journalistieke weten. De regels die hieraan ten grondslag liggen bestaan (nog) niet als coherente methode die door journalisten in de praktijk wordt toegepast. Vandaar dat het onderzoek naar het betrokken journalistieke weten een meer exploratief karakter kent. Het is een onderzoek naar een mogelijk alternatief.

De verschillen tussen de twee vormen van waarheidsvinding komen in belangrijke mate tot uiting tijdens de gestructureerde interviews met journalisten die regelmatig over journalistiek publiceren en het doel hebben de kennis van de regels te verdiepen. De journalisten die ik heb geïnterviewd voor het objectieve journalistieke weten reageren vrij eenduidig met betrekking tot de toepassing van de regels en de grenzen ervan. Dit komt naar voren in interviews met Peter Vandermeersch (hoofdredacteur *NRC Handelsblad*), Carel Kuyl (mediadirecteur NTR en voormalig hoofdredacteur *NOVA*), Hans Laroes (voormalig hoofdredacteur *NOS*) en Marc Josten (hoofdredacteur *Human*). De antwoorden van de door mij geïnterviewde journalisten met betrekking tot het betrokken journalistieke weten, zijn duidelijk meer divers. De opvattingen over betrokkenheid en hoe journalisten die in de journalistieke praktijk vorm zouden moeten geven, verschillen sterk. Vandaar dat deze interviews een minder gestructureerd karakter kennen. Het betreft interviews met Kees Driehuis (eindredacteur *Zembla*), Leo Fijen (hoofd zendtijd *RKK*), Arendo Joustra (hoofdredacteur *Elsevier*), Bertus Tichelaar (hoofdredacteur *EO*) en Joris Luyendijk (journalist *The Guardian*).

De twee ontwikkelde (ideaaltypische) analysekaders, het objectieve journalistieke weten en het betrokken journalistieke weten, pas ik in hoofdstuk zeven toe op enkele voorbeelden uit de praktijk. Het betreft twee casestudies. Ze hebben tot doel aan te tonen dat de ontwikkelde analysekaders toepasbaar zijn op de journalistieke praktijk. Ze zijn dus niet zozeer uitgevoerd om empirische generalisaties mogelijk te maken. Het gaat - in de meer reflexieve traditie van de geesteswetenschappen - om voorbeelden die "(...) ondanks hun singulariteit iets wezenlijks zichtbaar maken" (Raessens, 2001, p. 23). In de eerste casestudie onderzoek ik de berichtgeving van *NRC Handelsblad* over de uitspraak van paus Benedictus XVI in 2009 dat condooms het aidsprobleem in Afrika erger maken. De keuze voor deze casestudie is gemaakt op theoretische gronden: de pontificale uitspraak

strookt duidelijk niet met het dominante discours en dat maakt het interessant om te onderzoeken in hoeverre *NRC Handelsblad* de regels van het objectieve journalistieke weten blijft volgen en vasthoudt aan een neutrale positie. In de tweede casestudie onderzoek ik of de berichtgeving van de omroep RKK (Rooms-Katholiek Kerkgenootschap) over deze gebeurtenis valt te kwalificeren als betrokken journalistiek. Het gaat om een weblog. De keuze voor een op internet gepubliceerd journalistiek verslag is geen toeval: bij journalistieke uitingen op nieuwe media wordt er vaker afgeweken van het regime van het objectieve journalistieke weten en is er meer ruimte voor engagement (Dahlgren, 2009b, p. 161). De keuze voor twee verslagen van dezelfde gebeurtenis maakt het tevens mogelijk om een vergelijking te maken tussen de bijdrage die ze leveren aan de kwaliteit van het publieke debat. Ik heb nog een derde casestudie uitgevoerd, bedoeld om de grenzen tussen betrokken journalistiek en meningenjournalistiek te onderzoeken. Het betreft een analyse van een uitzending van *Zembla* (Geert Wilders, profeet van de angst, 2010). In hoofdstuk 7.1 verantwoord ik de operationele uitwerking van de onderzoeksprocedure.

0.4 Indeling

In het eerste hoofdstuk onderzoek ik de normatieve grondslagen van het professiemodel. Daarbij maak ik onderscheid tussen drie verschillende niveaus van dit model: een filosofisch niveau dat betrekking heeft op waarheid en hoe die tot stand komt, een politiek niveau dat betrekking heeft op de werking van de democratie en een journalistiek niveau dat betrekking heeft op de functies van de journalistiek in de democratie. Voor de analyse maak ik gebruik van de theorie van de publieke sfeer van Habermas. Ik onderzoek hoe deze samenhangt met de functies van de pers en de normatieve perstheorieën.

De consequenties van de normatieve grondslagen van het professiemodel voor de waarheidsvinding van journalisten bestudeer ik in het tweede hoofdstuk. In de praktijk stellen journalisten zich op als onafhankelijke en neutrale waarnemers. In het journalistieke jargon wordt dan gezegd dat een journalist objectief is. Het probleem is echter dat objectiviteit een beladen en bovenal onduidelijk begrip is. Daarom richt ik mij niet op het concept 'objectiviteit' zelf, maar op de praktische regels die journalisten in hun dagelijks werk hanteren om de werkelijkheid objectief in beeld te brengen. Ik noem de toepassing van deze regels het objectieve journalistieke weten.

Het derde hoofdstuk is gewijd aan kritiek op de normatieve grondslagen van het professiemodel. Ik specificeer deze kritiek aan de hand van de eerder genoemde drie niveaus van het professiemodel (filosofisch, politiek en journalistiek) en onderzoek in hoeverre politiek-economische macht een rol speelt bij de totstandkoming van waarheid (het filosofisch niveau), bij de totstandkoming van consensus (het politieke niveau) en bij de uitoefening van de journalistieke functies (het journalistieke niveau).

De kritiek op de epistemologische grondslagen van het professiemodel is het onderwerp van hoofdstuk vier. Ik wil weten welke rol politiek-economische macht speelt bij het objectieve journalistieke weten.

Vervolgens onderzoek ik of er een alternatief voor het professiemodel mogelijk is. In hoofdstuk vijf werk ik een model uit dat gehoor geeft aan de geformuleerde kritiek: het betrokken model. Hiervoor maak ik gebruik van de theorie van Mouffe: de radicaal pluralistische democratie. Ik bestudeer de consequenties van haar theorie over waarheid (het filosofisch niveau) en democratie (het politieke niveau) voor de functies van de journalistiek in de democratie.

Het zesde hoofdstuk is gewijd aan de consequenties van deze normatieve grondslagen voor de journalistieke waarheidsvinding: het betrokken journalistieke weten is een journalistieke benadering waarbij journalisten zowel objectief als betrokken zijn.

Hoofdstuk zeven bevat drie casestudies, onderzocht in het kader van het betrokken en het objectieve journalistieke weten.

In de afsluitende conclusie onderzoek ik het belang van de ontwikkeling van nieuwe journalistieke vormen naast de dominante blik van het objectieve journalistieke weten.

Deel I

Analyse van de normatieve en epistemologische grondslagen van het professiemodel

1 Het professiemodel

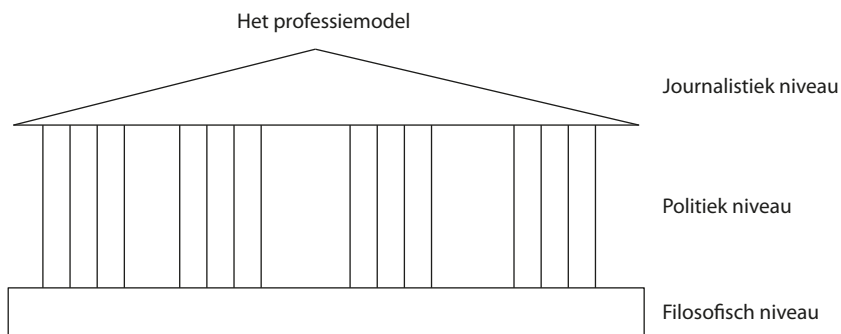
Het professiemodel is het dominante journalistieke model in de westerse democratie. Het romantische ideaal hiervan wordt verbeeld in films als *Under Fire* (1983) en televisieseries als *Lou Grant* (1977-1982). Journalisten trekken zich in dit model niets aan van belangen van bazen of adverteerders en laten zich evenmin afschrikken door bedreigingen van machtige politici of zakenlieden. Ze hebben slechts één doel voor ogen: het blootleggen van de naakte waarheid. Journalisten “(...) speak truth to power and follow the story wherever it may lead, whomever it may embarrass, and however few readers it might attract” (Schudson, 1999, p. 120). Om zich optimaal van deze taak te kwijten moeten journalisten vrij zijn van druk van buitenaf. Politieke macht en geld dienen buiten de deur te worden gehouden.

In dit hoofdstuk onderzoek ik zowel de reden waarom dit van belang is als de wijze waarop dit gebeurt: de normatieve grondslag van het model. Het is van belang een onderscheid te maken tussen drie verschillende niveaus van het model: een filosofisch, een politiek en een journalistiek niveau.

Het filosofisch niveau is te beschouwen als het fundament van het model en heeft betrekking op wat waarheid is en hoe die tot stand komt. Waarheidsvinding is immers het essentiële kenmerk dat journalistiek onderscheidt van andere media. “In long interviews with our university research partners, journalists from both old and new media similarly volunteered “truth” overwhelmingly as a primary mission”, concluderen Kovach & Rosenstiel (2001, p. 36).

Het politieke niveau bouwt voort op het waarheidsbegrip en heeft betrekking op de rol die de journalistiek speelt in een democratie.

Het derde niveau betreft alleen de journalistiek en gaat over functies die zij in het model moet vervullen. Het is methodisch van belang om deze niveaus goed van elkaar te onderscheiden (Christians, Glasser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009, p. 16). Het onderstaand model geeft de drie niveaus grafisch weer.

Om te onderzoeken waarom en hoe macht in dit bouwwerk wordt buitengesloten, maak ik gebruik van het werk van Habermas. Zijn theorie over de publieke sfeer is hiervoor bij uitstek geschikt. Ten eerste omdat deze theorie een krachtig normatief ideaal schetst van de machtsvrije werking van informatie in de samenleving en ten tweede omdat Habermas' theorie wordt gekenmerkt door een interdisciplinair karakter. Hij heeft zowel een waarheidstheorie als een theorie over democratie ontwikkeld. Bovendien heeft hij in grote lijnen de consequenties voor de journalistiek aangegeven. Ik zal in dit hoofdstuk eerst onderzoeken waar en waarom volgens Habermas macht buitengesloten moet worden (1.1 en 1.2) en vervolgens wat deze uitgangspunten betekenen voor enkele belangrijke functies van de pers (1.3).

1.1 De publieke sfeer van Habermas

De publieke sfeer is het centrale begrip in de vele onderzoeksprogramma's van Habermas (Fultner, 2011, p. 7). Hij typeert de publieke sfeer als een discursieve ruimte die voor iedere burger vrij toegankelijk is en waar een kritisch rationeel debat wordt gevoerd over het wel en wee van de samenleving. Dit beeld is sterk gebaseerd op het ideaal van de klassieke Griekse stadstaat, waar de democratie floreerde door het vrije debat tussen burgers. Binnen de publieke sfeer geldt volgens Habermas alleen de kracht van het argument; niemand mag ergens toe worden gedwongen. Alleen zo kan er waarheid tot stand komen en ontstaat er een betrouwbare publieke opinie die dient als legitimatie van politieke beslissingen.

Habermas maakt voor het eerst gebruik van de term publieke sfeer in het boek *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, gepubliceerd in 1962, zijn eerste

grote werk. Hoewel het boek in West-Duitsland de nodige indruk maakt, krijgt het pas in Engelse vertaling, *The Structural Transformation of the Public Sphere* (1989) enorme invloed op met name de mediatheorie. Habermas beschrijft hoe de publieke sfeer in de achttiende eeuw vorm krijgt en daarna in verval raakt. De kwaliteit van zijn geschiedkundige analyse komt Habermas op de nodige kritiek te staan (Thompson, 1995; Calhoun, 1992; Keane, 1991; Schudson, 1995; 2008). Zo maakt de Australische politicoloog John Keane (1991, p. 35) hem het verwijt aan nostalgie te lijden, met een hang naar heroïsche idealen die nooit hebben bestaan. En ziet Schudson (1995, p. 203) in de geschiedenis van de Amerikaanse pers juist geen opkomst van een kritisch rationeel debat.

Habermas' ideaal van de publieke sfeer lijkt te resulteren in een eenzijdige interpretatie van de geschiedenis. Wellicht laat Habermas daarom in zijn latere werk de geschiedkundige analyse achterwege en richt hij zich steeds meer op het theoretisch ideaal (Calhoun, 1992, p. 31). Zo is het eerste deel van *Theorie des Kommunikativen Handelns* (1981)¹ in belangrijke mate te beschouwen als een theoretische verdieping van het kritisch rationele debat en wordt in het tweede deel dieper ingegaan op de bedreigingen van de publieke sfeer. In *Faktizität und Geltung* (1992)² werkt Habermas de rol van de publieke sfeer in de democratie verder uit. Uiteindelijk is het niet de geschiedkundige analyse, maar het ideaalbeeld van de publieke sfeer dat van grote invloed zal zijn op zowel wetenschap als praktijk. Het is “a powerful and arresting vision of the role of the media in a democratic society, and in this sense its historical status is irrelevant” (Curran, 1996, p. 82). Daarom staat ook Habermas' vroegste werk, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, vijftig jaar na publicatie nog steeds in de belangstelling (Calhoun, 1992; Dahlgren 1995; Webster, 1995; Vree, 2000).

1.1.1 De publieke sfeer in haar liberale gedaante

Habermas ontwaart de historische publieke sfeer voor het eerst in de periode van de Verlichting en noemt dit de publieke sfeer in haar liberale gedaante. Vóór die tijd ontbreken volgens Habermas de sociale verhoudingen en maatschappelijke instituties om een kritisch rationeel debat onder burgers mogelijk te maken. Deze situatie verandert tijdens de Verlichting door een combinatie van burgerrechten waaronder vrijheid van bijeenkomst en vrijheid van meningsuiting, én de opkomst van een vrije pers. In de

1 Ik maak gebruik van de Engelse vertaling uit 1986.

2 Ik maak gebruik van de Engelse vertaling uit 1996.

Franse *salons*, Engelse *coffeehouses* en Duitse *Tischgesellschaften* verzamelt en vormt zich een opgeleid publiek dat niet alleen praat over kunst en literatuur, maar ook op kritisch rationele wijze discussieert over het wel en wee van de maatschappij. Het is een plek waar burgers uit de privésfeer van huishouden en familie treden en hun intrede doen in de publieke sfeer. Deze sfeer bestaat uit vrijwillige verbintenissen tussen burgers met een gezamenlijk doel: het gebruik van de rede in een openbaar gesprek tussen gelijken.

De publieke sfeer onderscheidt zich niet alleen van de private sfeer, maar ook van de staat. Geld en status, behorend tot de privésfeer en de politieke macht van de staat, spelen in de publieke sfeer geen rol; alleen het beste argument krijgt voorrang. Hoewel het publiek dat deelneemt aan het kritisch rationele debat duidelijk tot een bepaalde sociale klasse behoort, de bourgeoisie, wordt niemand apriori uitgesloten. "The public sphere of civil society stood or fell with the principle of universal access. A public sphere from which specific groups would be *eo ipso* excluded was less than merely incomplete; it was not a public sphere at all" (Habermas, 1989, p. 85). Bovendien is iedereen in het gevoerde debat gelijk. Er is sprake van: "(...) a kind of social intercourse, that far from presupposing the equality of status, disregarded status altogether" (Habermas, 1989, p. 36). Als gevolg van dit vrij toegankelijke kritisch rationale debat onder gelijken ontstaat een publieke sfeer.

Voor Habermas is de publieke sfeer van grote morele waarde. Hij baseert zich sterk op het werk van de Duitse filosoof Immanuel Kant. Kant verbindt al in de achttiende eeuw rationaliteit met openbaarheid. In zijn essay *Was ist Aufklärung?* (1784) pleit hij ervoor dat mensen hun onmondigheid loslaten en hun verstandelijke vermogens gebruiken. Voor Verlichting, zo schrijft Kant, is niets anders vereist dan de vrijheid om bij alles openbaar gebruik te maken van het verstand. Openbaarheid is voor Kant een voorwaarde voor een rechtvaardige samenleving. In zijn essay *Naar de eeuwige vrede* (2004) dat hij in 1795 uitbrengt, stelt Kant dat politiek en moraal door openbaarheid met elkaar worden verbonden. Habermas plaatst deze visie van Kant tegenover die van de Engelse filosoof Thomas Hobbes. Hobbes geeft in *Leviathan* (1651), dat hij in 1651 publiceert, een visie op de staat: die is vooral gebaseerd op macht. Hobbes' negatieve mensbeeld (de mens is voor andere mensen een wolf) leidt hem naar de gedachte dat een maatschappij zonder regels uitmondt in een oorlog van allen tegen allen. Daarom kunnen burgers beter een contract afsluiten met een soeverein vorst die onafhankelijk van de visies en meningen van onderdanen de staat kan besturen.

Hierin verschillen Hobbes en Habermas diametraal: juist de openbare uitwisseling van uiteenlopende visies en meningen van onderdanen, vormt een morele legitimatie voor politieke beslissingen. Zo ontstaat een basis voor wetgeving die niet op macht is gebaseerd, maar op het openbaar gebruik van de rede. Dit resulteert in een gedeelde opvatting van het algemeen belang: *“Public debate was supposed to transform voluntas into a ratio that in the public competition of private arguments came into being as the consensus of what was practically necessary in the interest of all”*, schrijft Habermas (1989, p. 83).

1.1.2 Het ideaal van de publieke sfeer

Habermas ontwikkelt zijn theorie over de publieke sfeer in lijn met de traditie van de Duitse sociologische en filosofische stroming die bekend staat als de *Frankfurter Schule*; volgens deze stroming ligt aan een theorie een duidelijke normatieve doelstelling ten grondslag. Enerzijds is het de bedoeling van deze stroming om problemen in de samenleving te analyseren. Anderzijds wil de *Frankfurter Schule* ook bepalen welke progressieve aspecten in de maatschappij voor verbetering kunnen zorgen. Habermas ziet deze progressieve aspecten in navolging van Kant in de rede. Problematisch is echter dat de rede ook een belangrijke schaduwzijde blijkt te hebben.

De negatieve consequenties van de rede worden al aangetoond door twee belangrijke voorgangers van Habermas uit de *Frankfurter Schule*, Max Horkheimer (1895-1973) en Theodor Adorno (1903-1969). Zij publiceren in 1947 het werk *Dialektik der Aufklärung* (2014). Daarin beargumenteren zij dat de Verlichting van de achttiende eeuw met haar nadruk op rationaliteit als gevolg van de opkomst van natuurwetenschappelijke kennis voor een dominante manier van denken heeft gezorgd; die noemen zij instrumentele rationaliteit: het bepalen hoe met middelen zo efficiënt mogelijk een doel bereikt kan worden. De moderne mens wordt volgens Horkheimer en Adorno in toenemende mate het slachtoffer van het succes van deze manier van denken. De burger wordt steeds meer onderworpen aan efficiënte productieprocessen (van de economie) en administratieve processen (van de staat).

Het gebruik van de rede, waar Kant en andere vertegenwoordigers van de Verlichting hun hoop op hadden gesteld om een betere maatschappij te creëren, keert zich volgens Horkheimer en Adorno tegen de oorspronkelijke uitgangspunten van vrijheid en gelijkheid. Hiermee raakt ook het emanciperende doel van de kritische theorie van de *Frankfurter Schule* in

een impasse. De rede is nodig om vooruitgang te boeken, maar leidt ook onherroepelijk tot de destructie van de emanciperende waarden van de Verlichting. Volgens de pessimistische visie van Horkheimer en Adorno zijn er niet langer progressieve aspecten in de maatschappij aanwijsbaar, omdat de doel-middel rationaliteit onontkoombaar is.

Om uit deze impasse van de kritische theorie te ontsnappen, werkt Habermas het rationaliteitsbegrip verder uit. De rationaliteit die ten grondslag ligt aan de publieke sfeer is volgens Habermas namelijk een andere dan de instrumentele rationaliteit waarover Horkheimer en Adorno spreken. In *Theorie des Kommunikativen Handelns* (1981) brengt Habermas een onderscheid aan tussen instrumentele rationaliteit en wat hij communicatieve rationaliteit noemt. Instrumentele rationaliteit is een vorm van rationaliteit die geldt in de wereld van de economie en staat en wordt gekenmerkt door het zo efficiënt mogelijk bereiken van een doel. Instrumentele rationaliteit kan een vorm zijn van handelen waarbij andere mensen geen rol spelen (denk daarbij aan alle vormen van praktische kennis waarvan bijvoorbeeld vakmensen gebruik maken) of een vorm van strategisch handelen. Strategisch handelen is net zoals als instrumenteel handelen gericht op het zo efficiënt mogelijk bereiken van een resultaat, maar is in tegenstelling tot instrumentele rationaliteit een sociale vorm van handelen. Strategisch handelen speelt zich tussen mensen af. “We call an action orientated to success *strategic* when we consider it under the aspect of following rules of rational choice and assess the efficacy of influencing the decisions of a rational opponent” (1986, p. 285). Een typisch voorbeeld van strategisch handelen is een verkoopactie. Ik span mij zoveel mogelijk in om iemand over te halen een product te kopen. Reclame-uitingen en politieke propaganda zijn voorbeelden van strategisch handelen, gebaseerd op instrumentele rationaliteit.

De publieke sfeer wordt volgens Habermas echter gekenmerkt door een andere vorm van handelen, één die niet is gebaseerd op het bereiken van een doel, maar op het bereiken van overeenstemming. Habermas noemt dit communicatieve rationaliteit en baseert zich bij de definiëring van deze term op de taaltheorie. Er wordt ook wel gesproken van een *linguistic turn* in zijn werk (Finlayson, 2005, p. 28). Volgens Habermas heeft taal namelijk een duidelijk intrinsiek doel om te zorgen voor overeenstemming tussen de sprekers. “Reaching understanding inhabits human speech as its telos” (1986, p. 287). Wanneer sprekers bereid zijn hun uitspraken ter discussie te stellen en geen ander doel voor ogen hebben dan het bereiken van overeenstemming, is er sprake van communicatief handelen. Het onderstaande

model geeft de twee vormen van instrumentele rationaliteit weer en de ene vorm van communicatieve rationaliteit.

	Instrumentele rationaliteit	Communicatieve rationaliteit
Niet-sociaal	Instrumenteel handelen	
Sociaal	Strategisch handelen	Communicatief handelen

Habermas' gedachte dat intersubjectieve overeenstemming van belang is voor een gedeeld waarheidsbegrip is niet nieuw. Al bij de start van de ontwikkeling van de empirische wetenschap speelt het sociale aspect een wezenlijke rol. Instemming van *peers* was nodig voor de legitimatie van wetenschappelijk onderzoek (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 39). In de twintigste eeuw bouwt de Oostenrijkse filosoof Karl Popper deze gedachte verder uit en ontwikkelt in zijn boek *The open society and its enemies* (1945) een wetenschapsopvatting waar het sociale aspect intrinsiek aanwezig is. Openbaarheid van kennis een essentiële voorwaarde is om de waarheid zo goed mogelijk te benaderen. Dit is nauw verweven met Poppers uitgangspunt dat kennis voortdurend via falsificatie getest moet worden door een soort "*friendly-hostile co-operation of many scientists*" (2002, p. 489). Volgens Popper is het belangrijk dat er vrij kritiek geuit kan worden en dat iedereen dezelfde taal spreekt. Logischerwijs is het daarom volgens hem onmogelijk in afzondering wetenschap te bedrijven. Popper legt dit uit aan de hand van een vergelijking met Robinson Crusoe. Zelfs wanneer Robinson belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen had gedaan die in onze tijd (h) erkend zouden worden, kan je volgens Popper nog steeds niet spreken van wetenschappelijke kennis. "For there is nobody to check his results; nobody but himself to correct those prejudices which are unavoidable consequence of his peculiar mental history (...)" (2002, p. 491). Habermas neemt Poppers idee van de feilbaarheid van kennis over om het verschil aan te tonen tussen wat hij het mythische weten en het moderne weten noemt. Het mythische weten wordt gekenmerkt door geslotenheid (kennis is onfeilbaar in Platonische zin), terwijl het moderne weten zich door reflexiviteit verder kan ontwikkelen: "it must be so far stripped of its dogmatism as to permit in principle that interpretations stored in tradition be placed in question and subjected to critical revision" (1986, p. 71).

De overeenstemming die sprekers bereiken heeft volgens Habermas niet alleen betrekking op de waarheid van een uitspraak, maar ook op de juistheid en waarachtigheid. Dat is nieuw. Habermas spreekt van drie werelden.

Ten eerste is er de objectieve wereld van de objecten waarover wij ware (of onware) uitspraken kunnen doen. De tweede wereld is de normatieve intersubjectieve wereld. We zijn in het licht van de heersende norm gerechtigd om de uitspraak te doen; dit betreft de juistheid van de houding van diegene die de uitspraak doet ten opzichte van de hoorder binnen een gegeven context. Tenslotte is er een derde wereld: onze persoonlijke subjectieve wereld, waartoe we alleen zelf toegang hebben. Ook over deze subjectieve wereld kunnen we rationele uitspraken doen in de zin dat wij die waarachtig uiten. Wanneer ik de zin uitspreek: "Ik heb op televisie gezien hoe zich twee vliegtuigen in de Twin Towers boorden", verwijs ik naar een concrete gebeurtenis, ben ik als burger gerechtigd deze uitspraak te doen en is het een waarachtige uiting. Bij deze taaluiting die als communicatief handelen valt te kwalificeren komen volgens Habermas de drie werelden bijeen en doen we een ware, juiste en waarachtige uitspraak.

Only the communicative model of action presupposes language as a medium of uncurtailed communication whereby speakers and hearers, out of the context of their preinterpreted lifeworld, refer simultaneously to things in the objective, social, and subjective worlds in order to negotiate common definitions of the situation. (1986, p. 95)

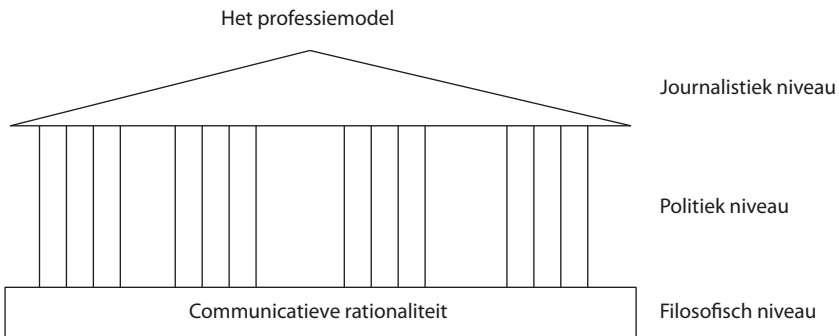
Met zijn pragmatische taaltheorie geeft Habermas een verdieping aan de wijze waarop het kritisch rationele debat in de publieke sfeer zou moeten verlopen. Hij ontwikkelt een communicatie-theoretische basis voor de overeenstemming die burgers kunnen bereiken over waarheid, juistheid en waarachtigheid wanneer ze een open en rationeel gesprek aangaan.

Voor het bereiken van deze overeenstemming tussen sprekers moeten er volgens Habermas wel enkele regels worden gerespecteerd, de zogenoemde discoursregels. Die zorgen dat er geen dwang optreedt in de communicatie. Communicatieve rationaliteit "(...) excludes all force – whether it arises from within the process of reaching understanding itself or influences it from the outside (...)" (1986, p. 25). Werkelijke overeenstemming tussen sprekers wordt alleen bereikt op basis van vrijwillige instemming met bekritiseerbare geldigheidsaanspraken, "there is, on the side of persons who behave rationally a willingness to expose themselves to criticism and, if necessary, to participate properly in argumentation" (1986, p. 18). Habermas stelt daarom dat er ook sprake moet zijn van openheid van gesprek. Het gesprek moet in principe voor iedereen toegankelijk zijn. Verder mag iedereen een uitspraak in twijfel trekken, een nieuwe uitspraak doen en zijn gevoelens, houding en behoeften kenbaar maken. Niemand mag (door

middel van uitoefening van macht) belemmerd worden deze rechten uit te oefenen (Habermas, 1990, p. 89).

Met deze discoursregels geeft Habermas niet alleen aan hoe sprekers op microniveau tot een soort communicatieve symmetrie moeten komen, ze gelden op macroniveau evenzeer voor de publieke sfeer. Alle dwang moet op een of andere manier worden uitgesloten, willen sprekers tot overeenstemming kunnen komen over wat waar, juist en waarachtig is. Door dit vrij toegankelijke, kritisch rationele debat onder gelijken, zonder dwang, ontstaat de machtsvrije publieke sfeer, die voor Habermas van zo'n grote waarde is. Dit betekent niet dat Habermas denkt dat communicatie in de praktijk ook echt machtsvrij verloopt. Met de discousethiek schetst hij echter wel een regulatief ideaalmodel over hoe communicatie zou moeten verlopen.

Dit verschaft het professiemodel in de journalistiek een filosofisch fundament, zie onderstaand plaatje:

Habermas bouwt op het fundament van communicatieve rationaliteit de politieke werking van de democratie. De publieke sfeer functioneert daarbij als belangrijke basis voor de legitimatie van democratische beslissingen. Dit noemt hij deliberatieve democratie.

1.1.3 De publieke sfeer en democratie

Habermas werkt de relatie tussen publieke sfeer en politiek verder uit in het werk *Faktizität und Geltung* (1992). Deskundigen zeggen dat zijn werk hier een *political turn* maakt (Finlayson, 2005, p. 107). Habermas werkt in dit boek aan het model van de zogenoemde deliberatieve democratie.

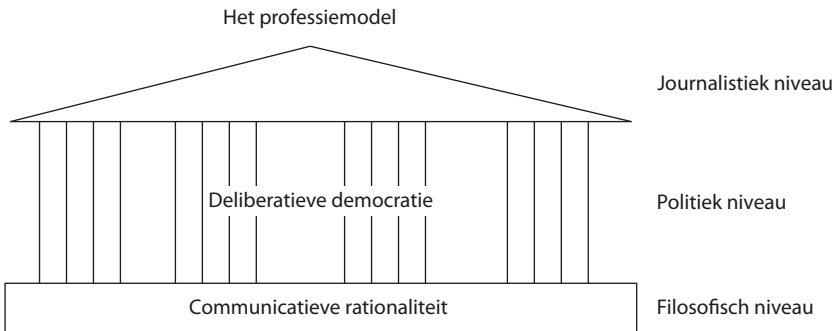
Kenmerkend voor dit model is het duale systeem dat eraan ten grondslag ligt. Enerzijds is er het kritisch rationele debat in de publieke sfeer; anderzijds is er de politiek die bestaat uit instituties als parlement, regering, politieke partijen, etc. In het model van Habermas is het van belang dat de publieke opinie dient als legitimatie van formele politieke beslissingen.

De publieke opinie waar Habermas over spreekt is echter niet hetzelfde begrip als de publieke opinie in het huidige dagelijks taalgebruik. Met de opkomst van het sociaal wetenschappelijk opinieonderzoek vanaf de jaren dertig krijgt het begrip publieke opinie namelijk een nieuwe betekenis. Het wordt vanaf dat moment vooral gezien als de uitkomst van enquêtes die de meest voorkomende opvattingen onder het publiek meten. Publieke opinie wordt vooral een optelsom van privémeningen over publieke zaken. Deze visie op publieke opinie lijkt op die van de liberale filosoof Jeremy Bentham. Hij maakt geen onderscheid tussen een verzameling van meningen en een collectieve mening. Deze opvatting van publieke opinie is terug te voeren op de individualistische benadering van de liberale stroming; het mensbeeld is er één van autonome en geïsoleerde individuen. Deze individuen streven vooral eigen belang na. Het politieke debat is daarmee niets anders dan het uiten van verschillende belangen. Habermas theorie van de publieke sfeer gaat er echter vanuit dat mensen in staat zijn hun eigen belang te overstijgen en zich te verplaatsen in anderen bij het bepalen van gemeenschappelijke belangen. Habermas zet zich af tegen het idee dat democratie draait om het registreren van voorkeuren, zoals bijvoorbeeld gebeurt bij opiniepeilingen. Voor Habermas is publieke opinie de uitkomst van het communicatieve handelen dat zich in de samenleving afspeelt: een soort “supra-individual phenomenon” (Price, 1992, p. 22). Door een zorgvuldige afweging van ieders belang, ontstaat er ook een draagvlak voor de politieke beslissing.

Habermas' opvatting van de publieke opinie lijkt meer verwant met die van Jean-Jacques Rousseau. Rousseau (1762) maakt een onderscheid tussen *volonté générale* (algemene wil) en *volonté de tous* (de wil van allen). De *volonté de tous* staat bij Rousseau voor de som van alle belangen (de liberale opvatting van publieke opinie), terwijl de *volonté générale* staat voor het algemeen belang. Terwijl het liberale mensbeeld er een is van geïsoleerde en autonome individuen, is Rousseaus republikeinse mensbeeld er een van het volk als één groot subject met een eigen wil en eigen autonomie. Habermas verbindt deze twee beelden door af te stappen van het subject denken. Zijn opvatting over democratie is gebaseerd op de taal (Heysse, Rummens & Tinnevelt, 2007, p. 30). De legitimiteit van politieke beslissingen wordt niet gebaseerd op één of ander democratisch orgaan, maar

op de publieke opinie die het resultaat is van een uitgebreide rationele uitwisseling van argumenten: “popular sovereignty is no longer embodied in a visible identifiable gathering of autonomous citizens. It pulls back into the, as it were, “subjectless” forms of communication circulating through forums and legislative bodies” (1996, p. 136). De *volonté générale* die volgens Habermas als gevolg van het communicatieve handelen ontstaat, verschilt echter wezenlijk van Rousseau’s opvatting: “The *volonté générale* was more a consensus of the hearts than of arguments” (Habermas, 1989, p. 98). Habermas wijst de op emotie gebaseerde consensus sterk af. Het gaat in de publieke sfeer alleen om de kracht van het argument.

Het is volgens Habermas van belang dat politieke instituten, alvorens beslissingen te nemen, de uitkomst van het kritisch rationele debat in de publieke sfeer afwachten. Hierdoor krijgt de besluitvorming grote kwaliteit en ontstaat er democratisch draagvlak voor de beslissing. De normatieve basis van het professiemodel krijgt verder vorm door deze te verbinden met de politieke theorie van de deliberatieve democratie, zie onderstaand plaatje.

Wil het bovenstaande bouwwerk stand houden, moet er volgens Habermas tegenwicht worden geboden aan twee belangrijke machtsinvloeden: die van de economie en van de staat.

1.1.4 Bedreigingen van de publieke sfeer

Habermas noemt de economie en de staat systeemwerelden, omdat beslissingen er niet worden genomen op basis van onderlinge overeenstemming tussen burgers (communicatieve rationaliteit), maar op basis van

een doel-middel rationaliteit. In *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) beschrijft Habermas hoe de inbreuk van deze werelden uiteindelijk leidt tot vernietiging van de publieke sfeer in haar liberale gedaante.

De publieke sfeer in de achttiende en negentiende eeuw functioneert volgens Habermas zolang er een redelijke mogelijkheid is voor burgers om opleiding en eigendom te verkrijgen. Zowel opleiding als eigendom worden echter, door de industrialisering in West-Europa met nieuwe productieomstandigheden als gevolg, steeds minder goed bereikbaar voor de arbeidersklasse. De toenemende monopolisering ondergraaft het liberale geloof in de mogelijkheid om de maatschappelijke ladder te beklimmen. Het ideaal van een universeel toegankelijke publieke sfeer raakt hierdoor steeds verder uit zicht. De publieke sfeer wordt beheerst door één maatschappelijke klasse: de bourgeoisie.

Karl Marx, de belangrijkste criticaster van het kapitalistische systeem, ziet de uitkomst van het kritisch rationele debat niet langer als betrouwbare publieke opinie, maar eerder als het verhuilde belang van de heersende klasse. Hiermee doet volgens Habermas ideologie zijn intrede in de publieke sfeer. “The public sphere with which Marx saw himself confronted contradicted its own principle of universal accessibility – the public could no longer claim to be identical with the nation, civil society with all of society” (Habermas, 1989, p. 124).

Liberale filosofen als Bentham en John Stuart Mill worstelen op hun beurt met de gebrekkige opleiding van de arbeidersklasse. Door de verbreding van de publieke sfeer met niet-opgeleide burgers komt de rationaliteit ervan in gevaar. In zijn boek *Over Vrijheid* (2010) laat J. S. Mill zich zeer kritisch uit over de kwaliteit van de publieke opinie.

Tegenwoordig gaat het individu verloren in de menigte. Het is langzamerhand een politieke gemeenplaats om te zeggen dat de publieke opinie nu de wereld regeert. De enige macht die die naam verdient is de macht van de massa, en van de regeringen die zichzelf tot instrument van de neigingen en ingevingen van de massa maken (2010, p. 114).

J. S. Mill vreesde dat minderheidstandpunten niet langer gehoord zouden worden. De publieke opinie, mede gevormd door de niet-opgeleide arbeidersklasse, zou de waarheid daardoor onderdrukken. Habermas ziet in J. S. Mills argumentatie een duidelijke reactie op de veranderende publieke sfeer. Omdat de belangen tussen de arbeidersklasse en de bourgeoisie steeds

verder uiteen lopen, vraagt J. S. Mill niet zozeer om een kritische houding van het publiek, als wel om tolerantie: niemand mag in zijn vrijheid worden beperkt, ook niet in zijn vrijheid van meningsuiting. Op een moment dat er van massacultuur en massacommunicatie nog geen sprake is, waarschuwt J. S. Mill al voor de 'tirannie van de meerderheid'.

Het kritisch rationele debat onder burgers begint zo steeds meer aan kracht in te boeten. Dit wordt versterkt doordat de arbeidersklasse in toenemende mate politieke middelen aangrijpt om zaken te organiseren die daarvoor tot de private sfeer behoorden. Zo ontstaat er wat wij nu de verzorgingsstaat noemen. Werk en zorg zijn niet langer onderdeel van de private sfeer, maar zijn publiek geworden. Het gevolg is dat privépersonen hun autonomie en kritische afstand tot de staat verliezen en er steeds afhankelijker van worden. Burgers gedragen zich steeds meer als consumenten. Het kritisch rationele debat van weleer maakt plaats voor een belangenstrijd die uitmondt in arrangementen. De publieke sfeer in haar liberale gedaante verandert volgens Habermas in een gecreëerde en gemanipuleerde publieke sfeer.

In het tweede deel van *Theorie des Kommunikativen Handelns* (1981b)³ neemt Habermas het thema van de inbreuk op de publieke sfeer door economie en staat opnieuw op, zij het op meer theoretisch niveau, gebruik makend van nieuwe termen. De publieke sfeer kan worden beschouwd als een deel van wat Habermas de leefwereld noemt. De leefwereld omvat zowel de private sfeer als de publieke sfeer, maar onderscheidt zich van de systeemwerelden van economie en staat. De leefwereld is te beschouwen als het geheel van gedeelde meningen en culturele ideeën, die bij de deelnemers als achtergrondkennis verondersteld mogen worden; het is een begrip dat dient als een soort sociale horizon. "This lifeworld is bounded by the totality of interpretations presupposed by the members as background knowledge" (1986, p. 13). De leefwereld is de plaats waar burgers handelen op basis van onderlinge overeenstemming (communicatief handelen). Door dit communicatief handelen treedt er een integrerend effect op, een gedeeld begrip van de wereld om ons heen. De systeemwerelden van economie en staat functioneren op basis van instrumentele rationaliteit; daarin komt deze integratie niet zozeer tot stand door overeenstemming, als wel door de zogenaamde sturingsmedia. In de economische wereld is dat geld, bij de staat is dat macht. Habermas noemt dit *system integration* (1989b, p. 263).

3 Ik maak gebruik van de Engelse vertaling uit 1989.

In *Theorie des Kommunikativen Handelns* (1981b) signaleert Habermas in onze maatschappij een toenemende kolonisatie van de leefwereld door de systeemwerelden. Beslissingen die genomen zouden moeten worden na een uitvoerig kritisch rationeel debat in de samenleving, worden nu door experts genomen. Habermas noemt dit de *technicization of the lifeworld* (1989b, p. 263). De eurocrisis is hiervan een goed voorbeeld. Het monetaire systeem dwingt de politiek in een richting die niet door democratische besluitvorming wordt ondersteund. We hebben ons bijvoorbeeld neer te leggen bij het feit dat we Griekenland financieel moeten ondersteunen. Het heeft volgens experts weinig zin hierover te debatteren. Volgens Habermas heeft dit fenomeen van de *technicization of the lifeworld* een sterk vervreemdend effect op de burger; het leidt tot politieke onthouding. Waarom zouden we stemmen als we toch geen invloed op het beleid hebben?

Een betrouwbare publieke opinie kan volgens Habermas alleen tot stand komen wanneer er ruimte is voor communicatief handelen. De sturingsmedia van de wereld van de economie en de staat - geld en macht - mogen daarbij geen rol spelen. De publieke sfeer moet dus worden beschermd tegen de systeemwerelden van staat en economie en bijbehorende sturingsmedia.

1.2 De publieke sfeer en de pers

De pers vormt het hart van de publieke sfeer. Habermas noemt haar zelfs de meest eminente vertegenwoordiger (1989, p. 181). Dit betekent dat de pers, als onderdeel van de publieke sfeer, eveneens tegen de inbreuk van staat en economie moet worden beschermd. In *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) beschrijft Habermas wat de effecten zijn wanneer deze inbreuk wel plaatsvindt.

De inbreuk van de staat op de pers zien we volgens Habermas terug in het feit dat het kritisch rationele debat steeds minder door burgers wordt gevoerd en steeds meer door politieke partijen en andere organisaties behorend tot de staat. Burgers nemen hierdoor een steeds passievere rol aan. Er is geen sprake meer van een kritisch rationeel debat, maar van *opinion management* (1989, p. 193). Dit is, zo meent Habermas, een vorm van psychologische manipulatie, ook gebruikt in reclame. Reclame behoort echter als vorm van strategisch handelen tot de economie. Het is geen communicatief handelen. Reclame heeft immers geen ander doel dan de consument over te halen een product te kopen en niet tot rationele overeenstemming te komen

over wat waar, juist en waarachtig is. Echt schadelijk wordt deze vorm van communicatie, wanneer die wordt verhuld als communicatief handelen:

“Opinion management” is distinguished from advertising by the fact that it expressly lays claim to the public sphere as one that plays a role in the political realm (...). The sender of the message hides his business intentions in the role of someone interested in the public welfare. (Habermas, 1989, p. 193)

Als gevolg van deze strategische communicatie komt er geen werkelijke publieke opinie meer tot stand; er is eerder sprake van een *engineering of consent* (Habermas, 1989, p. 194). De publieke sfeer wordt gekolonialiseerd door de staat. In Nederland is deze kolonisatie van de publieke sfeer, waaronder de media, herkenbaar in de periode van de verzuiling (Vree, 2000, p. 38). De publieke sfeer kenmerkt zich in die tijd niet door een kritisch rationeel debat tussen burgers maar door arrangementen tussen vertegenwoordigers van de zuilen. De media bieden niet langer ruimte voor het kritisch rationele debat, maar dienen als spreekbuizen van politieke partijen. De staat koloniseert belangrijke delen van de publieke sfeer, waaronder de pers.

De andere belangrijke bedreiging van de pers komt van de economie. Die uit zich volgens Habermas op twee manieren. Ten eerste wordt de pers in de negentiende eeuw door de eigenaren in toenemende mate gebruikt om private doeleinden te bereiken, “(...) the sphere of the public was altered by the influx of private interests that received privileged exposure in it – although they were by no means *eo ipso* representative of the interests of private people as the public” (1989, p. 189). Het gedrag van persbaronnen in de negentiende eeuw is hiervoor exemplarisch. Zij gebruiken kranten om private doelen te bereiken.

De tweede manier waardoor de inbreuk van de economie zichtbaar wordt, is de toenemende commercialisering van de pers als gevolg van de afhankelijkheid van advertentie-inkomsten. Nieuws over sociale problematiek en economische omstandigheden moet wijken voor wat Habermas *immediate reward news* noemt (1989, p. 170): nieuws over corruptie, schandalen, etc. Deze emotionele zaken leiden in Habermas’ ogen niet tot een betrouwbare publieke opinie, maar tot misleiding.

Voor Habermas hangt de emotionele vorm van communicatie nauw samen met het gebruik van beeld, dat inferieur is aan het rationele woord. Zo draait het in de feodale publieke sfeer van de middeleeuwse samenleving

vooral om de representatie van de macht, zichtbaar gemaakt in de persoon van de koning. Festiviteiten, in pracht en praal verbonden met het persoonlijk aura van de koning, moeten het volk herinneren aan zijn soevereine rechten. Ook de huidige publieke sfeer draait volgens Habermas steeds meer om beeld en minder om het woord. “The “suppliers” display a showy pomp before customers ready to follow. Publicity imitates the kind of aura proper to the personal prestige and supernatural authority once bestowed by the kind of publicity involved in representation” (1989, p. 195). De oorzaak van deze ontwikkeling ligt naast het toenemend consumptieve karakter van de media, volgens Habermas ook in technologische ontwikkelingen: “Radio, film and television, by degrees reduce to a minimum the distance that a reader is forced to maintain toward the printed letter – a distance that required the privacy of the appropriation as much as it made possible the publicity of a rational-critical exchange about what had been read” (1989, p. 170).

Habermas sluit zich hier in zekere zin aan bij critici als Neil Postman (1986) die een beeldmedium als televisie veroordeelt, omdat het een intrinsieke entertainment-karakteristiek heeft. Televisie vereenvoudigt serieuze genres als nieuws, educatie en politiek en leukt ze op.

Habermas' theorie van de publieke sfeer schetst duidelijke kaders voor het functioneren van de pers. Het gegeven dat de pers invulling moet geven aan de machtsvrije publieke sfeer, betekent dat zij onafhankelijk van staat en economie moet functioneren, maar ook dat de pers zelf geen macht moet uitoefenen. De vraag is hoe dit gerealiseerd kan worden in een tijdsgewricht waar staat en economie zich steeds meer opdringen. Hoewel hij dit als een ernstig probleem ziet, deelt Habermas niet het pessimisme van zijn voorgangers van de *Frankfurter Schule*, Horkheimer en Adorno. Habermas beschouwt het probleem niet als onoverkomelijk en ziet mogelijkheden om de publieke sfeer te beschermen. Aan het eind van *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) stelt Habermas dat in ons huidige tijdsgewricht de publieke sfeer niet meer vanzelfsprekend tot stand komt zoals in de achttiende eeuw in haar liberale gedaante, maar actief gestimuleerd moet worden. “Today occasions for identification have to be created – the public sphere has to be “made”, it is not “there” anymore” (1989, p. 201). Mogelijkheden ter bescherming van de publieke sfeer ziet Habermas in de interne transparantie van representatieve instituten zoals de pers. Die zouden zelf ook onderdeel moeten worden van openbaarheid, zodat we inzicht hebben in de financiering, politieke voorkeur, etc. (1989, p. 209). In de perstheorie vinden we deze gedachte van interne openbaarheid terug door bijvoorbeeld

de periodieke evaluaties van het functioneren van de pers, klachtencommissies, de ombudsman, etc. (Christians et al., 2009, p. 55). Later gaat Habermas echter anders denken over de bescherming van de publieke sfeer. Hij laat zijn eerdere idee los dat de publieke sfeer alleen gestimuleerd kan worden door interne transparantie. De publieke sfeer moet volgens latere inzichten van Habermas bovenal worden beschermd door wat hij een democratische dam noemt: "The goal is (...) to erect a democratic dam against the colonializing *encroachment* of system imperatives on areas of the lifeworld" (1992, p. 444).

1.3 De drie functies van de pers in de publieke sfeer

Om te onderzoeken hoe er invulling wordt gegeven aan bovengenoemde democratische dam, is het van belang nauwgezet te kijken naar de rol van de pers in de publieke sfeer. Habermas gebruikt het Duitse woord *Öffentlichkeit*, dat zich laat vertalen in drie termen: publiciteit, openheid en transparantie (Finlayson, 2005, p. 9). De drie termen vertegenwoordigen de drie functies die aan de pers worden verleend binnen de invalshoek van journalistiek en democratie: de informatiefunctie, de debatfunctie en de waakhondfunctie (Cuilenburg, Scholten & Noomen, 1992, p. 321).

De informatiefunctie houdt in dat de pers moet zorgen voor verspreiding van betrouwbare informatie. De debatfunctie betekent dat burgers toegang moeten hebben tot de pers, om deel te nemen aan het kritisch rationale debat in de samenleving. De waakhondfunctie impliceert dat de pers toegang moet hebben tot informatie, zodat er transparantie ontstaat. Het is een voorwaarde voor het goed vervullen van de informatiefunctie. Alleen als deze drie functies naar behoren worden ingevuld, is er sprake van een gezonde publieke sfeer.

Hieronder onderzoek ik hoe de pers volgens de theorie van de publieke sfeer zou moeten worden beschermd tegen de invloed van economie en staat bij het uitoefenen van de drie afzonderlijke functies.

Het belangrijkste begrip hierbij is persvrijheid. We spreken van de vrijheid van de pers om nieuws te publiceren, iemands mening te openbaren of iets te onderzoeken. Staat en economie mogen door middel van machtsuitoefening deze functies van de pers niet verstoren. Bij persvrijheid denken we daarom meestal aan vrijheid in negatieve zin: economie en staat mogen geen obstakels opwerpen die de vrijheid inperken. Denk bijvoorbeeld aan censuur als uiting van de macht van de staat.

Het begrip vrijheid kent echter ook een positieve betekenis. Ik ontleen deze gedachte aan een essay van de Britse liberaal filosoof Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty* (1958)⁴. Hierin zet Berlin negatieve vrijheid af tegen positieve vrijheid. Positieve vrijheid is de vrijheid om autonoom te handelen. “Wat, of wie, is de bron van de beheersing of de inmenging die kan bepalen dat iemand dit doet in plaats van dat, of zó en niet anders?” (2010, p. 11). Berlin beschrijft hier de vrijheid zoals Kant die in zijn Verlichtingsideaal omschrijft, namelijk de vrijheid van de mens om zichzelf zijn eigen wil op te leggen. Het gaat hier om een intrinsiek motief, in plaats van het uit de weg nemen van externe obstakels. Berlin verbindt rationaliteit expliciet met deze positieve vrijheid: “Dit bedoel ik in elk geval ook als ik zeg dat ik rationeel ben, en dat het mijn verstand is dat mij als menselijk wezen van de rest van de wereld onderscheidt” (2010, p. 25). Wanneer we Berlins vrijheidsbegrip toepassen op persvrijheid dan zien we dat er een negatieve kant is, gericht op het wegnemen van externe obstakels die de pers belemmeren bij het uitoefenen van haar functies, én een positieve kant. Met deze beide kanten is persvrijheid van essentieel belang om invulling te geven aan Habermas’ democratische dam die de publieke sfeer moet beschermen.

1.3.1 De informatiefunctie

Nemen we de informatiefunctie nader onder de loep, dan zien we dat er met name in de liberale perstheorieën een sterke nadruk ligt op de negatieve kant van het vrijheidsbegrip (Christians, Ferré & Fackler, 1993, p. 27): externe obstakels die de vrije informatiestroom tegenhouden moeten worden bevestigd. De liberale filosofen uit de achttiende en negentiende eeuw verzetten zich sterk tegen iedere vorm van overheidsingrijpen. Bij J.S. Mill ligt hieraan nadrukkelijk een kentheoretische argumentatie ten grondslag. J.S. Mill komt in *Over Vrijheid* met vier argumenten waarom het vrij circuleren van meningen van essentieel belang is.

Het eerste argument dat J.S. Mill naar voren brengt: ieder argument dat wordt onderdrukt, omdat het mogelijk vals of onwaar is, kan uiteindelijk wel degelijk waar blijken te zijn. Als dit soort argumenten wordt gecensureerd, wordt een potentieel waar argument onderdrukt. Dat betekent dat de overheid (of welke organisatie ook) de waarheid voor anderen bepaalt, zonder tegenargumenten aan te horen. Ten tweede kan ieder argument een deel van de waarheid bevatten. Dit betekent dat het combineren van verschillende argumenten tot de waarheid kan leiden. Ten derde zal ieder

4 Ik maak gebruik van de Nederlandse vertaling uit 2010.

argument dat volledig waar is, maar niet wordt uitgedaagd volgens J.S. Mill, in een dogma vervallen. Ook zullen opvattingen die niet regelmatig worden uitgedaagd - dit is het vierde argument - hun vitaliteit verliezen. De feilbaarheid van kennis is dan ook een belangrijke pijler onder wat bekend staat als het liberale journalistieke model (Siebert, Peterson & Schramm, 1984, p. 44).

Wanneer er in klassiek liberale theorieën over vrijheid van publicatie wordt gesproken, gaat het voornamelijk over een dam tegen de staat. De macht van die andere systeemwereld, de economie, wordt genegeerd. Dat is, gezien de historische periode, niet vreemd. Ten tijden van J.S. Mill bestaat er nog geen wereldwijde persconcentratie en zijn er ook geen persbaronnen of durfinvesteerders. Economische concurrentie vormt het ideale tegenwicht tegen de macht van de staat.

The early modern ideal of a free press originated in the days of small-scale enterprise and widespread belief in decentralized market competition as a vital antidote for political despotism. It therefore should not be surprising that the ethos of market competition influenced the republican case for liberty of the press. (Keane, 1991, p. 45)

Iemand die wel oog had voor de bedreiging van de publicatievrijheid door de economie is Marx. Volgens Marx is het doel van de bourgeoisie niet zozeer het nastreven van persvrijheid, als wel het vervangen van belemmeringen van persvrijheid, opgeworpen door de staat, door belemmeringen opgeworpen door de markt. Voor Marx is de liberale opvatting van persvrijheid vooral een bevestiging van de vrijheid van ondernemen en van privé-eigendom. De pers zou volgens Marx juist geen onderdeel van de kapitalistische economie moeten zijn; “the primary freedom of the press is not to be a business”, redeneert Marx” (Splichal, 2002, p. 127). In die zin kan Marx beschouwd worden als iemand die als eerste waarschuwt voor de gevaren van de commercialisering van de pers. Een vooruitziende blik: “Marx was already aware of the danger whose age was only to come – the negative social consequences of capitalist production guided by the principle of the maximization of profit” (Splichal, 2002, p. 128).

De consequenties van de eenzijdige nadruk op de negatieve publicatievrijheid ten opzichte van de staat worden in toenemende mate zichtbaar rond de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw. De zogenaamde

yellow press bedient een steeds grotere niet-opgeleide massa met kranten die de nadruk leggen op sensationeel nieuws als moorden, branden, inbraken, etc. Steeds meer kranten komen in minder handen. De persbaronnen doen er alles aan hun product aan de man te brengen ten einde de winst te maximaliseren. Het publiceren van de waarheid neemt de *yellow press* niet altijd even serieus. Daarom worden ze als bedreiging gezien van de democratie en de goede moraal: "The evidence against the press showed criminal negligence in handling news, suppression of important news because of vested interests, false advertising and conspiracy with advertisers, and promotion of antisocial prejudices" (Christians et al., 2009, p. 53). De kritiek op de pers zwelt aan en dreigt in sommige gevallen uit te monden in overheidsingrijpen (Marzolf, 1991, p. 64). Deze zorg leidt tot een tegenreactie (Christians et al., 1993, p. x; Ward, 2004, p. 223): er moet een grotere nadruk komen te liggen op de verantwoordelijkheden van de pers in de maatschappij. Het liberale model volstaat niet langer en moet vervangen worden door wat bekend staat als de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers. Deze theorie is in belangrijke mate uiteengezet door de Amerikaanse commissie voor de persvrijheid en staat ook wel bekend als de Hutchins commissie. Deze commissie publiceert in 1947 een rapport over de toestand van de Amerikaanse pers, dat verstrekkende gevolgen krijgt. Voor het eerst gaat er nadrukkelijk aandacht naar de positieve kant van persvrijheid: "The social responsibility theory, on the contrary, rests on a concept of positive liberty, "freedom for", which calls for presence of the necessary implements for the attainment of a desired goal" (Siebert et al., 1984, p. 93). De sociale verantwoordelijkheidstheorie gaat in op de intrinsieke vrijheden van de pers die nodig zijn, opdat zij haar functies in de maatschappij kan vervullen. De Hutchins commissie benadrukt met betrekking tot de informatiefunctie dat het de plicht is van de journalistiek te zorgen voor, "a truthful, comprehensive, and intelligent account of the day's events in a context which gives them meaning" (Leigh, 1974, p. 21). Dit betekent dat journalisten hun best moeten doen om informatie te verzamelen die niet gekleurd is door invloeden van geld en macht. Ze moeten achter het plaatje kijken dat is gekleurd door belangen, propaganda, pr en reclame.

Positieve vrijheid van publicatie is samen te vatten als de intrinsieke wil van de journalistiek om de waarheid te openbaren. De democratische dam van Habermas wordt dus niet alleen gevormd door de negatieve vrijheid van publicatie ten opzichte van staat en economie, maar ook door de positieve vrijheid, de drive om het normatieve doel van de informatiefunctie (het openbaren van de waarheid) te realiseren.

1.3.2 De debatfunctie

De vrijheid van meningsuiting is evenals de vrijheid van publicatie één van de voorwaarden voor een goede werking van de publieke sfeer. Wanneer de toegang tot de publieke sfeer beperkt is, kan er volgens Habermas helemaal niet van een publieke sfeer gesproken worden. Habermas' discoursregels stellen: "Every subject with the competence to speak and act is allowed to take part in the discourse" (1990, p. 89). De liberale denkers streven deze universele toegang tot de publieke sfeer na door middel van de nadruk op negatieve vrijheid van meningsuiting: niemand mag belet worden zich in het publieke debat te uiten. Grondlegger van de Amerikaanse grondwet, James Madison, omschrijft het als volgt: "The People shall not be deprived or abridged of their Right to speake, to write, or to publish their Sentiments; and the Freedom of the Press, as one of the great Bulwarks of Liberty, shall be inviolable" (Hunt, 1900, p. 377).

De vrijheid van meningsuiting is echter zelfs voor de liberale denkers wel degelijk eindig. Voor Milton, Bentham en J.S. Mill gaan vrijheid en verantwoordelijkheid hand in hand. Staatsveiligheid en obsceniteiten zijn voorbeelden waar de vrijheid van meningsuiting wordt begrensd: "If peace and security in society would be challenged, for example, then a person's right to express and publish opinions had to be "subordinated" to "higher values" and restrained accordingly" (Splichal, 2002, p. 26). Problematisch aan deze liberale begrenzing van de vrijheid van meningsuiting is dat die arbitrair kan worden gebruikt. Censuur wordt in autoritaire regimes al snel toegepast met als excuus: staatsveiligheid of obsceniteit.

Liberale denkers zoals Madison richtten zich sterk op de negatieve vrijheid van meningsuiting: niemand mag belet worden in het openbaar zijn mening te uiten. Het probleem is dat daarmee het klassieke beeld van het forum van de Griekse polis wordt geprojecteerd op de media. Daar waar de toegang tot het forum van Athene onbeperkt was (althans voor mannen met bezit), worden de media juist gekenmerkt door beperkte toegang: "(...) *differential* access to the means of communication is a necessary feature of modern civil societies" (Keane, 1991, p. 41). Zo heb ik het recht een brief naar de krant te sturen, maar niet het recht dat de brief ook daadwerkelijk wordt gepubliceerd. Er is dus een recht je uit te spreken, maar geen recht gehoord te worden. Hiermee lijkt de universele toegang tot de publieke sfeer een onhaalbaar ideaal te worden: "Accordingly, individuals in a liberal society only have the right to speak *in* public; to speak *to* the public requires communication, and communication is not a public right, but a private

privilege” (Christians et al., 2009, p. 108). De vraag doet zich in het geval van de journalistieke media dus voor wie toegang krijgen tot het kritisch rationele debat en wie niet. In de geest van Habermas is het daarbij van belang om de economische en politieke macht van de spreker geen rol te laten spelen.

In de twintigste eeuw is dat juist in toenemende mate wel het geval. Vertegenwoordigers van de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers slaan alarm: “(...) the development of the press as an instrument of mass communication has greatly decreased the proportion of the people who can express their opinions and ideas through the press” (Leigh, 1974, p. 1). Volgens de vertegenwoordigers van de sociale verantwoordelijkheidstheorie is er een andere corrigerende kracht nodig, één die van binnen uit komt in de vorm van positieve vrijheid van meningsuiting: het recht op toegang tot de media.

De negatieve kant van de vrijheid van meningsuiting is niet langer voldoende. Het is, “(...) a somewhat empty right for the person who lacks access to the mass media” (Siebert et al., 1984, p. 94). De positieve kant van de vrijheid van meningsuiting, in de zin van toegang tot de pers, wordt ook wel de vrijheid van communicatie genoemd: “The freedom to communicate is therefore best understood positively as the freedom to engage others, an individual liberty defined and defended with reference to the power of community to transform individual self-interest into a form of collective self-interest” (Christians et al., 2009, p. 109). De Amerikaanse Hutchins commissie spreekt niet over het uit de weg ruimen van mogelijke belemmeringen van burgers om zich in de pers uit te spreken, zoals hun beroemde liberale voorgangers, maar van een recht op toegang tot de pers. Uiteindelijk is het de verantwoordelijkheid van de pers om invulling te geven aan dit recht door de diversiteit aan meningen in de maatschappij weer te geven: “(...) all the important viewpoints and interests in the society should be represented in its agencies of mass communication” (Leigh, 1974, p. 24). De gedachte dat toegang tot de pers positief moet worden gestimuleerd, dat ook positieve vrijheid van meningsuiting van belang is ten einde een dam op te werpen tegen politieke en economische macht, sluit aan op het argument van Habermas: in deze tijd is de publieke sfeer niet meer eenvoudigweg aanwezig; de publieke sfeer moet worden gecreëerd; de toegang tot het publieke debat moet worden gestimuleerd: “Equal access to the public sphere is provided to all other private people only through the state’s guarantee of active interference to this end (*Gestaltungsgarantie*); a mere guarantee that the state will refrain from intrusion is not longer sufficient for this purpose” (Habermas, 1989, p. 227). Voor een goede werking van de publieke sfeer is negatieve vrijheid

van meningsuiting dus onvoldoende. Wanneer geen nadruk wordt gelegd op de positieve vrijheid van meningsuiting (de vrijheid van communicatie) zullen economische en politieke macht sterk van invloed zijn op de toegang tot de pers. Dit is schadelijk voor de basisgedachte dat de publieke sfeer voor iedereen gelijkmatig toegankelijk moet zijn.

1.3.3 De waakhondfunctie

De toegang van burgers tot betrouwbare informatie is van vitaal belang voor een goed werkende publieke sfeer. Goede nieuwsgaring door de pers zorgt voor transparantie in de samenleving en is een voorwaarde voor het vervullen van de informatiefunctie. Als er niet actief betrouwbare informatie wordt verzameld, worden de burgers niet goed geïnformeerd. Er wordt daarom gesproken van het recht op informatie. "The people's right to know", is een geveleugelde uitspraak in de journalistiek wanneer iemand of iets aan onderzoek wordt onderworpen. Burgers krijgen informatie immers niet alleen doordat die passief wordt vrijgegeven, maar ook door middel van actieve nieuwsgaring door de media.

De liberale theorieën hebben over het algemeen weinig aandacht voor de positieve kant van vrijheid van nieuwsgaring. Nieuwsgaring wordt vooral gedefinieerd als het recht op ondernemen en dus eerder als het recht om informatie te distribueren of te verkopen dan als het recht op informatie zelf. Informatie komt in het liberale denken vooral vrij, doordat niemand mag worden belemmerd zich uit te spreken in de publieke sfeer, de negatieve vrijheid van meningsuiting. Als er al aandacht wordt geschonken aan de vrijheid van nieuwsgaring, is het aan de negatieve kant van het vrijheidsbegrip. Het staat de pers vrij om informatie te verzamelen; de overheid mag hiertegen geen blokkades opwerpen. Niemand is echter verplicht ook daadwerkelijk informatie aan de pers te verstrekken. Het gevolg: "Traditional theory provided no legal tool for prying open the lips of the silent" (Siebert et al., 1984, p. 92).

De perstheorie van de negentiende-eeuwse liberale filosoof Jeremy Bentham heeft wél aandacht voor de positieve vrijheid van nieuwsgaring. Bentham is net zoals J.S. Mill een overtuigd utilitarist. In de visie van de utilitaristen is despotisme een vorm van bestuur die zoveel mogelijk bestreden moet worden; het staat het leidende principe van zoveel mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen in de weg. En, zo luidt Benthams redenering, regeringen hebben de neiging vooral het eigen belang voorop te zetten; zo tendereert

iedere vorm van macht naar despotisme. Bentham beschouwt de publieke opinie als het belangrijkste tegenwicht tegenover de macht van de staat. Pers en publieke opinie functioneren als een voortdurende controle op deze macht. "A check upon the conduct of the ruling few" (Keane, 1991, p. 16). Verkiezingen alleen vormen in de ogen van Bentham onvoldoende garantie voor een goed werkende democratie. Hij vergelijkt deze situatie met die van een kudde schapen die af en toe wordt beschermd (door verkiezingen), maar voor het grootste deel van tijd aan de wolven wordt overgelaten. De pers heeft daarom een belangrijke controlerende functie; om die functie goed uit te kunnen oefenen, is het van belang informatie openbaar te maken.

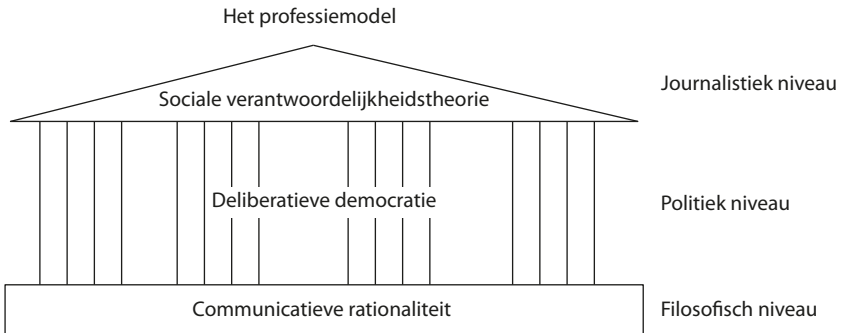
I take it for granted as a matter of course, that under the necessary regulations for preventing interruption and disturbance, the doors of these establishments will be, as, without very special reasons to the contrary, the doors of all public establishments ought to be, thrown wide open to the body of the curious at large- the great open committee of the tribunal of the world. (Bentham, 1995, p. 47-48)

We zien hier duidelijk het begrip van openbaarheid terug, dat Habermas formuleert in de betekenis van transparantie. Habermas ziet in de theorie van Bentham dan ook voor het eerst een duidelijke connectie tussen publieke opinie en transparantie (Habermas, 1989, p. 99). Transparantie speelt volgens Habermas een belangrijke rol in de totstandkoming van de publieke sfeer in haar liberale gedaante. Zoals in Engeland waar journalisten toegang tot het parlement krijgen: "A place for the journalists in the gallery was officially provided by the Speaker only in the year 1803; for almost a century they had to gain entry illegally" (Habermas, 1989, p. 62). Deze transparantie, is volgens Habermas een belangrijk onderdeel van de dam tegen de inbreuk van de systeemwerelden op de publieke sfeer. De pers en in het verlengde daarvan, de publieke opinie, functioneren als een soort controlemechanisme. Zij zorgen uit naam van het volk, of het algemeen belang, dat de staat en de economie aan democratische controle onderhevig zijn. De pers wordt niet alleen geacht de invloed van de systeemwerelden buiten de deur te houden, maar ook het functioneren daarvan in de openbaarheid te brengen en actief aan de controle van de publieke opinie te onderwerpen.

De sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers heeft in tegenstelling tot de meeste klassiek liberale perstheorieën wél aandacht voor de toegang van de pers tot informatie. Eén van de vereisten die de Hutchins commissie noemt voor het goed functioneren van de pers in een maatschappij is een

“full access to the day’s intelligence” (Siebert et al., 1984, p. 91). Dit heeft betrekking op het recht op informatie. Het wordt ook wel ontvangstvrijheid genoemd, een vorm van vrijheid die voor zowel de burger als de pers geldt (Schuijt, 1987, p. 33). De pers heeft niet alleen negatieve vrijheid nodig, maar ook positief geformuleerde vrijheden (rechten) om haar functie uit kunnen oefenen. “As newsmen became imbued with a sense of responsibility, they contended that the public had a right of access to information, had a basic right to be informed, and that the press was the agent of the public in breaking down barriers to the free flow of news” (Siebert et al., 1984, p. 91). De overheid is er verantwoordelijk voor dat de voorwaarden zo zijn dat de media informatie kunnen verzamelen. In Nederland is de Wet openbaarheid van bestuur (WOB) te beschouwen als een vorm van positieve vrijheid van nieuwsgaring. In Amerika is dat de *Freedom of Information Act*.

Voor een goed functionerende publieke sfeer zijn zowel negatieve als positieve persvrijheden van belang. De eenzijdige nadruk van de liberale perstheorieën op de negatieve vrijheid van publicatie, meningsuiting en nieuwsgaring, biedt onvoldoende garantie om de invloed van staat (in de vorm van politieke macht) en economie (in de vorm van geld) te blokkeren. Daarom moet er ook nadruk komen te liggen op de positieve vrijheid van publicatie, meningsuiting en nieuwsgaring. Die krijgt vorm in de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers. Deze theorie benadrukt naast de negatieve persvrijheden ook de rechten en verantwoordelijkheden van journalisten ten einde de drie functies van de pers naar behoren in te vullen. Zo krijgt het normatieve ideaal van het professioneel model op het journalistieke niveau vorm in de mix van negatieve en positieve vrijheden van de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers (zie onderstaand plaatje).

1.4 Conclusie

Het journalistieke professiemodel is een wezenlijke bouwsteen van de westerse samenleving. Het is gebaseerd op de gedachte dat de pers ware informatie openbaart op basis waarvan burgers publiekelijk met elkaar een rationeel debat aan kunnen gaan. Alleen zo kan er een solide basis ontstaan waaraan democratische beslissingen hun legitimatie ontleunen. Het model werkt echter alleen wanneer er sprake is van persvrijheid, wanneer de journalistiek een machtsvrij platform vormt waar alleen de kracht van het argument geldt. Het betekent dat de economische macht van bijvoorbeeld eigenaren, adverteerders en bronnen en de politieke macht van de staat buiten de deur moeten worden gehouden, anders stort het model in en belanden we – althans volgens de auteurs die sterk geloven in het professiemodel - in de misère van “take-for-granted corruption, endless foreign wars, crumbling infrastructure and social services, and vast increases of inequality” (McChesney & Nichols, 2010, p. x).

Habermas geeft met zijn theorie van de publieke sfeer verdieping aan de bovenstaande uitgangspunten van het journalistieke professiemodel. Hij komt met voorschriften volgens welke een machtsvrij gesprek in de publieke sfeer zou moeten verlopen wil de waarheid boven water komen (communicatieve rationaliteit) en wat dit voor consequenties heeft voor de werking van onze democratie (de deliberatieve democratie). Wil de publieke sfeer naar behoren functioneren dan moet er volgens Habermas een duidelijke scheiding zijn tussen de publieke sfeer en de wereld van de politiek (die functioneert op basis van macht) en de wereld van de economie (die functioneert op basis van geld). Deze scheiding, die Habermas een democratische dam noemt, heeft nadrukkelijk consequenties voor de meest eminente vertegenwoordiger van de publieke sfeer: de journalistiek.

In de klassiek liberale perstheorieën wordt Habermas' dam opgeworpen doordat de pers vrij is van inmenging van de staat. Er ligt een sterke nadruk op de negatieve zijde van het persvrijheidsbegrip. De staat mag geen blokkades opwerpen die de verspreiding van informatie beperkt. Zolang de pers met rust wordt gelaten, komt het wel goed met de maatschappij, zo is de gedachte. “A free press was assumed to be a vehicle for the spread of rational knowledge. (...). It would aid the ordering of the everyday world – of bridges, machines, commerce and state institutions – according to rational principles” (Keane, 1991, p. 49). In de negentiende eeuw blijkt echter dat de liberale perstheorie te weinig oog heeft voor de dreiging van die andere

systeemwereld: de economie. Eigenaren en adverteerders gebruiken de pers steeds meer om hun eigen private belangen te behartigen, waardoor de kwaliteit van de publieke sfeer onder steeds grotere druk komt te staan. Negatieve persvrijheid, in de vorm van onafhankelijkheid, blijkt niet effectief in het weren van de invloed van de economische systeemwereld en Habermas' democratische dam brokkelt in rap tempo af. Er is bescherming nodig tegen de inbreuk van economische macht op het publieke debat. Die wordt gevonden in de positieve kant van het persvrijheidsbegrip dat door de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers wordt benadrukt. De journalistiek moet niet alleen onafhankelijk zijn, er is ook een intrinsieke drive van journalisten nodig om de functies van de pers in de maatschappij naar behoren uit te voeren. Journalisten moeten ware informatie openbaren (de informatiefunctie), zorgen voor een toegankelijk publiek debat (de debatfunctie) en voor transparantie in de samenleving (de waakhondfunctie). Door de combinatie van negatieve persvrijheid en positieve persvrijheid, wordt niet alleen de politieke macht van de staat buiten de deur gehouden, maar ook de economische macht van eigenaren en adverteerders.

Het goed functioneren van de dam van Habermas ligt in belangrijke mate in handen van journalisten. De taak om burgers van ware informatie te voorzien is wellicht de meest belangrijke functie. Wanneer de informatiefunctie niet naar behoren wordt vervuld, kan ook de debatfunctie niet goed worden vervuld. We zouden dan een debat voeren op basis van onjuiste informatie; in dat geval kan de uitkomst nooit als legitimatie dienen van democratische beslissingen. In het volgende hoofdstuk onderzoek ik hoe journalisten ervoor zorgen dat informatie die zij inwinnen niet wordt vervormd of verdraaid door politiek-economische belangen.

2 Het objectieve journalistieke weten

“I don’t take sides, I take pictures”, zegt Nick Nolte in de film *Under Fire* (1983) waarin hij een fotojournalist speelt. Daarmee geeft Nolte vorm aan de ideaalrol die een journalist in het professiemodel op zich neemt. Journalisten laten zich door niemand wat wijs maken en nemen geen andere positie in dan die van onpartijdige buitenstaander. Journalisten zijn in dit model niet alleen onafhankelijk van macht, ze oefenen evenmin zelf macht uit. Ze streven naar neutraliteit. Andere veel gebruikte termen zijn: onpartijdigheid en objectiviteit. In dit hoofdstuk onderzoek ik wat de consequenties zijn van dit streven naar onafhankelijkheid en neutraliteit, voor journalistieke waarheidsvinding. Wat is, met andere woorden, de epistemologische grondslag van het professiemodel?

Ik richt mij expliciet op de journalistieke genres die pretenderen een objectief beeld van de werkelijkheid te schetsen. Hoewel journalistieke genres niet altijd even scherp van elkaar zijn te onderscheiden (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 284) is er wel degelijk een herkenbaar onderscheid tussen publicaties waarin objectiviteit wordt nagestreefd en die waarin vooral de mening van een journalist telt. Denk bij die laatste aan commentaren, recensies, columns, etc. Het toepassen van de objectiviteitsclaim op genres waarvan de subjectiviteit op voorhand wordt erkend, is een regelmatig voorkomende categoriefout van wetenschappers (Gauthier, 1993). Ik richt mij daarom op de harde berichtgeving.

Hierover kunnen we gerust stellen dat journalisten volgens de theorie van de publieke sfeer hun best moeten doen informatie te verzamelen die niet gekleurd is door politiek-economische belangen. Habermas veronderstelt met zijn kritische houding ten opzichte van informatie die verspreid wordt via *opinion management* (Habermas, 1989, p. 193) impliciet dat er ook informatie is, die niet verdraaid is. Informatie die geen doel dient, anders dan de waarheid. In de journalistiek wordt dit streven meestal vorm gegeven door de term objectiviteit. Het wordt beschouwd als essentieel kenmerk van de journalistieke ideologie (Deuze, 2004, p. 85). Mediawetenschapper Dennis McQuail merkt met betrekking tot journalistieke objectiviteit terecht op dat “In some respects it has an affinity, in theory at least, with the ideal of rational, ‘undistorted’ communication advocated by Habermas” (1983, p. 200).

Het woord objectiviteit is in de journalistiek echter een weinig helder begrip. Het wordt vaak in één adem genoemd met termen als neutraliteit,

onafhankelijkheid, eerlijkheid, balans, etc. Dat is direct ook het probleem. Objectiviteit is een “insufficiently defined concept” (Muñoz-Torres, 2012, p. 5). Het gevolg is dat de term in de journalistiek in onmin is geraakt en weinig betekenis meer heeft. Kovach en Rosenstiel spreken van “the lost meaning of objectivity” (2001, p. 81). Ik introduceer een nieuwe term om het waarheidstreven in de journalistiek te benoemen: het objectieve journalistieke weten. Hiermee volg ik de suggestie van Kovach en Rosenstiel om objectiviteit niet langer te beschouwen als een (niet helder gedefinieerd) doel, maar als een onderzoeksmethode: “a unity of method rather than aim” (2001, p. xiii). Het is een procedurele opvatting van objectiviteit die in lijn ligt met de definities van Weber en Popper (Lorenz, 1987, p. 253). Wetenschappelijke kennis is volgens deze opvatting geldig wanneer die met behulp van de juiste methoden tot stand komt. In de journalistiek hangt de ontwikkeling van zo’n uniforme methode van onderzoek nauw samen met de professionalisering die sinds de jaren zestig op gang is gekomen en die uitmondt in een krachtige professionele ideologie (Deuze, 2004, p. 75; Schoo, 2009, p. 70). Het objectieve journalistieke weten is een wezenlijk onderdeel van deze ideologie. De ontwikkeling van het objectiviteitsbegrip in de geschiedenis van de journalistiek is onderwerp van diverse studies (Schudson, 1978; Ward, 2004). Hier richt ik mij op het objectiviteitsbegrip zoals dat op dit moment in de journalistiek wordt gehanteerd. Om deze ideaalvorm te achterhalen maak ik gebruik van instructieboeken die toegepast worden op de scholen voor de journalistiek (onder anderen Kussendrager & Van der Lugt, 2005; Bekius, 2003), stijlboeken van redacties en journalistieke handboeken (onder anderen Kovach & Rosenstiel, 2001; 2010) en interviews die ik heb gevoerd met journalisten¹. Uiteindelijk definieer ik het objectieve journalistieke weten aan de hand van acht regels. Na de bespreking van twee belangrijke onderliggende begrippen van het objectieve journalistieke weten, onafhankelijkheid en neutraliteit (2.1), onderzoek ik de acht regels die journalisten in de dagelijkse praktijk toepassen bij de waarheidsvinding.

Een journalist:

1. selecteert nieuws op basis van het algemeen belang (2.2)
2. baseert zich op de feiten (2.3)
3. checkt de feiten en onthoudt zich van interpretatie (2.4)
4. publiceert wederhoor (2.5)
5. is een vlieg op de muur (2.6)
6. laat de feiten voor zich spreken (2.7)

1 De namen van de geïnterviewde journalisten staan in bijlage één.

7. brengt meningen in balans en onderscheidt ze van feiten (2.8)
8. hanteert objectieve taal (2.9)

Voor de analyse van het objectieve journalistieke weten, onderzoek ik niet alleen de praktische werking van de regels, maar ook de onderliggende wetenschapsfilosofische theorie. Wetenschapsfilosofie is de studie die zich bezighoudt met “het onderzoek naar de grondslagen, de geldigheid en reikwijdte van wetenschappelijke kennis en onderzoeksmethoden” (Bersselaar, 1997, p. 16). De toepassing van wetenschapsfilosofie op de journalistiek vraagt enige uitleg. Journalistiek is immers geen wetenschap. Wetenschappelijke stukken zijn gemaakt voor een andere doelgroep en over het algemeen moeten ze aan strengere eisen voldoen. De overeenkomsten met de sociale wetenschap, die net als de journalistiek de maatschappij als studieobject heeft, is echter opvallend. De sociaal wetenschapper Charles Ragin noemt in zijn boek *Constructing Social Research* (1994) liefst 11 overeenkomsten. Het belangrijkste in het licht van dit onderzoek is dat: “the two fields have comparable obsessions with “truth” or validity as it is known to social researchers” (1994, p. 21). Zowel de sociale wetenschap als de journalistiek claimen ware informatie te geven over onze maatschappij. Hans Laroes, voormalig hoofdredacteur van de NOS, bevestigt dit: “Journalistiek is het zo dicht mogelijk benaderen van de werkelijkheid, in alle eerlijkheid, op een haast wetenschappelijke manier” (2012, p. 298). De wetenschapsfilosofie kan belangrijke antwoorden geven over de validiteit van de journalistieke onderzoeksmethoden. Hierbij moet worden opgemerkt dat de reikwijdte van de wetenschapsfilosofische analyse in dit proefschrift beperkt is. De journalistiek kent enerzijds een vergelijkbare waarheidsclaim, anderzijds zijn de eisen die aan de validiteit worden gesteld niet vergelijkbaar. Veel wetenschapsfilosofie is dan ook niet van toepassing op het journalistieke werk. Een gedetailleerde analyse van de discussies die momenteel binnen de wetenschapsfilosofie worden gevoerd, zou daarom zijn doel voorbij schieten. Ik beperk mij tot de belangrijkste wetenschapsfilosofische uitgangspunten die wel een rol spelen in het objectieve journalistieke weten.

2.1 Een journalist is onafhankelijk en neutraal

Een journalist laat zich niet beïnvloeden door krachten van buitenaf en neemt evenmin zelf een positie in. Hij is onafhankelijk en neutraal. Ik zal hier eerst de betekenis analyseren van de term onafhankelijkheid in de

journalistiek. Onafhankelijkheid betekent met name onafhankelijkheid van de machten die in de systeemwerelden van staat en economie een rol spelen: politieke macht en geld. In de praktijk wordt er van journalisten verwacht dat zij de pogingen van de systeemwerelden om de publieke sfeer binnen te dringen actief pareren. Journalisten moeten de strategische communicatie van bedrijven (pr en reclame) en overheid (*opinion management*) uit de dagelijkse informatiestroom filteren en zorgen voor objectieve berichtgeving. Journalisten werken daarom onafhankelijk van deze werelden, zonder hun “oordelen ondergeschikt te maken aan de eisen van een ideologie, eigenaar, adverteerder, regering of welke overkoepelende invloed dan ook” (Davies, 2010, p. 140).

Onafhankelijk van commerciële en politieke belangen, politiek in brede zin van het woord, je mag het ook ideologie noemen. Maar in feite commercieel-economisch en politiek.

Carel Kuyl

Vier elementen die de onafhankelijkheidspositie van de journalistiek bedreigen zijn: de bronnen, de eigenaar, de adverteerder en de staat.

De onafhankelijke positie wordt meestal vastgelegd in redactiestatuten van journalistieke media. Neem het redactiestatuut van *The New York Times* (*The New York Times company policy on ethics in journalism*). Voor wat betreft de invloed van bronnen zijn er strikte regels over wat een journalist mag aannemen: “Staff members and those on assignment for us may not accept employment or compensation of any sort from individuals or organizations who figure in coverage (...)”. Iedere verdenking van berichtgeving voor eigen gewin (waarbij de journalist dus niet onafhankelijk is van de invloed van geld) is uit den boze en wordt effectief gesanctioneerd.

Dat blijkt bijvoorbeeld uit het ontslag van sterjournalist Martijn Koolhoven van *De Telegraaf*, die in een uitzending van *Zembla* (Chocoladeletters van *De Telegraaf*, 2011) ervan wordt beschuldigd een artikel te hebben verzonnen ten gunste van een vriend. Het is van belang dat journalisten onafhankelijk zijn van de bronnen waarvan zij bij hun werk gebruik maken. “Journalists must maintain an independence from those they cover” (Kovach & Rosenstiel, 2001, p. 118). Op de school voor journalistiek wordt deze positie studenten al snel duidelijk gemaakt: een journalist mag geen actieve betrokkenheid hebben bij “(...) organisaties of instellingen die lobbyen voor politieke of bedrijfsbelangen voor zover het vermogen tot onpartijdige berichtgeving hierdoor kan worden geschaad” (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 351).

Maar niet alleen de invloed van bronnen moet worden geblokkeerd. Hetzelfde geldt voor die van de eigenaar en adverteerder. Deze blokkade ligt niet alleen vast in redactiestatuten, maar ook in de organisatiestructuur. Om deze reden wordt er veelal een scheiding aangebracht tussen de zakelijke kant van het journalistieke bedrijf, geleid door een directeur, en de journalistiek inhoudelijke kant, geleid door een hoofdredacteur. Eenzelfde scheiding wordt gehanteerd om de onafhankelijkheid ten opzichte van adverteerders te garanderen: redacties worden gescheiden van de marketingafdeling. “The relationship between the company and advertisers rests on the understanding that news and advertising are separate – that those who deal with either one have distinct obligations and interests, and each group respects the other’s professional responsibilities”, stelt het redactiestatuut van *The New York Times*. In de praktijk lijkt deze scheiding van redactie en marketing effectief te functioneren.

Ik heb in de jaren dat ik als hoofdredacteur van *Hart van Nederland* voor de commerciële televisiezender SBS werkte, nooit druk van de directie ervaren om informatie te onderdrukken of te wijzigen in het belang van eigenaren (in die tijd KKR en Permira) of in het belang van adverteerders. De door mediatheoretici veelbesproken invloed van media-eigenaren en adverteerders om journalisten hun wil op te leggen (Herman & Chomsky, 1988), heb ik in mijn carrière tot nu toe nog niet meegemaakt. Ik sluit me daarom aan bij de kritiek van onder anderen onderzoeksjournalist Nick Davies. Hij stelt:

Zo bestaat er bijvoorbeeld een populaire theorie dat de massamedia zorgvuldig worden gemanipuleerd, of althans op belangrijke punten ingeperkt, om de gunsten van grote bedrijven te winnen die voor reclame-inkomsten zorgen. Voor buitenstaanders klinkt dat zeer verleidelijk: die bedrijven hebben geld, de media hebben geld nodig, en dus moeten ze wel gevoelig zijn voor druk van de adverteerders om de wereld voor te stellen op een manier die in hun straatje past. Het is een mooie theorie, vooral aangehangen door links-radicalen, maar er blijft in de praktijk weinig van overeind. (2010, p. 21)

Journalisten opereren niet alleen onafhankelijk van bronnen, eigenaren en adverteerders, maar ook van de staat. Bedreiging van deze onafhankelijke positie kan rekenen op hevige reacties in de journalistiek. Een voorbeeld is de druk die voormalig burgemeester van Utrecht, Aleid Wolfsen, zou hebben uitgeoefend op hoofdredacteur Robert-Jan van der Horst van huis-aan-huis blad *Ons Utrecht* om een onwelgevallig artikel niet te plaatsen. De affaire

bracht de Utrechtse burgemeester bijna ten val. Het is een voorbeeld waarin de onafhankelijke positie van de journalistiek ten aanzien van de staat effectief gestalte krijgt.

In het professiemodel van de journalistiek is een journalist echter niet alleen onafhankelijk (en daarmee ongevoelig voor machtsinvloed van buitenaf), hij is ook neutraal. In lijn met de theorie van de publieke sfeer betekent dit dat de journalistiek zelf geen macht uitoefent en alleen de macht van het argument laat gelden. Een journalist moet zijn persoonlijke voorkeuren die samenhangen met zijn achtergrond, leeftijd, sekse, cultuur, etc. overstijgen en een andere rol aannemen: die van de neutrale waarnemer.

Wat mij betreft is de redactie puur links of puur rechts, als ik er in wat ze maken maar niets van merk.

Hans Laroes

Nieuwsorganisaties benadrukken de neutrale positie veelal in hun redactiestatuten. In het *Reuters handbook of journalism* staat: “Reuters does not give support – directly or indirectly – to any political party or group nor does it take sides in national or international conflicts or disputes in accordance with our Code of Conduct”. Van individuele journalisten wordt verwacht dat ze hun politieke betrokkenheid niet actief uitdragen. Bij de *New York Times* is men zeer strikt:

No newsroom or editorial employee may do anything that damages our reputation for strict neutrality in reporting on politics and government. In particular, no one may wear campaigning buttons or display any other sign of political partisanship while on the job while working for our company inside or outside the office. (*The New York Times company policy on ethics in journalism*)

Journalisten moeten hun persoonlijke voorkeuren achter zich laten en zich opstellen als een professional. Het gevolg van deze combinatie van onafhankelijkheid en neutraliteit is dat het niet uitmaakt of Mariëtte Tweebekke verslag doet van de verkiezingen of Twan Huys. In de wetenschapsfilosofie wordt dit ook wel het idee van het inwisselbaar subject genoemd.

Wetenschapsfilosofisch perspectief: het inwisselbaar subject

De positie van de journalist als neutrale waarnemer is gebaseerd op een waarnemingstheorie die ook wel het directe realisme wordt genoemd: “In its simplest form direct realism takes our perceptual experiences at face value and argues that, at least in non-deceived cases, what we are aware of in perceptual experience is the external world itself (Pritchard, 2006, p. 85). Met andere woorden, via de zintuiglijke waarneming krijgt een persoon direct toegang tot de werkelijkheid. Mediawetenschapper Stephan Ward noemt dit ontologische objectiviteit. “A belief is ontologically objective if it denotes an independently existing object, property, fact, lawful regularity, or state of affairs” (Ward, 2004, p.16). Vertaald naar de journalistiek betekent dit dat een journalist de werkelijkheid direct waarneemt op voorwaarde dat hij niet wordt voorgelogen door slinkse pr-managers.

Dit betekent dat er sprake is van een duidelijke scheiding tussen enerzijds de waarnemer (het subject) en anderzijds het waargenomen (het object). Het mag dan vanzelfsprekend klinken dat de werkelijkheid los staat van onze waarneming ervan, dit vanzelfsprekende onderscheid geldt zeker niet in de wetenschapsfilosofie. Volgens de Engelse filosoof George Berkeley bestaat dit onderscheid niet eens. Een positie die het idealisme wordt genoemd. Object en subject zijn volgens Berkeley nauw met elkaar verweven. Iets bestaat alleen wanneer het wordt waargenomen: “To be is to be perceived”, schrijft Berkeley in *A treatise concerning the principles of human knowledge* (1907) dat in 1710 voor het eerst verschijnt. De wetenschapsfilosofische positie van het moderne journalistieke weten is er echter één waar het object onafhankelijk is van de waarneming door het subject. Dit wordt ook wel het subject-object schema genoemd:

Subject ————— waarneming —————> object

Het directe realisme betekent niet alleen dat subject en object van elkaar gescheiden zijn, maar ook dat er sprake is van een onbemiddelde waarneming. De filosoof Popper vergelijkt de positie van het waarnemend subject met een emmer: deze is bij de geboorte van de mens leeg en wordt in de loop van zijn leven met kennis gevuld (Popper, 1972, p. 61). Andere metaforen van de onbemiddelde waarneming zijn die van een opnameapparaat als een camera of microfoon. Er wordt mechanisch vastgelegd wat zich in

de werkelijkheid voordoet. De relatie tussen wat is gebeurd en wat wordt vastgelegd is één-op-één.

Het directe realisme heeft met name een sterke positie in de natuurwetenschappen. De natuurkundige experimenten van Robert Boyle (1627-1691) zijn hiervan een treffende illustratie. Boyle was wetenschapper en beroemd lid van de Britse *Royal Society*. Volgens hem moeten we ons in de wetenschap niet te veel op theorieën baseren, maar vooral vertrouwen op onze eigen waarneming. Het maakt bij de experimenten van Boyle niet uit of persoon A of persoon B ze waarneemt. Ze zullen beiden hetzelfde waarnemen. Dit wordt ook wel de voorwaarde van het inwisselbaar subject genoemd: “De experimentele waarneming moet even goed door de onderzoeker zelf als door een collega, ja zelfs een toevallige voorbijganger gedaan kunnen worden” (Bersselaar, 1997, p. 41). Deze voorwaarde geldt ook voor het objectieve journalistieke weten: het maakt niet uit of Mariëlle Tweebeke het nieuws verslaat of Twan Huys. Beiden zullen eenzelfde beeld van de werkelijkheid schetsen. De gedachte van het inwisselbaar subject ligt dus niet alleen aan de basis van het zogenaamde standaardbeeld van de wetenschap, maar ook aan de basis van het objectieve journalistieke weten.

2.2 Regel 1: een journalist selecteert nieuws op basis van het algemeen belang

Dat er een selectie van nieuws nodig is, wordt door iedere journalist onderkend. Evenals het gegeven dat deze selectie een zeker subjectief element kent. De nieuwskeuze wordt echter niet beschouwd als een volledig subjectief proces. Volgens de ideologie van het professiemodel heeft nieuws een sterk pragmatische betekenis: nieuws helpt mensen zich als volwaardig burger te kunnen gedragen. In lijn met het model van de publieke sfeer van Habermas moet de pers de burger immers van ware informatie voorzien, opdat die deel kan nemen aan het kritisch rationele debat in de samenleving. Deze gedachte vindt sterk zijn weerklank in de nieuwsselectie. Kovach en Rosenstiel omschrijven op basis van honderden interviews met journalisten het doel van nieuws als volgt: “The first challenge is finding the information that people need to live their lives” (2001, p. 189). Jack Fuller, voormalig uitgever van de *Chicago Tribune*, komt tot een vergelijkbare pragmatische definitie van nieuws: “At the *Chicago Tribune* we have struggled to find a simple way to describe our fundamental purpose. The phrase we have come up with is: “helping people master their world through knowledge” (1996, p. 194).

In mijn ideale wereld geef je met de programma's die je maakt een beeld van wat er die dag is gebeurd, zodat jij aan het eind van de dag iets meer van de wereld weet dan toen je 's ochtends wakker werd en je daar vervolgens iets van kan vinden.

Hans Laroes

De keuze voor een onderwerp wordt dus idealiter bepaald door de mate waarin een journalist vindt dat een onderwerp relevant is voor het publiek. Een journalist handelt uit naam van het publiek. Volgens mediawetenschapper Deuze is de gedachte dat journalisten publieke dienstverleners zijn één van de elementen van de journalistieke ideologie: "Journalisten voelen zich over het algemeen min of meer verantwoordelijk voor het zo goed en kwaad als mogelijk informeren van het publiek over zaken die iedereen aangaan" (2004, p. 79). Daarom wordt in de journalistiek veel gesproken over het algemeen belang dat de journalistiek dient (zie onder anderen Kussendrager, 2007, p. 41). De onderwerpskeuze is gebaseerd op dit algemeen belang. Politieke en economische macht behoren in ieder geval geen factoren te zijn die de nieuwskeuze beïnvloeden. Dit lijkt wellicht een zeer ambitieuze doelstelling van het objectieve journalistieke weten, maar het heeft wel degelijk geldigheid. Neem het onderzoek van *KRO Reporter* (Het kiezersbedrog van Wilders, 2012) naar het misbruik van Europese subsidiegelden door de PVV. *KRO Reporter*, een onderzoeksjournalistiek programma, heeft onderzocht of de PVV zich aan de Europese regels houdt, maar had eveneens tal van andere keuzes kunnen maken. Dit lijkt een politiek gedreven keuze. Bart Nijpels eindredacteur van *KRO Reporter* ontkent dit. "*KRO Reporter* maakt nooit vanuit een politieke motivatie de keuze een onderwerp wel of niet te behandelen. De macht in de breedste zin des woords wordt door ons kritisch onder de loep genomen" (email, 2012). Het journalistieke oordeel gaat niet over "right and wrong", maar over "important or unimportant" (Ettema & Glasser, 1998, p. 9). Ook wat betreft de onderwerpskeuze wordt er dus neutraliteit (waardevrijheid) geclaimd.

Wetenschapsfilosofisch perspectief: Webers waardevrijheidspostulaat

De selectie van een onderwerp van studie is eigenlijk geen wetenschapsfilosofisch vraagstuk. De Duitse socioloog Weber stelde al ruim een eeuw geleden dat de keuze voor een studieobject wordt bepaald door politiek-morele overwegingen en daarmee buiten de wetenschap valt. Dit geldt eveneens voor de toepassingen van door de wetenschap geproduceerde kennis. Alleen de wetenschappelijke methode zelf, heeft volgens Weber

een waardevrij karakter. Het neutraliteitstreven heeft dan al een lange ontwikkeling achter de rug in de wetenschap. Zo worden de natuurkundige experimenten van Boyle verricht onder toezicht van een aantal betrouwbare getuigen, “in concreto van de beschaafde en niet gemakkelijk voor de gek te houden heren van stand die in de *Royal Society* zijn verenigd” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 39). Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen de positie van de journalist en de heren van stand van de *Royal Society*. Net zoals de heren van de *Royal Society* zijn journalisten onafhankelijk: ze zijn niet in dienst van een handelsmaatschappij die commerciële belangen heeft, of van de overheid. En net zoals de heren van de *Royal Society* zijn journalisten getrainde en dus neutrale waarnemers. De neutrale waarnemingspositie – die nauw samenhangt met de voorwaarde van het inwisselbaar subject - is dus al vanaf de start van de empirische traditie een voorwaarde voor het bereiken van epistemologische objectiviteit. De Verlichting verschaft het neutraliteitsbegrip echter een bredere betekenis. Door de nadruk op de rede, wordt neutraliteit een voorwaarde op tal van andere terreinen. “Impartiality, established earlier by discourses of fact, now formed an essential part of moral, political, and aesthetic reasoning” (Ward, 2004, p. 74). In het waardevrijheidspostulaat van Weber gaat het echter vooral om de wetenschappelijke methode. Schematisch² ziet het waardevrijheidspostulaat er als volgt uit:

Onderwerpskeuze (politiek-morele beslissing)	Wetenschappelijke methode (waardevrij)	Toepassing kennis (politiek-morele beslissing)
---	---	---

Opvallend is dat het objectieve journalistieke weten nog een stap verder gaat dan Webers waardevrijheidspostulaat: niet alleen is er sprake van een zuivere waardevrije wetenschappelijke/journalistieke methode, er is ook nog sprake van een soort zuiver en waardevrij selectiemechanisme.

De toepassing van kennis is volgens het objectieve journalistieke weten overigens wel een politiek-morele beslissing en past daarmee in Webers waardevrijheidspostulaat. De journalistiek neemt geen verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de berichtgeving, mits er niet direct levens op het spel worden gezet, zoals wel het geval leek te zijn bij de publicatie van Amerikaanse staatsgeheimen door *Wikileaks*.

Een recent voorbeeld waarbij de journalistiek weigerde verantwoordelijkheid te nemen voor onwelgevallige consequenties van de berichtgeving zijn

2 Het schema is ontleend aan Lorenz, 1987, p. 257.

de rellen in het Groningse dorp Haren, waar een Facebook-feestje totaal uit de hand liep. Er kwamen zo buitenproportioneel veel bezoekers, mede geattendeerd door de media, dat er rellen uitbraken. Illustratief is de reactie van de hoofdredacteur van de NOS, Gelauff: “Het is simpelweg nieuws dat de burgemeester zulke maatregelen neemt (...). Het is onze taak te laten zien wat er in de wereld gebeurt en dan kan en wil ik dit niet negeren” (Dirks, 2012). Wat vervolgens de consequenties zijn van de berichtgeving is niet voor rekening van de journalistiek.

2.3 Regel 2: een journalist baseert zich op de feiten

In 1854 schrijft Charles Dickens in de roman *Hard Times* over de bewieroking van de feiten als hij het personage Thomas Gradgrind opvoert: “Now what I want is, Facts... Facts alone are wanted in life. Plant nothing else and root out everything else. You can only form the minds of reasoning animals upon Facts: nothing else will ever be of any service to them... Stick to the facts sir!”. Anno 2014 zou Gradgrind de hoofdredacteur van een krant of ander nieuwsmedium kunnen zijn, want ook in het objectieve journalistieke weten draait alles om feiten. Het is de taak van de journalist om die zo goed mogelijk vast te leggen. Feiten hebben in de journalistiek de allerhoogste status. Ze vormen de solide ondergrond op basis waarvan de journalist de objectiviteit van zijn berichtgeving kan claimen. Een goede journalist draagt er bij zijn werk zorg voor dat de feiten kloppen en volledig zijn.

Feiten beperken zich tot gebeurtenissen die zich voordoen in de waarneembare werkelijkheid. Deze waarnemingen vormen de basis van het objectieve journalistieke weten. In de woorden van Kovach en Rosenstiel: “Journalism is first concerned with the physical externality of events. A dump truck ran a stoplight and crashed into a bus. The president said these words. This many people died. The document said this” (2001, p. 100). De zintuiglijk waargenomen werkelijkheid, wat mensen hebben gezien, gehoord, gevoeld, geroken, etc. heeft in de journalistiek de allerhoogste waarde. Andere, niet direct waarneembare kennis, heeft een lagere status: “This may be something the journalist feels the audience should know, but the level of proof is almost always softer. There may be multiple interpretations and different levels of knowledge. This softer level of proof should be indicated to the audience” (Kovach & Rosenstiel, 2001, p. 100). Gedachten en meningen van mensen, theorieën, etc., behoren niet tot het erepodium van de feiten. In het jargon van het objectieve journalistieke weten worden ze subjectiever genoemd.

Het gaat niet langer om objecten die bestaan los van de waarneming, maar om een interpretatie van de werkelijkheid door een subject (waarnemer) en daarmee is de uitspraak subjectiever.

De bewering die naar aanleiding van een waarneming wordt gedaan, moet echter wel waar zijn om van een feit te kunnen spreken. Dat is niet altijd vanzelfsprekend. Neem een fata morgana. Deze kan wel worden waargenomen, maar is geen feit, omdat de bewering naar aanleiding van de waarneming niet waar is. Ik heb wel degelijk een oase waargenomen, maar in werkelijkheid bestaat deze oase niet. Dat de aanwezigheid van een oase geen ware bewering is, wordt aangetoond door de waarneming van anderen. Die zien immers geen oase. Deze instemming van anderen is essentieel bij feiten. "Iets kan alleen maar voor waar of voor een feit doorgaan als alle betrokkenen het er over eens zijn" (Bersselaar, 1997, p. 28). We kunnen dus bijvoorbeeld stellen dat de waarneming dat er op 11 september 2001 om 8:46 lokale tijd de *American Airlines*-vlucht 11 zich in de *North Tower* van het *World Trade Center* boorde, een feit is. Er is sprake van een brede instemming met deze waarneming. Dat een waarneming echter niet per definitie een feit hoeft te zijn, blijkt bijvoorbeeld uit de berichtgeving over de onderschepping van het scheepskonvooi naar Gaza op 31 mei 2010 door Israëliische soldaten. Het is een feit dat het konvooi is geënterd. Het is ook een feit dat negen Turkse activisten tijdens deze actie zijn omgekomen. Over wat er zich precies aan boord heeft afgespeeld – en dan met name het gedrag van de activisten en militairen – zijn geen feiten bekend, alleen waarnemingen van getuigen. Volgens de Israëliische bronnen ging een groep activisten de soldaten te lijf met messen en ijzeren staven, waarop de militairen het vuur openden. Terwijl de activisten beweren en dat ze ongewapend en vreedzaam waren. Het gaat hier niet om feiten.

Het objectieve journalistieke weten richt zich op feiten uit de waarneembare werkelijkheid. Daarbij is het van belang dat een journalist alle feiten in ogenschouw neemt. Hij moet volledig zijn. Op de school voor journalistiek wordt het volgende gedoceerd: "Om een goed bericht te kunnen schrijven moet je er eerst voor zorgen dat je 'de verzameling compleet' hebt: er mogen geen gegevens ontbreken die voor de lezer relevant zijn" (Bekius, 2003, p. 16). Dit is een zeer belangrijk uitgangspunt van het objectieve journalistieke weten: een journalist laat zich wellicht leiden door zijn opwinding of wantrouwen, maar maakt aan het begin van zijn onderzoek geen enkele selectie van de feiten. Hij heeft zich nog geen mening gevormd. Dat zou immers betekenen dat hij subjectief is. Een journalist zou dan aan *cherry*

picking van feiten doen. Vandaar dat er in het objectieve journalistieke weten een grote nadruk ligt op volledigheid van de feiten: “The journalism of verification thus puts a high value on completeness” (Kovach & Rosenstiel, 2010, p. 37). In de journalistieke praktijk betekent dit dat een journalist eerst antwoord zoekt op de zogenaamde vier W’s: wie, wat, waar en wanneer. De journalistieke berichtgeving die op deze feiten is gebouwd wordt ook wel het beschrijvend kader genoemd: “So in examining, a story, report, or news account in any form, we should begin with what facts are offered” (Kovach & Rosenstiel, 2010, p. 63).

Je mag best vanuit een soort wantrouwen of een soort opwindning of wat voor houding dan ook getriggerd worden. Dat kan mij niet zoveel schelen. Als je maar niet bewust een aantal feiten of verhalen weglaat (...) als je in fase 2 maar niet denkt: ‘ja, maar die feiten komen me niet uit’.

Hans Laroes

Wetenschapsfilosofisch perspectief: de waarneming als basis van kennis

De nadruk van het objectieve journalistieke weten op waarneembare feiten is sterk gebaseerd op de empirische wetenschapsmethode. Empirie betekent ervaring als bron van kennis. De basis van deze wetenschappelijke stroming is al in de zeventiende eeuw door Francis Bacon op papier gezet in zijn werk *Novum Organum* (2010). Volgens Bacon moet de wetenschap beginnen met het verzamelen van feiten verkregen uit de waarneming. Het vaststellen van deze feiten moet gebeuren op basis van de stringente eisen van de wetenschap. Boyle’s natuurwetenschappelijke experimenten zijn hiervan een goed voorbeeld. Hypothesen worden zorgvuldig getest, zodat de wetenschap kan worden gebouwd op een basis van onomstotelijk vaststaande feiten. Ward ziet hierin de opkomst van wat hij epistemologische objectiviteit noemt. “Epistemic objectivity is a property of people’s beliefs and methods of inquiry” (2004, p. 17). Als in de empirische traditie aan deze epistemologische objectiviteit is voldaan, volgt daar vanzelfsprekend ook ontologische objectiviteit uit.

De journalistiek richt zich echter niet zozeer op de objecten van de natuurwetenschap als wel op de sociale werkelijkheid. Het is met name socioloog Auguste Comte die de empirische methode uit de natuurwetenschap inzet bij de bestudering van de sociale werkelijkheid. “Hij verkondigt dat alleen de empirische wetenschap kennis oplevert, en dat kennisaanspraken die zich baseren op traditie, metafysica of religieuze openbaring inferieur zijn” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 158). Comte

noemt zijn manier van kennisvergaring positivisme: sociale feiten worden op dezelfde wijze bestudeerd als objecten uit de natuurwetenschap. Alleen zo is er de mogelijkheid van een serieuze bestudering van de maatschappij. Het betekent dat niet-waarneembare kennis inferieur is. Émile Durkheim treedt in de sporen van Comte en verzet zich sterk tegen de psychologische benadering. Waarnemingen zoals gedachten en emoties zijn individueel en worden als subjectief afgewezen. Het positivisme heeft het objectieve journalistieke weten sterk beïnvloed: “While most of us, and most working journalists, do not care two hoots about Comte and his successors, we nevertheless tend to pay tribute to their influence every time we hope to find out “just the facts” about a certain problem or issue” (Hackett & Zhao, 1998, p. 110).

Met de ontwikkeling van het positivisme begint er een soort ‘puur’ objectiviteitsbegrip te ontstaan (Ward, 2004, p. 79). Deze vorm van objectiviteit bereikt haar hoogtepunt in de twintigste eeuw wanneer het streven naar de zuivere waarneming van feiten vooral wordt gepropageerd door het logisch positivisme. Deze wetenschapsfilosofische stroming laat zich inspireren door de vooruitgang die enerzijds wordt geboekt op het terrein van de logica door onder anderen Bertrand Russell en Ludwig Wittgenstein en anderzijds op het positivisme van Comte en Durkheim. De groep filosofen en wetenschappers die deze benadering ontwikkelt staat bekend als de *Wiener Kreis*. Het centrale uitgangspunt is dat iedere wetenschappelijke uitspraak of van logische aard is (bijvoorbeeld een tautologie zoals: sneeuw is wit) of een zintuigelijke waarneming van de werkelijkheid is (ik neem waar dat er sneeuw ligt). Vandaar de naam logisch positivisme. De centrale doctrine van deze stroming is het reductionisme. Dat betekent dat een waarneming moet worden vertaald “in een taal van zuivere, theorie-onafhankelijke natuurfeiten, die wel omschreven worden als het *gegevene*, als dat wat rechtstreeks en neutraal aan onze zintuigen gegeven is” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 61). Het objectieve journalistieke weten is door dit denken beïnvloed. Ook in de berichtgeving wordt het reductionisme sterk nagestreefd. Journalisten beperken zich tot een neutrale beschrijving van hetgeen rechtstreeks aan hun zintuigen gegeven is: de feiten. De feiten die journalisten zelf waarnemen, worden door Kovach en Rosenstiel *a gold standard* (2010, p. 77) genoemd. Het zijn de meest zekere waarnemingen, namelijk die van de journalist zelf.

Je moet je bewust zijn: zijn het de feiten die je echt kan vaststellen? We kijken naar een thermometer. Die thermometer is niet stuk. Het is 23 graden buiten.

Dan heb je een feit dat je kan vaststellen (...). 'Het voelt warm', daar heb je niets aan.

Carel Kuyl

Niet-zintuigelijk waarneembare kennis wordt door de logisch positivisten sterk afgewezen. Uitspraken over gedachten, gevoelens, etc. hebben volgens de logisch positivisten geen wetenschappelijke betekenis. Het objectieve journalistieke weten sluit hier sterk op aan. Niet door de waarneming direct verifieerbare uitspraken worden weliswaar niet volledig afgewezen, maar hebben wel duidelijk een inferieure status. Ze hebben, zoals Kovach en Rosenstiel beweren, een “softer level of truth” (2001, p. 100).

Het streven naar de zuivere waarneming van de logisch positivisten is nauw verweven met het beeld van de wetenschap van “(...) de vrije onderzoeker die kennis om de kennis vergaart en niet anders doet dan goed om zich heen kijken en gegevens verzamelen om kennis op te doen” (Berselaar, 1997, p. 29). Er wordt door een wetenschapper vooraf geen selectie gemaakt uit de waarnemingsgegevens. Een wetenschapper neemt net zoals een journalist alle feiten in ogenschouw. Hij registreert de werkelijkheid en bouwt zijn kennis op een solide bodem van feiten. Op basis van deze feiten kunnen wetenschappers vervolgens door middel van inductie de zintuiglijke ervaring doorgeven aan hogere kennisetages als empirische wetten en theorieën.

2.4 Regel 3: een journalist checkt de feiten en onthoudt zich van interpretatie

“If your mother says she loves you, check it out”, is een beroemd adagium in de journalistiek. Het verifiëren van de feiten is volgens Kovach & Rosenstiel zelfs de essentie van de journalistiek: “In the end, the discipline of verification is what separates journalism from entertainment, propaganda, fiction, or art (...). Journalism alone is focused on getting what happened down right” (2001, p. 79-80). De feiten moeten kloppen, ze moeten accuraat zijn. Journalisten moeten daarom alles in het werk stellen om ze te checken, zodat burgers het kritisch rationele debat in de samenleving aangaan op basis van betrouwbare informatie. De verificatie van de feiten moet voorkomen dat een pr-medewerker of spindoctor een journalist een fata morgana voorspiegelt. Bronnen zijn niet altijd te vertrouwen: “(...) journalists must take motive into account in weighing what sources tell them. Motive gives a clue to the source’s biases and reasons for lying or telling the truth only

selectively” (Fuller, 1996, p. 41). Door het checken van informatie voorkomt de journalistiek dat misleidende informatie de publieke sfeer binnendringt. Wanneer een journalist niet genoeg tijd en geld ter beschikking heeft, komt *fact-checking* ernstig in gevaar en wordt een gat geslagen in de dam die de publieke sfeer afschermt tegen de systeemwerelden van staat en economie. Davies, onderzoeksjournalist bij onder andere *The Guardian*, beklagt zich hierover:

En zo wordt het plaatje langzaamaan duidelijk. Journalisten die geen tijd meer hebben om zelf op zoek te gaan naar nieuws en het materiaal te controleren dat ze in handen krijgen, zijn structureel gevoelig voor het aannemen en reproduceren van kant-en-klare informatie die ze toegespeeld krijgen door de pr-branche. Dit betekent op zijn minst dat ze gestuurd worden in het accepteren van verhalen en standpunten die voor hen zijn geselecteerd om de commerciële of politieke belangen van een ander te dienen. In het ergste geval raken ze daardoor betrokken bij de verspreiding van ernstige verdraaiingen en leugens. (2009, p. 251)

Door het gebrek aan tijd en geld verandert de harde ondergrond waarop de waarheid in het objectieve journalistieke weten is gebouwd (de feiten) in een drassig moeraslandschap. Daarom moeten bronnen, hoeveel politiek-economische macht ze ook bezitten, worden gecontroleerd. Wanneer die niet worden gecheckt, spreken Kovach en Rosenstiel van *journalism of assertion* (2010, p. 38-45). Deze vorm van journalistiek checkt de feiten over het algemeen niet. Objectiviteit wordt in deze vorm van journalistiek ontleend aan het juist weergeven van een uitspraak. Dit wordt ook wel accuraatheid genoemd. De uitspraak wordt accuraat door de media weergegeven, maar of de uitspraak als zodanig ook waar is, wordt niet onderzocht (Ettema & Glasser, 1998, p. 156). Er wordt ook wel gesproken van *relocating facticity* (Tuchman, 1978, p. 90). Bij deze vorm van journalistiek ligt een sterke nadruk op de snelheid waarmee het nieuws wordt gebracht. “The less time one has to produce something, the more errors it will contain. Platforms such as cable television and live blogging are so oriented to instant transmission that there is no time for vetting those transmissions” (Kovach & Rosenstiel, 2010, p. 43).

In deze tijd staat met name de snelheid van het internet op gespannen voet met de ambitie om feiten te controleren. Dat blijkt duidelijk uit de uitspraak van NOS-hoofdredacteur Gelauff: “Wij informeren dat het verhaal bestaat, met bronvermelding. Dat is onze plicht. We proberen het wel te controleren, maar als dat niet meteen lukt, is *fact-checking* in zo'n geval

niet langer heilig. We leven in andere tijden” (Webeling, 2013). Het is echter niet de eerste keer in de geschiedenis van de journalistiek dat er een sterke versnelling van het nieuws optreedt. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook met de komst van de telex. Toen kwam er ook een grotere nadruk te liggen op snelheid van *fact-checking*. Berucht is de rol die de telex speelde tijdens de communistische heksenjacht van Joseph McCarthy. Deze senator uit Wisconsin uitte verschillende beschuldigingen over vermeende communistische activiteiten aan het adres van politici, filmsterren, schrijvers, etc. De grote persagentschappen namen de beschuldigingen letterlijk over. Ze claimden objectiviteit op grond van het gegeven dat de citaten van McCarthy juist werden weergegeven. Ze checkten echter niet of de uitspraken zelf ook klopten. De uitspraken werden door de journalisten accuraat weergegeven, maar waren niet waar. “We were trapped by our techniques. If he said it, we wrote it; the pressures were to deliver”, geeft een toenmalige verslaggever als verklaring (Bayley, 1981, p. 68). Door de snelle berichtgeving van met name de persagentschappen werden de beschuldigingen van McCarthy door veel kranten en radiostations overgenomen. De heksenjacht van McCarthy werd verder aangewakkerd, tot frustratie van veel journalisten. Krantenjournalisten checkten de uitspraken van McCarthy uiteindelijk wel. “Reporters accumulated files and spent long hours assembling the facts to explain the charges” (Bayley, 1981, p. 215), zodat de waarheid alsnog boven water kwam. Kovach en Rosenstiel noemen deze journalistiek *journalism of verification* (2010, p. 36-38). Het objectieve journalistieke weten sluit hier nauw op aan.

De nadruk op verificatie betekent ook dat een journalist zich vooral niet moet inlaten met interpretaties van de feiten. Een interpretatie is in het objectieve journalistieke weten subjectief. Een vraag als “wat betekent deze uitspraak eigenlijk?”, is in het objectieve journalistieke weten niet relevant. De uitspraken van zowel bronnen als van journalisten zelf moeten worden gereduceerd tot eenduidige uitspraken over de werkelijkheid. Alleen dan kan worden onderzocht of een uitspraak overeenkomt met de werkelijkheid. Interpretatieve journalistiek verhoudt zich niet goed met het op feiten gebaseerde objectieve journalistieke weten. Wetenschappers Susana Salgado en Jesper Strömbäck, die onderzoek doen naar de opvattingen over interpretatieve journalistiek, concluderen dat nagenoeg alle wetenschappers een tegenstelling zien tussen de interpretatieve benadering en de op feiten gebaseerde benadering van het objectieve journalistieke weten. De wetenschappers “conceive interpretative journalism as somehow opposed to or going beyond descriptive, fact-based journalism” (2012, p. 145).

Wanneer het gaat om het checken van informatie, heeft een journalist twee mogelijkheden. Ten eerste kan hij terugvallen op zijn eigen waarneming: de journalist is ooggetuige. Ten tweede kan hij op zoek gaan naar andere bronnen: één bron is geen bron, zeggen journalisten.

Een voorbeeld van een journalist als ooggetuige is Dexter Filkins die voor de *New York Times* verslag doet van de acties van het Pakistaanse leger om de Taliban uit de Swatvallei te verjagen. Filkins zit niet achter zijn bureau om persberichten van verschillende afzenders met elkaar te vergelijken, maar is zelf ter plaatse. “Hundreds first, then, thousands; tattered, woebegone, well dressed. They piled into the hospital courtyard, then into the hospital itself, moving down the hallways, sitting on the floors. It was mostly men who came but women did, too, nearly all of them lost and bewildered and wondering what fate awaited them next”, schrijft Filkins in *The New York Times* (2009). Kovach en Rosenstiel noemen dit de gouden standaard van de journalistiek. “Accounts such as Filkin’s represent the height of reliable news” (2010, p. 77). De journalist is zelf de waarnemer. Hij vertrouwt op niets anders dan zijn eigen zintuigen voor het blootleggen van de waarheid. Directer kun je feiten niet checken. Het *Reuters handbook of journalism* zegt hierover: “A Reuters journalist or camera is always the best source on a witnessed event”.

De tweede mogelijkheid om informatie te controleren is door die te vergelijken met andere informatiebronnen. Journalisten kunnen bijvoorbeeld meerdere betrokkenen interviewen of andere bronnen raadplegen zoals rapporten, verslagen, etc. Een bekende stelregel in het objectieve journalistieke weten is: één bron is geen bron. Deze regel heeft met name veel faam verworven als methode van onderzoek bij de *Washington Post*. Voor de berichtgeving over het *Watergate*-schandaal moesten journalisten werken met anonieme bronnen. Door de redacteurs werd daarom voortdurend gezocht naar informatie die door minstens twee bronnen onafhankelijk van elkaar werd bevestigd. In de meeste gevallen maken journalisten bij het vaststellen van feiten gebruik van veel meer bronnen: “They try, in effect, to “triangulate” multiple accounts to see if a reliable pattern emerges, much the same way scientists or researchers amass large amounts of data to see if the patterns form reliable conclusions” (Kovach en Rosenstiel, 2010, p. 80). Het *Reuters handbook of journalism* stelt: “Cross-check information wherever possible. Two or more sources are better than one”. Kortom hoe meer bronnen iets bevestigen, hoe betrouwbaarder de informatie.

Klopt überhaupt de waarneming? Is het nu warm? Is het 23 graden of lijkt het 23 graden, omdat je de verwarming heel hoog hebt staan? Dat zijn dingen die je allemaal kan controleren, dus je hebt een bepaalde methodiek op grond waarvan je de feiten kan controleren.

Carel Kuyl

Wetenschapsfilosofisch perspectief: het verificatiecriterium van kennis

Voor logisch positivisten is het van essentieel belang dat wetenschappelijke beweringen verifieerbaar zijn. Dit wordt ook wel het verificatiecriterium van kennis genoemd. Volgens logisch positivisten doen in de wetenschap alleen uitspraken ertoe die verifieerbaar zijn. Metafysische uitspraken die verder gaan dan het empirisch waarneembare (bijvoorbeeld de uitspraak: God is goed) worden door logisch positivisten afgewezen als niet wetenschappelijk, evenals persoonlijke ervaringsuitspraken (ik voel me gelukkig). "A sentence is significant (its facts square with reality) to me, if and only if, I know how to verify the proposition(s) it contains" (Mayhall, 2003, p. 8). In het objectieve journalistieke weten zien we dit denken terug: uitspraken die niet controleerbaar zijn worden in de berichtgeving vermeden.

De twee genoemde journalistieke manieren om uitspraken te verifiëren staan in de wetenschap bekend als de empirische test en de coherentietest. De empirische test is gebaseerd op de zogenaamde correspondentietheorie van de waarheid. "Waarheid heeft dus alleen betrekking op de relatie tussen taal en werkelijkheid; zij duidt een eigenschap van uitspraken aan, namelijk hun al-dan-niet-correspondentie met de werkelijkheid" (Lorenz, 1987, p.47). "Das Bild stimmt mit der Wirklichkeit überein oder nicht; es ist richtig oder unrichtig, wahr oder falsch", stelt Wittgenstein in de *Tractatus Logico-Philosophicus* (2012, p. 22). Om te kunnen verifiëren of een talige uitspraak overeenkomt met de werkelijkheid, is het van belang een uitspraak te reduceren tot een eenduidige bewering. Bijvoorbeeld: 15 december 2012 om 20.00 uur was het geluidsniveau op het Rembrandtplein 120 decibel. Dit is een gereduceerde uitspraak over de werkelijkheid die door middel van de waarneming is getest. Waarnemers hebben met behulp van meetapparatuur vastgesteld dat dit het geval was. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de uitspraak dat er op 15 december 2012 in de avond sprake was van veel herrie op het Rembrandtplein. Deze uitspraak is niet te checken. Want wat is veel herrie? Dit is volgens logisch positivisten geen wetenschappelijke uitspraak.

Het reductionisme is een van de centrale uitgangspunten van het logisch positivisme en wordt de duurzame kern van deze stroming genoemd

(Leezenberg en De Vries, 2001, p. 61). In het logisch positivisme hangt het reductionisme nauw samen met het strikte onderscheid tussen zogenaamde analytische en synthetische uitspraken. Een analytische uitspraak is waar op grond van conventie. De uitspraak “Vrijgezellen zijn niet getrouwd” is een voorbeeld van een analytische uitspraak. Terwijl de uitspraak “Mijnheer Pietersen is niet getrouwd”, een synthetische uitspraak is. Een analytische uitspraak is tevens een voorbeeld van zogenaamde a priori kennis: kennis die aan de ervaring vooraf gaat.

A priori kennis, zoals bijvoorbeeld wiskunde, betreft niet de empirische buitenwereld. Logica is immers niet empirisch verifieerbaar en levert geen kennis op van de empirische werkelijkheid. Voor logisch positivisten is alle analytische kennis a priori en alle synthetische kennis a posteriori. “De wetenschappelijke wereldopvatting kent slechts de ervaringsuitspraken over voorwerpen van allerlei soort, en de analytische uitspraken van de logica en wiskunde’, aldus Rudolf Carnap” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 60).

Een andere manier om kennis te verifiëren is de coherentietest. De coherentietheorie komt voort uit een andere wetenschapsfilosofische traditie – het realisme – dan het sterk op de waarneming gebaseerde empirisme (en het daaruit voortvloeiende positivisme en logisch positivisme). Het rationalisme heeft niet als basis de correspondentietheorie, maar de zogenaamde coherentietheorie: uitspraken over de werkelijkheid moeten logisch samenhangen met andere uitspraken over de werkelijkheid. “A “factual” statement is “true” insofar as other “factual” statements, including general statements about experience that are logically relevant to the original statement, support it” (Solomon, 2009, p. 622). Een wetenschapper verzamelt informatie uit meerdere bronnen en vergelijkt die om te onderzoeken of ze coherent zijn. De empirische en rationalistische benadering lijken ogenschijnlijk sterk te contrasteren, maar kunnen elkaar prima aanvullen. Er wordt wel gezegd dat de correspondentietheorie zich met name richt op het definiëren van de waarheid en de coherentietheorie op het controleren van de waarheid (Lorenz, 1987, p. 51). Je neemt iets waar in de werkelijkheid en brengt dat onder woorden (correspondentie) om vervolgens (bij bijvoorbeeld omstanders) te controleren of de waarneming klopt (coherentie).

De logisch positivisten wijzen Wittgensteins eenzijdige nadruk op de correspondentietheorie af. Hempel, één van de vertegenwoordigers van de *Wiener Kreis*, stelt: “the Logical Positivists’ theory of truth developed step by step from a correspondence-theory into a restrained coherence-theory” (Mayhall, 2003, p. 99). Voor het objectieve journalistieke weten

is de coherentietheorie van wezenlijk belang. Journalisten zijn immers niet altijd als ooggetuige aanwezig en kunnen evenmin een experiment herhalen zoals natuurkundigen; ze baseren zich daarom vaak op de correspondentietheorie.

2.5 Regel 4: een journalist publiceert wederhoor

De publicatie van wederhoor is een veel toegepast procedé in het objectieve journalistieke weten. De toepassing van deze regel is een directe consequentie van de coherentietest. Deze test kan tot twee situaties leiden: de bronnen geven een coherent beeld van de werkelijkheid of niet. In het geval dat er een coherent beeld van de werkelijkheid wordt gegeven is de publicatie van wederhoor niet nodig. Een journalist zal geen wederhoor halen wanneer hij opschrijft dat op 11 september 2001 om 8:46 lokale tijd de *American Airlines*-vlucht 11 zich in de *North Tower* van het *World Trade Center* boorde. “Gegevens uit openbare stukken, notoire en bewezen feiten vergen geen wederhoor”, schrijven Kussendrager en Van der Lugt in het *Basisboek voor de Journalistiek* (2005, p. 341). Iets is een feit, omdat iedereen het er over eens is. Er zit geen verschil tussen de waarnemingen van verschillende bronnen. Wanneer bronnen echter verschillende versies van de werkelijkheid geven, neemt een journalist vaak zijn toevlucht tot de wederhoorregel en publiceert de tegengestelde uitspraken over de werkelijkheid. Een voorbeeld is de entering door Israëliische soldaten van het Gaza-konvooi op 31 mei 2010. De activisten beweren dat er geen wapens aan boord waren en dat zij geen geweld hadden gebruikt. De Israëliische overheid beweert het tegenovergestelde: er waren wel degelijk wapens aan boord en de activisten gebruikten geweld. Het is voor een journalist onmogelijk om de waarheid op korte termijn vast te stellen (dat wil zeggen binnen een snel naderende deadline). Hij was immers niet zelf ter plaatse zoals in het voorbeeld van Dexter Filkins. De gebeurtenis heeft zich voorgedaan buiten het gezichtsveld van de journalist waardoor de ooggetuigentest net zo min uitkomst biedt als de coherentietest. In het geval de bronnen geen eenduidige werkelijkheid schetsen, kiest de journalist ervoor meerdere versies van de werkelijkheid te publiceren. In het artikel “Doden bij Israëliische bestorming hulpkonvooi”, dat *NRC Handelsblad* op 31 mei 2010 publiceert, zijn beide versies te lezen:

Israëliische woordvoerders zeiden dat de activisten het geweld hadden ontketend door „met extreem geweld” verzet te bieden. Zij zeiden dat

activisten hadden geschoten. Een woordvoerder van een van de organisatoren, de *Free Gaza Movement*, noemde de beschuldiging dat de activisten hadden geschoten, „klinkklare onzin”. „We waren ongewapend”, zei hij.

Het principe van wederhoor is ontleend aan het rechtsbeginsel dat beide partijen in een rechtszaak moeten worden gehoord. Iemand moet in staat worden gesteld zich te verdedigen tegen geuite beschuldigingen. Van een journalist wordt echter wel verwacht dat die eerst de beschuldigingen onderzoekt en ze niet zonder gedegen vooronderzoek publiceert. Journalisten worden gewaarschuwd om niet te snel op de wederhoorregel terug te vallen. Onderzoeksjournalist Davies (2010) geeft het voorbeeld van een journalist die een vrouw en een man in kamer interviewt. De vrouw zegt dat het zonnig wordt, de man zegt dat het gaat regenen. Het is dan volgens Davies niet de taak van een journalist om hoor en wederhoor te publiceren, maar om naar buiten te kijken, want één van de bronnen heeft het duidelijk bij het verkeerde eind. In het geval van het voorbeeld van de ernstige beschuldigingen van senator McCarthy hadden de journalisten niet alleen het wederhoor van de beschuldigde filmsterren en politici moeten afdrukken, ze hadden eerst moeten onderzoeken of die beschuldigingen überhaupt wel op waarheid berustten. Wanneer we de vergelijking met de rechtspraak verder doortrekken kunnen we stellen dat een journalist niet alleen de beweringen van de eiser verwoordt, maar ook die van de verdedigende partij. Een neutrale en onafhankelijke journalist levert alle relevante feiten aan.

De wederhoorregel hangt in de journalistiek nauw samen met het uitgangspunt van neutraliteit. Een journalist kiest geen partij en laat iedereen aan het woord: “Toepassing van dit beginsel is een aanwijzing dat de journalist zonder vooringenomenheid, met gevoel voor rechtvaardigheid en onpartijdigheid te werk gaat” (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 340). Bovendien streeft een journalist naar publicatie van alle feiten (zie 2.3); daarvoor is het van belang alle partijen te horen. Persbureau Reuters stelt met betrekking tot wederhoor in het *handbook of journalism*: “Take no side, take all sides. As Reuters journalists, we never identify with any side in an issue or a dispute. Our text and visual stories need to reflect all sides, not just one”. De burger krijgt daarmee als het ware de rol van rechter toebedeeld. Die kan op basis van het aangeleverde feitenmateriaal zelf zijn mening vormen. Daarmee heeft de publicatie van wederhoor volgens het *NRC stijlboek* maar liefst drie functies: het helpt de journalist dichter bij de waarheid te komen, het biedt iemand de mogelijkheid zich tegen beschuldigingen te verdedigen én het geeft de lezer de gelegenheid

zelf een oordeel te vormen. Het gaat hier met nadruk om het domein van de feiten, dus de waarneembare werkelijkheid, en niet om meningen. Meningen worden in het objectieve journalistieke weten strikt gescheiden van feiten, en moeten in balans worden gebracht (zie de bespreking van regel zeven).

Wetenschapsfilosofisch perspectief: relativisme

De gedachte dat er meerdere kanten van de werkelijkheid bestaan, dat informatie vollediger is door meerdere conflicterende beweringen naast elkaar te plaatsen, verhoudt zich moeizaam met de belangrijkste wetenschapsfilosofische theorieën waaraan het objectieve journalistieke weten zijn uitgangspunten ontleent: het empirisme, positivisme en logisch positivisme. Al deze theorieën gaan uit van een eenduidige, kenbare werkelijkheid. Het wederhoorprincipe stelt echter dat er meerdere werkelijkheden naast elkaar bestaan. In de wetenschapsfilosofie wordt deze positie relativistisch genoemd.

Neem het voorbeeld van de entering van het Gaza-konvooi. In lijn met de wederhoorregel geeft de redactie van *NRC Handelsblad* zowel de Israëlische versie van het verhaal (de activisten waren gewelddadig en hadden wapens) als de versie van de activisten (wij waren vreedzaam en hadden geen wapens). Om te voorkomen dat *NRC Handelsblad* beschuldigd kan worden van politieke vooroordelen (en dus geen neutrale positie zou innemen), neemt de journalist geen positie in. Er zijn kennelijk meerdere waarheden. De waarheid is afhankelijk van de waarnemer. De waarneming van de activisten verschilt van die van de Israëlische soldaten. Deze positie wordt onder anderen verdedigd door Karl Mannheim. In zijn sociologische wetenschapsfilosofie gaat hij niet uit van een realistisch standpunt (er is een eenduidige werkelijkheid die buiten ons bestaat), maar van een idealistisch standpunt (de werkelijkheid komt in het denken van het subject tot stand). "A relativist, Mannheimian epistemology underlies the notion that bias is avoided by balancing between competing, incompatible worldviews, each with its own (limited and partial) validity" (Hackett, 1984, p. 233). Het uitgangspunt dat eveneens aan het objectieve journalistieke weten ten grondslag ligt, dat van het inwisselbare subject, wordt daarmee losgelaten. Afhankelijk van de sociologische en ideologische achtergrond nemen subjecten iets anders waar. Zo kan de betekenis die de één geeft aan extreem geweld verschillen van de ander. Zelfs de vraag of de activisten op het Gaza-schip beschikten over wapens kan verschillend

worden waargenomen. Is een ijzeren staaf een wapen? Een steen? Etc. Met de wederhoorregel suggereren journalisten in het objectieve journalistieke weten dat de waarheid ergens in het midden ligt. “The correspondent, after reporting the news happening, juxtaposes a contrasting viewpoint and concludes his synthesis by suggesting the truth lies somewhere in between” (Espstein, 2000, p. 67). Het wordt iets in de trant van: nou de activisten zullen wel geen pistolen hebben gehad, maar geheel vreedzaam zullen ze ook wel niet geweest zijn. Dit is de gedachte die *NRC Handelsblad* impliceert wanneer de krant schrijft dat hoor en wederhoor de lezer de kans geeft zelf zijn oordeel op te maken.

In de journalistiek bestaat er veel discussie over de wederhoorregel. De relativistische positie zorgt wel degelijk voor een zeker ongemak, omdat een relativistische positie per definitie niet waar is. De redenering is eenvoudig: als relativisme waar is, dan is realisme ook waar. Ieder standpunt is immers even waar. Maar als realisme waar is en er een eenduidige werkelijkheid bestaat dan is relativisme niet waar. Het relativisme is dus niet waar. “Such a view is self-defeating since it follows on this proposal that what the realist thinks about truth is also true, which is just to say that relativism is false” (Pritchard, 2006, p. 160). Gezien het feit dat bijna alle regels van het objectieve journalistieke weten sterk leunen op de gedachte van één kenbare werkelijkheid, is de publicatie van wederhoor in wetenschapsfilosofisch opzicht opvallend te noemen. Daarom worden journalisten ook gewaar-schuwd vooral niet te snel naar deze regel te grijpen. Het is beter deze te beschouwen als een tijdelijk lapmiddel totdat de waarheid boven tafel is.

Het frustrerende van de journalistiek. Zeker bij dit soort conflicterende zaken, is dat je altijd de geschiedenis in potlood aan het schrijven bent, met alle beperkingen die er zijn, dat een jaar later iemand met ballpoint een net iets ander verhaal stuurt en 20 jaar later wanneer alle historici aan het werk zijn geweest, het beeld nog anders is.

Hans Laroes

2.6 Regel 5: een journalist is een vlieg op de muur

Naast onafhankelijkheid en neutraliteit, wordt er in het objectieve journalistieke weten nog een derde eis aan de journalist als waarnemer gesteld: non-interventionisme. Er is een verschil tussen een journalist en een activist: “The journalist’s role is predicated on a special kind of engagement – being

dedicated to informing the public, but not playing a role as an activist” (Kovach en Rosenstiel, 2001, p. 135). De journalist verslaat een situatie en informeert het publiek erover, maar grijpt nooit in de situatie in. Sterker nog, journalisten moeten proberen tijdens de waarneming de werkelijkheid niet te verstoren: “Good reporters know how to make themselves unobtrusive so that life will go on around them close to the way it would if they were not there” (Fuller, 1996, p. 19). Als een vlieg op de muur, onzichtbaar voor degenen over wie ze berichten, verzamelen journalisten hun materiaal. “The distinction tracks along a divide between two types of journalist; the one interventionist, socially committed and motivated, the other detached and uninvolved, dedicated to objectivity and impartiality” (Hanitzsch, 2007, p. 372).

Als ergens iets gebeurt en er is een journalist aanwezig, dan moet zijn of haar aanwezigheid niet dat wat daar gebeurt beïnvloeden. Misschien is een rechtszaak wel een goed voorbeeld: het feit dat een journalist daar zit mag alleen maar betekenen dat iemand daar zit met zijn notitieblokje, zonder dat hij begint te roepen of als getuige wordt gehoord of wat dan ook.

Hans Laroes

In het objectieve journalistieke weten wordt er geen onderscheid gemaakt tussen gebeurtenissen die zich spontaan voordoen (denk bijvoorbeeld aan een natuurramp) en gebeurtenissen die door de aanwezigheid van de journalist veroorzaakt worden (een persreis, een persconferentie, etc.). Een journalist geeft zijn *fly-on-the-wall* status niet op. Mediagebeurtenissen worden daarom ook veelal verslagen alsof ze zich spontaan voordoen. De feiten die zo door journalisten worden verkregen, namelijk publieke uitspraken van bronnen, zijn echter feiten die worden vrijgegeven vanwege de aanwezigheid van de journalist. Senator McCarthy uitte zijn beschuldigingen, opdat ze door de pers werden overgenomen. Deze reflexiviteit heeft echter geen plaats in het objectieve journalistieke weten, omdat journalisten die werken binnen dit denkkader, zich concentreren op de waarneembare werkelijkheid, de “physical externality of things” (2001, p. 100), zoals Kovach en Rosenstiel dat noemen. De motieven van bronnen om een gebeurtenis te organiseren, opdat de pers aanwezig is, worden niet meegenomen. Die zijn immers niet zintuigelijk waarneembaar.

Wat kan mij het schelen wat de reden is van een bron om zijn geheimen prijs te geven? Als het verhaal klopt, als ik te horen krijg dat Mark Rutte de boel ergens mee gefleest heeft, of dat de minister van Infrastructuur en Milieu al

jaren wist dat de Fyra een hopeloze zaak was maar toch heeft doorgedruwd en ik hoor dat van een bron, een ambtenaar, wat kan mij het nou schelen of hij er nou op uit is om de minister een beentje te lichten of niet?

Carel Kuyl

Het probleem dat intenties niet waarneembaar zijn, leidt tot een opvallend verschil tussen de manier waarop een journalist met bronnen omgaat en met mediagebeurtenissen. Bij een bron, zo hebben we gezien, wordt in het objectieve journalistieke weten afgewogen of er een belang ligt: is hij of zij op één of andere manier betrokken bij het onderwerp? Verificatie is noodzakelijk (zie 2.4). Bij mediagebeurtenissen worden uitspraken van bronnen echter als objecten uit de waarneembare werkelijkheid beschouwd. Die kan een journalist nauwkeurig vastleggen. Objectiviteit wordt dan uitgelegd als accuraatheid (het juist citeren van bronnen) en niet als waarheid (de vraag of de uitspraken van de bronnen ook waar zijn).

De *fly-on-the-wall* waarnemingsmethode heeft in de journalistiek een grote vlucht genomen door technologische ontwikkelingen: opnameapparatuur wordt steeds kleiner, mobieler en goedkoper en kan steeds onopvallender aanwezig zijn. In de huidige journalistiek zien we bijvoorbeeld regelmatig filmpjes van incidenten, gefilmd met een mobiele telefoon. Deze ontwikkeling van de snelheid van het nieuws verhoudt zich moeizaam tot de nadruk op verificatie binnen het objectieve journalistieke weten.

Wetenschapsfilosofisch perspectief: naturalistische observatie

In wetenschapsfilosofisch perspectief kunnen we stellen dat er in het objectieve journalistieke weten wordt vastgehouden aan een strikte subject-object scheiding. De waarnemer/journalist registreert een werkelijkheid die los van hem staat. Deze scheiding komt voort uit de natuurwetenschappelijke wijze van onderzoek. Bij de experimenten van de natuurkundige Boyle heeft de aanwezigheid van de heren van de *Royal Society* immers geen enkele invloed op het verloop van het experiment. Het experiment zou op precies dezelfde manier verlopen zijn wanneer zij niet aanwezig waren geweest. Dat geldt eigenlijk voor alle natuurwetenschappelijke laboratoriumexperimenten. Ik laat hier minieme invloeden zoals bijvoorbeeld lichaamstemperatuur achterwege. Het gaat om het argument dat de natuur in de vorm van objecten zich niets aantrekt van de aanwezigheid van een man in een witte jas met een laboratoriumbril: "Dat veronderstelt, dat men de omstandigheden waaronder de waarneming zich voordoet – of zoals

men zegt, het waarnemingsveld – kan isoleren van omgevingsfactoren, die de waarneming zouden kunnen beïnvloeden” (Bersselaar, 1997, p. 41). In de sociologie ontbreekt echter zo’n afgebakend waarnemingsveld evenals in de journalistiek. Sociologen en journalisten verzamelen vooral informatie over de maatschappij. Het gaat daarbij om mensen (subjecten) die zelf ook waarnemen, denken, intenties hebben, etc. Het objectieve journalistieke weten bestudeert deze subjecten (mensen) op dezelfde manier als objecten. In de wetenschap wordt deze positie ook wel het naturalisme genoemd. Naturalisten zien geen fundamenteel verschil tussen de studie van de sociale werkelijkheid en die van de natuurlijke werkelijkheid, tussen de studie van subjecten en objecten (Outhwaite, 1999, p. 22).

Het logisch positivisme is een naturalistische wetenschap en wordt gekenmerkt door “an objectifying attitude to nature by which nature is seen as existing outside science and can be neutrally observed” (Delanty, 1997, p. 12). De nadruk van de naturalistische benadering ligt op waarneembaarheid; dat betekent dat die zich moeizaam verhoudt tot typische kenmerken van subjecten zoals intenties, emoties, etc. In de filosofie wordt dit het probleem van *other minds* genoemd, “The problem confronting our knowledge of other minds is that, of the face of it at least, we don’t actually observe other minds in the way that we observe objects like trees and cars” (Pritchard, 2006, p. 128). De correspondentie tussen wat mensen zeggen of doen en wat mensen denken (waaronder hun intenties) is empirisch niet te controleren; er kan geen correspondentietest worden gedaan. Er zijn daarover volgens de logisch positivisten geen wetenschappelijke uitspraken te doen, omdat dit soort uitspraken niet voldoet aan het verificatiecriterium. Dat wil overigens niet zeggen dat bijvoorbeeld de psychologie daarmee geheel buiten het terrein van het logisch positivisme valt. We kunnen immers wel “(...) infer the existence of other minds from observed behavior” (Pritchard, 2006, p. 128). Psychologische toestanden van subjecten uiten zich veelal door waarneembare kenmerken. We kunnen met andere woorden een psychologische toestand wel degelijk reduceren tot een verifieerbare uitspraak over de zuivere waarneming. Het logisch positivisme sluit daarmee nauw aan op de benadering in de psychologie die doorgaat als behaviorisme. “De behavioristen verwerpen resoluut het wetenschappelijk gebruik van termen zoals *ziel*, *gedachte*, *bewustzijn*, enzovoort, omdat deze niet met waarneembare dingen corresponderen” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 61).

Wanneer subjecten op een natuurwetenschappelijke manier worden onderzocht, heeft dat methodologische consequenties: het is de bedoeling

dat de aanwezigheid van de onderzoeker geen invloed uitoefent op het subject. Daarom moet een onderzoeker zich onzichtbaar maken en net zoals de journalist een *fly-on-the-wall* worden.

2.7 Regel 6: een journalist laat de feiten voor zich spreken

Met het voor zich spreken van de feiten doelt het objectieve journalistieke weten op de ondubbelzinnige relatie tussen feiten en bredere beweringen aan de hand van feiten. Journalisten maken niet alleen melding van feiten, ze vertellen een verhaal. Ze combineren feiten tot een betekenisvol en logisch geheel. Uiteindelijk gaat het in de journalistiek om het produceren van kennis die een volledig beeld van de werkelijkheid schetst. “In short, people want knowledge, not just facts or data. Regardless of what the radical skeptics argue, people still passionately believe in meaning. They want the whole picture, not just a part of it” (Fuller, 1996, p. 194). Een journalist zal in het objectieve journalistieke weten bij het onderzoeken van relaties tussen feiten een neutrale houding aannemen. Hij heeft geen vastomlijnd wereldbeeld of *frame* waar feiten in moeten passen. Hij houdt er rekening mee dat het gegeven feitenmateriaal ook op een andere manier kan samenhangen dan hij wellicht in eerste instantie zal denken. “What might be an alternative explanation or understanding?”, moeten journalisten zich volgens Kovach en Rosenstiel (2010, p. 117) afvragen. Wanneer journalisten dit niet doen, is er eerder sprake van *journalism of affirmation* (2010, p. 140). Deze vorm van journalistiek heeft propagandistische trekken en gaat uit van een reeds gedetermineerd wereldbeeld: “(...) it begins with a predetermined worldview and then picks evidence to support that view. It is fundamentally uninterested in evidence except that which can be used as a building block or tool to construct that worldview, and it is immune to any evidence that contradicts it” (2010, p. 140). Journalisten die volgens het objectieve journalistieke weten werken, onderzoeken feiten daarentegen juist op een open en neutrale manier.

De twee belangrijkste soorten beweringen die vanzelfsprekend voortvloeien uit feiten zijn generaliserende beweringen en oorzakelijke beweringen.

Journalisten generaliseren door, aan de hand van meerdere waarnemingen, een bredere uitspraak te doen. Wanneer er een ongeluk gebeurt op een kruispunt, zal een journalist proberen uit te zoeken of zich op dat kruispunt vaker ongelukken hebben voorgedaan. In het geval er zich binnen een korte

tijdspanne meerdere ongelukken hebben voorgedaan, zal een journalist de generaliserende bewering doen dat het kruispunt gevaarlijk is. Een goed voorbeeld van deze manier van redeneren is een artikel in *de Volkskrant* van 12 september 2012 van journaliste Sara Berkeljon. Het artikel gaat over de rechtse koers van *De Telegraaf*. Er worden achtereenvolgens vijf krantenkoppen aangedragen: “Links doodsteek voor MKB”, “Kabinet met PvdA en SP gevaarlijke cocktail”, “PvdA trok trukendoos open maar de opzet mislukte grandioos”, “SP kost banen” en “Roemer jukt”. Deze feiten laat Berkeljon voor zich spreken en komt zo tot de kop van haar artikel, “*Telegraaf* helpt rechts een handje”.

Naast generaliserende beweringen doen journalisten ook beweringen over de oorzaken van gebeurtenissen. Zij geven dan een antwoord op de vijfde W, de waaromvraag. Dit verklarende kader staat los van het beschrijvende kader, c.q. het verzamelen van feiten (zie 2.3). Pas wanneer de feiten in kaart zijn gebracht, start een journalist met het verklaren. Een verklaring is in het objectieve journalistieke weten alleen toelaatbaar als het gaat om zeer eenduidige oorzaak-gevolg relaties. Bijvoorbeeld: een auto reed door het rode licht en botste daardoor op een andere auto. De oorzaak (het ongeluk) wordt afgeleid uit een onomstreden wetmatigheid (wanneer je door rood rijdt, breng je ander verkeer in gevaar). Een voorbeeld van zo’n manier van redeneren zien we terug in een publicatie over het meldpunt voor klachten over Oost-Europeanen op de voorpagina van *de Volkskrant* van 15 februari 2012 (Bakker & Bloem, 2012). Er wordt een directe relatie gelegd tussen het klachtenmeldpunt en economische schade aan Nederland. “Bedrijven: schade door meldpunt”, luidt de kop. De onderliggende wetmatigheid is: een negatief imago van een land (als gevolg van het meldpunt) heeft een negatief effect op economische betrekkingen.

Wanneer er geen eenduidige oorzaak-gevolg relatie tussen de feiten bestaat, wordt de waaromvraag in de harde berichtgeving veelal niet beantwoord. Gebeurt dat wel dan wordt er in het objectieve journalistieke weten afkeurend van interpretatie gesproken. Interpretatie heeft op twee niveaus betrekking: ten eerste op de betekenis van een feit (die betekenis is eenduidig of moet op zijn minst eenduidig gemaakt worden, zie 2.4) en ten tweede op de verklaring van een feit (die dient te berusten op een onomstotelijk vastgestelde oorzaak-gevolg relatie, een wetmatigheid). Wanneer een journalist complexere oorzaak-gevolg relaties blootlegt, is er in het objectieve journalistieke weten sprake van een overgang naar een ander genre: van de nieuwsberichtgeving naar de nieuwsanalyse. “De analyses trachten een

antwoord te geven op de vraag waarom iets is gebeurd en wat de mogelijke gevolgen daarvan zijn. Ze bevatten veronderstellingen, voorspellingen en visies” (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 132). Omdat de feiten in de nieuwsanalyse niet langer voor zich spreken, wordt dit genre als subjectiever beschouwd. “In het leggen van verbanden en het trekken van conclusies zit een zeker subjectief element”, waarschuwen Kussendrager en Van der Lugt studenten aan de school voor journalistiek (2005, p. 286).

Een interpretatie van de werkelijkheid moet je van de feiten proberen te scheiden.

Carel Kuyt

Met het woord interpretatie doelt het objectieve journalistieke weten op twee andere vormen van verklaren: het geven van mogelijke oorzaken en het geven van intenties als oorzaak. Journalisten geven mogelijke oorzaken aan wanneer de onderliggende wetmatigheid waarschijnlijk is, maar niet onomstreden: als A dan is de kans groot dat B. Bijvoorbeeld: als je rookt is de kans groter dat je longkanker krijgt. De feiten spreken hier echter niet voor zich. Dat geldt evenmin voor intenties van mensen. “Why did the president say these words?”, geven Kovach en Rosenstiel als voorbeeld (2001, p. 100). We hebben al geconstateerd dat de waarneming van iemands gedachten en intenties onmogelijk is. Vandaar ook dat de intentionele verklaring als minder krachtig wordt beschouwd in het objectieve journalistieke weten, dat zoals gezegd zwaar leunt op zintuigelijke waarneming. Er wordt ook wel gesproken van een *intentionalist fallacy*, “an excess of journalistic focus on the motivations of political actors” (McNair, 2000, p. 77). Kovach en Rosenstiel stellen: “the level of proof is almost always softer. There may be multiple interpretations and different levels of knowledge. This softer level of proof should be indicated to the audience” (2001, p. 100). Als de feiten niet voor zich spreken, is een journalist verplicht dat kenbaar te maken.

Wetenschapsfilosofisch perspectief: het positivistisch verklaringsmodel

Volgens het klassiek empirische wetenschapsbeeld start een onderzoeker met het verzamelen van feiten op basis van waarneming. Aan de hand van deze waargenomen feiten worden vervolgens verbanden gesignaleerd die in theorieën worden uitgewerkt. Theoretische vooronderstellingen spelen bij de waarneming geen enkele rol. “Theory is arrived at from presuppositionless observation and not the other way around” (Delanty, 1997, p. 15). Dit denken wordt de theorieleze waarneming genoemd. Vervolgens worden aan de

hand van de feiten bredere beweringen gedaan. De belangrijkste methode hiervoor is inductie. Op basis van een beperkt aantal waarnemingen wordt een generaliserende bewering gedaan: zwaan A is wit, zwaan B is wit, zwaan C is wit, ergo: zwanen zijn wit. Evenals het objectieve journalistieke weten, beschouwt de klassiek empirische wetenschap dit als een garantie voor zekere kennis: “Empiristen beschouwden deze (inductieve) *methode* als de *garantie voor zekerheid van kennis* en dus als een garantie tegen sceptische twijfel: de in de zintuiglijke ervaring verkregen zekerheid werd immers inductief naar de ‘hogere’ kennisetages ‘doorgegeven’” (Lorenz, 1987, p. 31).

Voor logisch positivisten vormt de inductieve manier van redeneren echter een probleem. Inductie verhoudt zich slecht tot het eerder genoemde verificatiecriterium. Immers, alleen de waarnemingen kunnen worden geverifieerd, niet de generaliserende bewering. Er is niet geverifieerd of er misschien ook ergens een zwarte zwaan rondzwemt. Toch zullen ook de logisch positivisten inductie omarmen als basis van wetenschap (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 58). Aan de hand van de inductie van uitspraken over singuliere waarnemingen komt men weliswaar niet tot onomstotelijk vaststaande generalisaties, maar wel tot een grote waarschijnlijkheid dat de generalisaties waar zijn. Om deze reden zal het logisch positivisme het verificatiecriterium van kennis uiteindelijk moeten loslaten en vervangen door het zwakkere confirmatiecriterium. Hoe meer waarnemingsuitspraken gedaan worden, hoe waarschijnlijker het is dat de algemene uitspraak waar is, zo is de gedachte.

Bij het vaststellen van wetmatige verbanden stuit het logisch positivisme op een ander probleem dat de Schotse filosoof David Hume als eerste constateert. Hume wijst erop dat feiten weliswaar waarneembaar zijn, maar niet de relaties tussen de feiten. We kunnen wel twee opeenvolgende feiten waarnemen en verifiëren (ik laat een steen los en de steen valt op de grond), maar ik kan de relatie tussen de twee feiten niet waarnemen en dus ook niet verifiëren. De veronderstelling van oorzakelijkheid is daarom eerder een psychologisch effect. Hume noemt dit de regelmatigheidsvisie op causaliteit. Door middel van de waarneming van een vaste volgorde van twee type gebeurtenissen komen we door middel van inductie tot een wetmatigheid. De legitimatie van inductie is volgens Hume echter nogal wankel. Inductie (de veronderstelling dat de waarschijnlijkheid van een causale relatie wordt vergroot door meerdere waarnemingen) is immers gebaseerd op een inductief argument: op basis van ervaringen uit het verleden komen we tot de conclusie dat inductie werkt. Er is sprake van

een circulaire redenering. Toch is de regelmatigheidsvisie op causaliteit van grote invloed gebleken op de positivistische verklaringswijze. Positivisten beschouwen verklaren als het aanwijzen van gefundeerde oorzaken. Er moet een wetmatig verband zijn. Door telkens een steen los te laten en die te zien vallen, komt een wetenschapper tot de wet van de zwaartekracht. Aan de hand van zo'n vastgestelde wetmatigheid kan een wetenschapper vervolgens door middel van deductie een oorzaak van een gebeurtenis aangeven of een voorspelling doen. Als iemand een steen loslaat, zal de steen vallen.

Wanneer in het objectieve journalistieke weten de feiten voor zich spreken, maken journalisten niet alleen gebruik van inductie (generalisaties van feiten), maar ook van deductie van causale wetten om zo individuele gebeurtenissen te verklaren. Dit wordt het positivistisch verklaringsmodel genoemd. De aantrekkelijkheid van het model is gelegen in de ondubbelzinnigheid en dwingende rechtvaardigheid (Lorenz, 1987, p. 69). Het model is ondubbelzinnig, omdat de begrippen wet, oorzaak en verklaring helder zijn gedefinieerd. Het model is dwingend gerechtvaardigd omdat het leunt op een combinatie van de controleerbare zintuigelijke waarneming en de deductieve kracht van de logica. Feiten spreken voor zich.

Het verklaren waarom iets gebeurt, is volgens logisch positivisten het werkelijke doel van de wetenschap. Dat kan alleen aan de hand van wetmatigheden: "De logisch empiristen³ ontkennen dat er in de natuur-, maatschappij-, of geesteswetenschappen andere legitieme vormen van verklaring bestaan dan het inbedden in universele wetten" (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 65). Het probabilistische verklaringsmodel of het intentionele verklaringsmodel leveren volgens de logisch positivisten geen echte verklaringen op.

2.8 Regel 7: een journalist brengt meningen in balans en onderscheidt ze van feiten

"Facts are sacred, comment is free", is een gevleugelde uitspraak die regelmatig in redactieruimtes wordt gebezigd. In het objectieve journalistieke weten hebben meningen niet dezelfde status als feiten. Zo beklagt Jan

3 De termen "logisch empirisme" en "logisch positivisme" verschillen op subtiële wijze van elkaar. "Empirisme" verwijst naar een positie in de kennisleer, terwijl "positivisme" verwijst naar een wereldbeschouwing. In de praktijk worden de termen echter synoniem gebruikt. Dat geldt ook voor dit voorbeeld.

Blokker zich er in zijn laatste boek over dat er steeds minder ruimte is voor feiten en steeds meer voor meningen: “Heel *Nederland* gaat gebukt onder een plaag van *Opinie en Debat*. Daarom maken feiten steeds minder kans om door te dringen” (2010, p. 106). Feiten en meningen zijn in het objectieve journalistieke weten twee volstrekt verschillende grootheden, die strikt van elkaar gescheiden moeten worden.

Het scheiden van feiten en meningen moet je zo ver mogelijk doorvoeren.
Marc Josten

In kranten zien we deze scheiding terug in een genrescheiding tussen berichtgeving op nieuwspagina's en bijvoorbeeld opiniepagina's en commentaren. In de laatste genres is het geoorloofd een mening te hebben. “Zo lang volstrekt duidelijk is dat het om meningen gaat, en niet om berichtgeving, is daar geen enkel bezwaar tegen”, schrijven Kussendrager en Van der Lugt in het *Basisboek journalistiek* (2005, p. 291). In de berichtgeving daarentegen hoort de mening van de journalist absoluut niet thuis. “Hij (een journalist, red.) dient de feiten ongekleurd te geven” (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 166). Jack Fuller, voormalig uitgever van de *Chicago Tribune* denkt langs dezelfde lijn: “Beyond intellectual honesty, journalists reporting the news need to restrain the expression of their opinions, showing modesty in their judgments about facts and always withholding ultimate judgment on matters of value” (Fuller, 1996, p. 35). In nagenoeg alle redactiestatuten en handboeken wordt daarop gehamerd. Neem het *Reuters handbook of journalism*: “Reuters journalists do not express their opinions in news stories, voiced video or script rooms they may contribute to in the course of their work”. Opiniestukken worden daarom vaak aangeleverd door lezers, betrokkenen, of daartoe speciaal aangewezen journalisten. Het aanvoeren van een mening is immers strijdig met het uitgangspunt van het objectieve journalistieke weten; de journalist is een neutrale waarnemer:

De meest kranten zien liever niet dat redacteuren met hun eigen mening op de opiniepagina terecht komen. De onderwijsspecialist van een krant kan het misschien wel leuk vinden om eindelijk eens op te schrijven dat hij de minister van Onderwijs zo'n verschrikkelijke nul vindt, maar het gevaar bestaat dat hij daarmee het vertrouwen van zijn lezers verliest: die zullen hem ervan verdenken ook in de gewone berichtgeving subjectief te zijn. (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 292)

Het bovenstaande citaat uit het *Basisboek journalistiek* legt niet alleen de nadruk op het strikte onderscheid tussen feiten en meningen, maar maakt ook duidelijk dat in het objectieve journalistieke weten meningen subjectief zijn. Er bestaat een duidelijke dichotomie: feiten-objectief versus meningen-subjectief. Een mening is volgens het objectieve journalistieke weten iets persoonlijks, iets behorend tot het subject.

Een mening wordt bepaald door wat je vindt. Dat is je mening. Die kan niet objectief zijn.

Carel Kuyl

Meningen staan geheel los van feiten. Op basis van dezelfde feiten kunnen meerdere meningen worden gevormd. Deze meningsvorming is volgens het objectieve journalistieke weten niet voorspelbaar. Een journalist dient deze meningsvorming in ieder geval niet te beïnvloeden en moet zich beperken tot het leveren van neutrale feiten op basis waarvan het publieke debat kan worden gevoerd. Wanneer de feiten echter niet correct worden weergegeven, weten we wel dat meningsvorming niet zuiver is. De mening dat Barack Obama niet aan de presidentsverkiezingen mee mag doen, omdat hij niet in Amerika is geboren, of de mening dat je niet op Barack Obama moet stemmen omdat hij een moslim is, zijn meningen die niet gebaseerd zijn op feiten; dan heeft een journalist de taak dat duidelijk te maken (McGreal, 2012). Het is de taak van de journalistiek “(...) to make opinion increasingly responsible to the facts” (Lippman, 2010, p. 21).

Daar meningen in het objectieve journalistieke weten altijd tot het subjectieve behoren, valt niet te bepalen of de ene mening juist is dan de andere. Met een mening wordt geen claim op waarheid gelegd. Het is slechts iets dat je vindt. In het *stijlboek* van *NRC Handelsblad* is dit denken duidelijk herkenbaar: “Als een met name genoemd PvdA-fractielid in een interview zegt dat Mariët Hamer een matige fractieleider is, dan is dat een mening die gepubliceerd kan worden. Wanneer datzelfde fractielid zegt dat zij er met de kas vandoor is gegaan, is dat een ernstige beschuldiging die eerst dient te worden gecheckt”. De ene bewering behoort tot het domein van meningen (Mariët Hamer is een matige fractieleider). Deze mening kan ongecheckt worden gepubliceerd, omdat die sowieso subjectief is. De andere bewering behoort tot het domein van de feiten (Mariët Hamer is er met de kas vandoor gegaan) en moet worden gecontroleerd voorafgaand aan publicatie.

Meningen komen wel degelijk veelvuldig voor in harde berichtgeving. Meningen moeten dan, volgens de regels van het objectieve journalistieke weten, accuraat worden weergegeven én in balans worden gebracht. Omdat het waarheidsgehalte van meningen in het objectieve journalistieke weten niet kan worden bepaald, streeft men naar balans of pluriformiteit. Hierdoor kan een journalist neutraal blijven. In het geval van een politieke controverse worden zoveel mogelijk meningen over een kwestie weergegeven.

Ik kom uit een tijd dat Den Haag Vandaag bestond uit 26 quotes, want alle 26 partijen die toen in de Kamer zaten moesten iets zeggen. Dat vind ik lariekoek. Maar je zoekt natuurlijk wel naar een zekere balans in het geheel.
Carel Kuyl

Wetenschapsfilosofisch perspectief: de feiten-waarden dichotomie

Het onderscheid tussen feitelijke en waarderende uitspraken staat sinds de filosofie van Hume bekend als het verschil tussen *is* en *ought*. Een feitelijke uitspraak beschrijft de werkelijkheid zoals die zich aan onze zintuigen voordoet en wordt (in het geval die geverifieerd is) als objectief beschouwd. Een normatieve uitspraak bevat niet zozeer informatie over een object, als wel informatie over de houding van een persoon, een subject, ten aanzien van een object. Wanneer ik zeg dat Obama een slechte president is, is dat een normatieve uitspraak. Het is mijn mening. Normatieve uitspraken worden daarom als subjectief beschouwd. Over dit soort uitspraken bestaat veelal geen overeenstemming. Het gaat om een waardeoordeel. Daarover zijn geen controleerbare uitspraken te doen. Vandaar dat in het standaardbeeld van de wetenschap waardeoordelen vaak worden vermeden. Zoals bijvoorbeeld in de geschiedwetenschap: “Het *streven naar objectiviteit* werd en wordt daarom door vele historici met het *uitsluiten van waardeoordelen* in de wetenschap geïdentificeerd, en het *ontbreken van objectiviteit* met de *aanwezigheid van waardeoordelen*” (Lorenz, 1987, p. 255).

Het onthouden van waarderende uitspraken wordt in de wetenschap het ideaal van waardevrijheid genoemd. Dit streven is sterk gelieerd aan de logisch positivistische onderzoekstroming. “Positivists therefore insist on a dualism of facts and values” (Delanty, 1997, p. 12). Feiten en meningen zijn twee grootheden die in het positivisme sterk van elkaar worden onderscheiden. Ze staan niet in relatie met elkaar. Volgens filosoof Hume kan de *ought* niet worden afgeleid uit de *is*. Er wordt wel van Hume’s guillotine gesproken. “Values it is claimed, cannot be derived from facts” (Delanty, 1997, p. 12).

Het logisch positivisme wijst waarderende uitspraken helemaal af. Er kunnen volgens deze wetenschapsfilosofische stroming alleen zinvolle wetenschappelijke uitspraken worden gedaan over de wereld van de objecten, over de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. Waardeoordelen daarentegen zijn subjectieve uitspraken en zoals we eerder vaststelden zijn deze met de empirische methode niet waarneembaar. We kunnen daarom ook niet verifiëren of confirmeren of een uitspraak overeenkomstig de waarneembare werkelijkheid is. Volgens het verificatie- of confirmatiecriterium dat logisch positivisten hanteren om wetenschap van pseudowetenschap te onderscheiden, zijn waarderende uitspraken letterlijk zinloos. “The salient point is that ethical statements are not descriptive of natural facts, still less of an alleged non-natural world of values: they are not descriptive of anything at all” (Ayer, 1959, p. 22). Vandaar dat logisch positivisten waardeoordelen afwijzen als niet-wetenschappelijk. De logisch positivist Moritz Schlick waarschuwt wetenschappers daarom zich verre van waardeoordelen te houden. Deze brengen de wetenschappelijke objectiviteit in gevaar:

His wishes, hopes, and fears threaten to encroach upon that objectivity which is the necessary presupposition of all honest inquiry. Of course, the prophet and the investigator can be one and the same person; but one cannot at the same time serve both interests, for whoever mixes the two problems will solve neither”. (Schlick, 1959, p. 248)

De veronderstelling dat meningen per definitie tot het subjectieve behoren, zien we terug in het zogenaamde decisionisme of emotivisme. Dit zijn stromingen in de ethiek die ervan uitgaan dat waarden persoonlijke beslissingen of emoties reflecteren. Deze waarden hebben geen enkele rationele grondslag, waardoor ze altijd subjectief zijn. “Matters of value are nonobjective” (Merill & Odell, 1983, p. 93). Er is sprake van waarderrelativisme.

2.9 Regel 8: een journalist hanteert objectieve taal

We must also be on guard against bias in our choice of words. Words like “claimed” or “according to” can suggest we doubt what is being said. Words like “fears” or “hopes” might suggest we are taking sides. Verbs like rebut or refute (which means to disprove) or like fail (as in failed to comment) can imply an editorial judgment and are best avoided. Thinking about language can only improve our writing and our journalism.

Het bovenstaande citaat uit het *Reuters handbook of journalism* illustreert goed hoe in het objectieve journalistieke weten tegen taal wordt aangekeken. Taal kan op een juiste manier worden gebruikt. Dit betekent in het objectieve journalistieke weten dat taal wordt gebruikt om een zo accuraat mogelijke beschrijving van de werkelijkheid te geven. Het *Reuters handbook of journalism* zegt hierover: “Accuracy means that our images and stories must reflect reality”.

Taal kan ook op een incorrecte manier worden gebruikt. Dan is er sprake van een vertekening van de werkelijkheid: de mening van de journalist klinkt in de tekst, hetgeen strijdig is met de neutraliteitsclaim die aan het objectieve journalistieke weten ten grondslag ligt. Er is volgens het objectieve journalistieke weten niet alleen een waardenneutrale waarneming mogelijk, maar ook een waardenneutrale taal waarmee deze waarneming beschreven kan worden; een taal die zich beperkt tot de beschrijving van de harde feiten. Persagenschappen zoals Reuters hebben daarom liever niet dat journalisten bijvoeglijke naamwoorden gebruiken. Die worden beschouwd als een belangrijke bron van vertekening van de werkelijkheid: “Generally, it’s better to add detail and color, using nouns and verbs, rather than with adjectives”. Niet alleen bijvoeglijke naamwoorden zijn een risico voor het neutrale taalgebruik, er zijn ook de woorden met een suggestieve gevoelswaarde. Die worden interpretatiewerkwoorden genoemd. Dit soort woorden moet een journalist ten alle tijde vermijden zo betogen Kussendrager en Van der Lugt in het *Basisboek journalistiek*: “Interpretatiewerkwoorden zijn werkwoorden die min of meer een alternatief zijn voor ‘vinden’, ‘menen’ of ‘willen’: beweren, veroordelen, sussen, op de lange baan schuiven, de deur op een kier zetten, waarschuwen. Waarschuwing: hier ligt het gevaar op de loer om langs slinkse weg eigen commentaar in je artikel te smokkelen” (2005, p.109). Het is niet altijd gemakkelijk voor journalisten zich te baseren op objectieve taal. “Zijn Palestijnen terroristen, vrijheidsstrijders of opstandelingen?” (2005, p. 103), vragen Kussendrager en Van der Lugt zich bijvoorbeeld af. Om vervolgens de aanstormende journalist te adviseren: “Het beste is dan ook om het meest neutrale woord te gebruiken (...)” (2005, p. 104). Met andere woorden: er is een objectieve of neutrale journalistieke taal en een goede journalist maakt daarvan gebruik.

Het is grappig: bij jullie (de KRO, red.) zit Fons de Poel. Je moet eens kijken, hij is niet van het strakke objectiverende taalgebruik, hij is van de bijvoeglijke naamwoorden. Het hoort bij een bepaalde vorm en hij doet dat om door te dringen tot zijn publiek: 'Jongens, ik geef jullie het idee dat wat ik te vertellen

heb heel erg is. Héél erg eigenlijk! Hij kan het heel goed hoor, vind ik. Dat is zijn vorm van journalistiek. Bij de meer feitelijke, harde journalistiek, moet je daar wegblijven. Het maakt je ongeloofwaardig.

Carel Kuyl

Behalve het vermijden van woorden die een waarde in zich dragen zoals interpretatiewerkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden, is er een tweede belangrijk stijlkenmerk waarmee journalisten het objectieve karakter van de taal benadrukken: het gebruik van de derde persoon. “Het gebruik van de derde persoon geeft eerder afstandelijkheid en objectiviteit aan dan het voortdurende gebruik van de eerste persoon” (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 279). De ik-vorm wordt in journalistieke berichtgeving zorgvuldig vermeden. Wanneer een journalist immers spreekt over zijn eigen ervaring, wordt er eerder een idealistisch standpunt ingenomen. Het gaat om de subjectieve indruk van de werkelijkheid op een journalist. We hebben echter geconstateerd dat het objectieve journalistieke weten zich baseert op een realistisch standpunt: er is een werkelijkheid die een directe indruk op de zintuigen achterlaat en die indruk is voor iedereen hetzelfde. Vandaar dat in het taalgebruik een journalist benadrukt dat de waarneming niet persoonlijk van aard is (de ik-vorm), maar universeel (de derde persoon). Het streven naar objectief taalgebruik is daarom te beschouwen als een directe consequentie van het uitgangspunt van het inwisselbaar subject.

Als we de werkelijkheid zo objectief mogelijk willen waarnemen en vervolgens zo objectief mogelijk willen beschrijven, welk instrument is daarvoor meer geschikt dan de camera? In het gedachtegoed van het objectieve journalistieke weten is het fotografisch gereproduceerde beeld een zeer belangrijk instrument. Media als televisie en fotografie staan volgens de regels van het objectieve journalistieke weten nog dichter bij de werkelijkheid dan een geschreven tekst. De naakte feiten worden als het ware direct weergegeven. De Franse filmwetenschapper André Bazin verwoordt dit denken als volgt: “Pour la première fois, entre l’objet initial et sa représentation, rien ne s’interpose qu’un autre objet. Pour la première fois, une image du monde extérieur se forme automatiquement sans intervention créatrice de l’homme, selon un déterminisme rigoureux” (1985, p. 13). In het objectieve journalistieke weten is de camera de perfecte incorporatie van de neutrale waarnemer. De werkelijkheid laat een direct spoor achter, een soort vingerafdruk. Bij persagentschap Reuters wordt in het *handbook of journalism* de camera, naast de journalist, niet voor niets genoemd als

meest betrouwbare getuige: “A Reuters journalist or camera is always the best source on a witnessed event”. Zoals eerder vermeld noemen Kovach en Rosenstiel de waarneming door een journalist de gouden standaard in de journalistiek (2010, p. 77). Wanneer deze waarneming echter gedaan wordt door een camera (of ander opnameapparaat), kan de verificatie nog accurater worden uitgevoerd.

Voorbeelden zijn de filmpjes die door omstanders van gebeurtenissen worden gemaakt zoals de video van Rodney King. Op 3 maart 1991 filmt een toevallige getuige de aanhouding van Rodney King door de politie van Los Angeles. We zien hoe met wapenstokken op King wordt ingeslagen, terwijl andere agenten toekijken. De gebeurtenis wordt door media over de hele wereld uitgezonden. De impact is enorm, omdat de video het ultieme bewijs lijkt te leveren van excessief politiegeweld.

Wetenschapsfilosofisch perspectief: eenheidstaal

Taal neemt met name een centrale plek in bij het logisch positivisme. Juist het bewustzijn dat taal en werkelijkheid twee verschillende zaken zijn, maakt het logisch positivisme ten aanzien van eerdere wetenschapsfilosofische stromingen vernieuwend. Het gaat de vertegenwoordigers van het logisch positivisme vooral om de betekenisvolheid van een uitspraak. Alleen verifieerbare uitspraken over de werkelijkheid hebben betekenis in wetenschappelijke zin. Dit betekent dat ten aanzien van het realisme - de gedachte dat de waarneming overeenkomt met een externe werkelijkheid - het logisch positivisme een soort agnostische positie inneemt. De bewering “komen onze waarnemingen ook daadwerkelijk overeen met de wereld zoals ze is?”, kan immers niet worden geverifieerd en is daarom ook geen wetenschappelijke uitspraak: “(...) the whole business is much ado about nothing, for the “problem of the reality of the external world!” is a meaningless pseudo-problem”, zegt de logisch positivist Moritz Schlick (geciteerd in Mayhall, 2003, p. 38). Logisch positivisten leunen voor hun taalopvatting sterk op het werk van onder anderen Bertrand Russell en de vroege Ludwig Wittgenstein. Zij geloven dat natuurlijke taal vaak tot misverstanden in de wetenschap leidt. Een herformulering in een strikt logische taal zou het mogelijk maken veel filosofische problemen op te lossen. Die gedachte is niet nieuw. Met de start van de ontwikkeling van de empirische traditie, verandert het wetenschappelijk taalgebruik reeds. Bloemrijke beschrijvingen maken plaats voor een sobere taal. In de statuten van de *Royal Society* staat: “In all Reports to be brought into the Society, the Matter of Fact shall be barely stated, without Prefaces, Apologies, or

Rhetorical Flourishes”. De Verlichtingsfilosoof Leibniz streeft al in de zeventiende eeuw naar een exacte eenheidstaal die de taalgrenzen zou moeten overbruggen (Toulmin, 2001, p. 67).

In de logisch positivistische traditie is het met name Carnap geweest die het taalbegrip heeft uitgewerkt. Kennis moet volgens Carnap zoveel mogelijk in protocolzinnen worden verpakt. Doordat protocolzinnen zijn gebaseerd op de meest basale waarneming (*het gegevene*) zijn ze volgens hem onweerlegbaar. Er is sprake van een één-op-één relatie tussen het talige teken en de werkelijkheid. In protocolzinnen wordt een controleerbare uitspraak gedaan over een exact naar tijd en plaats bepaalde waarneming. Bijvoorbeeld: op tijdstip A neemt persoon B waar dat X het geval is. De gedachte dat er in een zo zuiver mogelijke taal een beschrijving van de feiten moet worden gegeven, is één van de centrale kenmerken van het logisch positivisme. De logisch positivisten hadden zelfs de hoop om uiteindelijk één taal te ontwikkelen die door alle wetenschappen gebruikt kon worden. Door het in overeenstemming brengen van niet-geprotocolleerde zinnen met protocolzinnen zou een eenheidswetenschap mogelijk moeten worden. Het doel van deze eenheidswetenschap is niet alleen wetenschapsfilosofisch, maar betreft ook de verspreiding van kennis onder burgers: “(...) het formuleren van een algemene wetenschapstaal, of zoals hij het noemt een ‘universeel jargon’ heeft ook het didactische doel om het verspreiden van kennis en Verlichting onder de bevolking te vergemakkelijken” (Leezenberg & De Vries, 2002, p. 63). Hier sluiten de normatieve doelstellingen van het logisch positivisme sterk aan op die van de journalistiek.

De ontwikkeling van de mechanische vorm van objectiviteit die in de journalistiek zo hoog wordt aangeslagen hangt nauw samen met de ontwikkeling in de negentiende eeuw van wetenschappelijke instrumenten. Het wordt dan niet alleen mogelijk om zaken waar te nemen die voor de menselijk zintuigen niet waarneembaar zijn, de waarneming is ook nog eens zuiver, omdat die gevrijwaard is van interpretatie. Het streven naar de nauwkeurige vorm van waarnemen door de positivisten, resulteert niet alleen in een groot vertrouwen in machines zoals bijvoorbeeld de camera en het röntgenapparaat, maar heeft ook tot gevolg dat de waarneming steeds meer in cijfers kan worden aangegeven. Kwantificering is voor het logisch positivisme van groot belang. Een gekwantificeerde waarneming door een machine is immers niet alleen gevrijwaard van interpretatie, de waarneming kan ook nog eens nauwkeurig worden geverifieerd.

2.10 Conclusie

In het professiemodel moeten journalisten onafhankelijk van macht opereren en evenmin zelf macht uitoefenen. In dit hoofdstuk heb ik onderzocht hoe journalisten bij waarheidsvinding hieraan invulling geven. Hoe zorgen zij ervoor dat verslaglegging van de werkelijkheid niet wordt vertekend door politiek-economische macht van buitenaf, of door eigen vooroordelen? Ik heb de vorm van waarheidsvinding die aan deze normatieve eisen invulling geeft, het objectieve journalistieke weten genoemd. Dit objectieve weten bestaat uit acht regels die een journalist moet respecteren ten einde zijn onafhankelijke en neutrale positie zeker te stellen.

Het objectieve journalistieke weten draait in essentie om het boven water halen van zuivere feiten. Als journalisten zich hiertoe beperken, geven ze ook invulling aan de normatieve eis van onafhankelijkheid en neutraliteit. Een feit is een feit, omdat de waarneming van een gebeurtenis in de werkelijkheid is gecheckt. Zo'n waarneming staat los van de politiek-economische belangen van derden en van de vooroordelen van de journalist zelf. Er boorden zich op 11 september 2001 twee vliegtuigen in *Twin Towers* van het *World Trade Center*. Wat eigenaren van journalistieke media, adverteerders of journalisten daarvan vinden, doet er niet toe. Feiten staan in schril contrast met meningen. Die zijn subjectief en verweven met belangen en vooroordelen. Journalisten beschouwen hun werk in de praktijk als een spiegel van de werkelijkheid. "Central to professional notions of objectivity, catch phrases here include "news as a lens on the world" and "the camera as reporter"" (Zelizer, 2004b, p. 31). De acht regels van het objectieve journalistieke weten zijn in essentie erop gericht feiten in de meest zuivere vorm boven water te krijgen. Dat start met een neutraal selectieproces (regel 1: een journalist selecteert nieuws op basis van het algemeen belang) en eindigt met een objectieve talige weergave van de feiten (regel 8: een journalist hanteert objectieve taal).

De wetenschapsfilosofische uitgangspunten die aan de regels van het objectieve journalistieke weten ten grondslag liggen vertonen sterke gelijkenissen met die van het logisch positivisme. Deze stroming wordt gekenmerkt door de gedachte dat de geverifieerde waarneming van de werkelijkheid uitmondt in een onomstotelijk vaststaande bodem van feiten, die *het gegevene* wordt genoemd en waarop wetten en theorieën kunnen worden gebouwd. Het inwisselbaar subject, de nadruk op zintuigelijke waarneming, het verificatiecriterium van kennis, de naturalistische obser-

vatiemethode, de nadruk op inductie, het positivistische verklaringsmodel, het afwijzen van meningen en het streven naar objectief taalgebruik, zijn allemaal kenmerken van het logisch positivisme. Deze zijn traceerbaar in het objectieve journalistieke weten.

Eén regel van het objectieve journalistieke weten valt duidelijk buiten het logisch positivistisch kader en neemt daardoor een opvallende positie in. Het gaat om de vierde regel: een journalist publiceert wederhoor. Wanneer er zowel hoor als wederhoor wordt gepubliceerd, wordt er geen eenduidige werkelijkheid geschetst. Er wordt gekozen voor een relativistisch standpunt en dat laat zich slecht verenigen met het logisch positivisme. De publicatie van wederhoor resulteert zo in “(...) a serious epistemological incoherence being implanted at the heart of news reporting; elements of the old positivist faith have been uneasily cobbled together with implicit concessions to philosophic relativism” (Hackett & Zhao, 1998, p. 115). In de wetenschap wordt het relativisme over het algemeen vermeden en wordt er anders met conflicterende informatie omgegaan. Bijvoorbeeld in de geschiedwetenschap: “Zodra de bronnen van de historicus hem *tegenstrijdige* informatie leveren, doen zich echter serieuze beoordelingsproblemen voor. Hij zal dan verschillende versies van het gebeuren moeten afwegen en moeten beslissen welke interpretatie zijns inziens de waarheid het meest benadert” (Lorenz, 1987, p. 53). Op deze manier blijft er sprake van een eenduidige werkelijkheid. In de journalistiek wordt echter een relativistische oplossing gekozen. Deze situatie wordt beschouwd als tijdelijk lapmiddel, totdat de echte eenduidige waarheid boven tafel is.

Wanneer het objectieve journalistieke weten in relatie tot de publieke sfeer van Habermas wordt beschouwd, dan valt op dat het objectieve journalistieke weten sterk is gericht op het buitensluiten van macht. In dit opzicht verhouden het objectieve journalistieke weten en de theorie van de publieke sfeer zich duidelijk goed tot elkaar. Minder goed sluit het objectieve journalistieke weten aan op de theorie van de publieke sfeer wanneer het gaat om waarden. Volgens Habermas moeten ook normatieve uitspraken rationeel worden bediscussieerd. Dat geldt niet alleen voor het kritisch rationele debat dat in de samenleving wordt gevoerd, maar ook voor de wetenschap. Habermas verzet zich in het werk *Erkenntnis und Interesse* (1968) sterk tegen de gedachte dat wetenschap los staat van waarden. In lijn met de kritische theorie moeten wetenschappers volgens Habermas enerzijds een kritiek formuleren op de maatschappij en anderzijds wegen schetsen om tot een betere maatschappij te komen. Habermas onderscheidt in de

wetenschap daarom niet alleen het positivistische technisch kennisbelang, maar ook een praktisch kennisbelang dat de mens helpt zich te oriënteren in het sociale leven en een emancipatorisch kennisbelang dat gericht is op maatschappelijke verandering. Het uitsluiten of uitbalanceren van waarden zoals bij het objectieve journalistieke weten, komt niet overeen met wat Habermas voor ogen heeft.

Met het sterk op het logisch positivisme geënte objectieve journalistieke weten geven journalisten praktisch invulling aan de neutrale en onafhankelijke rol van de journalistiek. Dat er op dit beeld het nodige valt af te dingen bespreek ik in de volgende twee hoofdstukken. Daarin onderzoek ik de kritiek op de normatieve grondslagen van het professiemodel en tast ik de grenzen af van het objectieve journalistieke weten.

Deel II
Kritiek op de normatieve en epistemologische grondslagen
van het professiemodel

3 Een kritiek op het machtsvrije professiemodel

Het streven om macht uit de publieke sfeer te weren klinkt nobel. We zijn allemaal gelijk en alleen de kracht van het argument is geldig. Het is echter de vraag hoe realistisch dit streven is. Is het mogelijk een situatie te bereiken waarin de sociale status van de spreker irrelevant is, zoals Habermas (1989, p. 36) veronderstelt? Een situatie waarin mijn woorden even zwaar wegen als die van bijvoorbeeld premier Rutte? In dit hoofdstuk onderzoek ik of de normatieve grondslag van het professiemodel - machtsvrijheid op alle drie niveaus (filosofisch, politiek en journalistiek) - wel een realistisch ideaal is. Voor het onderzoek naar het filosofische niveau van het model - of bij het vaststellen van de waarheid macht kan en moet worden buitengesloten - maak ik gebruik van het werk van de Franse filosoof Michel Foucault (3.1). Volgens hem is macht niet uit te sluiten, maar altijd en overal aanwezig. "Power is always present", stelt Foucault (1988, p. 18). Macht is volgens de Franse filosoof zelfs bepalend voor wat in onze maatschappij voor waar doorgaat. Daarmee neemt hij een radicale positie in tegenover Habermas. Het uitsluiten van macht in het democratisch proces, zoals Habermas met zijn rationele democratiemodel beoogt, komt eveneens onder druk te staan. Ik onderzoek met name de kritiek uit feministische hoek, die wijst op het feit dat de publieke sfeer in het verleden altijd maatschappelijke groepen heeft uitgesloten (3.2). Tenslotte onderzoek ik of en zo ja hoe politiek-economische macht op het journalistieke niveau een rol speelt (3.3).

3.1 De samenhang tussen kennis en macht

De opvatting van Foucault over wat macht is en hoe macht functioneert, verschilt wezenlijk van die van Habermas. Dit heeft alles te maken met de filosofische tradities waarin het denken van beide filosofen is geworteld. Habermas plaatst zich expliciet in de Verlichtingstraditie van Kant (Entrèves, Passerin & Benhabib, 1997). Wetenschap en filosofie zijn in deze traditie onlosmakelijk verbonden met de gedachte van emancipatie en vooruitgang. De bevrijding van de mens uit onmondigheid, zoals Kant stelt. Voor het slagen van deze emancipatie is het van belang dat filosofie en wetenschap de waarheid van uitspraken met argumenten kunnen aantonen

en dat de mens wordt gezien als het centrum van waaruit het handelen wordt gestuurd en gecontroleerd (Reijen, 1987, p. 7; Mul, 1991, p. 19). Foucault behoort duidelijk tot een andere filosofische traditie, de postmoderne. Hoewel Foucault zichzelf niet als een postmodern denker beschouwt (Danaher, Schirato & Webb, 2000, p. 10), deelt zijn denken wel degelijk veel van de kenmerken van de postmoderne filosofische traditie. Essentieel is dat er in het werk van Foucault geen sprake is van een laatste fundering van de werkelijkheid zoals bijvoorbeeld het geval is bij de communicatieve rationaliteit van Habermas (Reijen, 1987, p. 8). Foucault spreekt eerder van regels die bepalen of iets al dan niet voor waar doorgaat: “By truth I do not mean ‘the ensemble of truths which are to be discovered and accepted’, but rather ‘the ensemble of rules according to which the true and the false are separated and specific effects of power attached to the true’” (Foucault, 1972, p. 132). Waarheid is in het denken van Foucault dus meer een soort effect, het resultaat van een sociaal proces.

Bovendien plaatst Foucault, net als andere postmoderne filosofen, vraagtekens bij het idee van het autonome rationale subject uit de klassieke Verlichtingsfilosofie. Hij beschouwt het menselijk subject als onderworpen aan regels van instituten en betekenissystemen zoals taal. Natuurlijk is het niet zo dat een mens in zijn geheel niet zelfstandig kan denken. Er is niet zozeer sprake van een filosofische stellingname tegen het subject als zodanig, als wel van een methodische opschorting van het autonome subject, zodat het spreken en denken als historisch object bestudeerd kan worden (Karskens, 1986, p. 91). Deze positie kenmerkt in belangrijke mate de eerste fase van het werk van Foucault, waartoe *Les Mots et les Choses* (1966)¹ behoort. Hierin onderzoekt Foucault aan de hand van een door hem als archeologisch betitelde methode, de dieptestructuur van het weten (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 105). Deze structuur bepaalt wat wij typeren als waar en onwaar, als moreel juist en moreel onjuist, etc. Volgens Foucault speelt taal hierbij een wezenlijke rol. Taal is geen neutrale reflectie van de werkelijkheid, maar een manier waarop we de werkelijkheid actief vormgeven. Foucaults interesse gaat vooral uit naar concrete taaluitingen. Dit noemt hij discours. Een discours is te beschouwen als taal in actie, “They are the windows, if you like, which allow us to make sense of, and ‘see’ things” (Danaher, Schirato & Webb, 2000, p. 31). In het voorwoord van *Les Mots et les Choses* geeft Foucault

1 Ik maak gebruik van de Nederlandse vertaling uit 2006.

aan hoe zo'n discours, in dit geval een fabel van Borges, zijn denken over taal heeft beïnvloed:

In deze tekst wordt 'een bepaalde Chinese encyclopedie' aangehaald waarin geschreven staat dat de 'dieren kunnen worden vertaald in: a) behorend aan de Keizer, b) gebalsemd, c) getemd, d) speenvarkens, e) zeemeerminnen, f) fabeldieren, g) zwerfhonden, h) die welke in deze classificatie zijn opgenomen, i) die welke tekeergaan als dwazen, j) ontelbare, k) die welke zijn getekend met een fijn kameelharen penseel, l) enzovoort, m) die welke net een vaas gebroken hebben, n) die welke in de verte op vliegen lijken.' (2006, p. 9)

Volgens Foucault geeft deze fabel goed aan dat het voor ons onmogelijk is in deze classificaties te denken. Vervolgens concludeert hij dat dit de grenzen van ons Westers denken aangeeft: "de onverbloemde onmogelijkheid om dat te denken" (Foucault, 2006, p. 9). Het lijkt wellicht een wat abstract filosofisch argument, maar wanneer we het voorbeeld naar de journalistiek vertalen, zien we dat journalisten geregeld worstelen met taal en classificaties. De neutrale taal waarvan journalisten gebruik maken om de werkelijkheid te beschrijven, blijkt niet altijd even gemakkelijk te hanteren. In het volgende voorbeeld van Luyendijk herkennen we het filosofisch argument van Foucault.

Maar al snel sloeg de twijfel toe, en die zou in de jaren daarop alleen maar groter worden. Het begon al met de woorden die ik moest kiezen. In de Arabische wereld had ik al te maken gehad met partijdige taal: moslims die hun politieke overtuigingen baseren op hun geloof zijn 'fundamentalisten', een Amerikaanse presidentskandidaat die zo met religie omgaat, heet in de meeste westerse media 'evangelistisch' of 'diep gelovig'. Wint deze Amerikaan de verkiezingen, dan zegt bijna niemand dat het Christendom 'oprukt', maar als moslims die hun politieke inspiratie uit de Koran halen hun zin krijgen, schrijft menig westerse commentator dat de 'islam in opmars' is. (2006, p. 131-132)

Taal is echter niet alleen van invloed op de waarneming. Doordat we de werkelijkheid aan de hand van taal op een bepaalde manier classificeren, handelen we immers ook anders. In hun beschrijving van de theorie van Foucault geven Geoff Danaher, Tony Schirato en Jen Webb (2000) een voorbeeld van deze wisselwerking tussen kennis en werkelijkheid. Dit voorbeeld heeft betrekking op de beschuldiging van seksuele intimidatie

die professor Anita Hill uitte tegen rechter Clarence Thomas. Hij stond op het punt te worden benoemd tot de Amerikaanse *Supreme Court*. Men vroeg zich af waarom Anita Hill deze beschuldiging niet eerder had geuit. “The answer she gave was quite simple: sexual harassment didn’t actually ‘exist’ (in a legal sense) at the time she was working for Thomas” (2000, p. 35). Seksuele intimidatie is dus een vorm van kennis (een benoeming van iets in de sociale werkelijkheid) die in juridische zin eenvoudigweg niet bestond.

De rol die macht hierbij speelt onderzoekt Foucault vooral in de tweede fase van zijn denken². Daarin maakt hij gebruik van de genealogische methode. Aan de hand van deze methode, door Foucault ontleend aan Nietzsche, onderzoekt hij de ontstaansgeschiedenis van macht in instituties en discoursen: “he took issue with two of the most important and unquestioned concepts of our modern age – the notion that truth could be identified in a disinterested way and relatedly, that knowledge was something that was independent of power” (Danaher, Schirato & Webb, 2000, p. 24). Wat door gaat als waar, juist en waarachtig wordt volgens Foucault bepaald door de verschillende machtscentra in de maatschappij. Waarheid is niet zozeer de uitkomst van een rationeel debat onder burgers, zoals Habermas beweert, maar de uitkomst van een strijd die wordt gebruikt om de machtigste partij te legitimeren. Foucault spreekt van een waarheidsregime. “‘Truth’ is linked in a circular relation with systems of power which produce and sustain it, and the effects of power which it induces and which extend it. A ‘régime’ of truth” (Foucault, 1972, p. 133). Zo’n waarheidsregime is sterk verbonden met taal. Het feit dat de seksuele intimidatie van rechter Clarence Thomas bijvoorbeeld niet benoemd kon worden, heeft in lijn met Foucaults denken alles te maken met de machtspositie van de man ten opzichte van de vrouw.

We could say that prior to the Hill-Thomas affair, legal and social relationships in the United States were organized around a statement about gender relations – say, to the effect that ‘women are not full subjects like men’- which allowed, and more or less encouraged, men to impose themselves sexually on women. (Danaher, Schirato en Webb, 2000, p. 35)

2 In de derde fase van zijn denken richt Foucault zich op de ervaring van het subject van zichzelf en de mogelijkheid om weerstand te bieden tegen machtsinvloeden. Deze fase is minder relevant in het licht van dit onderzoek.

Volgens feministische wetenschappers, zoals Nancy Fraser, is het van belang dat vrouwen hun eigen discours ontwikkelen; een discours gebaseerd op gelijkwaardige machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. Daarom hebben vrouwen een eigen publieke sfeer nodig. “In this public sphere, feminist women have invented new terms for describing social reality, including ‘sexism’, ‘the double shift’, ‘sexual harassment’, and ‘marital, date, and acquaintance rape’. Armed with such language, we have recast our needs and identities, thereby reducing, although not eliminating, the extent of our disadvantage in official public spheres” (Fraser, 1992, p. 123). Het kritisch rationele debat in de publieke sfeer wordt begrensd door een soort officiële taal die de bestaande machtsverhoudingen representeert. Het discours van de feministische publieke sfeer met concepten als seksuele intimidatie, *date-rape*, etc. sluit niet aan op het discours van de door mannen gedomineerde officiële publieke sfeer. Het feministische discours is, zoals postmoderne wetenschappers dat noemen, incommensurabel met het bestaande discours. Hiermee stuiten we op een fenomeen dat vergelijkbaar is met de zogenaamde kennisparadigma’s van wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn (1962). Net zoals een rationele uitwisseling van argumenten tussen het Aristotelische wereldbeeld en het wereldbeeld van Newton onmogelijk is, omdat de betekenis van beweging sterk verschilt, zo is er ook geen rationele uitwisseling van argumenten mogelijk tussen het feministische discours en het masculiene discours. Ook dit klinkt wellicht als een abstracte filosofische argumentatie, die geen betrekking heeft op journalistiek. Neem echter het volgende voorbeeld van Luyendijk. Tijdens het vredesproces in het Midden Oosten krijgt hij met twee versies van waarheid te maken:

Israëlische woordvoerders zeiden: ‘Het vredesproces is land in ruil voor vrede. Daarover onderhandelen we, waarna Israël in ruil voor Palestijnse concessies een deel van de *betwiste* gebieden “opgeeft”. Een ander deel van onze “joodse nederzettingen” blijft bestaan en wordt bij Israël gevoegd. Het is geven en nemen bij onderhandelingen.’ (2006, p. 137)

En:

Woordvoerders van de Palestijnse Autoriteiten zeiden daarover: ‘Het vredesproces is land in ruil voor vrede. Wij eisen dus dat de “illegale joodse nederzettingen” worden ontmanteld en de *bezette* gebieden door Israël worden “teruggegeven”. Hoe kan Israël “onderhandelen” over land dat niet van Israël is?’. (2006, p. 137)

Er is sprake van twee verschillende discoursen: het Israëliësch discours en het Palestijns discours. De twee zijn eenvoudigweg niet te vergelijken. Het is onmogelijk om op basis van uitwisseling van argumenten, zoals Habermas voorstelt, tot overeenstemming te komen. In het leven van alledag zijn we ons meestal niet bewust van de werking van dit soort discoursen. Sterker nog, meestal wordt de rol van macht in taal actief verhuld, door de positionering van taal als een objectieve beschrijving van de werkelijkheid (zoals het geval is bij het objectieve journalistieke weten). En zoals Foucault opmerkt: macht is het meest effectief als die is verhuld (Danaher Schirato & Webb., 2000, p. 68).

Waarheidsregimes waarin maatschappelijke machtsverhoudingen zijn verankerd, worden volgens Foucault actief door administratieve apparaten beheerd. Foucault ziet dit in de geschiedenis ontstaan wanneer de positie van de almachtige monarch verdwijnt. Vóór die tijd is de staat er ter meerdere eer en glorie van de monarch en het welzijn van zijn onderdanen. Vanaf de zeventiende eeuw wordt de staat steeds meer een instituut dat zichzelf in stand houdt. Daar waar de positie van de monarch in de theorie van Habermas wordt ingenomen door de consensus voortvloeiend uit het kritisch rationele debat, wordt die lege plek volgens Foucault ingevuld door instituties die de staat versterken en haar onderdanen controleren en domineren. Niemand weet eigenlijk goed meer, waar de macht nu ligt. Instituties die onderdeel van de staat zijn, ontwerpen regels en procedures die hun eigen voortbestaan garanderen. Deze instituties kunnen zowel tot de privésfeer behoren (de familie bijvoorbeeld) als tot de publieke sfeer (werk, overheid, etc.). Het verschil tussen de twee soorten instituties is vooral dat de publieke instituties meer gereguleerd zijn door protocollen en procedures. Publieke instituties hebben bovendien de autoriteit om de waarheid te spreken. Denk bijvoorbeeld aan de Raad voor de Journalistiek die bepaalt of een journalist zich aan de regels heeft gehouden of niet. Deze instituties lijken er voor ons welzijn te zijn, zo stelt Foucault, maar in feite liggen er altijd belangen aan hun handelen ten grondslag. "Posing for discourse the question of power means basically to ask whom discourse serves" (Foucault, 2006, p. 148). Voor Foucault is macht echter geen patroon dat de ene groep mensen stelselmatig gebruikt om de andere te overheersen. Hij spreekt van een strategie zonder strategen (Sayyid, 1998, p. 263). Een waarheidsregime is niet hetzelfde als een ideologie, waarin dit immers wel het geval is. Een ideologie is bovendien een alomvattende theorie. Foucault gelooft niet in dit soort theorieën. De gedachte, zoals in het marxisme, dat de klassenstrijd de alles bepalende machtsfactor is waar het om draait, is

te beperkt. In Foucaults theorie is macht eerder een serie verhoudingen of relaties, die zich in de tijd ontwikkelt.

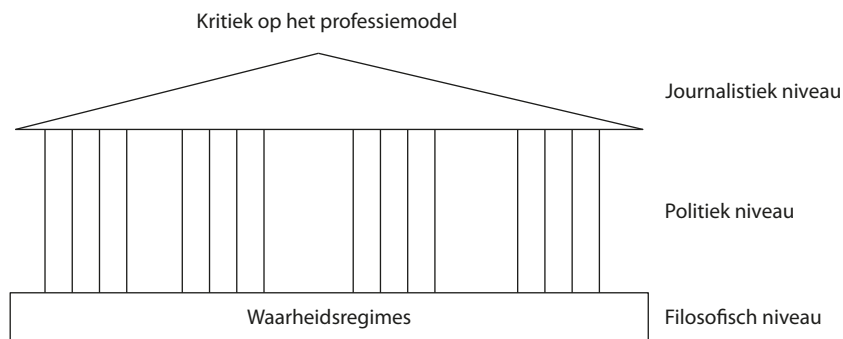
De analyses van Foucault tonen aan dat het maatschappelijke proces van uitwisseling van argumenten onlosmakelijk met macht is verbonden. Sprekers mogen denken dat ze vrij zijn, omdat ze nergens toe worden gedwongen, ze zijn wel degelijk afhankelijk van maatschappelijke spelregels en taal, die de kaders vormen waarbinnen wordt bepaald wat waar, juist en waarachtig is. Er wordt ook wel gesproken van de decentrerende van het autonome rationele subject. Die vindt in belangrijke mate plaats door middel van taal. Taal representeert de werkelijkheid niet alleen, maar geeft die ook actief vorm. Habermas heeft hier in de visie van Foucault te weinig oog voor.

Habermas' taalopvatting lijkt meer in lijn met die van het logisch positivisme. "It seems that Habermas has joined ranks with the Anglo-Saxon schools of linguistic philosophy which have tended to take the norm of representational accuracy and logical coherence – a perfectly valid norm in innumerable situations – and turned it into a theory of how language and subjects function" (Dahlgren, 1995, p. 103). Habermas en Foucault zijn het eens dat misbruik van macht één van de grootste problemen is van onze tijd. Het doel van beide filosofen is voor dit probleem oplossingen aan te dragen. Over het doel van hun filosofie zijn beiden het eens, niet over de manier waarop dat doel bereikt moet worden.

Habermas wil macht buiten sluiten. Dat zou kunnen met behulp van de discouresthiek die ten grondslag ligt aan communicatieve rationaliteit. De regels van de discouresthiek zijn universeel en context onafhankelijk. Foucault gelooft niet in zo'n universele theorie. Hij kiest daarom in zijn studies voor de lokale en context bepaalde analyse om machtsstrategieën bloot te leggen. Habermas toont zich op zijn beurt erg kritisch over het werk van Foucault. In Foucaults theorieën doen zich volgens Habermas enkele belangrijke problemen voor. Ten eerste ondermijnt Foucault met zijn theorieën de rede, die hij volledig lijkt te willen vernietigen; hij gebruikt echter wel instrumenten ontleend aan de rede. Ten tweede blijft Foucault een vorm van subjectfilosofie toepassen die hij baseert op Nietzsche's wil tot macht en wil tot kennis. Hierdoor ontsnapt Foucault niet aan het Kantiaanse subjectgecentreerde denken dat met het werk van Horkheimer en Adorno in een impasse is geraakt (zie 1.1.2). Ten derde verwijt Habermas Foucault dat hij met zijn analyses geen normatieve uitspraken doet. Foucaults theorie zegt ons immers niets over hoe macht in onze maatschappij wel zou moeten functioneren, maar bekijkt louter de feitelijke werking van macht. Kortom,

Foucaults analyses zouden ons, naar het inzicht van Habermas, niet verder helpen in de creatie van een betere wereld. Sterker nog: volgens Habermas maakt Foucault zich met zijn relatieve waarheidsopvatting en normatieve opvatting zelfs schuldig aan “relativism and cryptonormativism” (Habermas, 1985, p. 294).

Deze kritiek lijkt echter niet geheel terecht. Foucault heeft met zijn werk wel degelijk een normatief doel. Hij wil met zijn analyses de neiging tot overheersing openbaren. “Every abuse of power, whoever the author, whoever the victims” (Miller, 1993, p. 316). Voor het indammen van macht is in eerste instantie een begrip nodig van hoe macht feitelijk werkt. En volgens Foucault schiet Habermas’ opvatting van macht daarin te kort. Op de filosofische basis van het professiemodel valt dus het nodige af te dingen: die stoelt op de gedachte dat er door de vrije uitwisseling van argumenten overeenstemming ontstaat over wat waar, juist en waarachtig is. Maar macht is van invloed op dat wat in onze maatschappij doorgaat voor waarheid. Waarheid is geen eigenschap van een uitspraak, maar het effect van een bepaald discours. Elke tijd en cultuur hebben hun eigen waarheidsregimes; die bepalen de grenzen van het maatschappelijke debat. In het schema zien we dat hiermee de basis van het professiemodel wordt bekritiseerd.

3.2 De rol van macht in de democratie

De kritiek op de communicatieve rationaliteit van Habermas heeft ook gevolgen voor de houdbaarheid van zijn politieke theorie. Het zou te ver voeren alle bezwaren tegen Habermas’ deliberatieve democratie te bespreken.

Ik beperk mij tot de belangrijkste kritiek die voor dit onderzoek relevant is. Deze kritiek is in belangrijke mate geformuleerd door feministische wetenschappers en focust op vier onderdelen:

1. De publieke sfeer bestaat niet zozeer uit een verzameling individuen als wel uit sociale, culturele en religieuze groepen.
2. Deze groepen communiceren niet alleen op puur rationele wijze, ook andere communicatievormen spelen een rol.
3. De communicatie in de publieke sfeer is niet alleen, of niet zozeer, een uitwisseling van argumenten. Er is eerder sprake van strijd.
4. De uitkomst van de strijd, gevoerd in de publieke sfeer, leidt niet zozeer tot consensus alswel tot hegemonie.

Ad 1. Individuen versus groepen

Habermas beschouwt de publieke sfeer als een discursieve ruimte waar burgers uit de privésfeer van werk en gezin komen om deel te nemen aan het kritisch rationele debat in de samenleving. De publieke sfeer bestaat in Habermas ogen louter uit individuen. Dit is een typische eigenschap van het verlichte denken in de traditie van Kant, waarin het autonoom en rationeel denkend individu als uitgangspunt wordt genomen³. Volgens Habermas zijn deze individuen allemaal gelijkwaardig in het debat. Er is sprake van "(...) a kind of social intercourse, that far from presupposing the equality of status, disregarded status altogether" (Habermas, 1989, p. 36). Hiermee gaat Habermas volgens zijn critici echter voorbij aan het sociale karakter van onze maatschappij. De maatschappij bestaat niet zozeer uit individuen, als wel uit sociale, culturele en religieuze groepen. Het zijn burgers die met elkaar een vrijwillige verbintenis aangaan, waardoor er een collectieve identiteit ontstaat. Dat kunnen feministen, katholieken, arbeiders, etc. zijn. Volgens de feministische wetenschapper Fraser ziet Habermas het bestaan van deze verschillende collectieve identiteiten, die hun eigen publieke sfeer hebben, over het hoofd. Hij beperkt zich in *Strukturwandel der Öffentlichkeit* ten onrechte tot één collectieve identiteit, namelijk de liberale bourgeoisie: "(...) it is precisely because he fails to examine these other public spheres that he ends up idealizing the liberal public sphere" (Fraser, 1992, p. 115). De publieke sfeer is volgens de critici van Habermas niet één ondeelbaar geheel, maar eerder een veelheid van publieke sferen: "a plurality of competing publics" (Fraser, 1992, p. 116), of, "networks of public spheres" (Keane, 1991, p. xii). Fraser wijst erop dat er altijd alternatieve publieke sferen zijn geweest.

3 Ik kom in hoofdstuk vijf uitgebreid terug op dit uitgangspunt.

“There were competing publics from the start, not just in the late nineteenth and twentieth centuries, as Habermas implies” (1992, p. 116). De publieke sfeer is niet machtsvrij. Uitsluiting van andere publieke sferen - hetgeen de uitoefening van macht impliceert - is een wezenlijke karakteristiek van de publieke sfeer vanaf haar prilste begin.

Ad 2. Rationaliteit versus andere communicatievormen

Met de veronderstelling dat onze maatschappij niet zozeer bestaat uit autonome individuen, als wel uit collectieve identiteiten die hun eigen publieke sfeer hebben, komt er naast macht een ander belangrijk begrip in zicht dat in de communicatie van Habermas wordt uitgesloten: alternatieve communicatievormen zoals “irony, personal narrative, aesthetic interventions, theatricality, and visibility (...)” (Kohn, 2000, p. 425). Collectieve identiteiten worden bijeen gehouden door meer dan alleen rationaliteit. Een affectieve binding speelt ook een rol; we willen als mens graag ergens bij horen en daarbij spelen gevoelens een belangrijke rol. Wanneer we bijvoorbeeld onze stem uitbrengen, kijken we niet alleen naar partijprogramma’s en beleidslijnen, maar speelt ons gevoel ook een rol.

Het rationele model van Habermas heeft echter geen plaats voor de meer emotionele dimensie. Habermas heeft een sterke afkeer van bijvoorbeeld het beeld, dat hij met de emotionele zijde van communicatie verbindt (zie 1.3). Emotionele vormen van communicatie vinden volgens hem vooral plaats in de feodale publieke sfeer, waar het publiek zich niet langer kritisch en rationeel opstelt, maar als toeschouwer van een spektakel. De rationele benadering van Habermas sluit andere vormen van communicatie, meer gebaseerd op emotie, uit.

Dit is opnieuw een voorbeeld van de sterke theoretische differentiatie van Habermas’ denken. Niet alleen waarheid en macht worden gescheiden, ook rationaliteit en emotie zijn twee aparte grootheden. Critici plaatsen niet alleen vraagtekens bij de vraag of waarheid en macht van elkaar zijn te scheiden, zij vragen zich hetzelfde af voor rationaliteit en meer emotionele communicatievormen. Politiek wetenschapper Nicolas Garnham gelooft van niet. Volgens hem maakt de nadruk op rationaliteit Habermas’ theorie kwetsbaar. Retorische overtuigings technieken hebben immers ook emotionele aspecten; die kunnen en mogen niet worden uitgesloten. De regels van Habermas communicatieve rationaliteit zijn “(...) too rationalist – that the persuasive use of rhetoric can never, and indeed should never, be excluded from political communication (...)” (Garnham, 2000, p. 170).

Mediawetenschapper Roger Silverstone gaat nog een stap verder en stelt dat Habermas' model "seriously misrepresents both the possibilities and limits of human communication in the world" (2007, p. 34; zie ook Christians et al., 1993, p. 193).

De uitsluiting van alternatieve vormen van communicatie is een vorm van machtsuitoefening die in schril contrast staat met het principe van de universele toegankelijkheid van de publieke sfeer. Iedereen die zich niet neerlegt bij rationele procedurele afspraken, wordt uit de publieke sfeer geweerd; "the deliberation itself appears to take place in a discursive mode that *appears* universal, neutral and egalitarian, yet it is in fact the prerogative of privileged social strata (...)" (Dahlgren, 2009b, p. 93). Het rationele debat in de samenleving stelt immers hoge eisen aan de deelnemers (opleiding, kennis, retorische kwaliteiten, etc.). De sprekers in het publieke debat zijn in de praktijk dan ook allerminst gelijken (Schudson, 2008, p. 96). De spanning tussen rationaliteit en toegankelijkheid van de publieke sfeer is herkenbaar in actuele discussies over bijvoorbeeld de tabloidjournalistiek die niet altijd even hoog wordt aangeslagen, maar wel een groot bereik heeft bij lager opgeleide lagen van de bevolking.

Similarly debates over the evaluation of the political implications of talk shows, or over the so called 'dumbing down' or tabloidization of news and political reporting in both newspapers and broadcasting, have in part turned on a difference between those who stress the populist and emotive nature of the discourse as dangerously anti-rational and thus anti-democratic on the one hand, on the other those who stress the democratically positive nature of the increased access of 'ordinary' people to arenas of public debate previously dominated by political and cultural elites. (Garnham, 2000, p. 172)

Bovenstaand argument wordt al in de negentiende eeuw door J.S. Mill naar voren gebracht (zie 1.2.4); het blijft bijzonder actueel. Kiezen we voor (de kwaliteit van) de rationaliteit van de publieke sfeer of voor de omvang? Enerzijds zijn er wetenschappers die evenals Habermas een teloorgang van de publieke sfeer ontwaren door steeds meer amusementaire vormen (Bourdieu, 1998; Postman, 2005). Anderzijds is er met name in *cultural studies* een grotere waardering voor de niet-rationele vormen van communicatie (Webster, 1995, p. 201). Er wordt steeds meer belang gehecht aan culturele identiteit. Hetgeen betekent dat ook andere vormen van (lichte) journalistiek zoals *human interest* verhalen en tabloidjournalistiek van

belang zijn, evenals niet-journalistieke genres zoals bijvoorbeeld soap. We zien deze discussie terug in de huidige discussies over de publieke omroep. Enkele politieke partijen vinden dat de publieke omroep zich moet beperken tot de zogenaamde kerntaken. Ze doelen op sterk rationele vormen van communicatie, zoals de nieuwsvoorziening van de NOS, kunst en cultuur, documentaires, etc. Daarmee wordt het streven van de publieke omroep om er voor iedereen te zijn, losgelaten. De publieke omroep zal nog slechts een klein deel van haar publiek bereiken, namelijk de maatschappelijke elite. *KRO Brandpunt* mag blijven bestaan, *Boer zoekt vrouw* niet. De publieke omroep geeft daarmee slechts vorm aan één van de publieke sferen. Niet aan andere, alternatieve publieke sferen.

Ad 3. Rationaliteit versus strijd

Volgens Habermas moeten meningsverschillen in de publieke sfeer over wat waar, juist en waarachtig is, beslecht worden door het rationele debat, door de uitwisseling van argumenten. Wanneer sprekers zich daarbij aan bepaalde regels houden, zoals bijvoorbeeld het afzien van dwang en het zich openstellen voor kritiek, zal dit leiden tot een groter wederzijds begrip en zal de kans dat er consensus wordt bereikt, optimaal zijn. Wanneer we echter naar de historie van de publieke sfeer kijken, zien we dat alternatieve discoursen vaak worden geweerd, omdat ze incommensurabel zijn met het dominante discours in de publieke sfeer. Hierdoor is ook geen rationele uitwisseling van argumenten mogelijk.

Het besproken voorbeeld van de Hill-Thomas affaire is tekenend. Wanneer seksuele intimidatie in de publieke sfeer geen betekenis heeft, kan er ook geen rationeel debat over worden gevoerd. Het alternatieve discours, gebaseerd op een gelijkwaardige man-vrouw relatie met woorden als seksuele intimidatie en *date-rape*, wordt uit de door mannen gedomineerde officiële publieke sfeer geweerd. Rationele discussie brengt daar geen verandering in. Het is met name door middel van conflict dat delen van het feministische discours in de publieke sfeer worden opgenomen, zo toont feministisch wetenschapper Mary Ryan aan met haar historische studie naar de opkomst van de vrouwenbeweging in de Verenigde Staten: "The women rioters, mostly poor Irish-Americans, were found looting businesses, physically assaulting policemen, helping to set the Colored Orphan Assylum afire and committing ugly violent acts on the corpses of their adversaries" (Ryan, 1992, p. 286). Ook Schudson benadrukt dat het kritisch rationele debat de democratie niet altijd verder helpt. "We call these

situations social movements, strikes, demonstrations (...). Any full-bodied concept of democracy and the place of conversation in it would have to take account of the instances where conversation is itself an impediment to democracy's fulfilment" (2008, p. 107).

De publieke sfeer kenmerkt zich kortom niet alleen door rationaliteit, maar ook door conflict. In ons huidige tijdsgewricht zien we dit binnendringen van alternatieve discoursen door middel van conflict bijvoorbeeld gebeuren door de milieubeweging. Met wapens als actie en protest door organisaties als Greenpeace, heeft het groene discours zich een plaats in de publieke sfeer weten te verwerven. Het gegeven dat de publieke sfeer eerder een arena is waar strijd geleverd wordt, dan een ruimte waar rationeel wordt gediscussieerd, heeft ook consequenties voor een ander belangrijk begrip uit Habermas' theorie: de nadruk op consensus als uitkomst van het kritisch rationele debat in de publieke sfeer.

Ad 4. Consensus versus hegemonie

Wanneer de communicatie in de publieke sfeer niet zozeer wordt gekenmerkt door de rationele uitwisseling van argumenten, als wel door strijd, is de uitkomst van deze communicatie geen consensus, maar hegemonie. Hegemonie betekent volgens de Italiaans Marxistisch denker Antonio Gramsci (1971) niet zozeer het opleggen van je wil aan anderen, als wel het tot stand komen van een eenduidige politieke wil. Tussen deze twee vormen van machtsuitoefening moet volgens hem een duidelijk onderscheid worden gemaakt: "(...) coercive control which is manifest through direct force or the threat of force, and consensual control which arises when individuals 'willingly' or 'voluntarily' assimilate the world-view or hegemony of the dominant group; an assimilation which allows that group to be hegemonic" (geciteerd in Strinati, 1995, p. 166).

Met het hegemoniebegrip geeft Gramsci invulling aan een subtiële vorm van dominantie. Eén waarmee, door middel van cultuur en media, de wereldvisie van de heersende klasse dominant wordt gemaakt. Gramsci gebruikt het begrip hegemonie vooral in het marxistisch kader van de klassenstrijd, maar moderniseert het op verschillende vlakken. Zo neemt hij afscheid van het economisch determinisme dat de marxistische theorieën tot dan toe kenmerkt. Bovendien beschouwt hij ideologie niet als een gecreëerd vals bewustzijn, maar als een positie die het subject inneemt, waarmee hij preludeert op de gedachte dat ideologie de subjectpositie bepaalt (Christians

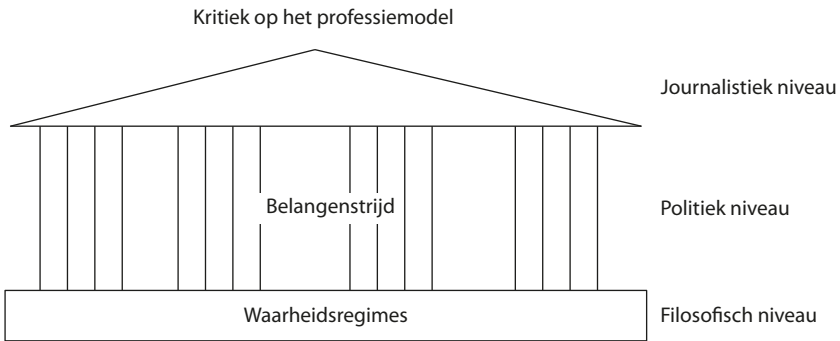
et al., 1993, p. 189). Tenslotte schenkt hij ook aandacht aan de wijze waarop instituten materiële invulling geven aan de ideologie, waarmee hij de basis legt voor het werk van Louis Althusser (Mouffe, 1979).

Gramsci's theorie raakt sterk in zwang in de jaren zeventig (Williams, 2003, p. 159). In combinatie met het werk van Foucault, die aantoonde dat macht zich niet beperkt tot een klassenstrijd, maar onlosmakelijk met het sociale karakter van onze maatschappij is verbonden, krijgt hegemonie een bredere betekenis en wordt toegepast op allerlei krachtenvelden in de maatschappij. "This approach creates more space to discuss different kinds of ideologies tied to gender, ethnicity, sexuality, race and so on, as well as the notion of the dominant ideology as a site of struggle" (Williams, 2003, p. 153). Het is met name Stuart Hall (1973; 1982) geweest die het hegemoniebegrip heeft toegepast in de studie naar nieuws. De spiegelmetafoor van nieuws wordt door Hall als een werkelijkheidseffect beschouwd. Nieuws is volgens hem een combinatie van een routineuze fabrieksmatige benadering van de actualiteit die gekenmerkt wordt door ideologische belangen.

Daar waar consensus een statische dimensie heeft, kenmerkt hegemonie zich door de dynamiek van een krachtenveld. Hegemonie is vatbaar voor zogenaamde contra-hegemoniale praktijken die de bestaande orde ontwrichten om zo tot een nieuwe hegemonie te komen.

Voor Habermas is de opkomst van het feminisme een bewijs dat de publieke sfeer prima in staat is om alternatieve discourses op te nemen. Discourses staan in tegenstelling tot wat Foucault beweert, volgens Habermas niet op zichzelf, maar in voortdurend contact met de publieke sfeer. Daardoor verandert de publieke sfeer op haar beurt: "Contact with these movements in turn transformed these discourses and the structures of the public sphere itself from within (...) they differ from Foucaultian discourses by virtue of their potential for self-transformation" (Habermas, 1992, p. 429). De critici van Habermas ontkennen echter niet dat de publieke sfeer in staat is tot transformatie. De geschiedenis toont dit immers aan. Ze trekken wel Habermas' veronderstelling in twijfel dat dit door rationele uitwisseling van argumenten tussen individuen gebeurt.

De publieke sfeer moet dus eerder beschouwd worden als een arena vol belangenstrijd tussen groepen, uitmondend in een tijdelijke hegemonie. Daarmee komt op politiek niveau het professiemodel onder druk te staan, zoals te zien in onderstaand schema:

3.3 De rol van macht in de journalistiek

In het eerste hoofdstuk heb ik beargumenteerd dat er zowel negatieve als positieve persvrijheid nodig is, zodat de pers de drie functies binnen de publieke sfeer naar behoren kan vervullen. Enerzijds moet de pers kunnen functioneren zonder inmenging van buitenaf, anderzijds moet er een intrinsieke wil zijn van de journalistiek om de functies zo goed mogelijk uit te oefenen. De functies betreffen het streven naar ware informatie (de informatiefunctie), de representatie van alle stemmen in het publieke debat (de debatfunctie) en het bewerkstelligen van transparantie in de samenleving (de waakhondfunctie). Volgens het ideaal van het professiemodel speelt politiek-economische macht bij de uitoefening van deze functies geen rol. Op deze theorie is echter het nodige af te dingen.

3.3.1 Vrijheid van publicatie en het recht om geld te verdienen met informatie

De negatieve vrijheid van publicatie ten opzichte van de staat is volgens liberale filosofen uit de achttiende en negentiende eeuw de garantie dat informatiestromen ongeremd in onze samenleving hun weg kunnen vinden. De ontwikkeling van de economisch-kapitalistische systeemwereld, gericht op winstmaximalisatie, leidt echter tot een ernstige bedreiging van de informatiefunctie. Het waarheidstreven gaat ten koste van winstmaximalisatie. Er is ook positieve vrijheid nodig; een intrinsiek streven van de journalistiek om de waarheid weer te geven. Hiermee worden de excessen van de *yellow press* ingedamd en kan de pers zich als hoeder van de democratie positioneren: "The media have responded, in the social responsibility tradition,

by seeking moral grounding in terms of their importance as defenders of democracy” (Christians et al., 2009, p. 55).

De nadruk op de positieve zijde van publicatievrijheid heeft echter niet tot gevolg dat de pers los komt te staan van de economische systeemwereld. Deze afhankelijkheidsrelatie blijft gewoon bestaan. De pers is niets anders dan een verzamelnaam voor bepaald soort bedrijven. Er moet binnen die bedrijven geld worden verdiend om aandeelhouders tevreden te houden, om werkgelegenheid van journalisten te garanderen, etc. De pers oefent daarom net als ieder ander bedrijf, ook macht uit ten behoeve van haar eigen voortbestaan. Het is een bedrijf dat, in termen van Habermas, tot de economische systeemwereld behoort.

Hiermee stuiten we op de eerste contradictie van de journalistiek als machtsvrij platform in de publieke sfeer: bedrijven die zelf behoren tot de economische systeemwereld moeten een publieke sfeer creëren die diezelfde economische systeemwereld moet buitensluiten. De kritiek van Marx dat vrijheid van publicatie te bestempelen is als vrijheid van ondernemen, staat daarmee nog steeds overeind, ondanks de nadruk op de positieve vrijheid van publicatie. Vrijheid van publicatie kan worden gezien als vrijheid om met informatie geld te verdienen. Deze economische dimensie wordt door de journalistiek echter voortdurend gebagatelliseerd ten faveure van de maatschappelijke dimensie. Net zoals andere instituties ontwikkelen de media discourses, regels en protocollen die gericht zijn op het zeker stellen van hun eigen voortbestaan. Voor journalistieke bedrijven betekent dit dat de economische motieven worden verhuld door de nadruk op het maatschappelijk belang. Het belangrijkste discours van de pers is: door meer nieuws te consumeren word je een betere burger. Het is een discours dat in de maatschappij zelden wordt uitgedaagd.

Een uitzondering is te vinden in *NRC Next* van 1 september 2011. In het artikel “Weg met het nieuws” schrijft wetenschapper Rolf Dobelli: “Helpt het ophopen van feitjes je om de wereld te begrijpen? Jammer genoeg niet. Juist het omgekeerde: hoe meer ‘*news factoids*’ je verwerkt, hoe minder je snapt van het grote verhaal”. Het argument van Dobelli heeft echter weinig impact, omdat de journalistiek een zeer grote invloed heeft op wat doorgaat als alledaagse kennis. Zij bepaalt wat er in onze maatschappij als waar doorgaat en wat als niet waar. Hoe sterker de claim op het produceren van waarheid, hoe groter de macht van een instituut. Het belang dat ten grondslag ligt aan de productie van steeds meer *news factoids*, zoals Dobelli dat noemt, is economische macht: hoe meer nieuws er wordt geproduceerd, hoe meer geld

er wordt verdiend, hoe machtiger journalistieke organisaties en journalisten worden. Het discours van de pers als hoeder van de democratie verhult dit gegeven actief.

The modern commercial media are both commercial and political institutions. Journalists thus have two lords: profits, and the truth. The pursuit of professionalism and objectivity enables journalists to dramatize the cultural and political meanings of their work (as the fourth estate, defenders of the public good), while downplaying their function as employees of profit-driven corporations. (Hackett & Zhao, 1998, p. 55)

In ons huidige tijdsgewricht waarin de economische basis van journalistieke bedrijven wordt ondergraven door internetondernemingen zoals Google en Apple, zien we dat journalistieke organisaties hun maatschappelijk belang verder dramatiseren. Het verlies aan winstgevendheid en het verkleinen van de sector worden uitgelegd als een rechtstreekse aanval op de democratie. In hun boek *The death and life of American journalism* stellen schrijvers Robert W. McChesney en John Nichols: "To some extent we see the consequences of what happens when journalism deteriorates and disappears in take-for-granted corruption, endless foreign wars, crumbling infrastructure and social services, and vast increases of inequality" (2010, p. x). Een vergelijkbare redenering heeft Herbert Gans (2003) die het verlies van politieke betrokkenheid van burgers wijt aan het falen van de journalistiek.

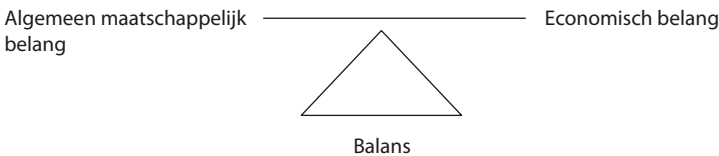
Ik wil zeker niet beargumenteren dat de westerse democratie ook zonder journalistiek kan, maar wel dat de economische bedreiging van de bedrijfstak wordt gedramatiseerd. De altijd zo hoog geachte *market place of ideas* wordt losgelaten, nu er in de economische systeemwereld een verschuiving optreedt in concurrentieverhoudingen. Het favoriete discours van de journalistiek luidt: "Als informatie gratis op internet wordt aangeboden, verdwijnt de pers en daarmee het hart van de democratie. Om zichzelf staande te houden, moeten journalistieke organisatie hun productiekosten verlagen en hun opbrengsten verhogen hetgeen desastreuze gevolgen heeft voor de democratie". Het is de centrale redenering die ligt onder het boek *Gebakken lucht* (2010) van onderzoeksjournalist Davies. Goedkope productie betekent minder journalisten en hogere nieuwsproductie, waardoor een journalistiek bedrijf minder tijd heeft voor het controleren van feiten en de macht van bronnen groeit. De dam die de journalistiek opwerpt tegen de systeemwerelden van economie en politiek brokkelt op die manier langzaam maar zeker af. Davies (2010) luidt de noodklok, omdat de nieuwsmedia, "(...) structureel kwetsbaar zijn geworden voor de infiltratie van verhalen afkomstig van een

pr-machinerie die bedrijfs- en politieke belangen vertegenwoordigt” (2010, p. 192). Behalve de druk om productiekosten te verlagen is er ook druk om opbrengsten te verhogen. Deze competitieve druk is herkenbaar als *medialogica*, een term die door Altheide en Snow (1991) is ontwikkeld. De Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (2003) noemt in een verontrustend rapport over de commercialisering van het nieuws acht kenmerken van *medialogica*: snelheid, framing, personalisering, hypes, herhaling, anchors, burgers in beeld en nieuwswaarde (p. 33-36). Deze eigenschappen hebben allemaal betrekking op de economische dimensie van de nieuwsmidia. De term commerciële (media-)logica zou wellicht een betere zijn, vanwege de nauwelijks samenhang met termen als *tabloidisering* en *infotainment* (Evers, 2012, p. 149). Door de commerciële druk op persbedrijven gaat het rationele karakter van het nieuws dus teloor. Althans, zo luidt het discours van de journalistiek.

Habermas beschrijft deze ontwikkelingen overigens al in de jaren zestig in *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Volgens hem sluiten de media in toenemende mate aan bij het consumptieve karakter van de maatschappij. De smaak van het publiek wordt leidend: nieuws over corruptie, schandalen, spektakel, sport, etc. nemen volgens Habermas steeds meer de plaats in van serieuze zaken. Zelfs het rigoureuze onderscheid tussen feit en fictie komt volgens Habermas onder druk te staan. De verschuiving van het maatschappelijk naar een commercieel belang is hier al herkenbaar. Grote boosdoener is volgens hem de advertentiemarkt. “Ever since the marketing of the editorial section became interdependent with that of the advertising section, the press (...) became the gate through which privileged private interests invaded the public sphere” (1989, p. 185). Habermas veronderstelt echter dat het alleen de advertentiemarkt is, waar de economische systeemwereld de journalistiek binnendringt. Hetzelfde geldt echter ook voor een abonnementsmodel of ieder ander verdienmodel. Bovendien onderschat Habermas de economische waarde van de betrouwbaarheid van het nieuws. Sommige nieuwsberichten hebben grote economische waarde, omdat ze beantwoorden aan de smaak van het publiek. Andere nieuwsberichten hebben grote economische waarde, omdat de gebruiker op basis van ervaring ervan uit durft te gaan dat de informatie klopt (bijvoorbeeld informatie waarvan de handel gebruik maakt). We zien dit gegeven terug in de toenemende verticale differentiatie in de nieuwsmarkt, waar aanbieders voor specifieke doelgroepen nieuws aanbieden. Habermas gaat voorbij aan het feit dat er in het professiemodel eerder sprake is van een inherente spanning tussen het maatschappelijk en het commerciële belang.

Deze spanning heeft altijd bestaan, ook in de hoogtijdagen van de publieke sfeer in haar liberale gedaante. Met andere woorden: de journalistiek is altijd een integraal onderdeel van de economische systeemwereld geweest. Mediawetenschapper McNair omschrijft Habermas' redenering als een *narrative of decline*. Hij vindt in zijn uitgebreide studie naar de toestand van de publieke sfeer in Groot-Brittannië hiervoor geen bewijs: "Both the quantity and quality of useful political information now available to the average citizen far exceeds that to which past generations had access" (2000, p. 178).

Waar het gaat om de informatiefunctie van de pers is er echter wel degelijk sprake van een contradictie wanneer we stellen dat de pers als machtsvrij platform moet functioneren. Een bedrijf dat onderdeel is van de economische systeemwereld kan niet diezelfde economische systeemwereld uitsluiten. Nieuws is daarom niet alleen een maatschappelijk maar ook een commercieel product. In het productieproces is er sprake van een afweging tussen twee dimensies, zoals te zien in onderstaand schema:

De afgelopen decennia slaat de balans wel degelijk meer uit naar het economische belang. De oorzaken zijn: een toenemende concentratie in de media-industrie, globalisering en deregulering (Dahlgren, 2009, p. 147). Deze ontwikkeling legt ook meer commerciële druk op de publieke media. Ondanks de publieke financiering zijn ook deze media verbonden met de economische systeemwereld (McNair, 2000, p. 4). Van publieke media wordt verwacht dat zij een groot publiek bedienen tegen acceptabele kosten. Wanneer er te weinig bereik is, rijzen er vragen over de inzet van middelen. Bovendien is de publiek gefinancierde journalistiek op haar beurt gevoeliger voor een andere macht: die van de staat. Er is dus, evenals in de negentiende eeuw ten tijde van de opkomst van de *yellow press*, een vernieuwde nadruk nodig op de positieve zijde van persvrijheid, opdat er opnieuw een balans wordt gevonden tussen het algemeen maatschappelijk belang en het economische belang van de nieuwsmedia.

3.3.2 Vrijheid van meningsuiting en de beperkte toegang tot de media

Een belangrijke eigenschap van de publieke sfeer is dat die voor iedereen vrij toegankelijk is. “A public sphere from which specific groups would be *eo ipso* excluded was less than merely incomplete; it was not a public sphere at all”, schrijft Habermas (1989, p. 85). Het betekent dat iedereen ongeacht zijn economische of politieke status een gelijke toegang moet hebben tot het kritisch rationele debat in de samenleving. De journalistiek moet als eminent representant van de publieke sfeer deze gelijke toegang van burgers garanderen. Het probleem van Habermas’ theorie van de publieke sfeer is echter dat ze een extrapolatie is van de één-op-één communicatie in de Griekse polis. Daar was sprake van een homogene gemeenschap die in één fysieke ruimte met elkaar het debat aanging. Met de moderne communicatiemiddelen is deze homogene ruimte verdwenen. Mensen hebben per definitie geen gelijke toegang meer tot communicatiemiddelen, Nieuwe media zoals bijvoorbeeld het internet bieden voor dit probleem geen uitkomst. Weliswaar kan iedereen zijn eigen communicatiekanaal door middel van nieuwe media openen, het betekent niet dat degene die zijn mening geeft ook wordt gehoord. Daarvoor moet je toegang hebben tot de sites die een groot publieksbereik hebben. Nieuwe media hebben de komst van nieuwe informatieaanbieders weliswaar mogelijk gemaakt en de poortwachtersfunctie van de klassieke media verzwakt, maar maken zeker geen einde aan de ongelijke toegang tot de massamedia⁴. Er is nog steeds een praktische beperking van Habermas’ publieke sfeer. Daarom moet er met positieve vrijheid worden gezorgd dat voor iedereen toegang tot de publieke sfeer wordt gegarandeerd, onafhankelijk van de politiek-economische macht. Hiermee stuiten we echter opnieuw op een contradictie. Het afdwingen van gelijke toegang is immers uitoefening van macht.

The basic contradiction here is that coercion would be needed to arrive at Habermas non-coercive (zwanglos) communication. Agreement would, in this sense, be forced. So even if one could imagine the existence of what Habermas (1992, 453) calls ‘a political public sphere unsubverted by power’, such a sphere could not be said to be free of power since it was established through a claim to power. (Flyvbjerg, 1998, p. 227)

4 De effecten van de ontwikkeling van nieuwe media op de publieke sfeer reiken natuurlijk veel verder. Deze vallen echter buiten het bereik van dit onderzoek. Zie voor een overzicht Dahlgren, 2009b, hoofdstuk 7 en 8.

Met andere woorden, de gedachte van een machtsvrije publieke sfeer is niet houdbaar, omdat die moet worden afgedwongen. Deze contradictie zien we ook terug in de journalistiek. Journalisten moeten er in de praktijk naar streven alle belangrijke standpunten in de maatschappij weer te geven, “equitable opportunities for society’s diverse voices to communicate their own interests and perspectives to broader publics through the mediasystem” (Hackett & Zhao, p. 2). Er wordt in de journalistiek gesproken van interne pluriformiteit. Zo lijkt de pers de universele toegang tot de publieke sfeer alsnog te garanderen. Alleen, wie bepaalt nu welke stemmen het waard zijn gehoord te worden en welke niet? Dit is een politiek vraagstuk waarmee grote nieuwsorganisaties zoals bijvoorbeeld de NOS voortdurend worstelen, omdat ze blijven volhouden een politiek neutrale, dus machtsvrije organisatie te zijn, terwijl ze toch keuzes moeten maken over de toegang tot de publieke sfeer.

Deze contradictie komt sterk tot uiting in verkiezingstijd. Voor het verkiezingsdebat dat de NOS op 1 maart 2011 organiseerde, werd de Partij van de Dieren niet uitgenodigd. De NOS, die stelt een neutraal uitnodigingsbeleid te hebben, koos voor de acht grootste politieke partijen. Het lokte boze reacties uit van de Partij van de Dieren: “Toegegeven: een tv-uitzending is niet hetzelfde als een debat in de Tweede Kamer, maar het wekt toch wel bevreemding dat een publieke omroepstichting die nota bene van belastinggeld wordt betaald, kan beslissen om gekozen, zittende politieke partijen uit te sluiten van een debat dat gaat over de verkiezingen” (Lammeren, 2011). De Partij voor de Dieren stapte naar de rechter en eiste in een kort geding toegang tot het debat. Dit werd afgewezen. Volgens de rechter handelde de NOS voldoende duidelijk en neutraal en daarmee niet in strijd met de mediawet. Neutraal kan de handelingswijze van de NOS echter niet worden genoemd. De keuze impliceert immers uitsluiting en is daarmee een vorm van machtsuitoefening.

Het discours van de gelijke toegang tot de media wordt aan twee kanten uitgedaagd: van politiek rechts, dat betrekking heeft op “the power of the media” (Dahlgren, 2009b, p. 50) en van politiek links, dat betrekking heeft op “the power over the media” (Dahlgren, 2009b, p. 50). Het resulteert in een enorme hoeveelheid wetenschappelijke onderzoeken waaronder de planken van de boekenkasten in de universiteitsbibliotheken doorbuigen (zie voor een overzicht Sheppard, 2003, p. 8). Het ene discours, uit linkse hoek, stelt dat het nieuws stelselmatig wordt vertekend vanwege de macht van bronnen. Hoe machtiger een bron, hoe groter de toegang tot de media, zo is de redenering. Hierdoor is het beeld van de media overwegend

rechts-conservatief (Gitlin, 1980; Hackett, 1991; Hackett & Zhao, 1998). Links geëngageerde wetenschappers als Edward S. Herman en Noam Chomsky (2010) hameren op de invloed van politieke macht door bronnen. Zo is er een fenomeen dat Herman en Chomsky *flak* noemen (2010, p. 26-28) en Nick Davies schrikdraad (2010, p. 153): de reactie op de berichtgeving over politiek gevoelige onderwerpen. Wanneer een journalist schrijft over een machtige organisatie, moet hij rekening houden met juridische en politieke represailles. Als er één onderwerp is met een gereede kans op *flak* is het wel berichtgeving over Israël. Neem het voorbeeld van Luyendijk:

De felheid was er niet minder om, en het zal evenmin hebben geholpen dat mijn baas bij de radio in een interview verklaarde: 'Bij Israël en de Palestijnen kun je het nooit goed doen. Dus als de kritiek een beetje in evenwicht is, hebben we het goed gedaan'. Het was goudeerlijk van hem om toe te geven dat hij niet zelf een inschatting maakte van de situatie, maar gewoon een middenpositie innam. Maar door dit hardop toe te geven, moedigde hij lobbyisten wel aan om nog harder te schreeuwen, nog extremer te worden. (2006, p. 156)

Toch is het té eenvoudig te stellen dat journalistieke organisaties daarom maar afzien van kritisch nieuws over machtige organisaties, zoals zowel Herman en Chomsky als Davies veronderstellen. Niet alleen is nieuws over een machtige organisatie maatschappelijk relevant, het is ook nog vol impact en dus goed verkoopbaar. De KRO krijgt bijvoorbeeld in 2012 te maken met *flak*, nadat *Reporter* (May Day May Day, 2012) bericht dat Ryan Air piloten onder druk zet om zo weinig mogelijk brandstof te tanken en daarmee veiligheidsrisico's neemt. Ryan Air topman Michael O'Leary grijpt vervolgens naar juridische middelen, hetgeen het nieuws van *Reporter* alleen maar in belang doet toenemen. Nog meer mensen willen nog meer over Ryan Air weten. In dat perspectief pakt *flak* soms zelfs gunstig uit voor het journalistieke bedrijf. Op voorwaarde dat er zorgvuldig onderzoek is gedaan. Dat er echter politieke macht wordt uitgeoefend en dat die een zeker effect heeft, is onmiskenbaar het geval.

Een andere vorm van macht die bronnen uitoefenen is economische macht. De economische dimensie van het nieuws heeft als consequentie dat nieuwsorganisaties niet geheel onafhankelijk van bronnen opereren. Bronnen zijn immers de toeleveranciers van de grondstof van het nieuws: "The mass media are drawn into a symbiotic relationship with powerful sources of information by economic necessity and reciprocity of interest"

(Herman & Chomsky, 2002, p 18). Luyendijk wijst op deze reciprociteit van belangen tussen bronnen en journalisten in zijn boek *Je hebt het niet van mij, maar....* (2010). Hij komt, na een verblijf van enkele maanden op het Binnenhof, tot de volgende uitspraak: “Als ik nu op tv een journalist trots als eerste zie wapperen met de nog geheime miljoenennota, denk ik niet meer: wow, wat knap dat hij die nu al heeft. Na deze maand denk ik: wat heeft de lekkende ambtenaar of politicus hiervoor teruggekregen?” (2010, p. 87). Kortom, terwijl bronnen de media nodig hebben voor hun zichtbaarheid (Thompson, 1995), hebben de media bronnen nodig voor de productie van nieuws. Het fabrieksmatige productieproces resulteert in zogenaamd *top-down* nieuws; nieuws “that deals mostly with people of power and high rank” (Gans, 2003, p. 46). Bronnen worden daarbij vaak ondersteund door voorlichters en pr-medewerkers. Illustratief voor het succes van dit werk is de explosieve groei van de pr-branch. In Nederland is bijvoorbeeld sprake van een ruime verdubbeling tussen 2000 en 2010 van het aantal werknemers in deze branche (Prenger, Valk, Vree & Wal, 2011, p. 35). In het licht van de theorie van de publieke sfeer is dit een zorgelijke ontwikkeling. *Opinion management* zoals Habermas het noemt verstoort het publieke debat en leidt tot een *engineering of consent* (Habermas, 1989, p. 194, zie ook 1.2).

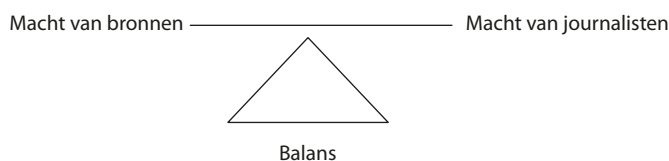
De economische macht van bronnen al dan niet ondersteund door de pr-branch is in Nederland recentelijk onderwerp van gesprek in de media. Er wordt wel over onderhandelingsjournalistiek gesproken (Peter Kee, 2012). Wanneer Wilders aanschuift in een talkshow of actualiteitenrubriek, heeft dat een grote economische waarde. Niet voor niets vlaggen de media daar al in een vroegtijdig stadium mee. “Kijk vanavond naar ons, want Wilders zit in onze uitzending! Als eerste gaat hij praten over... exclusief bij ons!”. Wilders is zich op zijn beurt zeer bewust van zijn economische waarde voor het programma. Als politicus maakt hij slim gebruik van de economische dimensie van het nieuws en past één van de belangrijkste wetten toe: hoe schaarser een product, hoe meer waard. Vanwege de schaarse mediaoptredens van Wilders, zijn die veel waard. Daardoor kan hij er meer voor terugvragen dan andere politici. Dit mag wel worden gevraagd, dat niet. Met hem wil hij wel in debat, met haar niet, etc.

Het andere discours, uit rechtse hoek, is vooral gericht op de rol van journalisten. Die zijn volgens dit discours helemaal niet neutraal, maar hebben een linkse politieke voorkeur. Op die manier zorgen zij voor een geprivilegieerde toegang van progressieve stemmen. De constatering dat journalisten meestal een links gedachtengoed aanhangen, klopt

overigens. Verschillende onderzoeken bevestigen dit beeld. Uit het promotieonderzoek van Deuze (2002) blijkt dat 47 procent van de journalisten zich een beetje links vindt en 31 procent behoorlijk links. De gedachte dat de politieke kleur van de journalisten geen invloed heeft op de berichtgeving gaat er bij de critici aan rechterzijde niet in. Zo stelt politicus Martin Bosma:

De officiële lezing is dat journalisten bij aankomst op het redactiegebouw behalve hun jas ook hun politieke voorkeuren achter zich laten. Maar wie wel eens aan de Nederlandse redactietafels heeft gezeten, weet hoe links de gedeelde normen en waarden daar zijn. Moslims moeten worden ontzien, het Christendom is belachelijk, als vrouwen ondervetegenwoordigd zijn komt dat door discriminatie, Al Gore is een held, Obama is een heilige, en ga zo maar door. (2011, p. 100)

Volgens dit discours krijgen juist links progressieve meningen eerder toegang tot het publieke debat. In het volgende hoofdstuk zal ik uitgebreid terugkomen op de rol van de journalist als neutrale waarnemer. Welke machtsinvloed, die van bronnen of die van journalisten, nu bepalend is voor de kleur van het nieuws, valt buiten de scope van dit onderzoek. Hier wil ik vooral wijzen op het feit dat vanwege de beperkte toegang tot de media keuzes gemaakt moeten worden. Deze keuzes zijn nooit politiek neutraal. Of zoals de Finse mediawetenschapper Kari Karppinen stelt: “The point here, however, is not to assess where exactly media power resides or which of these actors are the most powerful. Instead, the point is that all forms of mediated communication are necessarily interwoven with broader social relations of power” (2013, p. 61). Het kan gaan om de macht van bronnen, maar ook om de macht van journalisten. Beiden spelen een rol in de toegankelijkheid van de publieke sfeer, zoals in onderstaand schema afgebeeld:

3.3.3 Vrijheid van nieuwsgaring en de macht om iemand of iets aan onderzoek te onderwerpen

Habermas ziet transparantie in de maatschappij als belangrijke voorwaarde voor een goed werkende publieke sfeer. Zonder transparantie is het onmogelijk het publieke debat te voeren. Daarom moeten zaken volledig in de openbaarheid worden gebracht. Habermas baseert zich sterk op het werk van Bentham (zie 1.3.3). Benthams opvatting van openbaarheid verschilt echter wezenlijk van het openbaarheidsbegrip dat Habermas aan Kant ontleent. Bij Bentham betekent openbaarheid controle door wat hij de *Public Opinion Tribunal* noemt, op de maatschappij en haar burgers. Terwijl voor Kant openbaarheid een machtsvrije uitwisseling van argumenten betekent. Hoewel beide theorieën hetzelfde uitgangspunt hebben, namelijk openbaarheid, verschilt de interpretatie van het begrip wezenlijk.

Paradoxically, both theories evolved around the same central idea(l) – that of *publicness*. However in the course of history the principle of publicness obtained two (at first glance disparate) meanings: one refers to personal freedom (or right) to form, express and publish opinions; the other denotes the social need to prevent or hinder abuses of power. (Splichal, 2002, p. 31)

Doordat de pers beide betekenissen van openbaarheid moet realiseren, raakt ze in de knel. Enerzijds zou de pers een machtsvrije ruimte moeten zijn voor meningsvorming en hiermee invulling moeten geven aan de debatfunctie, anderzijds zou de pers juist macht moeten uitoefenen door zaken te controleren, de waakhondfunctie. Bij de eerste functie staat de vrijheid van de burger voorop om zijn mening te uiten. Kant heeft het in strikte zin ook nooit over persvrijheid, maar in de letterlijke vertaling over de vrijheid van de pen. Hij doelt daarmee niet op de vrijheid van de uitgever of krant, maar op de vrijheid van de auteur, de schrijver, om zich uit te drukken in de pers. Persvrijheid ligt bij Kant met nadruk in het verlengde van de vrijheid van meningsuiting. Het toedichten van een controlefunctie aan de pers, schaadt deze Kantiaanse opvatting van persvrijheid. Dan staat de vrijheid van de pers als instituut, als controlerend orgaan, voorop. “The embodiment of the surveillance function – which originally pertained to the public (or public opinion) – in the press represents a further step closer to devaluation of the principle of publicity” (Splichal, 2002, p. 40). Dit is de derde contradictie die samenhangt met de functies van de pers: een instituut kan niet machtsvrij zijn en tegelijkertijd macht uitoefenen.

De waakhondfunctie brengt het professiemodel in disbalans. De journalist die als representant van de burger zou moeten functioneren, raakt steeds verder van deze burger losgezongen en volgt steeds meer de agenda van het instituut. Het publiek krijgt een passieve rol toebedeeld.

Thus under the fourth estate model, a free press was equated with a powerful press possessing special privileges of news gathering. There was a downside to modern journalism, however. Ultimately the public became a passive observer in the theater state of politics. The public had to do no more than keep itself informed and exercise its power now and again in elections. (Carey, 1999, p. 57)

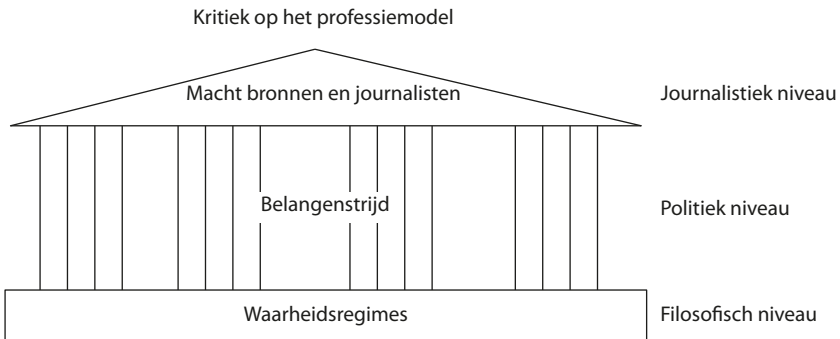
De metaforen van de pers als waakhond of als vierde macht passen beter in de theorie van Foucault dan in de theorie van de publieke sfeer van Habermas (Splichal, 1999, p. 60). Hiermee doet zich een volgend vraagstuk voor: als de pers niet langer een machtsvrije ruimte is, maar een machtscentrum en het is de taak van de pers om de macht te controleren, wie controleert de pers dan? Volgens Bentham nemen organen waarvan de macht niet gecontroleerd wordt, excessieve vormen aan. Zie het recent Britse persschandaal, vol omvangrijke, ongeoorloofde afluisterpraktijken en samenzweringen.

Het discours dat het professiemodel daarentegen uitzet om deze machtsuitoefening te neutraliseren is het hameren op het algemeen belang. Dat geldt met name voor de onderzoeksjournalistiek, het genre dat in belangrijkste mate de waakhondfunctie vervult. Onderzoeksjournalisten openbaren zaken waarvan wij allemaal vinden dat ze aan de kaak moeten worden gesteld. Daarmee dienen onderzoeksjournalisten het algemeen belang, zo is de redenering (Kussendrager, 2007, p. 41). Journalisten wijzen er op dat zij de macht in de breedste zin van het woord kritisch onder de loep nemen (Nijpels, 2012) en dat zij “eerlijke keuzes” maken (Davies, 2010, p. 140).

Feit is dat onderzoeksjournalisten keuzes moeten maken over wie zij wel en wie zij niet aan een onderzoek onderwerpen en daarmee wat wel en niet van algemeen belang is. Maatschappelijke groepen hebben echter verschillende opvattingen over wat het algemeen belang is. Dat is het wezen van de politiek. Onderzoeksjournalistiek oogt dus objectief, zolang het binnen de grenzen functioneert van waarden waarover binnen de maatschappij consensus bestaat (Ettema & Glasser, 1998, p. 62). Het discours van het professiemodel eigent zich daarmee één interpretatie van het algemeen

belang toe en pretendeert dat deze voor iedereen geldig is. Daarmee oefenen journalisten politieke macht uit en worden burgers op afstand gezet.

De journalistiek functioneert binnen een maatschappelijke context. Deze context heeft als consequentie dat bij het uitoefenen van de informatie-, debat- en waakhondfunctie zowel de economische macht van het journalistieke bedrijf als de politiek-economische macht van bronnen en journalisten een rol spelen, zoals te zien in onderstaand schema:

3.4 Conclusie

In het eerste hoofdstuk heb ik beargumenteerd dat de normatieve grondslag van het professiemodel is gebaseerd op het uitsluiten van macht op zowel het filosofische, politieke als journalistieke niveau. In dit hoofdstuk blijkt uit mijn analyse dat Habermas' ideaal van uitsluiting van macht voor problemen zorgt. Macht blijkt altijd een rol te spelen. Dat heeft consequenties voor alle drie de niveaus van het model.

Wanneer we kijken naar de analyses van Foucault over de rol die macht speelt bij het tot stand komen van wat in onze maatschappij doorgaat als waar, juist en waarachtig, kunnen we niet anders concluderen dan dat macht hierop van invloed is. Habermas' opvatting van macht, in de vorm van dwang van de ene spreker op de andere, is te beperkt. Regels en taal zijn nauw verbonden met belangen en hebben een grote invloed op onze perceptie van de werkelijkheid. Foucault noemt dit waarheidsregimes. We worden hierdoor gepositioneerd, het bepaalt de grenzen van het rationele debat dat in de samenleving wordt gevoerd. De positie van Foucault, dat waarheid slechts het resultaat is van machtsuitoefening, is erg extreem.

“Not just any social arrangement can be created, even by the powerful”, stelt wetenschapsfilosoof Andrew Sayer (2000, p. 44) terecht. Foucault toont echter wel degelijk aan dat onze beschrijving van de werkelijkheid evenmin vrij van macht is. Zo erkent ook Sayer dat Foucault ons een belangrijk inzicht levert: “There is an important lesson in Foucault’s work regarding the way in which it is possible for particular discourses not merely to describe people and situations externally but to ‘construct’ or at least mould them as particular kinds of subjects” (2000, p. 44).

Ook op Habermas’ politieke ideaalbeeld van een alomvattende publieke sfeer waar burgers door middel van deliberatie tot democratisch gelegitimeerde beslissingen komen, valt het nodige af te dingen. Feministische wetenschappers hebben er bijvoorbeeld op gewezen dat vrouwen in het verleden altijd uit de publieke sfeer zijn geweerd. Zij vormen daarom, evenals andere maatschappelijke minderheden, een eigen sfeer waarin zij hun eigen discours kunnen ontwikkelen met begrippen als seksuele intimidatie en het glazen plafond. Door middel van protest en strijd hebben vrouwen uiteindelijk een positie in de officiële publieke sfeer weten te verwerven, niet door de rationele uitwisseling van argumenten.

Op het journalistieke niveau blijkt politiek-economische macht ook een wezenlijke rol te spelen. Ten eerste doordat de journalistiek zich in de maatschappij niet op een neutraal eiland bevindt. De journalistiek is in feite niets anders dan een verzamelnaam voor een reeks bedrijven die handelen in informatie. Economische wetten spelen daarom een belangrijke rol.

Een tweede reden waarom politiek-economische macht een rol speelt, heeft te maken met de aard van de media. Journalisten moeten voortdurend keuzes maken. Wie laten zij aan het woord en wie niet? Wie onderwerpen zij aan controle en onderzoek en wie niet? Deze keuzes zijn nooit politiek neutraal. Journalisten beogen dat wel degelijk te doen, maar – zo geven zij ook toe – het is een imperfecte bezigheid. Bovendien heeft het streven naar politieke neutraliteit tot gevolg dat de bestaande politieke verhoudingen worden bevestigd, hetgeen toch weer de uitoefening van politieke macht impliceert. Van de drie actoren die een rol spelen in de uitoefening van macht - bronnen met politiek-economische macht, media (journalisten) en burgers - lijkt de laatste categorie steeds meer het onderspit te delven (Dahlgren, 2009b, p. 50)⁵.

5 Door de opkomst van nieuwe media zijn de verhoudingen wel aan verandering onderhevig. Volgens Schudson (2008, p. 7) is er hierdoor sprake van een nieuw landschap waar binnen de rol van de traditionele media herijkt moet worden.

In een van zijn laatste publicaties onderscheidt Habermas naast politiek-economische macht opvallend genoeg ook de macht van de media. Hij lijkt de macht van journalisten te erkennen: “Those who work in the politically relevant sectors of the media system (i.e. reporters, columnists, editors, directors, producers and publishers) cannot but exert power, because they select and process politically relevant content and thus intervene in both the formation of public opinions and the distribution of influential interests” (2006, p. 419). Habermas lijkt een draai te maken ten opzichte van vroeger werk. Toch is dit niet echt het geval: tegelijkertijd merkt hij namelijk op dat deze macht van de media onschuldig is; journalisten werken in een zelfregulerend mediasysteem dat relatief onafhankelijk functioneert van de politieke en economische systeemwereld. Inmiddels mag duidelijk zijn dat deze onafhankelijkheid beperkt is. Geen enkel mediasysteem is zelfregulerend; het is altijd verbonden met de economische en politieke systeemwereld, die in belangrijke mate vorm geeft aan onze maatschappij.

Het gegeven dat politiek-economische macht zelfs in het ideaaltypische professiemodel niet is uit te sluiten heeft zijn weerslag op de journalistieke praktijk. In het volgende hoofdstuk zal ik in dit licht onderzoeken in hoeverre de regels van het objectieve journalistieke weten de onafhankelijke en neutrale positie van de journalist bij waarheidsvinding garanderen.

4 Grenzen van het objectieve journalistieke weten

Een journalist die werkt volgens het objectieve journalistieke weten wordt door de voormalig hoofdredacteur van *Elsevier*, Hendrik Jan Schoo, omschreven als *Der Mann ohne Eigenschaften*, naar de titel van de beroemde roman van Robert Musil (1930). “De ideale professionele journalist is eigenlijk een *Mann ohne Eigenschaften*: onafhankelijk, onpartijdig, objectief, wie weet zelfs pluriform” (2009, p. 91-92). De vraag die ik in dit hoofdstuk onderzoek is in hoeverre dit beeld van de journalist overeenkomt met de werkelijkheid. Slagen journalisten er werkelijk in om onafhankelijk en neutraal te zijn bij de waarheidsvinding, of spelen politiek-economische factoren wel degelijk een rol? Met andere woorden: waar liggen de grenzen van het objectieve journalistieke weten? Om dit vraagstuk te onderzoeken zal ik eerst ingaan op het centrale uitgangspunt dat onder het objectieve journalistieke weten ligt, de neutrale waarneming (4.1), om vervolgens de grenzen van de acht regels te verkennen. Ik onderzoek de invloed van politiek-economische macht op:

- 1 de nieuwsselectie (4.2)
- 2 de onderzoeksvraag (4.3)
- 3 het verificatieproces (4.4)
- 4 wederhoor (4.5)
- 5 de nieuwscreatie (4.6)
- 6 beweringen (4.7)
- 7 feiten en meningen (4.8)
- 8 taal (4.9)

Behalve een kritische analyse van de praktische werking van deze regels, onderzoek ik ook de kritiek op de onderliggende wetenschapsfilosofische uitgangspunten van het logisch positivisme.

4.1 De journalist als gepositioneerde waarnemer

Het neutraliteitsideaal van het objectieve journalistieke weten is sterk verankerd in het zelfbewustzijn van journalisten. Als de neutrale positie in twijfel wordt getrokken, reageren ze als door een wesp gestoken. Journalisten willen niet links of rechts, autochtoon of allochtoon, man of vrouw

zijn, maar neutraal. Zo begrijpt Matthijs van Nieuwkerk (werkend voor de toch uitgesproken links progressieve VARA) niet waarom Wilders weigert bij hem aan tafel aan te schuiven. “Wij zijn gewoon journalisten. Ook Job Cohen heeft het bij ons in de uitzending moeilijk”, zegt Van Nieuwkerk (Matthijs van Nieuwkerk begrijpt helemaal niets van Geert Wilders, 2011). Ondanks de stevige nadruk op neutraliteit is ook in het professiemodel wel degelijk erkenning dat deze positie moeilijk is te bereiken. Journalisten met verschillende etnische achtergronden, leeftijd, sekse, etc. kijken anders naar de werkelijkheid, dragen andere nieuwsverhalen aan en zien andere problemen in de samenleving. En de journalistiek geeft vooral de blik op de maatschappij van de blanke middenklasse (Bird, 1990, p. 383). Op dit punt blijkt de praktijk niet ongevoelig voor wetenschappelijke kritiek. Kovach en Rosenstiel (2001), die in *The elements of journalism* een sterk op feiten gebaseerde, waardevrije journalistiek propageren, erkennen dat neutraliteit een lastig te realiseren principe is. “The myopia of traditional definitions of news is proof enough that personal perspective colors journalism”, concluderen de schrijvers (2001, p. 134).

De journalistiek van het professiemodel probeert dit probleem tweeledig op te lossen. Journalistieke organisaties zoeken de eerste oplossing in een actief diversiteitsbeleid. De homogeniteit die de beroepsgroep in belangrijke mate kenmerkt (Gans, 2003; 2004) moet doorbroken worden. “The fastest way to move toward a multiperspectival approach would be to ad journalists from different socioeconomic backgrounds” (Gans, 2003, p. 104). Neutraliteit wordt bereikt doordat de redacties zo optimaal mogelijk de maatschappelijke diversiteit weerspiegelen.

Ik vind dat de redactie aan de binnenkant veel meer open moet zijn voor verhalen (...). Dat doe je voor een deel door variatie in achtergrond en kleur in je personeelsbeleid aan te brengen.

Hans Laroes

Diversiteitsbeleid beperkt zich echter meestal tot sekse en etniciteit. Zaken als geloof of politieke voorkeur zijn daarvan geen onderdeel. De erkenning voor het perspectivistische aspect in de waarneming blijft in de journalistiek beperkt tot één of twee dimensies. Desondanks ondergraaft deze beperkte erkenning wel de positie van de journalist als neutrale waarnemer, zo constateren ook Kovach en Rosenstiel: “But if one accepts that things like race do matter, how do we reconcile the undeniable influence of personal perspective with the goal of maintaining something called journalistic independence?” (2001, p. 134).

Het antwoord – en dit is de tweede oplossing voor het perspectivisme van de waarnemer - ligt volgens de schrijvers in de journalistieke professionaliteit waarmee de waarneming wordt gecontroleerd. Zo ontstaat er een tweedeling in de regels van het objectieve journalistieke weten. De onderwerpskeuze en onderzoeksvraag worden gekenmerkt door de subjectiviteit die samenhangt met persoonlijke karakteristieken als sekse en etniciteit. In de wetenschap wordt dit de *context of discovery* genoemd. In deze context mag het instinct van de wetenschapper of de journalist een rol spelen, terwijl de andere regels universeel geldig zijn. Het gaat hier om de kentheoretisch rechtvaardiging van kennis, de *context of justification*. Het maakt in deze context niet uit of een journalist autochtoon of allochtoon, man of vrouw is, hij moet de feiten checken, hoor en wederhoor plegen, objectieve taal gebruiken, etc. Volgens Kovach en Rosenstiel is neutraliteit uiteindelijk geen eis vanuit objectieve journalistiek, “impartiality was never what was meant by objectivity” (2001, p. 116). Neutraliteit geldt slechts voor een deel van het objectiviteitsregime, de *context of justification*.

Je kan dus niet jouw achtergrond wegpoetsen, dat zou heel kunstmatig zijn en onzin, maar als je die onderkent en vertaalt naar professioneel handelen, dus als je probeert de automatisen te kennen die jou in de weg kunnen zitten en “ja, maar” tegen jezelf kunnen zeggen, dan is het daarmee hanteerbaar geworden.
Hans Laroes

Wetenschapsfilosofische kritiek: de hermeneutische dimensie van kennis

De worsteling van redacties met het perspectivisme als gevolg van klasse, ras, etniciteit, etc. ontstaat doordat het perspectivisme zich slecht verhoudt met wellicht het belangrijkste uitgangspunt van de empirische wetenschap: het inwisselbaar subject. Dit uitgangspunt, dat waarnemers functioneren als een soort mechanisch opnameapparaat en het niet uitmaakt of persoon A of persoon B een gebeurtenis waarneemt, wordt sterk uitgedaagd door de hermeneutiek. Deze theorie vindt haar oorsprong in de klassieke oudheid, maar neemt met name in de negentiende eeuw een hoge vlucht. De theorie van de hermeneutiek richt zich op de mens als interpreterend subject en wordt door Wilhelm Dilthey (1833-1911), één van grondleggers van de moderne hermeneutiek, tegenover de empirische wetenschap geplaatst.

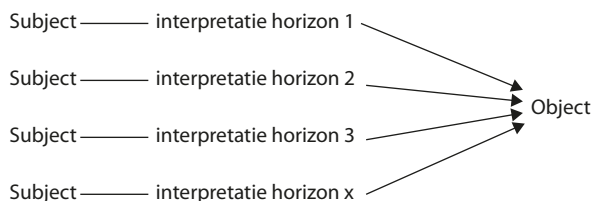
De hermeneutiek beschouwt mensen niet als levenloze dingen, zoals de natuurwetenschappen dat doen, maar, zo stelt Dilthey: “Wij observeren niet slechts hun gedrag, maar proberen ons ook in te leven in hun gedachten en motieven. We nemen niet slechts *uiterlijke* handelingen waar, maar ervaren

die ook altijd vanuit hun *innerlijke* drijfveren” (geciteerd in Leezenberg & De Vries, 2001, p. 138). In de hermeneutiek staat de vraag centraal hoe subjecten de werkelijkheid begrijpen of interpreteren. Daarvoor wordt de Duitse term *verstehen* gebruikt. We kunnen volgens deze leer de werkelijkheid alleen begrijpen binnen een bepaalde context. Die context, ook wel de interpretatiehorizon genoemd, wordt voor een belangrijk deel gevormd door de kennis die de waarnemer reeds heeft: “De horizon is de verzameling culturele en maatschappelijke achtergrondovertuigingen die kenmerkend zijn voor de (sub)cultuur waartoe iemand behoort en die hij zich via opvoeding, scholing en andere vormen van sociale integratie heeft eigen gemaakt” (Bersselaar, 1997, p. 123).

Dit zet het uitgangspunt van het inwisselbaar subject op de helling. De waarneming staat in de hermeneutiek niet langer los van de achtergrondkennis van de waarnemer. Een journalistiek voorbeeld hiervan geeft Luyendijk in zijn boek *Het zijn net mensen* (2006), inzake een Palestijnse begrafenis. De westerse waarnemer ziet geen verdriet, maar een hysterische mensenmassa, hetgeen niet overeenkomt met de oosterse waarneming. Dit stelt journalisten voor een probleem, want, “(...) hoe kunnen correspondenten laten zien dat er verdriet schuilt achter de hysterische puinhoop waarin Palestijnse begrafeningen vaak ontaarden? Kwetsbaarheid toon je niet, dus rouwen gebeurt bij Arabieren thuis. Maar daar staan geen camera’s” (2006, p. 144), schrijft Luyendijk. De televisiebeelden laten weliswaar een directe indruk achter op onze zintuigen, toch neemt de westerse waarnemer iets anders waar dan de Palestijnse waarnemer.

Hij of zij interpreteert de werkelijkheid binnen een andere horizon. De waarneming door een subject is dus historisch, cultureel en maatschappelijk bepaald.

Schematisch is dat als volgt weer te geven:

In het logisch positivisme is deze hermeneutische dimensie van kennis problematisch. Interpreteren wordt vooral als een subjectieve bezigheid beschouwd. Daarom wordt deze subjectiviteit naar de zogenaamde *context*

of discovery verplaatst. Logisch positivisten bemoeien zich niet met dit domein. “Ze pretenderen niet te kunnen beschrijven, laat staan voorschrijven, hoe feitelijke wetenschappelijke ontdekkingen worden gedaan” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 57). Dat ligt anders bij de *context of justification* waar het gaat om de kentheoretische rechtvaardiging van kennis. Volgens logisch positivisten is deze wetenschappelijke fase controleerbaar en waarde vrij. In de wetenschapsfilosofie komt het strikte onderscheid tussen de *context of discovery* en de *context of justification* echter steeds meer onder druk te staan (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 101; Sayer, 2000, p. 51), zoals duidelijk wordt in dit hoofdstuk, waarin de grenzen worden verkend van zowel het objectieve journalistieke weten als de logisch positivistische uitgangspunten.

4.2 Grenzen aan regel 1: politiek-economische invloed op de nieuwsselectie

Volgens het objectieve journalistieke weten is de nieuwskeuze geen objectief meetbare handeling. De keuze is echter ook niet volledig subjectief. Nieuwsselectie vindt plaats op basis van het algemeen maatschappelijk belang, zo is het uitgangspunt (zie 2.2). Laroes verwoordt het als volgt: “In mijn ideale wereld streeft de journalistiek ernaar de verhalen van de dag te vertellen, een zekere rangorde aan te brengen in het belang van de gebeurtenissen, op een eerlijke wijze” (2012, p. 292). Met andere woorden: hoe groter het algemeen maatschappelijk belang, hoe hoger een onderwerp in de rangorde moet staan. In hoofdstuk 3,3 heb ik echter beargumenteerd dat bij het uitoefenen van de informatiefunctie een journalist niet alleen moet bepalen wat van algemeen maatschappelijk belang is, maar in dit proces ook nog rekening moet houden met de economische waarde van het nieuws. “The twin concerns that news should be important and it should be interesting” (Cook, 1998, p. 5). Hoewel het economisch belang in het journalistieke discours wordt gebagatelliseerd (zie 3.3.1) zijn journalisten zich wel degelijk bewust van de invloed van economische factoren op de nieuwsselectie.

De fictie wordt in stand gehouden dat je onafhankelijk bent. Maar goed, je zit wel in het systeem, dus je bent onderdeel van het vrije marktdenken, je bent onderdeel van het business-systeem.

Arendo Joustra

Wanneer de fragiele balans in het professiemodel tussen de economische waarde en het algemeen maatschappelijk belang van het nieuws wordt

verstoord, leidt dit tot kritische reacties. Een interessant voorbeeld is het live commentaar van *NOS-journaal* presentatrice Astrid Kersseboom in mei 2010 bij de eerste beelden van Ruben, het Nederlandse jongetje dat als enige de vliegcrash bij Tripoli heeft overleefd. Kersseboom becommentarieert de eerste, vanuit een ziekenhuis in Tripoli live doorgestraalde beelden: “Ja, ik geloof dat we het jongetje nu zien”, horen we Kersseboom zeggen in een extra uitzending van het *NOS-journaal* op 12 mei 2010. Er komt veel kritiek op de uitzending. Adjunct-hoofdredacteur Giselle van Cann publiceert op de *NOS weblog* de volgende verdediging:

Dat verhaal verdient het om verteld te worden, hoe hard het ook is. En vertellen doe je bij de televisie met beelden. Dat is waarom we het materiaal hebben gebruikt. Niet uit sensatiezucht, maar om ons journalistieke werk te doen. Om een compleet verhaal te vertellen aan ons publiek. De wereld te laten zien zoals hij is, dus. Met verdriet en geluk, met dood en leven. (Cann, 2010)

Maar welk maatschappelijk belang dient het tonen van de beelden van Ruben? Waarom live? Waarom als eerste? De werkelijke reden wordt door Van Cann, die overigens geheel in lijn met de dominante journalistieke beroepsideologie redeneert, niet genoemd: nieuws moet ook goed verkopen. Daarom moet je er snel bij zijn. Achteraf vindt hoofdredacteur Laroes het live uitzenden van de beelden geen verstandige keuze, zo stelt hij tijdens een debat op 25 mei 2010 in Amsterdam over de ethische grenzen van de journalistiek.

De economische dimensie van het nieuwsselectieproces is zelfs van belang voor niet-commerciële nieuwsorganisaties zoals die van de publieke omroep. Zo wordt de schaarse berichtgeving over de besluitvorming in Brussel al jaren aangemerkt als een probleem. Toch is het de afgelopen jaren niet gelukt in nieuws- en actualiteitenrubrieken substantieel meer aandacht aan de Europese besluitvorming te besteden. De reden: het is informatie die slecht verkoopt. Wanneer een actualiteitenprogramma consequent aandacht zou besteden aan de besluitvorming in Brussel, zouden de kijkcijfers dramatisch terugvallen en zou de bestaanszekerheid van het programma worden bedreigd. Hoofdredacteurs twitteren niet voor niets regelmatig wanneer hun rubriek een nieuw kijkcijferrecord haalt. Het is een belangrijke garantie voor het voortbestaan van een programma. Schrijnend is bijvoorbeeld, in de ogen van journalist Aart Zeeman, de summiere aandacht voor de situatie in Darfur, waar volgens

schattingen van de VN tussen 2003 en 2008 zo'n driehonderdduizend mensen zijn omgekomen door oorlogsgeweld. Teleurgesteld concludeert hij: "Scoren bij collega's gaat vóór berichten, onthullen, duiden, analyseren, opiniëren. Vóór het spelen van je democratische rol, het kwijten van je publieke taak" (Zeeman, 2007, p. 36). Het is een oproep om een nieuwe balans te zoeken tussen het algemeen maatschappelijk belang van nieuws en de economische waarde ervan.

Het nieuwsselectieproces wordt echter niet alleen beïnvloed door economische macht, ook door politieke macht. Wat is het algemeen maatschappelijk belang, waarover in het objectieve journalistieke weten zo graag wordt gesproken? Wat is die eerlijke wijze om een rangorde aan te brengen in het belang van nieuwsgebeurtenissen, waarover Laroes het heeft? Het aanbrenge van een rangorde is immers in essentie een zeer politiek vraagstuk. Het is in die zin opvallend dat de journalistiek er als beroepsgroep zo lang in is geslaagd (en nog steeds in slaagt) succesvol politieke neutraliteit te claimen als beroepsideologie.

Politiek gaat juist over de definitie van het maatschappelijk belang, er zijn onder de kijkers volkomen verschillende perspectieven van het maatschappelijk belang. Wat hij (Laroes, red.) bedoelt is dat, nadat het politieke proces tot een soort consensus is gekomen van het maatschappelijk belang, het NOS-journaal dat de wereld in trompettert als de enige legitieme vorm van naar de wereld kijken.

Joris Luyendijk

Ik vind eigenlijk dat je daar een te grote broek mee aantrekt, door te zeggen: "Ik ben de dienaar van het algemeen belang en de rest zijn mensen die kijken met een heel subjectieve bril naar allerlei deelbelangen".

Marc Josten

De politieke neutraliteit die de journalistiek op basis van het algemeen maatschappelijk belang claimt, vindt haar legitimatie in het publiek. Een journalist werkt uit naam van het publiek, zo is de gedachte, in lijn met Habermas' openbaarheidsbegrip. Als het publiek iets belangrijk vindt, vindt de journalistiek dat ook. Echter, in de praktijk lijken journalisten er maar moeilijk in te slagen te handelen uit naam van het publiek. Verschillende mediatheoretici (Schudson, 1978; Carey, 1999; Rosen 1996; Deuze, 2004) zien een kloof tussen de journalistiek en het publiek. Journalisten kijken eerder als beroepsgroep naar elkaar dan naar het publiek, zo is

de kritiek. Zowel uit wetenschappelijke hoek onder aanvoering van de Amerikaanse hoogleraar Jay Rosen, als in de praktijk (bijvoorbeeld met de notitie "Ten Aanval" van Laroes, 2006) ontstaat er een journalistieke beweging die dit gat tussen journalistiek en publiek probeert te dichten. Journalisten moeten niet langer handelen als een autonome professionele groep, met een eigen specifieke interpretatie van het algemeen maatschappelijk belang, maar werkelijk uit naam van het publiek handelen. Burgerjournalistiek wordt dit genoemd. In Nederland wordt deze theorie onder meer gepropageerd door Nico Drok, lector media and *civil society* aan Windesheim: "Kranten zullen meer in dialoog moeten investeren door middel van op goed luisteren gebaseerd onderzoek", zo stelt Drok (2001, p. 25). De burgerjournalistiek is volgens deze theorie een benadering van onderop: "Verder weg van de instituties, van de beleidsnota's, de ambtsdragers, de bestuurders en alle andere notabelen, en dichterbij de mensen" (Drok, 2001, p. 26). Dit alles om de journalistiek weer te laten gaan over het werkelijke maatschappelijke belang. Binnen de kaders van het professiemodel is burgerjournalistiek een logische ontwikkeling. De beweging legt de nadruk op het openbaarheidsbegrip in Kantiaanse zin dat steeds meer onder druk is komen te staan van het *Fourth Estate* model waar de pers als zelfstandig controlerend orgaan functioneert (zie 3.3.3). De nieuwsstroom is in de burgerjournalistiek niet alleen *top-down* gericht, maar ook *bottom-up* (Gans, 2003, p. 98)¹. Het probleem van burgerjournalistiek is echter dat ze de intrinsieke tegenstrijdigheid van het professiemodel niet weet op te lossen: ze blijft vasthouden aan de gedachte dat er één publieke sfeer is, bestaande uit een verzameling individuen. Het bestaan van verschillende maatschappelijke identiteiten die andere belangen hebben en andere opvattingen over het algemeen maatschappelijk belang, wordt onvoldoende erkend. Schudson oordeelt hard over deze nieuwe stroming: het is niets anders dan een variant op het professiemodel (1999, p. 119).

Wetenschapsfilosofische kritiek: Webers waardevrijheidspostulaat

Het nieuwsselectieproces is eigenlijk niet te beschouwen als een wetenschapsfilosofisch vraagstuk (zie ook 2.1). De keuze voor het studieobject wordt zelfs door Weber, die gelooft in een neutrale, waardevrije wetenschap, beschouwd als een politiek-morele keuze. Ook de logisch positivisten stellen

1 Een andere oplossing voor de problemen waarmee het professiemodel kampt ziet Gans in de ontwikkeling van *multiperspectival news* (2003, p. 103), een term die verwant is met wat ik betrokken nieuws noem.

weinig te kunnen zeggen over de *context of discovery*, de context waarbinnen nieuwe ontdekkingen worden gedaan. De pretentie van het objectieve journalistieke weten om een soort eenduidige rangorde in het nieuws aan te brengen op basis van het maatschappelijk belang is wetenschappelijk gezien weinig realistisch.

Om deze reden pleiten verdedigers van het objectieve journalistieke weten ervoor om nieuwskeuze buiten het objectiviteitsregime te plaatsen: "Proposition (3) states that objectivity does not apply to selection. It posits that objectivity does not come into play at the time of the original choice but during a later phase of reporting" (Gauthier, 1993). Hiermee zijn we terug bij het waardevrijheidspostulaat van Weber dat zowel de keuze van het onderzoeksobject als de toepassing van het onderzoek buiten de waardevrije wetenschappelijke methode plaatst.

Kritische wetenschapsbeoefenaren hebben echter sinds de jaren zestig het waardevrijheidspostulaat scherp bekritiseerd. Zij stellen dat de wetenschappelijke methode helemaal niet neutraal is. Waarden spelen altijd een rol. "Epistemic values are values too", stelt de Amerikaanse filosoof Hilary Putnam (2004, p. 30). Het gevolg van de ambitie om waarden uit te sluiten, is de bevestiging van heersende waarden. De wetenschap krijgt zodoende een consensus bevestigend effect. Historicus Chris Lorenz wijst er bijvoorbeeld op dat de wetenschapsbeoefenaren in het Derde Rijk, juist door het waardevrijheidspostulaat, hulpeloos waren. Doordat zij zich moesten beperken tot de interne methodologische waarden, moesten zij zich onthouden van normatieve uitspraken, waaruit een maatschappelijk engagement zou blijken.

Door historici te verbieden zich als wetenschapsbeoefenaar ten aanzien van niet-wetenschappelijke waarden te engageren, dwingt het hen impliciet om zich binnen de wetenschap aan de waarden (onderzoekspreferenties, e.d.) van de maatschappelijk dominante groeperingen te conformeren, *welke dat ook zijn*. (Lorenz, 1987, p. 260)

Het consensus bevestigend effect is door de toepassing van Webers waardevrijheidspostulaat ook van toepassing op de journalistiek. Kritiek op dit effect komt zowel uit wetenschappelijke hoek (Herman & Chomsky, 1988) als uit de praktijk (Davies 2010; Wijnberg, 2013).

4.3 Grenzen aan regel 2: politiek-economische invloed op de onderzoeksvraag

Het objectieve journalistieke weten legt een grote nadruk op de volledigheid van de feiten: wanneer een journalist aan een onderzoek begint, mag hij geen feiten buiten beschouwing laten. Toch moet een journalist altijd een selectie maken. Hij beperkt zich immers tot de feiten die relevant zijn. Dat wil zeggen: relevant in het licht van de gekozen onderzoeksvraag. In de praktijk betekent dit dat de feiteselectie wordt gestuurd door een vooraf gestelde onderzoeksvraag. Dit geldt zelfs voor de meest elementaire nieuwsgebeurtenissen. De onderzoeksvraag wordt in het harde nieuws echter zelden expliciet gemaakt. Het nieuwsbericht lijkt niets anders dan een overzicht van feiten die zich vanzelfsprekend voordoen. In werkelijkheid kunnen echter bij iedere gebeurtenis zeer verschillende vragen worden gesteld. De eerste vier W's van de journalistiek (wie, wat, waar en wanneer) suggereren ten onrechte dat er een soort eenduidigheid bestaat van een gebeurtenis (Ginneken, 2002, p. 159).

De onderzoeksvraag lijkt zodoende alleen een rol te spelen in andere nieuwsgenres, zoals de nieuwsanalyse en de onderzoeksjournalistiek (zie 3.3). In de journalistiek spreekt men van de invalshoek. Kussendrager en Van der Lugt geven in het *Basisboek journalistiek* het volgende voorbeeld betreffende de invalshoek:

Wie over de verhoging van de benzineprijs schrijft, laat uiteraard alle betrokken partijen aan het woord (automobilisten, autofabrikanten, benzinemaatschappijen, regering), maar wie als invalshoek het milieu neemt, zal vooral de vraag willen beantwoorden: is een verhoging van de benzineprijs goed voor het milieu? Deze invalshoek heeft uiteraard gevolgen voor de keuze van de bronnen en de volgende fase van het schrijfproces: het verwerken van de gegevens. (2005, p. 94)

De keuze van de onderzoeksvraag bepaalt dus welke feiten wel en niet relevant zijn voor het onderzoek. Zodoende is de onderzoeksvraag niet politiek neutraal. *De Telegraaf* maakt zich als krant sterk voor de automobilist en zal waarschijnlijk als invalshoek kiezen wat de verhoging van de benzineprijs betekent voor de automobilist, terwijl een geëngageerde milieujournalist eerder de consequenties voor het milieu zal onderzoeken.

Als we een onderzoek gaan doen naar het functioneren van Rutte nu, dan zal die vraag worden ingegeven door het feit dat we eigenlijk vinden, en dat is

subjectief, dat Rutte niet goed bezig is. Dan gaan we zeggen van: “Zeg jongens, moeten we niet eens een groot stuk schrijven over Rutte en hoe hij bezig is?”. We gaan niet uitspreken van, “want hij is niet goed bezig”, maar eigenlijk ligt dat dan wel impliciet daaronder.

Peter Vandermeersch

Er zijn een miljard feiten en jouw keuze voor welke feiten is altijd door politiek ingegeven.

Joris Luyendijk

De vraagstelling kan ook in belangrijke mate bijdragen aan de economische waarde van het nieuws. Hierdoor is economische macht van invloed op de vraagstelling. Dit fenomeen wordt met name helder bij nieuwshypes. Neem het auto-ongeluk waarbij prinses Diana om het leven kwam. Er worden niet alleen onderzoeksvragen gesteld als: reed de auto te hard? Maar ook vragen als: is het ongeluk een complot van de geheime dienst? Hoe spectaculairder de onderzoeksvraag, hoe groter de economische waarde van het nieuws. Natuurlijk moet een journalist in het professiemodel in staat zijn een antwoord te geven. Toch doet dit bij een nieuwshype zelden ter zake. Het stellen van de vraag is dan belangrijker dan het beantwoorden ervan. Het professiemodel schuift in zo'n situatie op richting het marktmodel, waar de economische waarde van het nieuws allesbepalend is.

Wetenschapsfilosofische kritiek: het kritisch rationalisme van Popper

Het streven naar de pure onbemiddelde waarneming van de logisch positivisten is in de wetenschapsfilosofie hevig bekritiseerd door onder anderen Popper in *Logik der Forschung* (1934)². Popper propageert een benadering die hij het kritisch rationalisme noemt; hij blijft weliswaar grotendeels binnen de traditie van het positivisme (Delanty, 1997, p. 31), maar bekritiseert de veronderstelling dat kennis op een inductieve manier tot ons komt. Het is volgens Popper niet zozeer het geval dat wij vrij waarnemen en op grond van inductie van waarnemingen tot een theorie komen. Hij noemt dit een naïeve empirische opvatting (2002, p. 88). Wetenschappers zijn volgens Popper vooral bezig aan de hand van waarneming theorieën te falsifiëren: “Popper thus demolishes one of the beliefs of positivism, namely that science proceeds from the observation of data by means of experiments, which when repeated are verified allowing us to infer general laws about the

2 Ik maak gebruik van de Engelse vertaling uit 2002.

nature of reality” (Delanty, 1997, p. 31). Daar waar de logisch positivisten verificatie en later confirmatie voorstellen als demarcatiecriterium van wetenschappelijke kennis, stelt Popper falsifieerbaarheid voor. Op deze basis kan er volgens Popper een zinnvoller onderscheid worden gemaakt tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken. Met zijn kritiek op inductie, bekritiseert Popper ook meteen het gegeven van de afwezige onderzoeksvraag. Bij falsificatie is er immers sprake van een deductieve test en daarbij gaat de theorie aan de waarneming vooraf. Het gevolg is dat de waarneming wordt gestuurd door verwachtingen en opvattingen. Popper geeft het volgende voorbeeld:

But if I am ordered: ‘Record what you are experiencing’ I shall hardly know how to obey this ambiguous order. Am I to report that I am writing; that I hear a bell ringing; a newsboy shouting; a loudspeaker droning; or am I to report, perhaps, that these noises irritate me? (Popper, 2002b, p. 88)

Wetenschap, zo concludeert Popper, start altijd met een perspectief, met een onderzoeksvraag gekoppeld aan een probleem. Hiermee verwerpt hij de gedachte van de zuivere, onbevooroordeelde waarneming van de logisch positivisten: “Feiten zijn alleen feiten in het licht van een of ander theoretisch gezichtspunt” (Bersselaar, 1997, p. 30). Bij onderzoeksproblemen spelen altijd onderliggende belangen een rol en daarom is een onderzoeksvraag nooit politiek neutraal. “Het idee van een kennisbelang verwijst mede naar buitenwetenschappelijke belangen die van invloed zijn op wetenschappelijk onderzoek en lijkt daarom haaks te staan op het ideaal van de zuiverheid van het onderzoek” (Bersselaar, 1997, p. 31).

4.4 **Grenzen aan regel 3: politiek-economische invloed op het verificatieproces**

Het checken van feiten wordt door Kovach en Rosenstiel (2001) de essentie van de journalistiek genoemd. Door de accurateheid van feiten te onderzoeken richt de journalistiek zich op “what happened down right” (2001, p. 80). Hierdoor worden de belangen van overheid en commercie uit de publieke sfeer geweerd en is er een scherp onderscheid tussen journalistiek enerzijds en propaganda, pr en reclame anderzijds. Bovendien garandeert verificatie ook de journalistieke neutraliteit: een journalist beperkt zich tot gecheckte feiten, in casu de werkelijkheid.

Het verificatieproces wordt door journalisten echter lang niet altijd toegepast. Ook in het objectieve journalistieke weten wordt veel informatie voor waar aangenomen omdat niet alle informatie door journalisten kan worden geverifieerd. Een journalist moet beslissen welke informatie al dan niet ongecheckt af te drukken. Deze beslissing hangt sterk af van zowel de autoriteit van de bron als de geloofwaardigheid van zijn uitspraak. Hiermee doet macht zijn intrede in de beslissing om het verificatieproces al dan niet toe te passen. Autoriteit hangt immers nauw samen met politiek-economische macht. "Clearly, identifying the appropriate source of information and deciding whether verification is necessary are situationally determined" (Tuchman, 1978, p. 85).

Een voorbeeld van een bron die te weinig autoriteit bezit opdat journalisten zijn uitspraken ongecheckt overnemen, is VN-wapeninspecteur Scott Ritter. Ritter probeert de wereld voor de inval in Irak in 2003 ervan te overtuigen dat er geen massavernietigingswapens in Irak zijn. Zijn beweringen zijn niet te controleren en dringen maar beperkt door in het nieuws: "Af en toe slaagde Ritter erin zich de nieuwsfabriek binnen te vechten en enige aandacht te krijgen, waarbij zijn beweringen altijd vergezeld gingen van tegengestelde verklaringen van overheidsbronnen die volhielden dat hij het mis had" (Davies, 2010, p. 165). Ritters bewering is gezien zijn rol als wapeninspecteur van de VN geloofwaardig, maar om de bewering ongecheckt te publiceren, ontbeert Ritter autoriteit. Heel anders ligt dat bij de presentatie van de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken, Colin Powell, aan de VN veiligheidsraad in 2003. Tijdens deze bijeenkomst toont Powell satellietfoto's waaruit zou zijn op te maken dat Irak militaire laboratoria heeft waar chemische en biologische wapens worden ontwikkeld. Deze informatie kan in die tijd evenmin door een journalist worden gecheckt. Powell bezit als staatsman echter veel autoriteit en de uitspraak is in het licht van het regime van Saddam Hussein geloofwaardig. Hoewel Ritter uiteindelijk gelijk heeft, worden vooral de ongecontroleerde feiten van Powell gepubliceerd.

Het voorbeeld toont aan dat met name politieke macht van overheidsinstellingen, een belangrijke rol speelt bij de publicatie van niet-verifieerbare feiten. Journalisten claimen echter nog steeds objectiviteit, maar dan op grond van het juist citeren van de bronnen. "Information which is bureaucratically organized, produced, and provided is hard fact" (Fishman, 1980, p. 92). Dit soort feiten wordt dus niet zozeer op epistemologische gronden gefundeerd, maar eerder op bureaucratische gronden, concluderen James Ettema en Theodore Glasser. Deze vorm van journalistiek, door Kovach en Rosenstiel *journalism of assertion* (2010, p. 38-45) genoemd (zie ook

2.3), maakt een steeds groter deel uit van de dagelijkse informatiestroom (McNair, 2000, p. 71).

Laatst zeiden ze, "Wil jij de kwartaalcijfers van de grote Britse banken voor ons doen?", hier bij The Guardian (...). De andere journalisten hadden de cijfers gewoon overgenomen. Ik heb toen een stuk geschreven over hoe kort je van tevoren de cijfers krijgt, dat het gewoon honderden pagina's zijn en dat we ze in de jaren naar 2008 toe ook altijd kregen en dat daar alle risico's al in verborgen waren.

Joris Luyendijk

Als Olli Rehn een geweldige verklaring aflegt over de Nederlandse economie of de staat van de banken, dan gaan wij relatief mee in die verklaring, zonder dat zelf te checken. Dat geeft die bronnen immens veel macht, ja.

Peter Vandermeersch

Wanneer de feiten wel zijn te controleren, heeft een journalist twee keuzes: hij controleert de feiten aan de hand van zijn eigen waarneming, of hij vergelijkt de informatie met de waarneming van andere bronnen. Wanneer de journalist zelf de feiten uit de werkelijkheid kan aanschouwen, is er sprake van wat Kovach en Rosenstiel de gouden standaard van de journalistiek noemen (2010, p. 77). Hiermee lijkt de journalist een directe toegang tot de werkelijkheid te hebben. Het probleem is echter dat een waarneming nooit op zichzelf staat. Wanneer een journalist een gebeurtenis waarneemt, baseert hij zich niet alleen op de kennis die hij op dat moment opdoet, maar ook altijd op andere reeds opgedane kennis die zijn interpretatiehorizon vormt. De waargenomen feiten zijn eigenlijk puzzelstukjes die in het grotere geheel worden ingepast. Kovach en Rosenstiel geven, wanneer zij over de gouden standaard spreken, het voorbeeld van *New York Times* correspondent Filkins die naar de Pakistaanse Swatvallei is afgereisd om daar uit directe hand verslag te doen (zie ook 2.4). Filkins is echter niet onvoorbereid op pad gegaan, maar heeft zich verdiept in de achtergronden van het conflict om zo zijn waarnemingen op locatie te kunnen plaatsen. Want wie beschrijft Filkins eigenlijk als hij het heeft over de mensen die naar de ziekenhuizen vluchten? Gaat het om opstandelingen, slachtoffers, of een etnische minderheid? Deze keuze van de context waarin de gebeurtenissen worden geplaatst, is sterk bepalend voor de betekenis van het verslag. En het is de journalist die over de keuze van deze context gaat. Het toevoegen van context betekent een "greater journalistic control over news content" (Salgado & Strömbäck, 2012, p. 149). In de journalistiek spreekt men ook wel van een *frame* waarin gebeurtenis-

sen worden geplaatst. Het woord *frame* heeft in de journalistiek echter een negatieve betekenis die nauw samenhangt met *opinion management*. Het wordt “gehanteerd als imagostrategie om de organisatie zo goed mogelijk te laten ‘overkomen’ bij de buitenwacht” (Evers, 2012, p. 276). Het impliceert dat de werkelijkheid verdraaid wordt (Entman, 1993, p. 52) en impliceert meestal ook opiniërend taalgebruik (zie 6.10). Om vermenging met deze terminologie te voorkomen spreek ik hier van context of contextuele kennis.

Bij de keuze voor de context spelen zowel politieke als economische motieven een rol. Een voorbeeld van de rol die economische motieven spelen bij de keuze van een context, geeft journalist Rob Wijnberg in zijn boek *De Nieuwsfabriek, hoe media ons wereldbeeld vervormen* (2013). In september 2010 verschijnt een rapport waaruit blijkt dat de Nederlandse politie in twee jaar tijd betrokken is bij 19.636 ongelukken. Wijnberg vraagt zich af: “Is 19.636 ongelukken in twee jaar inderdaad veel? De vraag is niet te beantwoorden zonder context: om wat voor soort ongelukken gaat het, hoeveel rijdt de politie per jaar en in welke omstandigheden?” (2013, p. 85). Met andere woorden: wat betekent dit feit nu? Binnen welke context moeten we dit feit plaatsen? Voor het *Algemeen Dagblad* is de interpretatie duidelijk. Ze publiceren de kop, “Politieagenten enorme brokkenpiloten” samen met een foto van een verkreukelde politieauto. Het is nieuws dat goed verkoopt.

Dat is het leuke van feiten, dat je met dezelfde feiten een ander betoog kan houden.

Arendo Joustra

Een voorbeeld waar politieke motieven een rol spelen bij de contextkeuze is het nieuws dat de PVV in het Europe Parlement wil gaan samenwerken met het Franse *Front National*. De persconferentie die Marine Le Pen en Wilders geven, leidt tot de volgende kop in *De Telegraaf*: “Wilders duldt Le Pen senior” (Rigter & Winter, 2013). Bijna de volledige nieuwsberichtgeving op de voorpagina wordt geplaatst in de context van de voormalig leider van het *Front National*, Jean-Marie Le Pen (de vader van Marine Le Pen) en zijn antisemitische uitspraken waar Marine Le Pen zich van distantieert. De keuze voor deze context is politiek gemotiveerd. De samenwerking had immers ook geplaatst kunnen worden in de context van de financiële steun voor Griekenland, immigratieproblematiek, etc.

Niet alleen journalisten hebben invloed op de context waarin de feiten worden geplaatst. Ook bronnen met politiek-economische macht hebben

hier invloed op. Neem het volgende voorbeeld. Op 15 mei 2013 meldt het Centraal Bureau voor de Statistiek dat de economie in het derde kwartaal met 0,1 procent is gekrompen. Dat leidt tot de volgende kop van een *NOS Teletekst* bericht: “Kamp: economie stabiliseert zich”. In de tekst die volgt legt minister van Economische Zaken Henk Kamp uit dat het minder hard krimpen van de economie begrepen moet worden als stabilisatie. Kamp weet hierdoor een positieve draai te geven aan een verdere krimp. De interpretatie van de gegevens is, zoals iedere interpretatie, betrokken.

Ik denk, één van onze grootste fouten die we maken in ons onvolkomen streven naar die onafhankelijkheid en neutraliteit, is dat we feiten niet in de juiste context weergeven. Dat we een citaat, een gedraging, dat we die uit die context halen en dat we die laten passen in een bepaalde logica die wij zelf aan het opbouwen zijn.

Peter Vandermeersch

Wetenschapsfilosofische kritiek: Quine en Kuhn

Het reduceren van kennis tot hetgeen direct aan de waarneming gegeven is, wordt beschouwd als de duurzame kern van het logisch positivisme. Het sluit sterk aan op de rol van de journalist als ooggetuige. De gedachte is dat theoretische kennis bij de waarneming geen enkele rol mag spelen. Binnen het logisch positivisme wordt gesproken van het *gegevene*. De Amerikaanse logicus en filosoof Willard Quine heeft in 1951 met het artikel “Two Dogmas of Empiricism” dit reductieprincipe frontaal aangevallen. Het eerste dogma dat Quine aanvalt is de veronderstelling van de logisch positivisten dat er een helder onderscheid gemaakt kan worden tussen uitspraken die waar zijn op grond van conventies en uitspraken die waar zijn op grond van de waarneming, c.q. het onderscheid tussen analytische en synthetische uitspraken. Quine beargumenteert dat dit onderscheid niet verdedigbaar is. Het onderscheid tussen taalkundige elementen en elementen die naar de werkelijkheid verwijzen blijken door elkaar heen te lopen. Het tweede dogma dat Quine bestrijdt is dat het mogelijk is om van iedere gereduceerde waarneming apart de waarheid vast te stellen. Zo bestaan er bijvoorbeeld in de kwantummechanica tal van deeltjes zoals elektronen, neutronen, etc. die niet direct kunnen worden geobserveerd. Ze worden uit de theorie afgeleid. De consequentie is dat er niet met zekerheid te zeggen valt wanneer een theorie wordt weerlegd of “(...) de fout zit in de hypothese zelf, of in een andere uitspraak in de theorie waaruit de hypothese afgeleid wordt, of zelfs bij de in het experiment gebruikte veronderstellingen waarop

meetinstrumenten werken, moet worden gelokaliseerd" (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 85). Het gevolg is dat wanneer waarneming en feit botsen, we soms de theorie opgeven en soms het feit. Dit betekent dat er sprake is van een soort wederkerigheid tussen feiten en theorie. Feiten staan kortom niet op zichzelf, maar zijn theoriegeladen.

De Amerikaanse wetenschapshistoricus Thomas Kuhn is een andere belangrijke criticaster van de gedachte van het logisch positivisme dat er zuivere theorieonafhankelijke feiten bestaan. Volgens Kuhn speelt taal, aan de hand waarvan de waarneming vorm wordt gegeven, een belangrijke rol in de ontwikkeling van natuurwetenschappelijke kennis. Hij komt in zijn werk *The Structure of Scientific Revolutions* (1996), dat in 1962 voor het eerst verschijnt, tot de conclusie dat de ontwikkeling van kennis wordt gekenmerkt door een gestage ontwikkeling binnen een paradigma - hij noemt dit normale wetenschap - en paradigmabreuken. Kuhn spreekt bij dat laatste van revolutionaire wetenschap. Het Aristotelische wereldbeeld waarin de zon om de aarde draait kan als een voorbeeld van zo'n paradigma worden beschouwd. Kuhn vraagt zich af hoe het mogelijk is dat elementaire fouten in dit wereldbeeld niet eerder zijn opgemerkt om tot de conclusie te komen dat Aristoteles en Newton over wezenlijk andere dingen spreken:

Zo bedoelde Aristoteles met 'beweging' een algemene *kwalitatieve* verandering en niet zoals Galilei en Newton een (kwantitatieve) verandering in de ruimte van een ding dat verder hetzelfde ding blijft. Voor hem omvatte 'beweging' zowel de val van een steen als de ontwikkeling van een kind tot volwassene, en in alle gevallen een kwalitatieve verandering gericht op een doel. (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 89)

In het ene paradigma worden volgens Kuhn bepaalde feiten genegeerd, of hebben überhaupt geen betekenis, terwijl ze in het andere paradigma juist verklarend zijn. Hierdoor vervaagt ook het onderscheid tussen de *context of discovery* en de *context of justification*, want: "Een nieuwe, revolutionaire ontwikkeling in de wetenschap kan dus met zich meebrengen dat de standaarden voor goed wetenschappelijk onderzoek worden gewijzigd" (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 101). Kuhn bestudeert met name de historische ontwikkeling van de natuurwetenschappen. Zijn nadruk op de rol van taalfilosofische kwesties toont aan dat interpretatie niet is voorbehouden aan sociale wetenschappen. Bij de bestudering van mens en maatschappij is de rol van interpretatie echter wel groter. Er wordt door de Britse socioloog Anthony Giddens (1976) over dubbele hermeneutiek gesproken. Hiermee

bedoelt Giddens dat bij de studie naar de sociale werkelijkheid sprake is van een dubbele interpretatie. Een onderzoeker interpreteert gegevens die het resultaat zijn van maatschappelijke interpretaties. In de beroemde studie van de Franse positivistische socioloog Durkheim naar de oorzaken van zelfmoord, liggen bijvoorbeeld interpretaties ten grondslag aan wat in een maatschappij als zelfmoord wordt aangemerkt. Deze interpretatieruimte van concepten lijkt de oorzaak te zijn van een onoplosbare strijd binnen sommige wetenschappelijke disciplines zoals bijvoorbeeld de geschiedwetenschap: "Dit inzicht kan duidelijk maken waarom verschillende scholen van historici het regelmatig over hetzelfde onderwerp oneens kunnen blijven" (Lorenz, 1987, p. 37).

4.5 Grenzen aan regel 4: politiek-economische invloed op wederhoor

De wederhoorregel is in het objectieve journalistieke weten een belangrijke garantie voor de neutrale positie van de journalist. In de Engelse taal spreekt men van *balance*. Door alle partijen aan het woord te laten, voorkomt de journalist dat hij partijdig is, zo is de gedachte die aan het objectieve journalistieke weten ten grondslag ligt³. Er doen zich echter problemen voor. Ten eerste positioneren journalisten de wederhoorstem in de argumentatie vaak als ongeloofwaardig, als de stem die we niet moeten geloven. Ten tweede zet deze regel de deur open voor de invloed van politiek-economische macht van bronnen. Ten derde doet de regel vaak dienst als stijlmiddel om de economische waarde van het journalistieke product te vergroten.

Ad. 1. Wederhoor als strategisch ritueel

De relativistische gedachte dat er twee werkelijkheden naast elkaar bestaan verhoudt zich slecht tot het belangrijkste uitgangspunt van het objectieve journalistieke weten: er is een eenduidige werkelijkheid die gekend kan worden. Het gevolg is dat de relativistische positie die de toepassing van de wederhoorregel met zich meebrengt voor een zeker ongemak zorgt onder journalisten. Het is niet mogelijk dat er op de schepen van het Gaza-konvoi wel en geen wapens aan boord waren, dat zowel de actievoerders gelijk

3 Ik maak dus een duidelijk onderscheid tussen het horen van alle partijen, hetgeen onderdeel is van de verificatieregels en het publiceren van de uitspraken van alle partijen, hetgeen onderdeel is van de wederhoorregel.

hebben als de Israëliëse woordvoerders. Journalisten worden daarom aangemoedigd door te zoeken ten einde het gebruik van deze relativistische oplossing te vermijden. Het is echter lang niet altijd mogelijk om binnen een snel naderende deadline sluitend bewijs te vinden, terwijl de ene versie toch geloofwaardiger is dan de andere. Daarom wordt wederhoor vaak gepositioneerd als de bewering die we niet moeten geloven. De journalist geeft een versie van de werkelijkheid die hij ondersteunt met feiten en drukt dan in de allerlaatste alinea ook nog het wederhoor af. Wederhoor is wat Tuchman (1978) een strategisch ritueel noemt: door een reactie te halen doet een journalist alsof hij alle aspecten van de waarheid geeft, maar eigenlijk plaatst hij de reactie in een gekozen kader en zegt impliciet: dit is het antwoord van de beschuldigde partij dat je vooral niet moet geloven. Op deze manier oefenen journalisten politiek macht uit. Zij selecteren de context en bepalen op deze manier of een bewering van iemand als geloofwaardig argument wordt gepositioneerd of als wederhoor: een bewering die niet strookt met de feiten. “The reporter expects the audience to believe her and to see the statement of the accused for exactly what it is, whether an evasion, excuse, rationalisation, or an outright lie” (Glasser & Ettema, 1998, p. 176).

Daarom zeggen bisschoppen vaak – als ze in een journalistieke context geplaatst worden waarin je eerst een half uur slachtoffers hebt gehoord en dan mag de bisschop nog één ding zeggen – dat het een kansloze situatie is en dat ze liever niet aan het woord komen.

Leo Fijen

Ad. 2. Wederhoor en de politiek-economische macht van bronnen

De wederhoorregel wordt toegepast wanneer het gaat om feiten die niet direct waarneembaar zijn (denk bijvoorbeeld aan de opwarming van de aarde) of feiten die niet zijn te verifiëren (bijvoorbeeld de wapens op de schepen van het Gaza-konvooi of de aanwezigheid van massavernietigingswapens in Irak). De enige mogelijkheid die een journalist ter beschikking staat om informatie te checken, is de vergelijking met ander bewijsmateriaal. Organisaties met veel politiek-economische macht spelen hierop in. In het geval ongewenste informatie naar buiten komt, eisen zij wederhoor.

Een voorbeeld geeft wetenschapsjournalist Hans van Maanen (2007). Hij wil publiceren over een onderzoek uit de *Journal of the American medical association* dat onder meer laat zien dat antioxidanten niet goed voor je zijn. Van Maanen worstelt met de enigszins voorspelbare reactie van de vitaminehandel, dat het onderzoek niet deugt. “Moet je zo’n weerwoord

plaatsen, of laat je het maar zitten? Als je het weglaat, krijg je allicht het verwijt dat je je werk maar half gedaan hebt. Als je het plaatst moet je er eigenlijk meteen bij zetten dat de kritiek misplaatst is en wel hierom” (Maanen, 2007). Journalisten kiezen er veelal voor om de wederhoorregel in zo’n geval toe te passen, omdat ze het risico willen vermijden om te worden beschuldigd van partijdigheid en juridisch in de problemen komen. Hoe machtiger een partij is, hoe beduchter een journalist is voor deze beschuldiging.

Er is de laatste decennia natuurlijk een enorme industrie van voorlichters, pr-bureaus, etc. ontstaan en mensen met hele diepe zakken die in staat zijn om de waarheid naar hun hand te zetten, te manipuleren. Dat doen ze door het dreigen met processen, dat doen ze door het afdwingen via juridische wegen van hoor en wederhoor.

Carel Kuyt

De wederhoorregel dient niet zozeer de waarheidsvinding, maar eerder een juridisch doel: het beschermt journalisten tegen dure rechtszaken. Hierdoor geeft de regel ruimte aan bronnen met politiek-economische macht om de werkelijkheid te manipuleren.

Ad. 3. Wederhoor en de economische dimensie van het nieuws

De wederhoorregel kent nog een derde doel dat door de professionele journalistieke ideologie actief wordt verhuuld: de regel heeft een positief effect op de economische waarde van het journalistieke product. Door de wederhoorregel worden zaken in een zogenaamd *conflictframe* geplaatst; conflict maakt een verhaal aantrekkelijker en vergroot zo de economische waarde van het journalistieke product.

Het is zeker een stijlelement, maar zoals je zegt: op tv moet je het bijna doen. Het is spannend. Je organiseert een boksmatch tussen twee mensen. Maar zelfs in print gaat het op.

Peter Vandermeersch

In de meer commercieel gerichte journalistiek van het marktmodel wordt het *conflictframe* consequent toegepast. De eerste les die ik als verslaggever van *Hart van Nederland* kreeg van hoofdredacteur Jean Mentens was het zwarte petten en witte petten verhaal. Volgens Mentens heeft ieder goed journalistiek verhaal een zwarte pet en een witte pet. De zwarte pet is bij

Hart van Nederland eigenlijk altijd een bedrijf of overheidsorganisatie. De witte pet is de gedupeerde burger.

Niet alleen bij het commercieel georiënteerde *Hart van Nederland*, ook in de politieke verslaggeving van de kwaliteitspers van het professiemodel is het *conflictframe* een geliefd procedé. Er wordt ook wel gesproken van *horse race* verslaggeving, of *hyperadversialism* (Fallows, 1996, p. 31). Studenten van de school voor de journalistiek leren dat conflict de nieuwsaarde van een onderwerp vergroot. Zo valt in het *Werkboek journalistieke genres* te lezen: "Ruzies scoren, of het nu in de landelijke politiek is, in de sport, in de kunst. En in het groot: tussen landen, als die worden beslecht met een oorlog" (Bekius, 2003, p. 12). Een goed voorbeeld hoe de wederhoorregel een journalistiek product spannender maakt, is de uitnodiging van klimaatscepticus Theo Richèl in het debatprogramma *Pauw & Witteman* op 5 december 2006. Hoewel er in de wetenschappelijke wereld grote consensus bestaat over het feit dat de aarde opwarmt, komen klimaatsceptici die dit ontkennen regelmatig in de media aan het woord. Dit geldt dan als wederhoor. Paul Witteman verdedigt met verve de uitnodiging van de klimaatscepticus in zijn debatprogramma onder het mom van de wederhoorregel. Tegen kritiek hierop kiest Witteman voor het bekende argument van de professionele journalistieke ideologie: "Een openbaar pleidooi voor censuur in een mediaprogramma!" (Witteman, 2007). De reden dat Witteman de klimaatscepticus uitnodigt heeft echter weinig met censuur of waarheidsvinding te maken, maar alles met de economische dimensie van het nieuws. Witteman geeft dat ruiterlijk toe: "Jeroen Pauw en ik hadden ons inderdaad geamuseerd om Theo Richèl, een milieupublicist die stelt dat zelfs voor de knapste wetenschappers de natuur nog verrassingen in petto heeft (...). Hij kwam met leuke vergelijkingen en geestige bewoordingen en constateerde dat we een fijne zachte winter achter de rug hadden" (Witteman, 2007).

Wetenschapsfilosofische kritiek: het gevaar van het postmodernisme

Wanneer de wederhoorregel ten dienste staat van de waarheidsvinding en er consequent twee of meerdere versies van de werkelijkheid tegenover elkaar geplaatst worden, is er sprake van een relativistische waarheidsopvatting. De bodem van feiten moet plaats maken voor perspectivistische waarnemingen met als gevolg dat er geen ankers meer zijn om te bepalen wat waar is en wat niet. Deze argumentatie is herkenbaar in de theorieën van Franse postmoderne filosofen als Jacques Derrida, Jean-François Lyotard en Michel Foucault. Zij hebben de toegang tot de werkelijkheid ten diepste geproblematiseerd door te wijzen op de bemiddelende rol van taal. De

werkelijkheid wordt door bijvoorbeeld Foucault in zo'n grote mate gerelativeerd, dat die voor hem niets anders is dan een effect (zie 3.1). Met dit denken wordt er een rechtstreekse aanval gedaan op het bestaan van een eenduidig kenbare werkelijkheid. "It took certain strictly heuristic precepts from the real of structuralist language-study and made them the basis for a full-scale assault on the concepts of truth, reality and representation" (Norris, 1992, p. 25). Het postmodernisme voert de terechte kritiek van Quine en Kuhn op het logisch positivisme - dat onze waarneming door theorie wordt gestuurd - zo ver door dat onze waarneming er eigenlijk niet meer toe doet en door de theorie wordt bepaald. Hierdoor komen we in een idealistische positie ten aanzien van de externe werkelijkheid terecht: de waarheid is de waarheid zoals die in ons denken tot stand komt. Aan een feit ligt echter wel degelijk een waarneming van de externe werkelijkheid ten grondslag. Dat de ene waarnemer een hysterische mensenmassa op een Palestijnse begrafenis waarneemt en de ander een uiting van verdriet, betekent niet dat er geen gebeurtenis in de werkelijkheid heeft plaats gevonden die door alle partijen een begrafenis wordt genoemd. Er zijn dus wel degelijk grenzen aan interpretatie te stellen. Wanneer dit niet gebeurt, kan dat in de journalistieke praktijk leiden tot een gevaarlijke relativering van de werkelijkheid. Er zijn dan geen ankers meer om te bepalen of de ene waarneming van de werkelijkheid juist is dan de andere. Het gevolg is dat de postmoderne positie de deur in de journalistiek wagenwijd open zet voor misbruik.

Journalist Tom Kummer is zo'n voorbeeld. Hij heeft interviews gepubliceerd met sterren als Pamela Anderson, Courtney Love, Brad Pitt en Sharon Stone, zonder ze ooit ontmoet te hebben. Zijn verdediging luidt: "We have been born into the world of post-modernism, which is dominated by appearances and whose determining element is the show. In the show there is no truth, in the show there are only effects" (Kummer, 2005, p. 10). De wetenschapsfilosofische consequenties van het postmodernisme zijn dus niet zonder gevaar: ze kunnen ons laten belanden in de wereld van totalitaire regimes waar feit en fictie door elkaar lopen.

4.6 Grenzen aan regel 5: politiek-economische invloed op nieuwscreatie

Het objectieve journalistieke weten wordt gekenmerkt door een non-interventionistisch karakter: de journalistieke waarneming mag de werkelijkheid niet verstoren. De journalist stelt zich op als een *fly-on-the-wall*.

In de praktijk komt het meeste nieuws echter niet spontaan tot stand, maar produceren zowel bronnen als journalisten actief nieuws. Daniel Boorstin (1961) noemt dit pseudogebeurtenissen. Dit zijn nieuwsgebeurtenissen, zoals persconferenties, speciale persreizen, interviews, etc. Door de commercialisering van het nieuws, technologische ontwikkelingen die de creatie van nieuws makkelijker maken en de explosieve groei van de pr-branche, maken pseudogebeurtenissen een steeds belangrijker deel uit van het nieuwsaanbod (McNair, 2000, p. 71). Pseudogebeurtenissen hebben vier eigenschappen: (1) ze zijn niet spontaan, maar gepland (een aardbeving is een spontane gebeurtenis, een interview niet), (2) ze worden geproduceerd met het doel het nieuws verspreid te krijgen (het succes hangt af van de mate waarin het nieuws verspreid wordt), (3) de relatie met de werkelijkheid is ambigu (bij een aardbeving gaat het om wat er gebeurd is, bij een interview kan dat van alles zijn) en (4) het is meestal een *self-fulfilling prophecy* (door te zeggen dat dit een belangrijk interview is, wordt het een zeer belangrijk interview).

Een goed voorbeeld van zo'n pseudogebeurtenis, georganiseerd door een bron, is de vliegreis van Wilders op 10 februari 2009 naar Groot-Brittannië, alwaar hij zijn film *Fitna* zou vertonen in het parlement. Wilders weet, voordat hij de reis onderneemt, dat hij geen toegang tot Groot-Brittannië zal krijgen, maar maakt de reis toch met in zijn kielzog tientallen journalisten. Wilders' vliegreis heeft alle eigenschappen van een pseudogebeurtenis: de reis is niet spontaan (1), maar ondernomen met het doel om door de pers te worden verslagen (2), de relatie met de werkelijkheid is ambigu (het gaat niet zozeer om de reis, als wel om de vraag waarom Wilders deze reis maakt (3) en doordat journalisten massaal de reis verslaan, wordt de reis ook een belangrijk politiek statement (4).

Onafhankelijkheid van bronnen is een fictie. Wij geven natuurlijk alleen maar een werkelijkheid weer, omdat we door aanbod gestuurd worden. De meeste journalistiek wordt door aanbod gestuurd, zeker in de nieuwssector.

Arendo Joustra

Het objectieve journalistieke weten weet niet goed raad met pseudogebeurtenissen. Wanneer het gaat om een pseudogebeurtenis is de intentie achter de creatie ervan immers van essentieel belang. De door de journalist waargenomen werkelijkheid is niets anders dan een geënceneerde werkelijkheid. Het is een oppervlakkige afspiegeling van wat er werkelijk aan de gang is. Journalisten die werken volgens het objectieve journalistieke weten kunnen intenties echter niet waarnemen en benoemen ze daarom over

het algemeen niet. Wanneer we bijvoorbeeld de nieuwsberichtgeving van het *NOS-journaal* bekijken op 12 februari 2009 door journalist Ron Fresen, wordt er met geen woord gerept over het motief van Wilders om deze reis te ondernemen. Wilders mag tijdens zijn reis nog een keer vertellen dat hem op oneigenlijke gronden toegang wordt ontzegd tot Groot Brittannië en dat dit toch een schande is. Daarna volgen enkele reacties: boze reacties van Nederlandse parlementariërs en een Engelse parlementariër die Wilders omschrijft als een fascist. Ook de berichtgeving van *NRC Handelsblad* "Britten houden Wilders tegen" is een feitelijk verslag van de reis. Met andere woorden: de reis wordt verslagen alsof het een spontane gebeurtenis is. Het politieke doel dat Wilders wil bereiken met deze pseudogebeurtenis wordt, door de nadruk op de kenbare werkelijkheid, door het objectieve journalistieke weten gemist.

In andere journalistieke genres dan de nieuwsberichtgeving, zoals de nieuwsanalyse is interpretatie wel toegestaan en krijgen we een beter inzicht in de werkelijkheid. *Het Parool* publiceert twee dagen later het artikel "Wilders heeft zijn retourtje Londen er al weer dik uit" (Meershoek & Zoelen, 2009). In dit artikel is wel aandacht voor de niet-waarneembare intenties die aan Wilders handelen ten grondslag liggen. De *lead-in* van het artikel is: "Amper honderd euro kost een retourtje Londen, maar Geert Wilders krijgt er deze week een vermogen aan mediabelangstelling voor terug". Duidelijk is dat er hier niet alleen sprake is van een reflexieve houding ten aanzien van de journalistiek (toegang tot de journalistiek is een vorm van macht), maar ook een analyse die verder gaat dan de waarneembare werkelijkheid.

Ik vind het bezopen dat er zoveel mensen meegingen met dat reisje van Wilders. In vind het echt onbegrijpelijk. Maar ik heb dat moeten bevechten, zeg ik eerlijkheidshalve, Ik heb echt mensen moeten zeggen bij Nieuwsuur: "Dit is belachelijk!".

Carel Kuyl

Het zijn niet alleen overheden en politieke partijen die pseudogebeurtenissen organiseren. Ook actiegroepen en NGO's kennen die weg. Voorbeelden zijn de spectaculaire acties van Greenpeace. Waarom ketenen de actievoerders zich aan spoorrails vast? Om een transport tegen te houden, of om te zorgen dat er journalistieke aandacht is voor het transport? De film *Confessions of an ecoterrorist* (2010), gemaakt door een actievoerder, legt haarfijn bloot hoe de actiegroep Sea Shepherd de pers gebruikt.

Zonder media zou er heel weinig terreur zijn, want wat heb je er in godsnaam aan om jezelf op te blazen als niemand er van hoort, behalve de omwonenden? Dus er is echt wel een issue daar gaande.

Joris Luyendijk

De journalistiek is gedwongen om pseudogebeurtenissen te verslaan. Niet omdat het nieuws in alle gevallen van enorm maatschappelijk belang is, maar omdat de economische dimensie van het nieuws dit afdwingt. De economische afhankelijkheid van nieuws kan zo bepalend zijn, dat die soms in scherp contrast staat met de journalistieke interpretatie van het algemeen maatschappelijk belang. Zo leidt de media-aandacht voor Wilders bij voormalig hoofdredacteur van de NOS Laroës tot enige frustratie: “In het geval van Wilders is bij ons soms de keuze laat maar. Je biedt toch een podium aan iemand” (Buter & Rossum, 2010, p. 69). De economische dimensie van het nieuws heeft niet alleen tot gevolg dat er soms nieuws wordt geselecteerd, dat indruist tegen de journalistieke opvatting van het algemeen maatschappelijk belang, maar ook dat er actief nieuws gecreëerd wordt door journalisten. Soms gebeurt dat in de vorm van uitlokking. In de uitzending van *Medialogica* (2013) wordt het voorbeeld gegeven van een verslag van Mart Smeets aan de Nederlands-Duitse grens in Kerkrade tijdens een voetbalwedstrijd Nederland-Duitsland. Smeets suggereert een grote spanning aan de grens door op camera te zeggen: “Laten we hopen dat het rustig blijft, maar het is hier spannend, heel vreemd, heel *unheimisch*. Of spreek je dat dáár? Het is hier niet zo gezellig eigenlijk”. De burgemeester van Kerkrade ziet hier een duidelijk voorbeeld van uitlokking van supportersgeweld. Uitlokking of niet, het is een gegeven dat de zichtbare journalistieke aanwezigheid (en dat is bij televisie al snel het geval) leidt tot reacties in de werkelijkheid, zoals Smeets ook in de uitzending van *Medialogica* erkent.

De belangrijkste legitieme vorm om nieuws te produceren is echter het interview. “As the costs of printing and then of broadcasting increased, it became financially necessary to keep the presses always at work and the TV screen always busy. Pressures toward the making of pseudo-events became ever stronger. News gathering turned into news making” (Boorstin, 1992, p. 14). Het interview is niet alleen een instrument dat de journalist volledig zelf in de hand heeft (het staat een journalist vrij te kiezen voor een interviewkandidaat) het is ook nog eens goedkoop en rijk aan impact. Hier hangt de economische dimensie van nieuwsproductie nauw samen met de politieke impact. Hoe meer politieke macht een bron heeft, hoe groter de impact van zijn uitspraken, hoe lucratiever het nieuws. Vandaar dat kandi-

daten in een interviewprogramma als *Oog in Oog* van KRO-journalist Sven Kockelmann tot de maatschappelijke en politieke elite behoren. Bovendien heeft het interviewprogramma door het *hyperadversarial* karakter ook een grote economische waarde. In 2011 maakt het programma veel meer nieuws dat wordt overgenomen door andere media dan bijvoorbeeld het onderzoeksjournalistieke programma *KRO Reporter* waar een zeer grote en kostbare investering wordt gedaan om de werkelijkheid te onderzoeken.

De reacties op situaties in de werkelijkheid die in interviewprogramma's als *Oog in Oog* worden gegeven, worden vaak opnieuw nieuws. Als een politicus bijvoorbeeld zijn mening geeft over een verkiezingsuitslag dan wordt deze mening de basis voor een nieuw bericht. En dat levert de journalistieke media weer geld op.

De Franse socioloog Pierre Bourdieu noemt dit fenomeen, het berichten over nieuws, circulaire circulatie: "(...) het meest doorslaggevende deel van het nieuws, namelijk het *nieuws over het nieuws* op grond waarvan wordt bepaald wat belangrijk is, wat de moeite waard is om uitgezonden te worden, komt hoofdzakelijk van andere informatiemedia" (1998, p. 31). Bourdieu ziet net als Boorstin de intrinsieke verwevenheid met de economische systeemwereld van de journalistiek als oorzaak van dit fenomeen.

Wetenschapsfilosofische kritiek: methodologische beperkingen van het naturalisme

De term naturalisme verwijst in de wetenschapsfilosofie naar de natuurwetenschappelijke bestudering van de werkelijkheid. Volgens het naturalisme kan de sociale werkelijkheid ondanks het feit dat die duidelijk verschilt van de natuurlijke werkelijkheid op dezelfde wijze bestudeerd worden. Onderzoekers moeten aan de hand van de natuurwetenschappelijke wijze van onderzoek vooral zoeken naar wetmatige verbanden. Er zijn echter wel methodologische verschillen, voor de manier van werken van de wetenschapper. Wanneer de sociale werkelijkheid wordt geobserveerd moet een wetenschapper rekening houden met reactieve observatie. Subjecten reageren immers op de aanwezigheid van een waarnemer. Hetgeen niet geldt voor de objecten in een natuurkundig experiment. Wanneer de sociale werkelijkheid wordt bestudeerd, proberen wetenschappers reactieve observatie veelal te voorkomen door zich als waarnemer onzichtbaar te maken. Anders kan er sprake zijn van wat in de sociale wetenschap bekend staat als reactieve observatie. Het subject weet dat hij waargenomen wordt en kan zich daardoor anders gedragen. Wanneer men een consument direct vraagt naar het gebruik van een product, is de kans groot dat "(...) de respondent

weigert te antwoorden, niet de waarheid zegt, of een sociaal aanvaardbaar antwoord geeft” (Pelsmacker & Kenhove, 2010, p. 123). Wanneer in de wetenschap de empirische onderzoeksmethode wordt toegepast op de waarneming van subjecten, houdt men, in tegenstelling tot het objectieve journalistieke weten, rekening met de mogelijkheid dat de observatie het gedrag beïnvloedt.

Voor journalisten is deze methodiek niet realistisch. De journalistiek is een alom vertegenwoordigd sociaal fenomeen. Opvallend genoeg wordt er in de journalistiek nauwelijks rekening gehouden met deze reactieve observatie. Illustratief hiervoor is het verslag van de reis van Wilders, maar ook hoe Kovach en Rosenstiel deze twee verschillende categorieën van de werkelijkheid op één hoop gooien. Als zij journalisten manen zich vooral te concentreren op de waarneembare werkelijkheid stellen zij: “Journalism is first concerned with the physical externality of events. A dump truck ran a stoplight and crashed into a bus. The president said these words” (2001, p. 100). Het ongeluk met de vrachtwagen zou zich echter ook hebben voorgedaan zonder journalistieke aanwezigheid, terwijl de president geen persconferentie geeft zonder journalisten. In het tweede geval wordt de werkelijkheid veroorzaakt door reactieve observatie. Daarom moet er in het geval van pseudo-gebeurtenissen ook rekening worden gehouden met de intenties waarmee een gebeurtenis tot stand wordt gebracht. Met het bestuderen van intenties van subjecten, begeven we ons op het terrein van de hermeneutiek. De journalist kan met behulp van de hermeneutiek de handelingen van iemand verklaren door intenties of motieven te reconstrueren. Deze verklaringsmethode wordt echter zowel door het objectieve journalistieke weten als door het logisch positivisme afgewezen.

4.7 Grenzen aan regel 6: politiek-economische invloed op beweringen

In het objectieve journalistieke weten zijn de twee belangrijkste beweringen die worden gedaan naar aanleiding van de feiten: generalisaties en het aanwijzen van eenduidige oorzaak-gevolg relaties. Alvorens een journalist generaliserende uitspraken kan doen, moet hij eerst de feiten blootleggen. Dat doet een journalist echter lang niet altijd zelf. Bronnen spelen hierin een belangrijke rol. Ze dragen proactief feiten aan die een voor hen gunstige redenering ondersteunen. Hoe meer politiek-economische macht een bron heeft, hoe beter deze in staat is om deze feiten te produceren. In Israël bemerkt Luyendijk deze actieve houding van bronnen:

Ik maakte mee dat het Israëliische *Government Press Office* belde: ‘We hebben exclusief voor jou een Nederlands sprekende jodin die vrijwillig in dienst is gegaan omdat ze beseft dat Israël in gevaar is, een Engels sprekende terrorisme-expert die kan vertellen waaruit dat gevaar bestaat en een kolonist wiens zoon is omgekomen bij een aanslag’.
(2006, p. 115)

De Israëliische voorlichtingsdienst levert proactief die feiten aan die de Israëliische versie van het conflict ondersteunen. Dat heeft de Israëliische overheid volgens Luyendijk een stuk beter voor elkaar dan de Palestijnse Autoriteit. “Daarna reed ik naar Ramallah en daar was geen perscentrum en hoefden journalisten zich niet te laten registreren. Op het ministerie van Informatie werd niet opgenomen, of werd je na lang wachten doorverbonden met tuut-tuut-tuut” (2006, p. 138). Om de feiten van de Palestijnse versie van het conflict boven water te krijgen is een journalist dus veel meer op zichzelf aangewezen. Dat proces kost tijd en geld, hetgeen journalisten niet altijd hebben.

Wanneer een journalist in de nieuwsberichtgeving een bewering doet over de oorzaak van een gebeurtenis, gaat het om een onomstreden causaal verband. Het probleem is echter dat zich in de sociale werkelijkheid in tegenstelling tot de natuurlijke werkelijkheid niet zoveel onomstreden wetmatige verbanden voordoen. Het gevolg is dat een oorzakelijke verklaring in de berichtgeving veelal achterwege blijft. Veel nieuwsberichten gaan niet zozeer over de verklaring van brede sociale fenomenen, maar over individuele gevallen onder specifieke omstandigheden. Die kunnen beter verklaard worden aan de hand van intenties. Maar omdat intenties niet waarneembaar zijn wordt deze kennis in het objectieve journalistieke weten als inferieur beschouwd. Het gaat om een, “softer level of truth” (Kovach & Rosenstiel, 2001, p. 100). Over het algemeen wordt er nogal zorgelijk gesproken over de toename van het interpretatieve karakter van de journalistiek. “The rise of interpretative journalism has been linked to increasing media negativity or cynicism towards politicians” (Salgado & Strömbäck, 2012, p. 146). En inderdaad: zowel in de wetenschap (Patterson, 1993; Negrine, 1996; Franklin, 1997; Praag, 2001; Brants & Praag, 2005) als in de journalistiek (Kovach & Rosenstiel, 2001; 2010) wordt er met scheve ogen tegen de interpretatieve benadering gekeken. In het geval van pseudogebeurtenissen, waar het nieuws voor een zeer wezenlijk deel uit bestaat, benadert een intentionele verklaring de werkelijkheid echter beter. Het niet noemen van de reden waarom Wilders bijvoorbeeld zijn persreis ondernam, betekent

niet alleen dat de werkelijkheid geweld wordt aangedaan, maar ook dat bronnen de mogelijkheid krijgen om met behulp van pseudogebeurtenissen het publieke debat te beïnvloeden.

Journalisten verzetten zich tegen deze toenemende macht van bronnen. Vandaar dat met het toenemende aantal pseudogebeurtenissen, ook de interpreterende journalistiek zal toenemen en er een grotere nadruk komt te liggen op de intentie waarmee een gebeurtenis tot stand komt, “entailing a focus on the meaning and Why of news rather than on the Who, What, Where and When” (Salgado & Strömbäck, 2012). Of zoals mediawetenschapper McNair het stelt: “(...) there can, in today’s political environment, be no meaningful analysis of policy *without* analysis of the proces of policy design and presentation” (2000, p. 77)⁴.

Je moet de intentie meenemen. En als je dat goed doet, dan is dat niet alleen een subjectieve mening, maar is het ook echt gebaseerd op research.

Marc Josten

Ik vind dat professionele journalistiek ook inhoudt dat je duidt wat er gebeurt en dat je niet alleen maar laat zien wat er voor de camera afspeelt, omdat je daarmee de werkelijkheid juist niet benadert. Je creëert een soort pseudo-werkelijkheid die je zou moeten vervangen door de echte werkelijkheid.

Hans Laroes

Wetenschapsfilosofische kritiek: het anti-naturalisme

In de wetenschapsfilosofie verzet de hermeneutiek zich tegen de veronderstelling dat de sociale werkelijkheid op dezelfde manier kan worden bestudeerd als de natuurlijke werkelijkheid en dat intenties buiten beschouwing kunnen worden gelaten. Er wordt gesproken van anti-naturalisme. De centrale gedachte is dat de sociale en natuurlijke werkelijkheid dermate verschillen dat de natuurwetenschappelijke methode van onderzoek, waar het logisch positivisme op leunt, niet geschikt is om inzicht te geven in de sociale werkelijkheid. De nadruk op het menselijke aspect heeft tot gevolg dat er in de hermeneutiek een ander verklaringsmodel wordt gebruikt dan het eerder besproken positivistische verklaringsmodel (zie 2.7). Het verklaringsmodel in de hermeneutiek staat bekend als het intentionele verklaringsmodel. Een wetenschapper kan het handelen van een individu

⁴ Schudson (2008, p. 58) komt tot een vergelijkbare positieve evaluatie van de journalistieke nadruk op het intentioneel handelen van politici.

pas begrijpen als hij ook het handelingsmotief begrijpt. Kennis van het motief van een subject is volgens de hermeneutiek geen vorm van inferieure kennis, of iets subjectiefs. “Ook in deze wetenschap gaat het om het vaststellen van feiten, maar dan niet om de via de zintuiglijk waarneming vaststelbare *feiten*, maar om door middel van de interpretatie van betekenis constateerbare feiten” (Bersselaar, 1997, p. 103). Begrijpen is iets heel anders dan inleven of aanvoelen. Het gaat in de hermeneutiek om het achterhalen van de objectieve betekenis die aan een handeling ten grondslag ligt.

4.8 Grenzen aan regel 7: politiek-economische invloed op feiten en meningen

Feiten zijn in het objectieve journalistieke weten zowel objectief als waardevrij. Zij vormen de neutrale basis op grond waarvan burgers een mening kunnen vormen. Deze meningen zijn subjectief. Zo ontstaat er in het objectieve journalistieke weten de dichotomie: feiten-objectief-waarde-neutraal versus meningen-subjectief-waarderend. Feiten moeten daarom in het objectieve journalistieke weten, strikt worden gescheiden van meningen. Bij deze dichotomie zijn twee kanttekeningen te plaatsen. De eerste heeft betrekking op de veronderstelling dat feiten waardevrij zijn en daarmee los staan van politiek-economische belangen. De tweede kanttekening heeft betrekking op de veronderstelling dat meningen subjectief zijn en dat politiek-economische macht kan worden uitgebannen door balans in meningen aan te brengen.

Ad. 1. Waarde-geladenheid van feiten

Feiten, geverifieerde waarnemingen van de werkelijkheid, staan niet los van de maatschappelijke en culturele achtergrond van de waarnemer, een probleem of onderzoeksvraag en de context waarin ze betekenis krijgen. Bovendien moeten feiten worden gerepresenteerd door middel van taal en taal bestaat voor een zeer belangrijk deel uit sterk waarde-geladen concepten. Denk aan woorden als democratie, fascisme, racisme, etc. (zie 4.9). Feiten staan kortom niet los van belangen. Neem het verzoek van de PVV in 2009 aan Minister Van der Laan van Wonen, Wijken en Integratie om een onderzoek te laten doen naar de kosten van immigratie. Het gaat om een verifieerbaar feit. Dit feit kan echter niet los worden gezien van de maatschappijvisie van de PVV, namelijk dat immigratie een ongewenst fenomeen is dat zoveel mogelijk moet worden teruggedrongen. Minister

van der Laan is zich in ieder geval zeer bewust van de waarde-geladenheid van dit feit wanneer hij op het verzoek als volgt antwoordt: “Hun aanwezigheid laat zich niet reduceren tot een simpele aftrek- of optelsom langs de meetlat van de euro” (Kabinet geeft geen overzicht van kosten immigratie, 2009). Uit het bovenstaande kan niet de conclusie worden getrokken dat er geen enkel zinvol onderscheid is te maken tussen feiten en meningen. Wel wordt hiermee de geldigheid in twijfel getrokken van de gedachte dat feiten geen waarden in zich dragen. De keuze voor feiten of de keuze welke feiten te ontwikkelen door middel van onderzoek staat dus niet los van politiek-economische macht.

Feiten en meningen staan dus niet volledig los van elkaar. Een gegeven dat in het objectieve journalistieke weten wel en niet wordt erkend. Het wordt niet erkend, omdat feiten waarde-neutraal zouden zijn. Het wordt wel erkend omdat de meningsvorming volgens het objectieve journalistieke weten gebaseerd moet zijn op de feiten. Wanneer meningen totaal onafhankelijk zouden zijn van feiten, zou er immers ook geen reden zijn dat burgers hun meningen moeten baseren op feiten. Er is hier binnen het objectieve journalistieke weten duidelijk sprake van een contradictie. Omdat feiten waarden in zich dragen kunnen er ook vraagtekens worden geplaatst bij de scherpe scheidslijn tussen de verschillende genres in het objectieve journalistieke weten. De claim dat de nieuwsberichtgeving zich beperkt tot waardevrije feiten, terwijl journalisten in opiniestukken en commentaren wel hun mening laten doorklinken, is onhoudbaar.

Die hele indeling met een strikte scheiding, “dit is nieuws en dit is opinie”, waarbij onderzoeksjournalistiek onder opinie komt te vallen. Ik vind het volslagen veralgemeniseerde, niet-werkbare principes.

Marc Josten

Het is een artificiële scheiding, waarbij de presentatie van feiten in het nieuws-gedeelte beperkt waarover je een mening mag hebben. Die meningen worden weer beperkt doordat ze alleen gaan over de feiten die op de voorpagina worden besproken. Dat houdt elkaar in een soort wurggreep.

Joris Luyendijk

Ad. 2. Objectieve meningen

Meningen zijn in het objectieve journalistieke weten subjectief; er valt volgens dit denken weinig zinnigs over meningen te zeggen en daarom

wordt er – net zoals bij de subjectiviteit van de waarnemers als gevolg van sekse en etniciteit (zie 4.1) – gestreefd naar pluriformiteit of balans. Mediawetenschapper Daniel Hallin noemt het gebied waarop pluriformiteit of balans van toepassing is de *sphere of legitimate controversy*. Dit geldt bijvoorbeeld voor partijpolitieke vraagstukken, “This is the region of electoral contests and legislative debates, of issues recognised as such by the major established actors of the American political process” (1986, p. 116). Er bestaat echter ook zoiets als een *sphere of consensus*, waar waarden als vanzelfsprekend voor juist doorgaan en een *sphere of deviance* waar waarden als vanzelfsprekend worden afgewezen. “It plays the role of exposing, condemning, or excluding from the public agenda those who violate or challenge the political consensus” (1986, p. 117), schrijft Hallin. In zulke gevallen wordt er geen balans in meningen aangebracht en worden minderheidsmeningen uit de publieke sfeer geweerd. Recentelijk hebben zich twee interessante journalistieke voorbeelden van Hallins theorie voorgedaan. Het eerste voorbeeld betreft de aankondiging van de abdicatie van Paus Benedictus XVI. De paus bevindt zich in Nederland duidelijk in de *sphere of deviance*. Wanneer de aankondiging van zijn abdicatie bekend wordt op 11 februari 2013, stelt presentatrice Sacha de Boer in het *NOS-journaal*: “Hij liet zich – zoals we eerder hoorden – vooral gelden als een conservatieve kamergeleerde, terwijl de kerk eerder een moderne crisismanager nodig leek te hebben. Zeker gezien het grote misbuikschandaal binnen de katholieke kerk”. De verslaggeving over de aankondiging van de abdicatie van Benedictus XVI staat in schril contrast met die van koningin Beatrix, het tweede voorbeeld. Deze gebeurtenis bevindt zich duidelijk in de *sphere of consensus*. In het *NOS-journaal* wordt op 28 januari 2013 eerst de toespraak van koningin Beatrix uitgezonden, waarna Sacha de Boer zegt: “Direct na de toespraak van de koningin was er een dankwoord van premier Rutte. Het icoon van Nederland, zo noemde hij koningin Beatrix”. Waarna de premier uitgebreid zijn dankbaarheid en respect toont. In beide gevallen is er geen sprake van een balans in meningen.

De verdedigingslinie van het objectieve journalistieke weten, de balansregel van meningen, wordt dus niet altijd toegepast. Er zijn vier argumenten waarom de balansregel niet geschikt is om politieke macht uit te sluiten:

1. Een journalist moet eerst bepalen of er over een issue al dan geen gelegitimeerde controversie bestaat; is het überhaupt nodig om voor- en tegenstanders te vragen hier iets over te zeggen?

2. Vervolgens moet een journalist bepalen wie zijn mening mag geven en wie niet. We hebben immers geconstateerd dat niet alle stemmen toegang verleend kunnen worden tot de media. Het is een keuze om na de aankondiging van koningin Beatrix de premier een dankwoord te laten doen. De redactie van het *NOS-journaal* had ook voor het Republikeins Genootschap kunnen kiezen.
3. Een journalist bepaalt wat er wordt gevraagd: de onderzoeksvraag.
4. Tenslotte is er ook nog de toon waarop een interviewvraag wordt gesteld die retorische elementen in zich kan dragen zoals bijvoorbeeld ironie. Dat is de vierde keuze.

Ik heb niet de illusie dat die meningen een totaalbeeld geven en zelfs eigenlijk niet in evenwicht zijn. Dus in die zin is het een zeer onvolkomen bezigheid om meningen in balans te brengen met elkaar.

Peter Vandermeersch

Meningen die in de berichtgeving geopenbaard worden zijn dus lang niet altijd in balans. Bij het selectieproces spelen niet alleen politieke motieven een rol, maar ook economische motieven. Een nieuwe spectaculaire mening van een bron met autoriteit over een actuele ontwikkeling, heeft niet alleen maatschappelijke waarde, ook economische. Hier vallen de maatschappelijke en economische dimensie samen.

Wetenschapsfilosofische kritiek: het einde van de feiten-waarden dichotomie

In de wetenschapsfilosofie is de feiten-waarden dichotomie tot ongeveer de jaren zestig van de vorige eeuw dominant geweest. Het aan Hume ontleende onderscheid, dat door de logisch positivisten verder is geradicaliseerd (zie 2.8), overheerst tot dan het denken. De afgelopen decennia is het onderscheid echter steeds meer onder vuur komen te liggen. In zijn essay *The collapse of the fact/value dichotomy* (2004) beargumenteert de Amerikaanse filosoof Putnam dat de dichotomie niet langer houdbaar is. Putnam bouwt met zijn kritiek op het onderscheid tussen feiten en waarden voort op de eerder genoemde kritiek van Quine. Putnam vraagt zich af, wanneer het - zoals Quine aantoonde - onmogelijk is om analytische uitspraken (die waar zijn op grond van conventies) te onderscheiden van synthetische uitspraken (die waar zijn op grond van de waarneming), of het nog wel mogelijk is een scherp onderscheid te maken tussen feitelijke uitspraken en waardeerende uitspraken. Putnam komt tot de conclusie dat er sprake is van

een “hopeless muddle” (Putnam, 2004, p. 30). Want ook een keuze voor een theorie (die de waarneming stuurt) is duidelijk waarde-geladen. Begrippen als geloofwaardigheid, redelijkheid, eenvoud, etc. zijn allemaal normatieve begrippen. Het gevolg is dat iedere claim op feitelijke kennis normatief is.

Naast de waarde-geladenheid van epistemologische concepten wijst Putnam ook op wat hij *thick ethical concepts* noemt. Putnam doelt op termen die niet alleen een beschrijvend karakter hebben, maar ook een evaluatief karakter. Denk aan woorden zoals wreed of dapper. Deze kritiek heeft met name betrekking op de sociale werkelijkheid, omdat *thick ethical concepts* veelvuldig in ons taalgebruik voorkomen. “If we look at the vocabulary of our language as a *whole*, and not the tiny part that was supposed by logical positivism to be sufficient for the description of “facts”, we will find a much deeper entanglement of fact and value (...)” (2004, p. 34), concludeert Putnam.

Het derde kritiekpunt van Putnam op de feiten-waarden dichotomie richt zich op de veronderstelling van het logisch positivisme dat er over waarden geen betekenisvolle uitspraken kunnen worden gedaan. Ze kunnen niet geverifieerd worden en behoren daarom volgens de logisch positivisten niet tot het terrein van de wetenschap. Quine toont echter aan met “Two Dogmas of Empiricism” dat ook een natuurkundig experiment geen definitief uitsluitel kan geven of een theorie waar is of dat het probleem elders ligt. Met andere woorden: feitelijke uitspraken zijn net zo min verifieerbaar als waarderende uitspraken. De uitsluiting van waarderende uitspraken door de logisch positivisten op basis van het verificatiecriterium is daarom niet terecht. Sterker nog: het verificatieproces hangt nauw samen met waarde-geladen criteria als geloofwaardigheid, eenvoud, etc. Waarderende uitspraken kunnen volgens Putnam wel degelijk rationeel bediscussieerd worden. Hier sluit Putnam nauw aan op de theorie van Habermas.

Met zijn kritiek op de feiten-waarden dichotomie wil Putnam het belang van objectiviteit niet ondergraven, als wel de beperkte reikwijdte van het begrip duiden. We moeten accepteren dat er verschillende beschrijvende kaders van de werkelijkheid bestaan. En dat deze beschrijvende kaders niet alleen gestuurd worden door onderliggende theoretische veronderstellingen, zoals Quine aantoonde, maar ook door onderliggende waardeoordelen. Als pragmatist erkent Putnam wel degelijk dat er met feiten en waarden aanwijsbaar verschillende aspecten van de wereld worden aangeduid. Anders zou dit voor de journalistiek betekenen dat er helemaal geen zinnig onderscheid

meer te maken is tussen meningenjournalistiek en op feiten gebaseerde journalistiek. Wat Putnam echter wel aantoonst is dat de scheidslijn niet zo scherp loopt als het logisch positivisme en het objectieve journalistieke weten in haar kielzog ons willen doen geloven. Feiten staan niet los van waarden en waarden zijn niet per definitie subjectief.

4.9 Grenzen aan regel 8: politiek-economische invloed op taal

Het neutraliteitsstreven van het objectieve journalistieke weten heeft ook zijn weerslag op de wijze waarop tegen taal wordt aangekeken. Journalisten moeten streven naar een zo neutraal mogelijk taalgebruik en woorden met “een suggestieve gevoelswaarde” vermijden (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 109). In de journalistieke praktijk stuit deze opgave echter op problemen. Taal en macht staan niet volledig los van elkaar (zie hoofdstuk drie). Er woedt in de publieke sfeer een voortdurende betekenisstrijd. Zo is er een strijd gaande tussen het Israëliësch-westerse discours enerzijds en het Palestijnse-oriëntaalse discours anderzijds. Deze strijd zien we sterk terug in het taalgebruik, verbonden met beide perspectieven. Luyendijk ontdekt al snel dat het onmogelijk is je als journalist in het Midden Oosten te baseren op neutrale taal: “*‘ Hamas is ‘anti-Israëliësch’, joodse kolonisten zijn niet ‘anti-Palestijns’. Palestijnen die geweld gebruiken tegen Israelische burgers zijn ‘terroristen’, Israëliërs die geweld gebruiken tegen Palestijnse burgers ‘haviken’ of ‘hardliners’ (...)’*” (2006, p. 132). Woorden hebben kennelijk geen eenduidige één-op-één relatie met de werkelijkheid. Sterker, de betekenis van een begrip is zelden eenduidig. Taal is beter te beschouwen als een soort raster dat wij over de werkelijkheid heen leggen om aan de werkelijkheid betekenis te geven. Dat raster is politiek gekleurd, of een journalist dat nu wil of niet. Natuurlijk kan een journalist evident waarde-geladen woorden vermijden. Een journalist die werkt in lijn met het objectieve journalistieke weten zal niet snel het woord villa-subsidie gebruiken wanneer het over de hypotheekrenteaftrek gaat. De reden hiervan is dat het woord villa-subsidie duidelijk met een politiek standpunt is verweven en de journalist partij zou kiezen in een arena waar sprake is van gelegitimeerde controversen. Dat is echter iets heel anders dan slagen in een neutrale woordkeuze. Mediawetenschapper Jaap van Ginneken noemt als voorbeeld de vraag wie orde herstelt en orde verstoort. In de woordkeus zit in de meeste gevallen al een legitimatie van geweld besloten. Termen als opstandelingen en regeringstroepen impliceren immers een standpunt.

Het is nuttig en verhelderend om dergelijk woordgebruik voortdurend opnieuw in twijfel te trekken, maar dat gebeurt zelden of nooit in de dagelijkse verslaggeving. Woorden worden er doorlopend gebruikt alsof ze simpele en probleemloze beschrijvingen van ‘de feiten’ geven, maar dat komt in dergelijke gevallen nauwelijks voor. (Ginneken, 2002, p. 152)

Je hebt verschillende categorieën. Je hebt manifest partijdige termen, zoals bijvoorbeeld “zionistische entiteit” en dan een soort, meer grijzere termen. Joris Luyendijk

Terwijl de politieke invloed op taal zich zowel op een bewust als onbewust niveau afspeelt, is de economische invloed op het journalistieke taalgebruik altijd bewust. De beschrijving van de werkelijkheid wordt in journalistieke termen lekker gemaakt. Het taalgebruik onderscheidt zich bijvoorbeeld door het gebruik van superlatieven. Zo is er in *Hart van Nederland* nooit sprake van een brand, maar altijd van een grote brand met uitslaande vlammen, is er niet eenvoudigweg een ongeluk gebeurd, maar is er sprake van een totale ravage. Ook andere stijlvormen zoals muziek of close-up worden ingezet om de economische waarde van het nieuws te vergroten.

Ik denk dat heel populair taalgebruik, het woord “lekker maken” hoor je ook vaak, een economisch motief heeft.

Marc Josten

Wetenschapsfilosofische kritiek: de ontwikkeling van het denken van Wittgenstein

Uiteindelijk is het onmogelijk een neutrale één-op-één beschrijving van de werkelijkheid te geven. Interpretatie is onontkoombaar. Illustratief voor de twee visies op taal is de ontwikkeling van het werk van Wittgenstein. Terwijl zijn vroege werk, de *Tractatus logico-philosophicus* (1922)⁵ aan de basis lag van de ontwikkeling van het logisch positivisme, is zijn latere werk *Philosophische Untersuchungen* (1953)⁶ te beschouwen als een belangrijke kritiek op de taalopvatting van het logisch positivisme.

De vroege Wittgenstein wordt door de logisch positivisten beschouwd als een grote inspirator. Zijn denken over taal, zoals hij dat in de *Tractatus*

5 Ik maak gebruik van de Nederlandse vertaling uit 2012.

6 Ik maak gebruik van de Nederlandse vertaling uit 2010.

logico-philosophicus uiteen heeft gezet, ligt aan de basis van deze beweging. “In short the *Tractatus* provided the impetus for the principles upon which the Vienna Circle depended in their development of logical positivism and its bold attempt to redefine the parameters of language for philosophical and scientific investigation” (Mayhall, 2003, p. 6). Een van de belangrijkste doelen die de beweging zich heeft gesteld, is de wetenschap te zuiveren van onbewijsbare metafysische uitspraken. Daarbij komt het werk van Wittgenstein goed van pas. In de *Tractatus logico-philosophicus* stelt Wittgenstein dat veel filosofische problemen in het verleden niet konden worden opgelost vanwege vaag en onduidelijk taalgebruik. Zijn basale vertrekpunt is dat de wereld is opgebouwd uit atomaire feiten, “De wereld valt in feiten uiteen” (Wittgenstein, 2012, p. 13) die onderling met elkaar verbonden zijn tot feitelijke standen van zaken die weer met elkaar verbonden zijn tot complexe feiten. De eenduidige logische structuur van de taal komt volgens Wittgenstein volledig overeen met de atomaire structuur van de wereld. Er kan kortom sprake zijn van een perfecte correspondentie tussen feiten en taal. De atomaire feiten komen overeen met eigennamen, de feitelijke stand van zaken wordt uitgedrukt in basisproposities en de complexe feiten in proposities of volzinnen. Dit denken is illustratief voor wat ook wel bekend staat als de correspondentietheorie van de waarheid. Over de metafysica kunnen volgens Wittgenstein geen zinvolle uitspraken worden gedaan. In de inleiding van zijn boek spreekt Wittgenstein de inmiddels beroemde zin uit, “Wat gezegd kan worden, kan duidelijk worden gezegd; en van dat waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen” (Wittgenstein, 2012, p. 9). Wittgenstein bedoelt hier nadrukkelijk niet mee dat uitspraken over zaken als metafysica, ethiek, esthetica, religie, etc. niet zinvol zijn. Hij wil hiermee vooral aangeven dat de antwoorden op deze vragen niet kunnen worden uitgesproken, maar alleen kunnen worden geleefd. De logisch positivisten hebben echter een beperkte interpretatie van Wittgensteins uitspraak: zij zien het als duidelijke bevestiging dat alleen wetenschappelijk verifieerbare uitspraken zinvol zijn.

Van de monistische (er is slechts één referent in de werkelijkheid) en absolute (de onderliggende logische principes) blik op taal is in Wittgensteins tweede grote werk *Philosophische Untersuchungen* weinig terug te vinden. Wittgenstein beschouwt het niet langer als de taak van de filosofie om de eenduidige onveranderlijke logische dieptestructuur van taal bloot te leggen, maar juist om de diversiteit van taal te laten zien.

Hij ontwikkelt een taaltheorie die hermeneutisch, pragmatisch en pluralistisch is (Mul, 2010). Het hermeneutisch perspectief betekent dat

Wittgenstein een uitspraak niet langer op zichzelf staand beschouwt, maar bekijkt in een context, in samenhang met andere uitspraken. Voor de betekenis van taal, zo betoogt Wittgenstein, is echter niet alleen de context van belang, maar ook de manier waarop taal verweven is met bepaalde praktijken. Dit is de pragmatische kant van taal. Wittgenstein bedoelt met taalspelen het geheel: “de taal en de activiteiten waarmee ze verweven is” (2010, p. 16). Ons taalgebruik en ons handelen staan dus niet los van elkaar. We beschrijven met taal niet alleen standen van zaken, maar geven ook bevelen, stellen vragen, bidden, etc. Wittgenstein spreekt van taalspelen die alleen in combinatie met een bepaalde praxis begrepen kunnen worden. Wittgenstein noemt dat een levensvorm. “De betekenis van een begrip leren houdt dus in: leren participeren in een levensvorm” (Leezenberg & De Vries, 2001, p. 152). Context bepaalde en aan een levensvorm verwante taalspelen betekenen ook dat er geen universeel-rationele geldige taaluitingen zijn. Er is sprake van pluralisme: een aantal niet tot elkaar te herleiden taalspelen. Het bestaan van deze taalspelen is bijvoorbeeld verklarend voor de onverenigbaarheid van het Israëliisch-westerse discours en het Palestijns-oriëntaalse discours.

4.10 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de grenzen verkend van de ambitie van het objectieve journalistieke weten om invulling te geven aan het normatieve ideaal van het professiemodel: de uitsluiting van politiek-economische macht. Daarvoor heb ik de kritiek op zowel de praktische toepassing van de acht regels als de onderliggende wetenschapsfilosofische aspecten onderzocht. Het centrale uitgangspunt van het objectieve journalistieke weten is de neutrale waarnemingspositie. Die blijkt in de journalistieke praktijk voor problemen te zorgen. Er is sprake van een breed gedragen erkenning in de journalistiek dat bepaalde eigenschappen van een journalist zoals sekse en etniciteit de waarneming beïnvloeden. Om dit probleem op te lossen, wordt er op redacties gestreefd naar pluriformiteit. Deze pluriformiteit heeft echter een beperkt karakter. Politieke voorkeur of geloofsovertuiging zijn over het algemeen geen onderdeel van het gevoerde diversiteitsbeleid. Bovendien wordt er gepoogd om de problemen rond de waarnemingspositie in te perken door die alleen te erkennen bij de nieuwsselectie en bij de keuze voor een onderzoeksvraag. De andere regels van het objectieve journalistieke weten moeten de neutraliteit van de waarneming borgen.

In de wetenschap staat dit onderscheid bekend als de *context of discovery* en de *context of justification*. Nieuwsselectie en onderzoeksvraag behoren tot de *context of discovery* waar een wetenschapper of journalist zich mag laten leiden door wat ook wel zijn *Fingerspitzengefühl* of zesde zintuig wordt genoemd (Zelizer, 2004b). Het neutrale controleapparaat dat er op volgt staat bekend als de *context of justification* en heeft betrekking op de overige regels van het objectieve journalistieke weten. Ook het controleapparaat blijkt echter bij nader onderzoek minder neutraal dan het op het eerste gezicht lijkt. Politiek-economische macht speelt een wezenlijke rol bij het vaststellen van de waarheid. Daarvoor zijn vier hoofdredenen.

Ten eerste is er een verschil tussen de natuurwetenschappelijke kennis van levenloze objecten en de kennis van de sociale wereld. Interpretatie speelt met name in de sociale werkelijkheid een belangrijke rol. We kunnen alleen verslag doen van gebeurtenissen in de sociale werkelijkheid als we die interpreteren, als we gebruik maken van contextuele kennis. De keuze voor een context staat niet los van belangen. "Een interpretatie is nooit vrijblijvend" (Bersselaar, 1997, p. 107). Bovendien staat de sociale werkelijkheid niet los van de waarneming. Mensen reageren in tegenstelling tot levenloze objecten op de aanwezigheid van een journalist. Ze creëren bewust mediagebeurtenissen en fourneren journalisten bewust met feiten die in hun belang zijn.

Ten tweede is de veronderstelling dat feiten waarde-neutraal zijn aantoonbaar onjuist. Putnam toont overtuigend aan dat niet alleen de feiten en de taal waarmee feiten beschreven worden waarde-geladen zijn, maar ook de theoretische concepten die onze waarneming sturen. Deze waardebetrokkenheid impliceert de uitoefening van macht.

Ten derde zijn er praktische beperkingen in de journalistiek die het uitsluiten van politiek-economische macht ingewikkeld maken. Zo is het streven naar het controleren van alle feiten lovenswaardig, maar in de praktijk onhaalbaar. Dit noopt journalisten tot het maken van keuzes welke feiten wel en niet gecontroleerd worden. Deze keuzes staan niet los van politiek-economische macht. Hoe groter de macht van een bron, hoe groter de kans dat een bewering ongecontroleerd haar weg vindt naar de publieke sfeer.

De vierde reden heeft betrekking op de wederhoorregel. Deze regel heeft in de praktijk niet tot gevolg dat een journalist een neutrale positie inneemt door twee beweringen naast elkaar te plaatsen, maar stelt een journalist juist in staat een bewering te positioneren als ongeloofwaardig. Het wederhoor is dan de bewering die niet strookt met de gekozen contextuele kennis.

Journalisten kunnen de regel ook nog toepassen om de economische waarde van het product te verhogen, omdat conflict in de vorm van wederhoor een verhaal spannender maakt. Bronnen kunnen op hun beurt met juridische middelen wederhoor afdwingen. De wederhoorregel is van alle regels van het objectieve journalistieke weten wellicht het sterkst verbonden met de uitoefening van politiek-economische macht.

In dit hoofdstuk heb ik niet alleen de praktische toepassing van de regels van het objectieve journalistieke weten kritisch onderzocht, maar ook de onderliggende wetenschapsfilosofische uitgangspunten die kunnen worden teruggevoerd op het logisch positivisme. Het logisch positivisme heeft sinds de jaren vijftig sterk aan glans verloren door kritiek van de hermeneutiek en van binnen de positivistische traditie zelf. De hermeneutische theorie wijst met name op de gepositioneerde rol van de waarnemer en de context in het interpretatieproces. Bovendien wordt de taalopvatting van de logisch positivisten bekritiseerd; taal heeft een hermeneutisch, pragmatisch en pluralistisch karakter. Kritiek komt ook van binnen de natuurwetenschappelijke positivistische traditie. Zo wijst Popper op het feit dat de waarneming probleemgestuurd is, laat Quine zien dat feiten en theorie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en toont Putnam aan dat feiten ook nog waarde-geladen zijn. Hiermee komt het strikte onderscheid tussen feiten, theorie en waarden onder druk te staan. Het strikte onderscheid dat logisch positivisten hanteren tussen de *context of discovery* en de *context of justification* is daarom onhoudbaar geworden. Ook in de *context of justification* blijken waarden een belangrijke rol te spelen.

Door het streven naar de meest denkbare pure vorm van objectiviteit is het logisch positivisme uiteindelijk geïmplodeerd. In de 1967 stelt de *Encycopaedia of Philosophy*: logisch positivisme “is dead, or as dead as any philosophy ever comes” (geciteerd in Ward, 2004, p. 84).

Concluderend kan worden gesteld dat de regels van het objectieve journalistieke weten onderhevig zijn aan drie machtsinvloeden in de journalistiek, waardoor het streven naar een neutrale bodem van feiten op basis waarvan het kritisch rationele debat in de samenleving gevoerd kan worden, in gevaar wordt gebracht. Het zijn:

- het economische belang van het journalistieke bedrijf
- de politieke macht van journalisten
- de politiek-economische macht van bronnen

In de journalistiek wordt er vrij scherp op gelet dat het economisch belang van het bedrijf niet de boventoon gaat voeren en schadelijk wordt voor de informatiefunctie en ook de politiek-economische macht van bronnen is regelmatig onderwerp van discussie. In zijn boek *Gebakken lucht* (2010) gaat onderzoeksjournalist Davies bijvoorbeeld uitgebreid in op beide machtsinvloeden. Minder aandacht is er binnen het objectieve journalistieke weten voor de politieke macht van journalisten. Om deze te beteugelen komen journalisten vaak met onwerkbaar criteria. Een voorbeeld van zo'n onwerkbaar begrip is "eerlijkheid" (Davies, 2010, p. 140; Laroes 2012, p. 292). Journalisten zouden eerlijk moeten zijn in de keuzes die ze maken: in de selectie van feiten, van bronnen, van meningen, etc.

In plaats van de rol van politiek-economische macht in de journalistiek te ontkennen, kan er ook een andere weg ingeslagen worden. Een waarin de rol van macht wordt erkend. De normatieve grondslag van zo'n journalistiek model is dan niet langer gelegen in het uitbannen van macht, maar in de mogelijkheid om de bestaande machtsverhoudingen uit te dagen. Ik noem dat het betrokken model. In het volgende hoofdstuk zal ik onderzoeken hoe dat model functioneert.

Deel III
Creatie van een alternatief journalistiek model

5 Het betrokken model

Het ideaal van het machtsvrije professiemodel oogt op het eerste gezicht vanzelfsprekend. Natuurlijk mag waarheid niet worden beïnvloed door politiek-economische belangen. Dit roept de vraag op wat dan de rol is van journalistieke media die zich kenmerken door een politieke betrokkenheid. Zo is er de confessionele pers, zoals het *Katholiek Nieuwsblad* en het *Reformatorisch Dagblad*, is er een feministisch maandblad zoals *Opzij* en heeft *De Telegraaf* een uitgesproken rechts conservatief karakter. Journalisten die voor deze media werken stellen zich niet langer op als afzijdige waarnemer, zoals Nick Nolte in de film *Under Fire* (1983), maar staan ergens voor. Katholiek betrokken journalist Stijn Fens verwoordt het als volgt: “Dat je je verbonden voelt met de rooms-katholieke kerk en het wel en wee. En dat is niet een betrokkenheid dat het vooral goed moet gaan met die kerk, maar dat het je aan het hart gaat, dat je ermee bent opgegroeid, dat het deel uitmaakt van jezelf. En dat je daardoor een bijna natuurlijk engagement hebt met die kerk” (interview juni 2012).

In het professiemodel is deze betrokkenheid verdacht en een gevaar voor de kwaliteit van het publieke debat, waarin het moet gaan over argumenten, niet over belangen. Het ideaal van het professiemodel om macht volledig uit te sluiten blijkt echter hoog gegrepen. In hoofdstuk drie en vier heb ik beargumenteerd dat politiek-economische macht op zowel het filosofische, politieke als journalistieke niveau van het model wel degelijk een rol van betekenis speelt. In plaats van te zoeken naar nieuwe, nog vernuftiger manieren om macht te blokkeren, kan er ook een andere weg worden ingeslagen: een weg waarin de rol van macht wordt geaccepteerd. Een persmodel waarin politieke betrokkenheid geen negatieve kwalificatie is, maar juist een positieve. In dit hoofdstuk onderzoek ik daarom de normatieve grondslagen van een alternatief journalistiek model: het betrokken model. Daarvoor is het methodisch van belang opnieuw een onderscheid te maken tussen de drie verschillende niveaus.

Voor het onderzoek naar het filosofische en politieke niveau maak ik met name gebruik van het werk van de filosofe Chantal Mouffe. Haar democratiemodel, met daaraan verbonden een waarheidstheorie, wordt het agonistische of radicaal-pluralistische democratiemodel genoemd. Voordat ik onderzoek hoe de agonistische publieke sfeer volgens Mouffe zou moeten functioneren, wil ik eerst haar denken duiden.

De theorie van Mouffe past in een andere traditie dan de Verlichtingstraditie waartoe Habermas zich rekent (Entrèves, Passerin & Benhabib, 1997). Haar werk sluit beter aan op de postmoderne filosofie van bijvoorbeeld Foucault. Er is niet alleen sprake van twee conflicterende theorieën, maar ook van een conflict tussen twee verschillende filosofische tradities. Daarom onderzoek ik eerst hoe het postmoderne denken zich onderscheidt van het moderne denken en waar dit onderscheid is terug te zien in de respectievelijke theorieën van Habermas en Mouffe (5.1). Vervolgens onderzoek ik hoe Mouffes model als normatief ideaal kan dienen voor het betrokken journalistieke model (5.2). Evenals Habermas' theorie van de publieke sfeer schetst Mouffe een ideaalbeeld voor de werking van communicatie in onze samenleving (Karpinnen, Moe & Svensson, 2008, p. 6). In Mouffes model wordt macht echter niet uitgesloten. Het normatief uitgangspunt is dat macht altijd moet kunnen worden uitgedaagd. Ik onderzoek hoe dit normatieve uitgangspunt zich verhoudt met journalistieke betrokkenheid (5.3) en wat dit betekent voor de klassieke functies van de pers binnen de invalshoek journalistiek en democratie: de informatie-, de debat- en de waakhondfunctie (5.4).

5.1 Het postmoderne denken van Mouffe versus het moderne denken van Habermas

Habermas' theorie van de publieke sfeer, die als normatieve grondslag kan dienen voor het professiemodel, heeft zijn oorsprong in het gedachtegoed van de Verlichting. De Verlichting is enerzijds te typeren als een historische fase, anderzijds ook als een manier van denken: de Verlichting als filosofische stroming. Deze stroming vindt in belangrijke mate haar oorsprong in het rationalisme van René Descartes in de zeventiende eeuw. Er vindt in die periode een zogenaamde mechanisering van het wereldbeeld plaats (Dijksterhuis, 1975). Met de experimentele natuurwetenschap als voorbeeld wordt er gestreefd naar kennis die de werkelijkheid in zijn eenheid en totaliteit kan verklaren. Neem bijvoorbeeld de theorieën van Kepler, Copernicus, Galileï en Newton. In de achttiende eeuw wordt er aan het Verlichtingsdenken een groot vooruitgangsoptimisme gekoppeld. De wetenschap zou in dienst staan van de emancipatie van de mens. Het Verlichtingsdenken streeft naar de bevrijding van mensen uit onmondigheid, zoals Kant dat noemt. Er ontstaat een mensbeeld van een autonoom en rationeel handelend subject.

Dit wordt het standaard mensbeeld in onze westerse maatschappij, zeer bepalend voor de normatieve theorievorming van bijvoorbeeld de werking

van pers en democratie. Het moderne denken, dat zijn oorsprong heeft in de Verlichting, wordt gekenmerkt door vier eigenschappen: het idee van eenheid en totaliteit, de gedachte dat het wezen of de laatste fundering van de werkelijkheid te achterhalen is, een vooruitgangsgeloof en het idee van het rationele, autonome subject. Jos de Mul (1991) plaatst dit moderne denken tegenover het postmodernisme, dat de van oudsher aanwezige kritiek op het moderne denken radicaliseert. Het postmoderne denken wordt gekarakteriseerd door een sterk differentiedenken, door de gedachte dat we de werkelijkheid aanschouwen door middel van interpretatieve kaders, dat er een veelheid aan geschiedenissen bestaat en dat het subject is opgenomen in systemen waardoor het wordt gedecentreerd of zelfs dood verklaard. Het volgende schema geeft de tegenstellingen weer:

Moderne weten	Postmoderne weten
Eenheid en totaliteit	Differentie en pluralisme
Laatste fundering	Interpretatieve kaders
Vooruitgangsgeloof	Veelheid van geschiedenissen
Autonoom en rationeel subject	Dood of decentrerings van het subject

Om te onderzoeken in hoeverre Habermas' theorie van de publieke sfeer als modern denken is te typeren en Mouffes radicaal-pluralistische democratie als postmodern gebruik ik bovenstaande schema.

Ad. 1. Eenheid en totaliteit versus differentie en pluralisme

Het denken in eenheid en totaliteit kunnen we in verschillende onderdelen van de theorie van de publieke sfeer herkennen: er is één publiek, er is één set van regels die universeel geldig is (de discoursethiek) en in het ideale geval mondt het kritisch rationele debat in de samenleving uit in één publieke wil in de vorm van consensus. Nu heeft de ontwikkeling van de theorie van de publieke sfeer niet stil gestaan sinds *Strukturwandel der Öffentlichkeit* in 1962 verscheen. Habermas heeft in zijn latere werk naar aanleiding van met name de feministische kritiek (zie hoofdstuk drie) ook meer oog gekregen voor het gegeven dat er een differentiatie bestaat binnen het publiek. Hij spreekt dan van "a greater internal differentiation of the bourgeois public" (Habermas, 1992, p. 425). In 2006 spreekt Habermas zelfs van een pluraliteit van publieke opinies: "(...) the deliberative model expects the political public sphere to ensure the formation of a plurality of considered public opinions" (Habermas, 2006, p. 416). Hiermee poogt Habermas tegemoet

te komen aan de kritiek dat hij door zijn eenduidige publieksopvatting te weinig oog heeft voor sociale groepen die uit de publieke sfeer worden geweerd. Habermas blijft zich echter verzetten tegen een plurale opvatting van meerdere publieke sferen. Die leidt volgens hem tot een ander model, “(...) a different picture emerges if *from the very beginning* one admits the coexistence of competing public spheres and takes account of the dynamics of those processes of communication that are excluded from the dominant public sphere” (Habermas 1992, p. 425). Dit is typerend voor het moderne denken dat vast blijft houden aan eenheid en totaliteit, maar paradoxaal genoeg ook door een sterke differentiatie wordt gekenmerkt. Deze differentiatie binnen eenheid zien we vaak terug in het werk van Habermas. Zo wordt communicatieve rationaliteit gekenmerkt door overeenstemming over waarheid, juistheid en waarachtigheid, worden kennis en macht strikt van elkaar gescheiden, wordt de publieke sfeer gescheiden van de systeemwerelden van economie en staat, etc. Maar Habermas houdt, ondanks de latere erkenning van een meer plurale publieksopvatting, vast aan het ideaal van één publieke sfeer.

De postmodernisten zien in dit eenheids- en totaliteitsdenken een schadelijke kant. Volgens de Franse filosoof Lyotard maakt Habermas zich met zijn theorie zelfs schuldig aan een vorm van terreur, doordat hij de differentie en fragmentatie teniet wil doen, van wat Lyotard in navolging van Wittgenstein taalspelen noemt. Volgens Lyotard bestaat er een veelheid van autonome en specifieke taalspelen die niet tot elkaar herleid kunnen worden. Het postmoderne weten bevestigt deze differentie: “Het postmoderne weten (...) scherpt onze gevoeligheid voor verschillen en versterkt ons vermogen het incommensurabele te verdragen” (Lyotard, 1987, p. 27). We zien deze aandacht voor het incommensurabele terug in Mouffes radicaal-pluralistische democratiemodel. Aan de basis van dit model ligt niet één publiek (of één intern gedifferentieerd publiek) zoals in Habermas’ publieke sfeer, maar verschillende publieken. Het gaat om sociale of culturele gemeenschappen waarmee burgers zich kunnen identificeren. Mouffe spreekt van een collectieve identiteit. Zij trekt daarmee ook Habermas’ onderscheid in twijfel tussen de publieke sfeer, waar consensus kan worden bereikt, en de private sfeer waar sprake is van een onverenigbaar waardenpluralisme. Dit is in haar ogen een ongeldige differentiatie, bedoeld om de eenheid van de publieke sfeer veilig te stellen. “This is why they need to relegate pluralism to a non-public domain in order to insulate politics from its consequences” (Mouffe, 2005, p. 92), schrijft Mouffe in een kritiek op Habermas. De strikte publiek-private scheiding impliceert in de ogen van Mouffe een ontkenning

van het wezenlijk politieke karakter van de publieke sfeer. Mouffes positie ten opzichte van die van Habermas wordt versterkt door de veranderingen in de maatschappij waar volgens Dahlgren het sterke concept van *the public* steeds meer plaats moet maken voor “a weak version of media spectatorship, complemented by a plethora of smaller, more exclusive and often interactive, online publics” (2007, p. 149)¹. Bovendien is in de huidige maatschappij nauwelijks meer een zinvol onderscheid aan te brengen tussen het publieke en het private deel (Silverstone, 2007, p. 20).

Hoewel Mouffe een plurale opvatting van de publieke sfeer heeft, vervalt zij niet in het extreem particularisme dat vaak kenmerkend is voor het postmoderne denken. Mediawetenschapper John Hartley ziet bijvoorbeeld helemaal geen collectieve identiteiten meer in de maatschappij, maar “(...) the practice of putting together an identity from the available choices, patterns and opportunities on offer in the semiosphere and mediasphere” (Hartley, 1999, p. 178). Hiermee wordt de publieke sfeer een soort oneindige kristallisatie van heterogene, incommensurabele taalspelen. Mouffe bekritiseert deze positie, omdat die voorbij gaat aan het politieke karakter van de publieke sfeer. “What such a pluralism misses is the dimension of the *political*. Relations of power and antagonisms are erased and we are left with the typical liberal illusion of a pluralism without antagonism” (Mouffe, 2005, p. 20).

Ad. 2. Laatste fundering van de werkelijkheid versus interpretatieve kaders

Een tweede karakteristiek van het moderne denken is het streven om het wezen of de laatste fundering van de werkelijkheid bloot te leggen. Ook deze karakteristiek is onderdeel van de theorie van de publieke sfeer. Habermas' concept van communicatieve rationaliteit behelst immers de overeenstemming over waarheid, juistheid en waarachtigheid. Of dit gekenmerkt kan worden als de laatste fundering van de werkelijkheid, is natuurlijk de vraag. Er kan immers te allen tijde, als gevolg van het kritisch rationele debat in de samenleving, een nieuwe vorm van consensus ontstaan. In die zin past Habermas' werk wellicht minder goed in het moderne denken zoals De Mul dat definieert. Sommige wetenschappers wijzen er echter op dat het universalisme van Habermas' theorieën toch beschouwd kan worden als een soort verhulling van een funderingsdenken: “There is a tension here, in that his

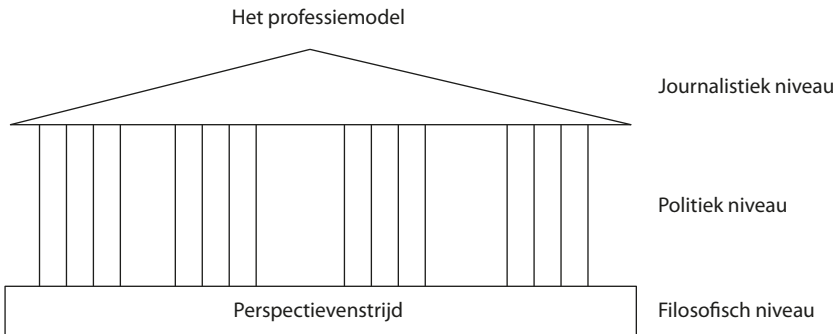
¹ Met het Engelse woord *public* wordt nadrukkelijk iets anders bedoeld dan *audience*. Terwijl *audience* verwijst naar media-gebruikers wordt er met *public* meer bedoeld op de gedeelde leefwijze van burgers (Livingstone, 2005).

universalism can be construed as covert foundationalism” (Dahlgren, 1995, p. 101). Met andere woorden, al is de communicatietheoretische definitie van de waarheid van Habermas een nogal hypothetische en tijdelijke, het blijft een fundering van de werkelijkheid (Reijen, 1987, p. 8).

Het postmoderne denken ziet geen mogelijkheden meer om het fundament van de werkelijkheid te doorgronden. Wat overblijft zijn historisch en cultureel veranderlijke interpretatieve kaders waardoor wij de werkelijkheid aanschouwen. Het postmoderne denken acht deze veranderlijke, interpretatieve kaders onoverwinnelijk, in tegenstelling tot het moderne denken. In de theorie van Mouffe zien we deze interpretatieve kaders terug. De collectieve identiteiten die aan de basis staan van de publieke sfeer hebben namelijk niet alleen verschillende politieke belangen, maar ook eigen communicatievormen. Mouffe baseert zich hier sterk op Wittgensteins taalspelen (zie ook 4.9). Deze taalspelen zijn veelal incommensurabel; ze kunnen niet door communicatieve rationaliteit bijeen worden gebracht. Dat kan alleen, zo stelt Mouffe in navolging van Wittgenstein, wanneer ook de leefstijl van collectieve identiteiten overeenstemt. “According to him (Wittgenstein, red.) agreement is established not on significations (Meinungen) but on forms of life (Lebensform). It is *Einstimmung*, fusion of voices, made possible by a common form of life, not *Einverstand*, product of reason – like in Habermas” (Mouffe, 2000, p. 12). Dit betekent volgens Mouffe dat de veronderstelling niet klopt, dat communicatieve rationaliteit enkel betrekking heeft op de regels volgens welke de communicatie zou moeten verlopen (de discoursethiek) en niet op de inhoud van de argumentatie. Regels en procedures hangen nauw samen met de leefwijze van een collectieve identiteit en zijn daarom niet neutraal: “Procedures always involve substantial ethical commitments and there can never be such a thing as purely neutral procedures” (Mouffe, 2000, p. 12). Terwijl met betrekking tot de differentiatie van de publieksopvatting nog een soort middenweg tussen Habermas en Mouffe gevonden zou kunnen worden, lopen met betrekking tot de vermeende neutraliteit van rationaliteit de opvattingen van beiden sterk uiteen; ze zijn zelfs onverenigbaar.

Het publieke debat mondt volgens Mouffe niet zozeer uit in consensus over wat waar, juist en waarachtig is, maar eerder in hegemonie (zie ook hoofdstuk 3.2). Daar waar consensus een soort statische dimensie heeft die kenmerkend is voor het principe van eenheid en totaliteit van het moderne denken, kenmerkt hegemonie zich door de dynamiek van een krachtenveld. De definitie van de werkelijkheid staat niet los van het kader waarlangs een

collectieve identiteit de werkelijkheid interpreteert. Het hegemoniale interpretatiekader lijkt vanzelfsprekend, maar is dat geenszins. “Common sense is always something which is the result of political articulation”, stelt Mouffe tijdens een interview verwijzend naar Gramsci (Cammaerts & Carpentier, 2006, p. 968). Hegemonie is vanwege het dynamische karakter ook vatbaar voor zogenaamde contra-hegemoniale praktijken die de bestaande orde ontwrichten om tot een nieuwe hegemonie te komen. De term hegemonie is nauw verbonden met macht, namelijk de macht om de werkelijkheid te definiëren en om een bepaalde orde te stichten. We moeten ons “(...) bewust worden van het hegemoniale karakter van ieder soort sociale orde en van het feit dat elke samenleving het product is van een reeks praktijken die er op toegelegd zijn om orde te stichten in een context van contingentie” (Mouffe, 2008, p. 24). Vertaald naar het betrokken journalistieke model, betekent dit dat er verschillende perspectieven op de werkelijkheid bestaan. En dat er tussen deze perspectieven een machtsstrijd gaande is, zoals te zien is in onderstaand schema:

Ad. 3. Vooruitgangsgeloof versus een veelheid van geschiedenissen

Het vooruitgangsgeloof van het moderne denken komt duidelijk tot uitdrukking in het werk van Kant, waar Habermas bij de ontwikkeling van zijn theorie van de publieke sfeer sterk op voortbouwt. In het werk van Kant krijgt de combinatie van rationaliteit en openbaarheid een morele component, kenmerkend voor het vooruitgangsgeloof: door in het openbaar van de rede gebruik te maken komen we tot een betere samenleving. Dit vooruitgangsgeloof wordt door Habermas in belangrijke mate vorm gegeven door communicatieve rationaliteit. Door de intrinsieke eigenschap van taal om tot overeenstemming te kunnen komen over waarheid, juistheid en

waarachtigheid ziet Habermas mogelijkheden om democratische beslissingen te legitimeren en zo tot een betere samenleving te komen.

Door postmoderne denkers wordt dit vooruitgangsgeloof afgewezen als een door het moderne denken gekleurde interpretatie van de geschiedenis. De geschiedenis is volgens hen niet te beschouwen als een gestage realisering van het menselijk ideaal. Daarom wordt er gewezen op de, “onontkoombaarheid van tradities” (Mul, 1991, p. 19). Het vooruitgangdenken van Habermas wordt door Mouffe sterk bekritiseerd: de theorie van de publieke sfeer wordt beschouwd als een projectie van ethiek op politiek. “Zij (Habermas *cum suis*, red.) presenteren het politieke debat als een specifiek veld van de toegepaste ethiek en geloven dat het mogelijk is om in het domein van de politiek door middel van vrije discussie een rationele morele consensus te scheppen” (Mouffe, 2008, p. 20). Volgens Mouffe kan macht echter onmogelijk uit de publieke sfeer worden gebannen, omdat ze constitutief is voor de collectieve identiteiten die de basis vormen van de publieke sfeer. Deze identiteiten onderscheiden zich, doordat zij anderen uitsluiten (een wij/zij-onderscheid). In die zin kan de vorming van een collectieve identiteit beschouwd worden als de uitoefening van macht: “Macht is constitutief voor het sociale, want het sociale zou niet kunnen bestaan zonder de machtsverhoudingen die het zijn vorm geven” (Mouffe, 2008, p. 25). Hier baseert Mouffe zich sterk op het werk van Foucault (Laclau & Mouffe, 1985, p. 105-107). Macht is niet langer iets dat uit de publieke sfeer moet of kan worden verbannen, maar iets dat er integraal onderdeel vanuit maakt en bovendien een positieve rol kan spelen.

Hetzelfde geldt voor de rol van emotie, een andere theoretische differentiatie van Habermas die Mouffe afwijst. In het deliberatieve democratiemodel van Habermas is volgens Mouffe onvoldoende erkenning voor de rol van de hartstochten, terwijl dit juist drijvende krachten zijn op het politieke terrein. De collectieve identiteiten zorgen namelijk voor een affectieve binding; we willen als mens graag ergens bij horen en daarbij spelen gevoelens een belangrijke rol. Wanneer we onze stem uitbrengen, kijken we niet alleen naar partijprogramma's en beleidslijnen, maar laten we ook onze emoties een rol spelen. De rationele democratiemodellen hebben geen oog voor deze emotionele dimensie; het uitbannen van (archaische) emotie geldt in deze modellen als vooruitgang en staat daarmee niet los van het vooruitgangsgeloof dat ook het denken van Habermas kenmerkt: “De weigering om deze neiging te erkennen staat aan de oorsprong van het met de rationalistische benadering gegeven onvermogen om in het reine te

komen met politieke massabewegingen, die zij veeleer beschouwt als een uitdrukking van irrationele krachten of een ‘terugkeer van het archaische’” (Mouffe, 2008, p. 31).

De uitsluiting van macht en emotie in het universeel-rationele model van Habermas hangt dus nauw samen met het idee van vooruitgang. Mouffe wijst deze gedachte af en vraagt juist erkenning voor datgene wat het universeel rationele model van Habermas uitsluit als archaisch. Desondanks is Mouffes theorie ook niet geheel gespeend van vooruitgangsgeloof. Ook zij schetst een normatief ideaal: een situatie waarin het mogelijk is om de bestaande machtsverhoudingen uit te dagen. Het is wellicht op dit punt dat Mouffes denken minder postmodern is. Het geeft haar theorie een emanciperende kracht die beter in de traditie van het Verlichtingsdenken past. Hierdoor is Habermas’ kritiek op het postmoderne denken van “cryptonormativism” (Habermas, 1985, p. 294) niet op Mouffe van toepassing.

Ad. 4. Het autonoom rationeel subject versus het gedecentreerde of dode subject

Het moderne denken heeft als belangrijk fundament het autonome en rationele subject. In Kants essay *Was ist Aufklärung?* (1784) worden de menselijke rede en autonomie sterk benadrukt. De mens moet nadenken, zijn eigen lot in handen nemen en ontsnappen uit onmondigheid. Ook in Habermas theorie van de publieke sfeer speelt het autonoom rationeel subject een belangrijke rol, al heeft dit bij Habermas wel een andere betekenis dan bij Kant. Voor Habermas valt rationaliteit uiteen in instrumentele rationaliteit en communicatieve rationaliteit (zie 1.1.2). Juist door de nadruk op communicatieve rationaliteit maakt hij een overgang van het subjectdenken naar het denken in termen van intersubjectiviteit. Communicatieve rationaliteit veronderstelt echter wel degelijk een gesprek tussen autonome en rationele subjecten. Het is zelfs een voorwaarde voor het slagen van het Verlichtingsproject, zo stelt Habermas in een interview:

Wil emancipatie lukken, moet aan tenminste twee voorwaarden zijn voldaan: filosofie en wetenschap moeten de waarheid van hun uitspraken met argumenten kunnen aantonen en ten tweede moeten de mensen die gelden als individuen die rekenschap kunnen afleggen van hun denken en doen, beschouwd worden als ‘centra’ van waaruit het handelen wordt gestuurd en gecontroleerd. (Reijen, 1987, p. 7)

De postmodernen geloven niet langer in dit autonome en rationele subject. Sommige denkers spreken zelfs van de dood van het subject: het beeld van de mens die volledig is overgeleverd aan krachten die buiten hem werkzaam zijn. Van dit denken is Jean Baudrillard (1991; 1994) wellicht de meest extreme representant. Volgens hem is de mens geruisloos opgenomen in systemen van consumptie, informatie en beelden. Alle denk- en handelingsvrijheid is hem ontnomen. Hij is machteloos ten opzichte van de wereld en hem rest niets anders dan zich bij de bestaande status quo neer te leggen. Andere postmoderne denkers zijn minder extreem; daarom wordt ook wel gesproken van de decentrerende van het subject, waarbij binnen een interpretatief kader nog wel degelijk ruimte is voor het menselijk bewustzijn en handelen. In deze laatste categorie valt ook Mouffes denken met haar nadruk op de rol van collectieve identiteiten.

Zij bekritiseert de sterke rol van het autonome en rationele subject van het moderne denken. Dit uitgangspunt heeft volgens Mouffe als consequentie dat er twee liberale hoofdparadigma's zijn die uitmonden in twee democratiemodellen (Mouffe, 2008, p. 20). Het eerste model ziet individuen als rationele wezens die erop gericht zijn hun eigen belangen te maximaliseren; dit is volgens Mouffe een projectie van het marktdenken op de democratie en mondt uit in het aggregatieve democratiemodel (de burger vervult hier bovenal de rol van een kiezer die vooral zijn eigen belang laat prevaleren). In het tweede model worden individuen beschouwd als naar consensus strevende wezens, hetgeen uitmondt in Habermas' deliberatieve democratie, waarin de burger de rol vervult van gesprekspartner. Beide modellen schieten volgens Mouffe echter te kort, omdat zij zich laten "(...) karakteriseren als een rationalistische en individualistische benadering waarin het bestaan van collectieve identiteiten wordt miskend" (Mouffe, 2008, p. 17).

Door collectieve identiteiten als uitgangspunt te nemen, is er in ieder geval sprake van een decentrerende van het subject. Door de specifieke taalspelen behorend bij een collectieve identiteit worden subjecten gedecentreerd. Dat betekent echter niet dat het subject iedere vrijheid van denken of handelen verliest. Evenmin betekent het dat iemand zich identificeert met één collectieve identiteit. Identiteit moet daarom ook als iets plurals beschouwd worden, "as the articulation of an ensemble of subject positions, constructed within specific discourses and always precariously and temporarily sutured at the intersection of those subject positions" (Mouffe, 1992, p. 112).

Concluderend kunnen we stellen dat Mouffes theorie duidelijk voortkomt uit een andere traditie dan die van Habermas. Haar theorie is in belang-

rijke mate gestoeld op het postmoderne denken, dat wordt gekenmerkt door een nadruk op pluralisme, taalspelen en interpretatieve kaders, de onontkoombaarheid van de traditie (in de vorm van macht en emotie) en de decentrerende van het subject in collectieve identiteiten. Anderzijds kan Mouffe niet zonder meer worden ingedeeld in het rijtje postmoderne denkers als Foucault, Lyotard en Baudrillard. Haar denken is minder extreem. Zij kiest voor pluralisme, zonder te vervallen in het particularisme dat zij als apolitiek bestempelt. Zij schetst een normatief ideaal dat samenhangt met een vooruitgangsgeloof en erkent tenslotte de decentrerende van het subject, zonder het dood te verklaren. Mouffe (1988) stelt zelf dat haar kritiek op het rationalisme en humanisme past in de postmoderne traditie, maar is er tegelijkertijd van overtuigd dat dit niet betekent dat de realisering van het Verlichtingsproject, gelijkheid en vrijheid voor allen, daarmee uit zicht raakt. Het zou ons denken over de moderne werking van de democratie juist verdiepen.

Het denken van Habermas deelt meer eigenschappen met het moderne denken, maar voldoet evenmin aan alle door De Mul geschetste karakteristieken. Habermas is steeds meer in termen van een pluraal publiek gaan denken (Dahlgren, 2009b, p. 72): zijn fundering van de werkelijkheid is nogal hypothetisch en hoewel het autonome rationele subject aan de basis van Habermas' theorie staat, overstijgt hij deze positie ook door zich te richten op intersubjectiviteit.

5.2 De radicaal pluralistische democratie

Het radicaal-pluralistische democratiemodel zoals Mouffe dat heeft ontwikkeld is een krachtig alternatief voor de theorie van de publieke sfeer van Habermas. De basisgedachte is dat een democratie niet zozeer bestaat uit een verzameling individuen die op rationele wijze het debat met elkaar aan gaan, als wel uit verschillende collectieve identiteiten.

Om te begrijpen hoe deze collectieve identiteiten zich tot elkaar verhouden, is het van belang het onderscheid te begrijpen dat Mouffe aanbrengt tussen de politiek en het politieke. Met het politieke bedoelt Mouffe een antagonistische dimensie die constituerend is voor de samenleving (Mouffe, 2008, p. 16). De collectieve identiteiten staan in een vijandige verhouding tot elkaar en vormen zo een samenleving. Er is sprake van onoplosbare belangentegenstellingen. Mouffe zet zich af tegen het model van de deliberatieve democratie van Habermas; dat model noemt zij apolitiek omdat het de antagonistische dimensie weigert te erkennen: de tegengestelde

belangen en de daarmee verbonden perspectieven laten het niet toe om tot overeenstemming te komen. Volgens Mouffe is de erkenning van het politieke belangrijk voor de betrokkenheid van de kiezer. Terwijl Habermas de toenemende vermindering van politieke betrokkenheid van de burger wijt aan de kolonisatie van de leefwereld door de systeemwerelden van economie en staat (zie 1.1.4), wijt Mouffe die aan de nadruk van de op consensus gerichte publieke sfeer: “Gegeven de hedendaagse nadruk op consensus, is het niet verbazingwekkend dat mensen steeds minder in politiek geïnteresseerd zijn en dat het percentage niet-stemmers toeneemt” (Mouffe, 2008, p. 32).

Macht is in Mouffes radicaal-pluralistische democratie echter niet alleen iets dat tussen de collectieve identiteiten speelt: ook de vorming van een collectieve identiteit zelf beschouwt Mouffe als een effect van machtsuitoefening. Hoe dit werkt, kan geïllustreerd worden aan de hand van bijvoorbeeld de opkomst van de PVV in Nederland. De PVV is niet alleen een politieke partij, maar kan ook worden beschouwd als een collectieve identiteit die zich kenmerkt door een gedeeld waardepatroon. Deze waarden zijn constituerend voor de identiteit van de PVV. De PVV is de partij van Henk en Ingrid, van een hard werkend Nederlands gezin, dat steeds meer geld naar Europa en Griekenland ziet verdwijnen en dat zich zorgen maakt over de toenemende islamisering van Nederland en de teloorgang van de traditionele normen en waarden. De PVV sluit daarmee actief mensen uit, zoals bijvoorbeeld de linkse elite (die het belastinggeld verkwanselt aan subsidies voor linkse hobby's als kunst en cultuur en de publieke omroep) en moslims (die verantwoordelijk worden gehouden voor de teloorgang van de Nederlandse normen en waarden, het geweld van Marokkaanse jongeren, etc.). Het gedeelde waardepatroon en de daarbij behorende uitsluiting van anderen heeft een duidelijk affectief karakter dat met name door partijleider Wilders wordt vormgegeven. De aanhangers van de PVV delen de boosheid van Wilders over het onrecht in de Nederlandse samenleving. Wilders vindt minister Vogelaar knettergek, vindt dat premier Rutte normaal moet doen en is boos op alles wat niet de waarden van de PVV vertegenwoordigt. Daarbij weet de PVV ook duidelijk eigen taalspelen te ontwikkelen: Henk en Ingrid staan voor alles wat goed is, de publieke omroep wordt consequent de staatsomroep genoemd, ontwikkelingshulp en subsidies op kunst en cultuur zijn linkse hobby's, een belasting op het dragen van hoofddoekjes wordt kopvoddentax genoemd, etc.

Naast het politieke is er volgens Mouffe de politiek. Hiermee bedoelt zij het geheel van praktijken en instellingen “(...) waardoor een orde wordt gecre-

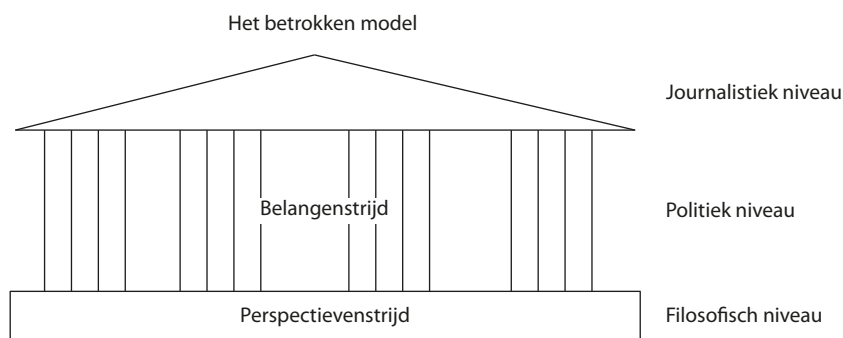
eerd die de menselijke co-existentie organiseert in de context van het door het politieke bepaalde conflictualiteit” (Mouffe, 2008, p. 16). Aan de hand van het bovenstaande voorbeeld van de PVV zouden we kunnen zeggen dat die enerzijds tot het politieke behoort (de antagonistische dimensie in de samenleving) en anderzijds tot de politiek behoort (de PVV is een politieke partij waarop gestemd kan worden, die zitting heeft in het parlement, etc.). Politiek, als combinatie van de politiek en het politieke krijgt hierdoor een bredere betekenis. Er is niet langer een scherp onderscheid tussen de twee aan te brengen. “Politics becomes not only an instrumental activity for achieving concrete goals, but also an expressive and performative activity” (Dahlgren, 2009b, p. 31).

Gegeven het feit dat macht zo'n centrale rol speelt in het democratisch proces (zowel bij de constitutie van collectieve identiteiten als tussen collectieve identiteiten), kiest Mouffe een andere weg dan Habermas. Het heeft volgens haar geen zin naar nieuwe manieren te zoeken om macht uit te sluiten. Dat is immers een ontkenning van het politieke. In plaats hiervan zoekt Mouffe naar een manier om macht goed te laten verhouden tot het democratisch proces. “The crucial issue is to establish this us/them discrimination in a way that is compatible with pluralist democracy” (Mouffe, 2000, p. 15). De vijandige relatie moet op één of andere manier gepacificeerd worden. In plaats van een tegenstander voor ogen te hebben die vernietigd moet worden, moeten we naar de ander kijken als weliswaar een tegenstander, maar ook iemand die het recht heeft op zijn eigen ideeën, opvattingen, etc. Mouffe spreekt hier van een legitieme vijand. Daarmee bedoelt zij dat er binnen de vijandige relatie wel een soort gemeenschappelijke grond is: de ethisch-politieke principes van vrijheid en gelijkheid die aan de liberale democratie ten grondslag liggen. Over de betekenis en implementatie van deze begrippen kunnen we het oneens zijn. “Each of them proposes its own interpretation of “the common good”, and tries to implement a different form of hegemony” (Mouffe, 2000, p. 16).

Ondanks de strijd die zich binnen een democratie afspeelt over het algemeen maatschappelijk belang, moet er een soort gemeenschappelijke basis zijn: spelregels waaraan burgers zich conformeren. Vandaar de titel van één van Mouffes boeken: *The Democratic Paradox* (2000). In het geval dat er pluralisme zonder gemeenschappelijke grond zou zijn, zou de samenleving uiteenvallen en zouden we belanden in een toestand die Hobbes omschrijft als een oorlog van allen tegen allen.

Mouffe introduceert daarom de term *agonisme*, die zij onderscheidt van antagonisme: “Is het antagonisme een wij/zij relatie waarin vijanden

tegenover elkaar staan die geen enkele gemeenschappelijke basis hebben, het agonisme is een wij/zij relatie waarin de conflicterende partijen de legitimiteit van hun opponenten erkennen, ook al zien ze in dat er voor hun conflict geen rationele oplossing bestaat" (2008, p. 27). Dit betekent dat het politieke niveau van het betrokken model niet wordt gekenmerkt door een proces van deliberatie, maar door agonisme, een belangenstrijd binnen de grenzen van de democratie, zoals in onderstaand schema is te zien:

De normatieve basis van Mouffes democratiemodel ligt niet in het uitsluiten van macht, maar in het scheppen van mogelijkheden om de bestaande machtsverhoudingen uit te dagen. Het is daarom in een democratie belangrijk dat collectieve identiteiten kanalen hebben middels welke ze toegang hebben tot de publieke sfeer. Wanneer dit soort kanalen ontbreekt, zullen conflicten volgens Mouffe al snel een antagonistisch karakter aannemen. De media spelen hierbij een belangrijke rol: "Ideally, the role of the media should precisely be to contribute to the creation of an agonistic public space in which there is the possibility for dissensus to be expressed or different alternatives to be put forward" (Cammaerts & Carpentier, 2007, p. 974). Dit agonisme schept een ander beeld van de publieke sfeer. Er moet ruimte zijn voor alternatieve stemmen die vorm geven aan wat Mouffe contra-hegemoniale praktijken noemt.

5.3 De agonistische publieke sfeer en de pers

De agonistische publieke sfeer van Mouffe stelt andere eisen aan het functioneren van de journalistiek dan de publieke sfeer van Habermas. In de agonistische publieke sfeer is er enerzijds een soort officiële publieke

sfeer die invulling geeft aan de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Anderzijds zijn er kanalen waarlangs de bestaande hegemonale verhoudingen kunnen worden uitgedaagd. Wanneer er in de agonistische publieke sfeer alleen uitdagers zouden zijn, zou er in de maatschappij geen bindende kracht meer zijn. De maatschappij is dan los zand. “Disagreement is central to democratic politics, yet disruption for the sake of disruption can hardly be its purpose” (Karppinen, 2013, p. 75). De rijkheid van de agonistische publieke sfeer ontstaat juist doordat er communicatie is tussen het dominante discours en de uitdagers. Het is voor Mouffe een grote zorg wanneer de communicatie tussen deze twee domeinen verdwijnt. Een zorg die zij uit met betrekking tot bijvoorbeeld internet. Het internet “(...) perversely allows people to just live in their little worlds” (Cammaerts & Carpentier, 2006, p. 969). Hierdoor lopen alternatieve belangen en perspectieven de kans te radicaliseren. Deze interne gerichtheid van internet *communities* is een zorg die zij deelt met Habermas. (Habermas, 2006, p. 422).

Wanneer we specifiek naar de journalistiek kijken, kunnen we stellen dat het hegemonale discours voornamelijk wordt gearticuleerd door de media behorend tot het professiemodel. Deze media zijn er in principe voor een zo breed mogelijke doelgroep. Juist doordat zij politieke neutraliteit nastreven reproduceren zij in belangrijke mate de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Mediawetenschapper Peter Dahlgren spreekt van het *common domain*. “The assumption is that the common domain would represent the ‘lowest common denominator’ with regard to shared assumptions, and would struggle centripetally to hold together dominant perceptions, much like the major media do today” (Dahlgren, 1995, p. 157). De media behorend tot het professiemodel maken dus ook deel uit van de agonistische publieke sfeer. Zij zijn in het betrokken model echter niet neutraal, maar representeren de dominante maatschappelijke verhoudingen. De emanciperende kracht van deze media is daarmee beperkt. Dissonante stemmen hebben immers geen of beperkte toegang.

In een levendige agonistische publieke sfeer moeten de bestaande hegemonale verhoudingen echter kunnen worden uitgedaagd. Daarom is het van belang dat er naast een algemeen domein, ook een betrokken domein is. In dit domein is er ruimte voor alternatieve stemmen die de bestaande hegemonale verhoudingen uitdagen. Het betrokken domein bestaat deels uit stemmen die weten door te dringen tot de media van het professiemodel, maar bestaat bovenal uit een pluraliteit van betrokken journalistieke media. Deze media “would allow alternative perceptions to flourish, generating

adversarial interpretations and cultural practices” (Dahlgren, 1995, p. 157)². Het duale karakter van de agonistische publieke sfeer ziet er schematisch als volgt uit:

Agonistische publieke sfeer

Betrokken domein	Algemeen domein
Betrokken media die de hegemoniale verhoudingen uitdagen	Voornamelijke representatie bestaande maatschappelijke verhoudingen door media behorend tot het professiemodel

Daar waar de media in het algemene domein worden gekenmerkt door een zekere uniformiteit - door hun streven naar onafhankelijkheid en neutraliteit representeren ze de bestaande maatschappelijke verhoudingen -, worden de media in het betrokken domein gekenmerkt door pluralisme - ze representeren verschillende perspectieven en belangenposities. Pluralisme is zowel een in de wetenschappelijke literatuur als in de mediawereld en politiek veel gebezigde term. Hier doel ik met pluralisme expliciet op de macht die gepaard gaat met de toegang tot publieke sfeer: “(...) media pluralism is thus best conceptualized in terms of leveling the unequal opportunities to exert political influence and the inclusion of new social perspectives and alternative political voices in the public sphere” (Karpainen, 2013, p. 63). Het mediapluralisme dat de agonistische publieke sfeer nastreeft, onderscheidt zich daarmee nadrukkelijk van het mediapluralisme van bijvoorbeeld het marktmodel. Het pluralisme van de markt wordt immers gelimiteerd door de structurele effecten van media-eigendom, de kosten van markttoetreding, advertentie-inkomsten en andere machtsongelijkheden (Curran, 2002, p. 227-230). Cultureel socioloog Stuart Hall (1997, p. 22) wijst erop dat een term als zelfregulering misleidend is, want ook de markt is aan een groot aantal spelregels gebonden. Liberalisering van de markt betekent dus niets anders dan het toepassen van een aantal andere regels, die niet zonder politiek effect zijn. Dit wil echter niet zeggen dat met de agonistische publieke sfeer als normatief ideaal, marktcompetitie totaal moet worden afgewezen. De markt kan, ondanks het feit dat die gestructureerd is aan

2 Gans komt al in 1979 met een vergelijkbaar voorstel wat hij een *two-tier model* noemt (2004, p. 318).

de hand van machtsrelaties, wel degelijk een emanciperend effect hebben. Een voorbeeld van de ontwikkeling van een nieuw agonistisch kanaal door marktwerking is *Hart van Nederland*. In deze nieuwsrubriek, gestart in 1995, wordt voor het eerst structureel toegang verleend aan de gewone burger. Anderzijds is marktwerking geen garantie op een agonistische publieke sfeer, juist vanwege bovengenoemde regulerende effecten.

Wanneer marktwerking geen garantie geeft op mediapluralisme, doet zich de vraag voor hoe die wel het best bereikt kan worden. Daarvoor zijn twee mogelijkheden: pluralisme op basis van afspiegeling en pluralisme op basis van openheid (Cuilenburg et al., 1991, p. 329; Karppinen, 2013, p. 68-72).

Wanneer we de agonistische publieke sfeer baseren op afspiegeling van bestaande maatschappelijke groepen, komen we voor drie ingewikkelde politieke vraagstukken te staan. Ten eerste heeft het representeren van bestaande machtsrelaties een conservatief effect. De bestaande hegemonie wordt slechts beperkt uitgedaagd. Nieuwe, zich ontwikkelende stemmen in het publieke debat krijgen niet optimaal de ruimte.

Ten tweede doet zich bij afspiegeling het gevaar van kristallisatie voor. Het aantal verschillende stemmen in de maatschappij is immers in principe oneindig. Hiermee belanden we in de relativistische positie dat het differentiedenken van het postmodernisme kenmerkt en die Mouffe uit de weg wil gaan, omdat daarmee het wezenlijk politieke karakter van de agonistische publieke sfeer wordt ontkend.

Een derde probleem is dat collectieve identiteiten geen gesloten, vast omliggende groepen zijn. Politicologe Seyla Benhabib spreekt van een reductivistische cultuursociologie (Benhabib, 2002, p. 4) die er van uitgaat dat de maatschappij in te delen is in elkaar uitsluitende categorieën van mensen. De drie genoemde problemen zien we sterk terug bij de publieke omroep waar pluralisme is gebaseerd op het afspiegelingsbeginsel. Ten eerste doet zich de vraag voor of de huidige omroepen een goede afspiegeling van de maatschappij zijn. Het ledenprincipe is hiervoor geen garantie. Dit systeem is in termen van Habermas gekoloniseerd door de economische systeemwereld: ledenwerving is een zeer commerciële aangelegenheid geworden (er wordt wel gesproken van het kopen van leden). De consequentie van het systeem is dat bestaande omroepen de dienst uitmaken en de toegang van nieuwe stemmen bemoeilijken. "Public service institutions or subsidized media are therefore also subject to existing power relations and the unequal opportunities of groups and individuals to access the public sphere" (Karppinen, 2013; p. 70; Jacka, 2003). Het tweede gevaar, de kristallisatie van het

aantal stemmen, bedreigt ook de publieke omroep. Het aantal merknamen/stemmen is inmiddels zo toegenomen dat het publiek zich in de mozaïek van omroepen niet langer herkent. Tenslotte is de kritiek van Benhabib, dat er geen vastomlijnde elkaar uitsluitende collectieve identiteiten zijn, ook van toepassing op de publieke omroep. In de verzuilde samenleving die de Nederlandse maatschappij tot ongeveer de jaren tachtig kenmerkte was het afspiegelingsprincipe wellicht nog houdbaar. In de huidige samenleving zijn de collectieve identiteiten echter vloeibaarder geworden. Mensen voelen zich verbonden met meerdere collectieve identiteiten of wisselen in voorkeur. Afspiegeling lijkt geen effectief criterium meer om te komen tot een agonistische publieke sfeer.

Een andere wijze waarop het mediapluralisme kan worden gelegitimeerd is openheid. Het is onmogelijk om voor het bereiken van deze openheid een ultieme vastomlijnde oplossing te vinden. Iedere set regels is opnieuw een vorm van machtsuitoefening en moet dus uitgedaagd kunnen worden. Vandaar dat pluralisme in zijn ideale vorm nooit bereikbaar zal zijn:

Pluralism is best conceived not as ultimate goal of media policy, but as a critical concept that refers to the recognition and challenging of existing power relations. In this sense media pluralism is not a state of affairs that can be achieved in a definitive or perfect sense. Rather it denotes an ongoing project that has no ultimate solution and that constantly throws up new contradictions and dilemmas. (Karppinen, 2013, p. 72)

Deze benadering lijkt ook toekomstbestendiger voor de publieke omroep. Het zou betekenen dat omroepen hun maatschappelijke verankering, c.q. de wijze waarop zij stem geven aan collectieve identiteiten, moeten verantwoorden. "Zij verplichten zichzelf om op zoek te gaan naar dergelijke nieuwe, op het moment nog niet goed zichtbare en hoorbare groepen. Zij zouden zich erop kunnen toeleunen een werkelijke verbinding met dergelijke groepen aan te gaan en zich ten dele in hun dienst te stellen" (Borgman, 2013). Hiermee wordt weliswaar geen oplossing geboden voor de kristallisatie van identiteiten in de samenleving, maar beantwoordt het pluralisme wel beter aan de eisen van de agonistische publieke sfeer.

Samenvattend betekent het bovenstaande dat er volgens het betrokken model enerzijds een bindende arena is die gevormd wordt door de media uit het professiemodel. Zij kenmerken zich niet zozeer door neutraliteit of onafhankelijkheid, maar door een beperkte vorm van interne pluriformiteit.

Zij representeren de bestaande hegemoniale verhoudingen in de maatschappij en dagen die slechts beperkt uit. Anderzijds wordt deze bindende arena uitgedaagd door betrokken media die extern pluriform zijn. Binnen die betrokken media worden alternatieve discoursen ontwikkeld en in de agonistische publieke sfeer ingebracht.

5.4 De drie functies van de pers opnieuw bekeken

De taak van betrokken media om contra-hegemoniale stemmen in de publieke sfeer te brengen heeft consequenties voor de wijze waarop in het betrokken model invulling wordt gegeven aan de drie functies van de pers binnen de invalshoek van media en democratie: de informatie-, debat- en waakhondfunctie (Cuilenburg et al., 1992, p. 321). Ik zal hier onderzoeken hoe betrokken media deze functies invullen en welke consequenties dit heeft voor de verschillende vormen van persvrijheid, die de normatieve betekenis van de functies moet borgen.

5.4.1 De informatiefunctie: actiejournalistiek

In het professiemodel wordt de informatiefunctie door de pers op een neutrale wijze uitgeoefend. Journalisten openbaren informatie met geen ander doel dan burgers op de hoogte te stellen van de dagelijkse actualiteit. Een journalist mag daarbij niet gehinderd worden door externe factoren als censuur; daarom is negatieve publicatievrijheid van belang. Tevens moet er sprake zijn van een intrinsieke wil van de journalist om betrouwbare informatie te verspreiden. Hij moet daarbij zijn eigen voorkeuren en belangen aan de kant zetten; daarvoor is positieve publicatievrijheid van belang.

In het betrokken domein van de pers wordt de neutraliteitsclaim met betrekking tot de informatiefunctie losgelaten. Informatie staat niet los van een perspectief op de werkelijkheid (het filosofisch niveau van het model) en een belang (het politieke niveau van het model). Informatie wordt in dit model geopenbaard met een duidelijke intentie: de beïnvloeding van het publieke debat ten gunste van het perspectief of de belangenpositie van een collectieve identiteit. "Journalists are representatives for specific interests, and are motivated by the desire to redress power imbalances in society" (Waisbord, 2009, p. 371). Dit betekent dat er in de betrokken media bij het uitoefenen van de informatiefunctie niet zozeer sprake is van een balans tussen de economische waarde van een nieuwsbericht

en het algemeen maatschappelijk belang, maar van een balans tussen de economische waarde en een politiek belang. Want bij de betrokken media spelen, evenals bij de journalistieke media uit het professiemodel, economische overwegingen eveneens een belangrijke rol. Immers, wanneer er geen nieuws verkocht wordt, heeft ook een betrokken mediapartij geen bestaansrecht. Bovendien staat de economische waarde, de mate waarin het nieuws wordt geconsumeerd, in nauwe relatie met de politieke impact: hoe meer nieuws er wordt verkocht, hoe groter de politieke impact.

In de journalistiek is er een term voor de intentionele beïnvloeding van het maatschappelijk debat door middel van nieuwsberichtgeving. Er wordt geheel in lijn met de genredifferentiatie van het objectieve journalistieke weten gesproken van actiejournalistiek. In vakblad *De Journalist* (Oremus, 2007) wordt actiejournalistiek gedefinieerd als stellingname door journalistieke media tegenover maatschappelijk relevante onderwerpen. In vergelijkbare zin spreekt onderzoeker Thomas Hanitzsch over een interventionistische aanpak: “The intervention pole of the continuum becomes manifest in role models like the “participant”, “advocate”, and “missionary” (...). Journalism cultures that follow an interventionist approach may act on behalf of the socially disadvantaged or as mouthpiece of a political party and other groups whose interests are at stake” (2007, p. 372). Voor deze stellingname in het maatschappelijke debat kan om twee redenen worden gekozen. Ten eerste vanwege het economische belang van een nieuwsorganisatie. We zien deze vorm van actiejournalistiek regelmatig terug bij journalistieke media die behoren tot het marktmodel. Actiejournalistiek wordt dan bedreven met als doel de afzet van het product te verhogen. Denk bijvoorbeeld aan de actie van *Hart van Nederland* om mee te helpen zoeken naar de verdwenen Milly Boele (*Hart van Nederland*, 2010). Het gaat hier om politiek onomstreden acties die op brede steun kunnen rekenen. In het betrokken model is er echter een andere vorm van actiejournalistiek van belang: actiejournalistiek met een politiek doel. “The presence of explicit mobilizing information is an enduring characteristic of alternative media, the aim of which is to suggest possibilities for social action to audiences” (Atton & Hamilton, 2008, p. 88). Een voorbeeld van deze vorm van actiejournalistiek is het verzet van *De Telegraaf* tegen de inkomensafhankelijke zorgpremie na de verkiezingen van 2012. De krant zette de berichtgeving volop in om deze premie te torpederen.

Volgens het betrokken model is ook de berichtgeving van de media van het professiemodel te betitelen als actiejournalistiek. Met de keuze voor

informatie, vraagstelling, taal, bronnen, etc. wordt immers altijd stelling genomen in het maatschappelijk debat. Zo stelt journalist Glenn Greenwald: “All journalism is a form of activism. Every journalistic choice necessarily embraces highly subjective assumptions – cultural, political or nationalistic – and serves the interests of one faction or another” (Keller, 2013). Ik wil dit argument nog eens verduidelijken aan de hand van een voorbeeld uit het werk van Kovach en Rosenstiel (2010), twee schrijvers die betrokken journalistiek, bijvoorbeeld in de vorm van wat zij *interest group journalism* noemen, sterk afwijzen (2010, p. 52).

Het is interessant om in dit licht een voorbeeld te analyseren dat volgens Kovach en Rosenstiel wel goede journalistiek is: het werk van journaliste Loretta Tofani. Zij deed onderzoek naar de abominabele werkomstandigheden in Chinese fabrieken waar producten worden gemaakt voor de Amerikaanse markt en publiceerde hierover een serie artikelen onder de titel “American Imports, Chinese Deaths” in de *Salt Lake Tribune* (Tofani, 2008). Kovach en Rosenstiel schrijven lovend over de consequenties van haar berichtgeving: “Other news organisations picked up her series, and it soon reached a worldwide audience. Reaction on Capitol Hill was followed by new language to be written into trade agreements designed to protect workers making imported products” (2010, p. 148). Het werk van Tofani is echter duidelijk een vorm van actiejournalistiek. Ze wil met haar werk het publieke debat beïnvloeden. Daarin is ze geslaagd. Het betekent dat bewuste beïnvloeding van het publieke debat niet is voorbehouden aan journalisten die zich openlijk betrokken noemen. Ook de berichtgeving die wordt gepubliceerd door neutrale en onafhankelijke journalisten uit het professiemodel heeft ten doel het publieke debat te beïnvloeden.

Actiejournalistiek valt echter uiteen in twee soorten journalistiek. Bij de ene soort draait het alleen om het overtuigen en is waarheidsvinding van minder groot belang. Het gaat om meningenjournalistiek. De andere soort journalistiek zet waarheidsvinding op de eerste plaats. Deze actiejournalistiek is dan te bestempelen als ‘overtuigen met feiten’. Dat doen zowel betrokken journalisten als journalisten die claimen neutraal te zijn. Kovach en Rosenstiel verzetten zich vooral tegen meningenjournalistiek. De enige feiten die er in deze vorm van journalistiek toe doen, zijn de feiten die een gekozen mening ondersteunen; daarmee schurkt de journalistiek gevaarlijk dicht aan tegen communicatievormen als pr en propaganda, die de waarheid minder hoog in het vaandel hebben. Zo is propaganda “almost certain to be in some respects misleading or not fully truthful and can be entirely untrue, as with certain kinds of disinformation” (McQuail, 2010, p. 567).

Met betrekking tot pr kan worden gesteld dat dit ten doel heeft “to project a favourable image and to counter negative views that may exist” (McQuail, 2010, p. 568). Propaganda en pr kunnen dus overeenkomstig de waarheid zijn, maar het is niet het primaire doel van deze vormen van communicatie om aan waarheidsvinding te doen.

Meningenjournalistiek schurkt gevaarlijk dicht aan tegen propaganda en pr en is daarom schadelijk voor het rationele karakter van de publieke sfeer. Betrokken journalistiek richt zich daarentegen wel op feiten. Al beschouwt zij feiten, in tegenstelling tot journalisten die neutraliteit claimen, niet als waardevrije entiteiten. Feiten zijn waarde-geladen. Een betrokken journalist wil de waarheid dienen én het publieke debat beïnvloeden. En wel in deze volgorde. Of zoals mediawetenschappers Merill en Odell stellen: “It is *how* the journalist persuades that makes the difference. The journalist can persuade forthrightly, honestly, rationally, ethically; or in ways that distort, dupe, confuse, and generally deviate from the open and forthright paths of the honest rhetorician” (1983, p. 130). In het volgende hoofdstuk kom ik uitgebreid terug op de informatiefunctie van de betrokken journalistiek; ik onderzoek of het mogelijk is enerzijds betrokken te zijn bij een perspectief op de werkelijkheid en de daarmee samenhangende belangenpositie en anderzijds objectief te zijn.

De informatie die betrokken media publiceren, daagt de bestaande maatschappelijke verhoudingen uit, hetgeen als consequentie heeft dat de negatieve publicatievrijheid van deze media eerder bedreigd wordt dan de media uit het professiemodel. Een belangrijke hegemoniale kracht als de staat zal eerder de neiging hebben om betrokken stemmen het zwijgen op te leggen dan de media behorend tot het professiemodel die in het algemeen een staatsvriendelijker houding hebben. Zo stelt betrokken journalist Glenn Greenwald, bekend van de publicaties over Edward Snowden met betrekking tot *The New York Times*: “Far more than concerns about ideological bias, the collapse of media credibility stems from things like helping the U.S. government disseminate falsehoods that led to the Iraq War and, more generally, a glaring subservience to political power” (Keller, 2013). Betrokken media krijgen het zwaarder te verduren. Vaak wordt er gepoogd de publicatievrijheid te beperken met juridische middelen onder het mom van de bedreiging van staatsveiligheid. Greenwald kan hierover mee praten. Hij ondervond deze macht van de staat aan den lijve toen zijn partner werd gearresteerd. “British authorities claimed the domestic partner of reporter Glenn Greenwald was involved in “terrorism” (...)” (Hosenball, 2013). Ook de positieve

zijde van publicatievrijheid is bij betrokken media van belang. Daar waar deze in het professiemodel vooral dient om de economische machtsinvloed op het nieuws in te dammen (zie 1.3.1), is positieve publicatievrijheid in het betrokken model vooral van belang om de politieke machtsinvloed op het nieuws in te dammen. Positieve publicatievrijheid, de intrinsieke motivatie van journalisten om de waarheid te openbaren, moet in het betrokken model voorkomen dat het betrokken karakter overgaat in een vorm van propaganda, c.q. dat betrokken journalistiek overgaat in meningenjournalistiek.

5.4.2 De debatfunctie: de ontwikkeling van een collectieve identiteit

De debatfunctie is in het professiemodel nauw verbonden met de claim dat de publieke sfeer universeel toegankelijk moet zijn. Losstaand van politiek-economische macht moet iedereen gelijke toegang tot de media hebben. Vandaar dat niet alleen negatieve vrijheid van meningsuiting van belang is (ik mag niet verhinderd worden mijn mening te uiten), maar ook positieve vrijheid van meningsuiting (het recht op toegang tot de media). Dit betekent dat het de plicht is van de media is om alle belangrijke meningen en gezichtspunten die binnen de maatschappij leven weer te geven (Leigh 1974, p. 24). Problematisch is echter de beperkte toegang tot de massamedia, waardoor er keuzes gemaakt moeten worden wie wel en wie geen toegang krijgen. De criteria op basis waarvan deze keuzes gemaakt worden zijn altijd politiek beladen.

Het vraagstuk van de universele toegang doet zich in het betrokken model niet zozeer voor op het niveau van het individu als wel op het niveau van een collectieve identiteit. Dat wil zeggen dat in principe alle collectieve identiteiten toegang tot de publieke sfeer moeten krijgen, terwijl de toegang tot de betrokken media beperkt is. Betrokken media hebben immers niet de pretentie om de maatschappelijke verhoudingen te weerspiegelen door middel van interne pluriformiteit, maar bieden toegang aan burgers die zich verbonden voelen met een collectieve identiteit. Zo vormen betrokken media dus een soort mini publieke sferen, waar een intern debat kan worden gevoerd waarvoor de officiële publieke sfeer geen ruimte biedt. "They function as spaces of withdrawal and regroupment" (Fraser, 1992, p. 124). De debatfunctie zorgt ervoor dat collectieve identiteiten zich blijven ontwikkelen. Dat ze hun identiteit voortdurend heruitvinden in het licht van actuele maatschappelijke ontwikkelingen.

Het interne debat wordt niet per se op rationele wijze gevoerd, maar op een manier die past bij de leefstijl van een collectieve identiteit. Mouffe

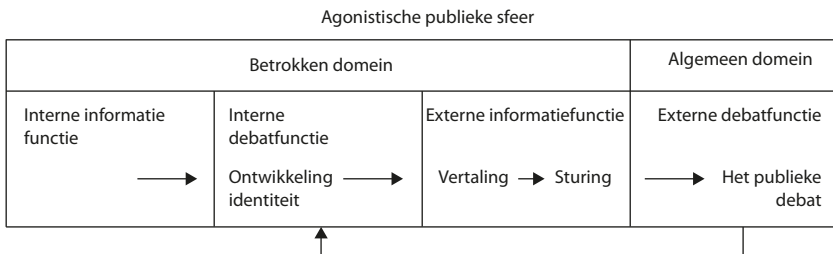
benadrukt dat collectieve identiteiten hun eigen vormen van communicatie hebben, hun eigen taalspelen. Dat betekent dat meer emotionele vormen van communicatie zoals populaire talkshows, *tabloids*, etc. net zo van belang zijn als wat Hallin (1992) *high modernism journalism* noemt. De specifieke taalspelen zijn wel met elkaar verbonden, maar dan eerder door een vorm van communicatie die Dahlgren “a ‘weak’ or ‘minimalist’ version of communicative rationality and intersubjectivity” (1995, p. 143) noemt. Ward spreekt in vergelijkbare termen van een *rhetorical theory of social truth*. Zo’n theorie “holds (...) that truth in society is what emerges from an informal, interest-laden public discourse on topics that elude certainty” (2004, p. 290). Deze zwakkere vormen van Habermas’ communicatieve rationaliteit roepen een functie van de pers in het leven die in het traditionele rijtje van persfuncties meestal ontbreekt: het kweken van solidariteit (Ettema & Glasser, 1998, p. 189). Door middel van bijvoorbeeld journalistieke *human interest* verhalen wordt er wederzijds begrip gekweekt, kunnen burgers zich identificeren met de ander. Ettema en Glasser plaatsen deze functie in een liberaal democratiemodel en benadrukken daarmee de communicatie tussen collectieve identiteiten. Zo ontstaat er een universeel solidariteitsgevoel, een begrip dat zij ontleen aan Rorty (1989). In het betrokken model dat is gebaseerd op de radicaal pluralistische democratie is deze functie niet alleen van belang voor de communicatie tussen de collectieve identiteiten, maar speelt ook een wezenlijke rol bij de totstandkoming van een collectieve identiteit.

Er is in het betrokken model dus sprake van een soort dialectische werking tussen twee communicatievormen. Enerzijds is er de communicatie binnen een collectieve identiteit (het interne debat), gericht op het bereiken van consensus binnen een collectieve identiteit. Dit debat speelt zich af in een veilige en bekende omgeving: “People may test their opinions, to be sure, and venture ideas that may not be warmly received, but they do so in full knowledge that they agree on fundamentals and that the assumptions that they share will make such experimentation safe” (Schudson, 2008, p. 100). Voor dit debat is ook specifieke informatie van belang (de interne informatiefunctie). Anderzijds is er ook een externe debatfunctie die tot doel heeft het kritisch rationele debat in de samenleving te beïnvloeden. Dit debat wordt gevoerd op basis van een consensus die voortvloeit uit het interne debat en waarop ook de externe informatiefunctie in belangrijke mate is gebaseerd. Opvallend genoeg, zo constateert Schudson, is de externe debatfunctie niet alleen rationeler, maar de omgeving waarin het debat zich afspeelt ook vijandiger. Sprekers zijn in dit debat allerm minst gelijken.

“In these conversations, friendly testing is all but impossible; in these settings, there are penalties for expressing uncertainty and doubt, rewards for speaking with conviction and certainty” (Schudson, 2008, p. 100).

De dialectische werking tussen de verschillende communicatievormen is bijvoorbeeld herkenbaar in de strategie van een betrokken omroep als RKK. Programma’s voor de eigen achterban worden ’s middags geprogrammeerd of op de zondagochtend. In deze programma’s is ruimte voor de eigen specifieke taalspelen van de katholieke achterban, wordt binnen katholieke kring gemeoedelijk gedebatteerd over actuele ontwikkelingen. Programma’s waarmee de RKK het debat in de samenleving wil beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld *Kruispunt*, worden ’s avonds geprogrammeerd. Er is dan in veel gevallen sprake van een scherpere confrontatie in de communicatie. De communicatievorm krijgt bovendien een algemener karakter, omdat de specifieke taalspelen het onmogelijk maken om met een breed publiek te communiceren.

Vandaar dat Dahlgren in zijn conclusies over de werking van de publieke sfeer het belang van een soort vertalingsmechanisme benadrukt. “Without this component, the whole structure comes apart and the adversarial domain becomes reduced to a constellation of discursive ghettos, uncoupled from the common domain and thus politically neutralized” (1995, p. 159). Alvorens het publieke debat in de samenleving beïnvloed kan worden, moet er dus een vertaling plaatsvinden naar een *lingua franca*. De uitkomsten van het publieke debat beïnvloeden weer de ontwikkeling van de identiteit van een collectieve identiteit. Schematisch ziet dat er als volgt uit:

Vanwege het contra-hegemoniale karakter van betrokken media moet de negatieve vrijheid van meningsuiting evenals de negatieve publicatievrijheid zwaarder worden bevochten. De staat zal sneller blokkades opwerpen. Illustratief is het proces tegen Wilders. Hij werd verdacht van haatzaaien

en discriminatie. Hoewel Wilders werd vrijgesproken, gaf de rechter wel aan dat de grenzen van de vrijheid van meningsuiting bereikt waren (Evers, 2012, p. 182). Positieve vrijheid van meningsuiting heeft in de agonistische publieke sfeer duidelijk een andere betekenis. Dat geldt niet op het niveau van het individu. Betrokken media hebben immers de taak het interne debat van een collectieve identiteit vorm te geven en sluiten daardoor mensen uit. Positieve vrijheid van meningsuiting bevindt zich in het betrokken model op een ander niveau: het is het recht van een collectieve identiteit op een eigen kanaal naar de publieke sfeer.

5.4.3 De waakhondfunctie: de waakhond van een collectieve identiteit

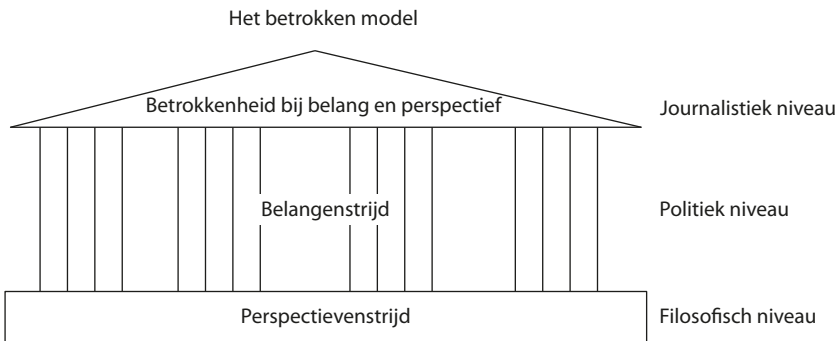
De waakhondfunctie verhoudt zich moeizaam met de normatieve grondslagen van het professiemodel. Het recht van de journalist om te controleren, betekent dat het ideaal van een machtsvrije ruimte wordt losgelaten; dat schaadt de andere functies van de pers. De pers vormt niet langer een machtsvrij platform waar de burger tot kritische meningsvorming komt, maar is een zelfstandig controlerend orgaan. Journalisten kunnen zelf beslissen om iets of iemand aan onderzoek te onderwerpen (zie 3.3.3). Daarmee past de positieve vrijheid van nieuwsgaring, het recht op informatie, beter in het betrokken model, waar een expliciete rol voor de macht van de pers is weggelegd, dan in het professiemodel.

In het betrokken model is de spanning tussen de debatfunctie en de waakhondfunctie niet aanwezig. De waakhondfunctie wordt niet langer ingevuld door onafhankelijke en neutrale professionals, maar door journalisten die zich verbonden voelen met, en de belangen behartigen van een collectieve identiteit. Net zoals informatie strategisch wordt ingezet, zo wordt ook de waakhondfunctie strategisch ingezet. De waakhond heeft in die zin een duidelijk politieke functie. Neem de reportage die *Zembla* (2010) maakt over Wilders (zie voor de volledige analyse hoofdstuk zeven). Regisseur Kees Schaap zegt onomwonden dat de keuze om Wilders aan onderzoek te onderwerpen een politieke is. De waakhondfunctie is in het betrokken model een machtsinstrument van een collectieve identiteit waarmee transparantie kan worden afgedwongen. Dit betekent dat in het betrokken model onderzoeksjournalisten niet alleen werken op basis van een specifieke interpretatie van het algemeen belang, maar ook nog eens invloed uitoefenen op het hegemoniale maatschappijbeeld. "Investigative journalism contributes to the process by which the moral order may be reinforced but may also be altered, even if only a little" (Ettema & Glas-

ser, 1998, p. 82). “Crafting the virtue”, wordt het ook wel genoemd (Condit, 1987, p. 79). Onderzoeksjournalistiek is daarom het genre *par excellence* dat invulling geeft aan een agonistisch kanaal.

De vrijheid van nieuwsgaring functioneert in het betrokken model niet wezenlijk anders dan in het professiemodel van de pers, al zal die net zoals de vrijheid van meningsuiting harder bevochten moeten worden. Naast de negatieve vrijheid van nieuwsgaring is er ook positieve vrijheid van nieuwsgaring nodig. Transparantie is in beide modellen van essentieel belang; daarom heeft de journalistiek middelen nodig ten einde “(...) prying open the lips of the silent” (Siebert, et al., 1984).

Samenvattend kan gesteld worden dat de uitoefening van de drie functies van de pers in het betrokken model radicaal verschilt met die van het professiemodel. Journalisten zijn in het betrokken model betrokken bij de belangenpositie en het perspectief op de werkelijkheid van een collectieve identiteit, zoals is te zien in onderstaand schema:

5.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de normatieve grondslagen onderzocht van het journalistiek betrokken model. Een model waar macht niet wordt uitgebannen, maar een wezenlijke rol speelt. Macht is zelfs van invloed op de filosofische basis van het model. Wat in onze maatschappij voor waar, juist en waarachtig doorgaat, staat volgens dit denken niet los van machtsverhoudingen. Natuurlijk is het niet zo dat machtige groepen in de maatschappij bepalend zijn voor wat waar, juist en waarachtig is, zoals

Foucault lijkt te beweren, maar zij oefenen daarop wel degelijk invloed uit. De duiding van de alledaagse werkelijkheid zoals die in de media gegeven wordt, is in het betrokken model niet los te zien van de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, oost en west, rijk en arm, etc. Het gevolg is dat er in de publieke sfeer eerder sprake is van een soort voortdurende perspectievenstrijd dan van een vorm van consensus.

Ook op het politieke niveau van het betrokken model is een grotere rol voor macht weggelegd. Politiek draait in essentie om macht, om de vraag wie het voor het zeggen heeft. In Habermas' rationele democratiemodel ligt die macht bij de publieke opinie, c.q. de uitkomst van het kritisch rationele debat in de samenleving. Een debat dat machtsvrij moet verlopen. In die zin is Habermas' democratiemodel opvallend apolitiek. Mouffe ziet daarin een ontorechte projectie van de ethiek. In het betrokken model is macht veel meer aanwezig. Die speelt een wezenlijke rol in het sociale karakter van onze maatschappij dat wordt gekenmerkt door het bestaan van groepen. Deze groepen ontstaan door een wij-zij onderscheid, hetgeen al de uitoefening van macht impliceert. Bovendien is er sprake van een keiharde belangenstrijd tussen deze groepen, die niet door een kritisch rationeel debat kan worden opgelost. De normatieve grondslag van het betrokken model is niet langer gelegen in het uitbannen van macht, maar in het creëren van de mogelijkheid om bestaande machtsverhoudingen uit te dagen.

Dit wezenlijk andere uitgangspunt heeft ook consequenties voor de normatieve grondslagen van de journalistiek. Neutraliteit bestaat niet langer in dit model. De journalistieke media die zich als neutraal positioneren, bestendigen de bestaande machtsverhoudingen en zijn in die zin een politiek-economische machtsfactor. Betrokken media dagen de bestaande machtsverhoudingen juist uit. Ze brengen een nieuw perspectief op de werkelijkheid in de publieke sfeer en vertegenwoordigen andere belangen. Illustratief voor het politieke karakter van de neutrale media is de opkomst van de senioren als nieuwe machtsfactor in de Nederlandse maatschappij. Tijdens de verkiezingen van 2012 deed Ouderenpartij 50+ het verzoek aan de NOS om toegang te krijgen tot het lijsttrekkersdebat. De NOS stemde hier niet mee in. Hoofdredacteur Gelauff voerde als reden aan dat interne pluriformiteit nou eenmaal eindig is: "Debatten met zoveel partijen houden, gaat nu eenmaal niet. Daarom hebben we gekozen voor de partijen die al in het parlement zaten" (*Kritiek in enquête 50PLUS*, 2012). Het gevolg is dat een nieuwe zich ontwikkelende politieke machtsfactor geen toegang krijgt tot de publieke sfeer. Uiteindelijk kreeg Ouderenpartij 50+ wel zendtijd. Niet

tijdens het NOS-debat, maar bij ouderenomroep MAX die als betrokken mediaorganisatie deze maatschappelijke groep vertegenwoordigt.

Door de andere normatieve basis van het betrokken model krijgen ook de drie functies van de pers binnen de invalshoek media en democratie een andere betekenis. Het zijn niet langer functies die ten dienste staan van de samenleving als geheel, maar van specifieke groepen. De journalistieke media moeten deze groepen de mogelijkheid bieden hun identiteit verder te ontwikkelen (de debatfunctie), hun visie op de werkelijkheid in de publieke sfeer te brengen (de informatiefunctie) en zelf te bepalen wie in onze maatschappij aan controle onderworpen moet worden (de waakhondfunctie).

Deze wezenlijk andere normatieve grondslag heeft ook consequenties voor de journalistieke waarheidsvinding. Het objectieve journalistieke weten is in ieder geval geen bruikbare kenmethode, omdat het is gebaseerd op het principe van de neutrale waarnemer. Het doet geen recht aan het bestaan van verschillende perspectieven en geeft een journalist weinig middelen in handen om zijn betrokkenheid vorm te geven. Anderzijds moet het gevaar van een relativistische positie ook worden afgewend. Een gevaar dat Mouffe ook zelf onderkent. Met betrekking tot de journalistiek zegt zij in een interview:

Obviously, there are factual truths - as far as possible, because it is not always possible - and you want journalists to be objective with respect to factual truth. The question would then be: how to combine this requisite of objectivity with respect to factual truth, with recognition of the fact that you cannot convey an absolute dogmatic truth? (Cammaerts & Carpentier, 2006, p. 975).

In het volgende hoofdstuk onderzoek ik of er een vorm van journalistieke waarheidsvinding mogelijk is die zowel een stevig fundament legt onder de waarheidsvinding (de wereld van de feiten) als ook erkenning geeft aan de interpretatieve kant van kennis (de specifieke taalspelen van collectieve identiteiten).

6 Het betrokken journalistieke weten

In het betrokken model vertegenwoordigen journalisten hun achterban. Dat betekent dat ze niet langer boven de partijen willen staan, maar juist betrokken zijn bij het wel en wee van een groep in de samenleving. Journalist Leo Fijen, hoofd zendtijd RKK, legt het als volgt uit: “Als je voor de RKK journalist bent, ben je altijd een betrokken journalist, omdat de journalistiek bedreven wordt vanuit katholiek perspectief en ook eigenlijk vanuit kerkelijk perspectief” (interview juni 2012). Betrokken journalistiek is echter geen propaganda of pamflettisme. Een betrokken journalist wil overtuigen met waarheid en niet met een mening over die waarheid. “Dat betekent dat je altijd op zoek gaat naar de waarheid en probeert de waarheid zo goed mogelijk te communiceren, maar daarbij altijd waarden, uitgangspunten meeneemt die je op een speciale manier naar die waarheid doen kijken”, aldus Fijen (interview juni 2012).

Het bedrijven van betrokken journalistiek blijkt geen gemakkelijke opgave. In tegenstelling tot de journalistiek in het professiemodel kent de journalistiek in het betrokken model geen uitgekristalliseerde methode om betrokken journalistiek te bedrijven. Hierdoor mondt betrokkenheid nogal eens uit in meningenjournalistiek; daarbij wordt niet langer een onderscheid gemaakt tussen feiten en meningen. Het mislukken van de rubriek *Uitgesproken*, een gezamenlijk initiatief van de omroepen EO, WNL en VARA, is hiervan een illustratie. WNL bedreef in de ogen van EO hoofdredacteur Tichelaar vooral meningenjournalistiek (interview mei 2013).

Het gegeven dat groepen in de samenleving een eigen perspectief op de werkelijkheid hebben én andere belangen, betekent echter niet dat er geen werkelijkheid meer is. De vraag is dus wat de epistemologische grondslagen van het betrokken model zijn. Ik noem dit het betrokken journalistieke weten: een vorm van waarheidsvinding die recht doet aan het bestaan van verschillende interpretaties van de werkelijkheid zonder afbreuk te doen aan het bestaan van een feitelijke werkelijkheid, of zoals Schudson het stelt: “(..) there are events in the world we can shape, distort, reinterpret, but not fundamentally change. President Kennedy was killed by an assassin. There are lots of ways to read this fact, but none of them restore John F. Kennedy to life” (Schudson, 2008, p. 92; zie ook Dahlgren, 2009, p. 158; Dahlgren, 2009b, p. 181). In de wetenschappelijke literatuur over journalistiek is er veel aandacht voor het bestaan van verschillende perspectieven. Al in 1979 spreekt Gans van *multiperspectival news* (Gans, 2004, p. 304 e.v.). Minder aandacht is

er echter voor de manier waarop journalisten dit soort journalistiek moeten bedrijven en hoe die wetenschapsfilosofisch kan worden gefundeerd. In dit hoofdstuk wil ik op deze vragen een antwoord formuleren.

Het logisch positivisme, waaraan de regels van het objectieve journalistieke weten volgens mijn analyse hun kentheoretische basis ontleen, is niet geschikt als basis van het betrokken journalistieke weten, omdat deze theorie naar waardevrijheid (neutraliteit) streeft en het bestaan van interpretatieve kaders ontkent door de nadruk op het inwisselbaar subject. Een wetenschapsfilosofische theorie die wel oog heeft voor het bestaan van verschillende perspectieven op de waarheid, zonder in het postmoderne relativisme te vervallen, is het kritisch realisme. De basale uitgangspunten van deze theorie zijn in de jaren zeventig ontwikkeld door Roy Bhaskar (1991; 1998; 2008). Andrew Sayer (2000; 2004; 2010) heeft de theorie verder ontwikkeld en toepasbaar gemaakt op de sociale wetenschappen, waar die inmiddels van grote invloed is. In journalistieke studies is de theoretische toepassing slechts mondjesmaat terug te vinden (Lau, 2004; Wright, 2011). In deze studies gebruiken onderzoekers het kritisch realisme om de werking van de journalistiek te onderzoeken.

In mijn onderzoek wordt het kritisch realisme echter heel anders gebruikt, namelijk als mogelijke kentheorie voor journalisten zelf. Ik onderzoek of het kritisch realisme een epistemologische basis kan vormen voor het betrokken journalistieke weten. Daarvoor onderzoek ik de grondslagen van het kritisch realisme (6.1). Ik benadruk wel opnieuw dat journalistiek bedrijven niet hetzelfde is als wetenschap bedrijven; niet alle aspecten van het kritisch realisme kunnen in de journalistiek even diepgaand worden toegepast. Het kritisch realisme kan echter wel houvast bieden voor de praktische regels waarvan journalisten in hun dagelijks werk gebruik maken. Vergelijkbaar met mijn analyse van het objectieve journalistieke weten in hoofdstuk twee onderzoek ik in dit hoofdstuk in hoeverre het mogelijk is een set praktische regels te benoemen die recht doet aan de betrokkenheid van een journalist én een stevig fundament legt onder zijn werkelijkheidsaanspraken.

Het centrale uitgangspunt van het betrokken journalistieke weten is dat een journalist betrokken en onafhankelijk is. Ik onderzoek eerst dit uitgangspunt (6.2) om vervolgens de regels die vorm geven aan het betrokken journalistieke weten te onderzoeken. Ik onderscheid daarvoor opnieuw acht regels. Een journalist:

1. maakt een betrokken nieuwskeuze (6.3)
2. stelt een betrokken onderzoeksvraag (6.4)
3. is een betrokken duider van gecheckte feiten (6.5)

4. keert hoor en wederhoor om (6.6)
5. is een betrokken participant (6.7)
6. legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot (6.8)
7. publiceert betrokken feiten (6.9)
8. hanteert betrokken taal (6.10)

Van iedere regel onderzoek ik eerst de praktische toepassing. Daarvoor maak ik gebruik van literatuur over betrokken journalistiek (Downing, 2001; Atton & Hamilton, 2008; Waisbord, 2009; Dennis & Rivers, 2011), van voorbeelden uit de praktijk en van interviews die ik heb gevoerd met betrokken journalisten¹. Opgemerkt moet worden dat het onderzoek hier een exploratiever karakter heeft, dan het onderzoek naar het objectieve journalistieke weten. Het betrokken journalistieke weten bestaat in zijn samenhang namelijk (nog) niet. Betrokken journalisten maken gebruik van een deel van de regels, maar passen het regelsysteem zelden volledig toe.

Daardoor ontstaat er in veel gevallen een niet altijd even consistente mengvorm tussen de regels van het betrokken journalistieke weten en het objectieve journalistieke weten.

6.1 De derde weg van het kritisch realisme

In de wetenschapsfilosofische discussies van de afgelopen decennia (zie hoofdstuk vier) neemt het kritisch realisme een soort middenpositie in. Er wordt wel gesproken van 'de derde weg'. Deze derde weg heeft met name betrekking op twee posities. Ten eerste vormt het kritisch realisme het midden tussen het kentheoretische uitgangspunt van het klassiek realisme (dat de laatste fundering van de werkelijkheid te achterhalen is en eenduidig te beschrijven aan de hand van taal) én het idealistisch standpunt van de postmoderne benaderingen (dat we de werkelijkheid alleen kennen door middel van interpretatieve kaders die we niet kunnen overstijgen). Ten tweede neemt het kritisch realisme een middenpositie in tussen de natuurwetenschappelijke benadering (die fenomenen in de werkelijkheid wetmatig wil verklaren) en de idiografische hermeneutische benadering (die zich richt op het begrijpen van unieke singuliere gebeurtenissen).

Het funderingsdenken dat onder meer ten grondslag ligt aan het logisch positivisme veronderstelt dat er een eenduidige waarneming en beschrij-

1 In bijlage één staan de namen van de geïnterviewde journalisten.

ving van de werkelijkheid mogelijk is. Door het testen en verifiëren van deze waarnemingen benaderen we de werkelijkheid steeds beter. Dit uitgangspunt komt sterk onder druk te staan. In de natuurwetenschappelijke traditie tonen onder anderen Quine en Kuhn aan dat de waarneming niet losstaat van diverse theoretische veronderstellingen (zie 4.4). In de traditie van de sociale wetenschappen en geesteswetenschappen toont Foucault aan dat kennis niet los staat van macht en dat de taal waarmee we de werkelijkheid beschrijven niet alleen descriptief is (zoals de logisch positivisten veronderstellen) maar ook performatief (zie 3.1). Foucault spreekt zelfs niet meer van de waarheid, maar van regelsystemen die bepalen of we iets al dan niet als waarheid accepteren. Hierdoor hebben we te maken met twee uiteenlopende opvattingen over de waarneming: de gedachte van het klassiek realisme, dat we de werkelijkheid theorie-neutraal waarnemen, en de gedachte van het postmodernisme dat we de werkelijkheid theorie-bepaald waarnemen. De eerste gedachte maakt plaats voor de tweede.

Maar volgens het kritisch realisme schiet de postmoderne kritiek op de theorie-neutrale waarneming van het klassiek realisme te ver door. We moeten erkennen dat we de werkelijkheid alleen kunnen waarnemen aan de hand van allerlei veronderstellingen, maar dat betekent niet dat die veronderstellingen bepalen wat we waarnemen. De waarneming zou dan immers helemaal geen rol meer spelen: "It is hard to see why observation would ever be necessary in science or everyday life if our concepts already specified everything about what could be observed", schrijft kritisch realist Sayer (2000, p. 47). Hij bestempelt Foucaults standpunt als absurd. De gedachte dat sociale verhoudingen de waarneming beïnvloeden leidt bij Foucault tot de gedachte dat sociale verhoudingen de waarneming bepalen: "While science is not a power-free zone and some views may own their dominance to it, it is absurd to suppose that knowledge is nothing more than what powerful groups choose to dictate" (Sayer, 2000, p. 49). Sayer sluit zich expliciet aan bij de kritiek van Habermas dat Foucaults theorie lijdt aan "cryptonormativism" (Habermas, 1985, p. 294). Kritisch realisten erkennen echter wel dat de waarneming wordt gestuurd door bijvoorbeeld sociale verhoudingen. Daarom maakt de grondlegger van het kritisch realisme, Bhaskar (2008, p. 21), een onderscheid tussen de werkelijkheid buiten ons en de werkelijkheid zoals wij die waarnemen en beschrijven, tussen ontologie (de leer van het zijn) en epistemologie (de leer van het kennen). Het aanbrengen van dit onderscheid is een essentieel uitgangspunt van het kritisch realisme. De theorie erkent dat onze waarneming van de werkelijkheid een relatief karakter heeft. "Critical realism accepts 'epistemic

relativism', that is the view that the world can only be known in terms of available descriptions or discourses" (Sayer, 2000, p. 47).

Maar er zijn wel degelijk criteria om betere van slechtere beschrijvingen te onderscheiden. Dat wil zeggen: het kritisch realisme is gebouwd op een realistische ontologie en een relativistische epistemologie. Het relativisme wordt duidelijk begreemd. Er is erkenning dat sommige gebeurtenissen anders worden geïnterpreteerd. "We can and must recognize ambiguity in social life" (Sayer, 2000, p. 40), maar het is ook weer niet zo dat we alles maar op een wijze kunnen interpreteren die ons goeddunkt. "Not all interpretations can do justice to the particular ambiguities of a situation" (Sayer, 2000, p. 40).

De tweede middenpositie die het kritisch realisme inneemt is die tussen het naturalisme en anti-naturalisme, tussen de gedachte dat de sociale werkelijkheid op een natuurwetenschappelijke wijze moet worden bestudeerd, c.q. er gezocht moet worden naar wetmatige verbanden (zie 2.7), en de gedachte dat de sociale werkelijkheid eerder vraagt om een interpretatieve benaderingswijze die gericht is op het unieke (zie 4.7). Het kritisch realisme is kritisch op beide benaderingen. Kritisch realistische wetenschappers vinden het naturalisme, de toepassing van de natuurwetenschappelijke methode op de sociale werkelijkheid, té beperkt. De natuurwetenschappelijke methode heeft namelijk geen oog voor de rol die interpretatie in de sociale werkelijkheid speelt. We kunnen de sociale werkelijkheid nooit goed waarnemen zonder rekening te houden met de wijze waarop mensen de werkelijkheid begrijpen: "Meaning has to be understood, it cannot be measured or counted, and hence there is always an interpretative or hermeneutic element in social science" (Sayer, 2000, p. 17). Dit betekent volgens het kritisch realisme echter niet dat de wetmatige, nomothetische verklaringwijze moet worden afgewezen. Het feit dat die tot nu toe weinig succesvol is geweest in het verklaren van sociale fenomenen, betekent niet dat er geen wetmatige verbanden zijn. De gedachte dat de hermeneutiek een idiografische wetenschap is, dat wil zeggen gericht op het unieke, wordt eveneens afgewezen. Er zijn immers wel degelijk wetmatigheden in de dieperliggende sociale werkelijkheid te vinden.

Het geringe succes van het wetmatig verklaren van de sociale werkelijkheid komt volgens het kritisch realisme door een foutieve opvatting van causaliteit. "Social science has been singularly unsuccessful in discovering law-like regularities. One of the main achievements of recent realist philosophy has been to show that this is an inevitable consequence of an erroneous view of causation" (Sayer, 2010, p. 2). In de sociale werkelijkheid is de Humeaanse oorzaak-gevolg opvatting van causaliteit volgens het kritisch

realisme te beperkt. De sociale werkelijkheid kan niet worden vergeleken met een laboratorium waar experimenten worden uitgevoerd die telkens tot hetzelfde resultaat leiden. De sociale werkelijkheid is geen gesloten en stabiele omgeving, maar open en contingent. Dat betekent dat een causale kracht in de sociale werkelijkheid niet alleen de ene keer wel voor een effect zorgt en de andere keer niet, maar ook nog voor totaal onverwachte effecten kan zorgen. “In the ‘open systems’ of the social world, the same causal power can produce different outcomes” (Sayer, 2000, p. 15). Of een effect al dan niet optreedt kan van toevalligheden afhangen. Vandaar dat de Humeaanse enkelvoudige causaliteit geen uitkomst biedt. Een waargenomen effect vraagt daarom volgens het kritisch realisme om het blootleggen van een mechanisme dat al dan niet wordt geactiveerd. Er wordt gesproken van generatieve causaliteit. Het is de taak van de wetenschapper om deze causaliteit bloot te leggen: “(...) identifying causal mechanisms and how they work, and discovering if they have been activated and under what conditions” (Sayer, 2000, p. 14). Afhankelijk van het vraagstuk kunnen er volgens kritisch realisten verschillende onderzoeksmethoden worden toegepast om een causaal mechanisme bloot te leggen.

Het kritisch realisme erkent het bestaan van interpretatieve kaders die bij de waarneming en de beschrijving van de werkelijkheid een rol spelen (een relativistische epistemologie), zonder de werkelijkheid buiten spel te zetten (een realistische ontologie). Deze werkelijkheid moeten we niet alleen meten, maar ook begrijpen. De hermeneutische dimensie van kennis sluit de wetmatige verklaringwijze echter geenszins uit. Willen we succesvol gebeurtenissen verklaren in de sociale werkelijkheid, moeten we afstappen van de Humeaanse opvatting van causaliteit en deze vervangen door causale mechanismen. Schematisch zien de twee middenposities van het kritisch realisme er als volgt uit:

Kritisch realisme		
Funderingsdenken (klassiek realisme)	realistische ontologie relativistische epistemologie	Interpretatieve kaders (idealisme)
Nomothetisch (natuurwetenschap)	causale mechanismen en hermeneutiek	Idiografisch (hermeneutiek)

Ik onderzoek nu of deze middenpositie van het kritisch realisme een vruchtbare leidraad biedt voor het betrokken journalistieke weten. Daarvoor ga ik eerst in op de waarnemingspositie van een betrokken journalist.

6.2 Een journalist is betrokken en onafhankelijk

In het betrokken model is een journalist zowel betrokken als onafhankelijk. Betrokkenheid betekent dat een journalist zich schaart achter het perspectief van een collectieve identiteit op de samenleving, en de daarmee verbonden belangen. “Advocacy journalists write with an unabashed commitment to particular points of view, casting their reporting of events along the lines of their beliefs” (Dennis & Rivers, 2011, p. 8). Een betrokken journalist streeft echter ook onafhankelijkheid na. Dat wil zeggen: hoewel hij zich engageert met de belangen en het perspectief van een collectieve identiteit, is hij niet financieel of anderszins afhankelijk van zo’n collectieve identiteit. Deze onafhankelijkheidspositie, en de prioriteit die een betrokken journalist geeft aan waarheidsvinding boven overtuigen (zie 5.4.1), vormen het wezenlijke verschil tussen betrokken journalistiek en propaganda of pr.

Het betrokken journalistieke weten verwerpt de gedachte dat het niet uitmaakt of een journalist links of rechts, atheïst of gelovig, autochtoon of allochtoon, man of vrouw is. Een journalist laat zijn maatschappijvisie niet achter bij aankomst op het redactiegebouw. In plaats van betrokkenheid bij maatschappelijke waarden te ontkennen (of te overstijgen zoals journalisten in het professiemodel claimen te doen), erkennen betrokken journalisten dat zij werken vanuit een perspectief. Zij zouden daarover expliciet moeten zijn. “Acknowledge your perspective up front” (Careless, 2000, zie ook Ward, 2004, p. 312). In het betrokken model is een journalist geen neutrale professional, maar een representant van een collectieve identiteit. Bij de christelijke omroep EO geldt bijvoorbeeld als harde eis dat je christen bent: “Hier word je aangenomen als je christen bent”, stelt EO hoofdredacteur Tichelaar (interview mei 2013). Bij andere organisaties mogen journalisten er weliswaar andere persoonlijke opvattingen op na houden, maar wordt wel verwacht dat ze werken vanuit het perspectief en belang van een bepaalde collectieve identiteit. Zo wordt bij een krant met een rechts conservatieve signatuur als *De Telegraaf* van een journalist niet verwacht dat hij rechts is of rechts stemt, maar wel dat hij vanuit een rechts conservatief perspectief zijn werk doet. Een journalist die zich voortdurend lovend over de PvdA uitlaat, zal waarschijnlijk snel een gesprekje met de hoofdredacteur krijgen. Met als gevolg dat er voor journalisten met een sterk afwijkende betrokkenheid geen plaats is. Mijn persoonlijke ervaring is dat het bedrijven van betrokken journalistiek lastig is wanneer de persoonlijke visie van een journalist in het geheel niet samenvalt met die van de achterban die hij vertegenwoordigt. Het

niet begrijpen, laat staan doorleven, van een maatschappijvisie en het niet delen van ethische opvattingen, zorgen continu voor onbegrip en conflicten.

Journalistieke betrokkenheid krijgt uiteindelijk op twee niveaus van het betrokken model vorm: op het filosofische niveau door het gedeelde perspectief op de werkelijkheid en op het politieke niveau door de belangenbehartiging van een achterban. Deze twee zaken hangen nauw met elkaar samen, maar komen bij sommige regels van het betrokken journalistieke weten sterker naar voren dan bij andere. Zo is betrokkenheid in de vorm van belangenbehartiging expliciet bij keuzes die een journalist aan de voorkant van het productieproces maakt. Deze keuzes behoren tot de *context of discovery* en hebben dus minder met de kentheoretische rechtvaardiging te maken. Het gaat met name om de onderwerpskeuze en invalshoek. Deze twee regels die in het objectieve journalistieke weten worden gekenmerkt door een soort maatschappelijke neutraliteit (zie hoofdstuk twee), zijn in het betrokken journalistieke weten nauw met een belang verbonden. Denk bijvoorbeeld aan de keuze voor positief nieuws over een collectieve identiteit, of juist negatief nieuws over zaken waarmee een collectieve identiteit in een vijandige relatie staat. Een betrokken journalist maakt echter niet alleen andere keuzes op basis van een politiek belang, hij neemt ook daadwerkelijk iets anders waar, hetgeen behoort tot de *context of justification*. Een betrokken journalist moet daarom ook weten hoe zijn achterban tegen de werkelijkheid aankijkt. Voormalig hoofdredacteur van *Elsevier*, Schoo, vat het kernachtig samen: “Hier staan wij voor, zo kijken wij naar de wereld” (2009, p. 71).

De consequentie van de erkenning van het bestaan van verschillende belangen en waarnemingsposities houdt in dat er in het betrokken journalistieke weten geen scherp onderscheid bestaat tussen de verschillende nieuwsgenres die we kennen in het objectieve journalistieke weten: de harde nieuwsberichtgeving waarin men zich tot de objectieve feiten beperkt, de nieuwsanalyse, de duiding waar theorie ook een rol mag spelen en opinie en commentaar waar de mening van een journalist geuit mag worden. In het betrokken journalistieke weten is er eerder sprake van een vloeiend geheel: een verslag van de werkelijkheid kan niet zonder duiding en staat niet los van een mening.

Ik ben een betrokken waarnemer en ik hoop dat er op de redactie van Zembla alleen maar betrokken waarnemers zijn. Mijn uitgangspunt is: journalistiek is geen waardevrije bezigheid.

Kees Driehuis

Het is belangrijk vast te stellen dat ook voor betrokken journalistiek onafhankelijkheid van eigenaren, bronnen, adverteerders en de staat een voorwaarde is. Wanneer er sprake zou zijn van een directe afhankelijkheidspositie, spreken we immers eerder van pr, reclame of propaganda (zie 5.4.1). Voor wat betreft de economische onafhankelijkheidspositie zijn de ethische codes voor de betrokken journalist dan ook gelijklopend met die van de journalist in het professiemodel: er is een strikte scheiding tussen redactie en marketing, er zijn vergelijkbare journalistieke codes voor het aannemen van geld en relatiegeschenken, etc.

De politieke onafhankelijkheidspositie van een betrokken journalist verschilt echter duidelijk van journalisten werkend in het professiemodel. Een betrokken journalist sympathiseert met een perspectief dat politiek geladen is maar dient hiervan wel onafhankelijk te zijn. Voor de beschrijving van deze positie is het nuttig het onderscheid te gebruiken dat Mouffe aanbrengt tussen de politiek (de politieke systeemwereld) en het politieke (een gedeeld perspectief en belangenpositie van een collectieve identiteit). Journalisten die enerzijds betrokken zijn bij het politieke, streven anderzijds onafhankelijkheid na van de politiek. Journalist Kees Schaap, verslaggever bij *Zembla* erkent bijvoorbeeld betrokkenheid bij het links-progressief gedachtegoed: "Als je de macht wilt controleren om te voorkomen dat mensen onrecht wordt aangedaan, dan zit je al in de linkse hoek". Maar neemt ook expliciet afstand van de politiek: "Ik heb een film gemaakt, *Slachtoffer van School*, dat is keihard tegen de PvdA en als straks de SP in de regering komt of zo kunnen ze het verwachten" (interview juni 2012).

De betrokkenheid van een journalist bij het politieke maakt de onafhankelijkheidspositie van de politiek echter wel degelijk complexer. Journalistieke onafhankelijkheid is überhaupt niet zo groot als journalisten in het professiemodel ons graag willen laten geloven. Journalisten zijn voor hun werk immers afhankelijk van bronnen, wat de deur openzet voor invloed van politiek-economische macht (zie 3.3.2). Ook een betrokken journalist is van bronnen afhankelijk. In de betrokken journalistiek is de bronkeuze echter vaak beperkter dan in het professiemodel, waardoor ook de afhankelijkheid groter is. Dit is een fenomeen dat zich ook in de sportjournalistiek voordoet, waar journalisten afhankelijk zijn van een beperkte groep bronnen (Stokvis, 2002, p. 201). Bovendien deelt een betrokken journalist zijn identiteit met de vertegenwoordigers van een collectieve identiteit in de politieke systeemwereld. Er is dus sprake van een binding die niet alleen rationeel, maar ook emotioneel is. Dat maakt

betrokken journalisten kwetsbaar voor *flak* (tegenreacties op gevoelige onderwerpen). Fijen, hoofd zendtijd van de RKK, erkent dat voluit: “Dat is een buitengewoon ingewikkelde verhouding, ook omdat vanuit die betrokkenheid je de mensen persoonlijk kent (...) met wie je geregeld ook gesprekken voert. Niet op een vriendschappelijke manier, want ik ben geen vrienden van ze (...), maar je hebt wel een goede relatie met ze en uiteindelijk komt er dan een keer een bericht en dan moet je ze...” (interview juni 2012).

Het is de onafhankelijke positie van de betrokken journalistiek die in de tijd van de verzuiling onder druk komt te staan (Vos, 2002, p. 271). Voormalig hoofdredacteur van *KRO Brandpunt*, Richard Schoonhoven, beschrijft in het boek *Brandpunt, een journalistieke doorbraak* (2010) de spanning tussen betrokkenheid en onafhankelijkheid in het tijdperk van de verzuiling. Hij moet regelmatig verantwoording afleggen voor zijn journalistieke keuzes, na klachten uit de politiek. “De volgende ochtend zat ik bij de voorzitter, die dezelfde avond nog was overvallen met klachten van de KVP. Nu was dat geen noviteit (...)” (2010, p. 68).

De verwevenheid tussen journalistiek en politiek moet natuurlijk gezien worden binnen de destijds unieke maatschappelijke structuren in Nederland. Onafhankelijkheid zal in de betrokken journalistiek echter harder moeten worden bevochten dan in het professiemodel.

Meindert Leerling was eerst nog Kamerlid, later Leen van Dijk van de ChristenUnie, of RPF was het nog. Als wij dan iets onwelgevalligs hadden in hun ogen, belde mijn directie: ‘Hoe kan dat nou?’ Het leidde niet tot veel, maar alleen al het idee dat ze belden zegt iets.

Bertus Tichelaar

Kritisch realistisch perspectief: de gepositioneerde waarnemer

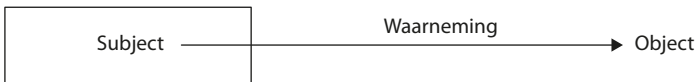
Het kritisch realisme erkent het bestaan van het perspectief van betrokken journalisten op de werkelijkheid zonder de externe werkelijkheid buiten spel te zetten. Daarmee heeft het kritisch realisme een andere visie op de waarneming dan bijvoorbeeld het logisch positivisme dat uitgaat van de inwisselbaarheid van het subject (zie 2.1). De waarneming volgens een logisch positivist zou bijvoorbeeld kunnen zijn: op zondag 17 november 2013 om 10.15 in Amsterdam op de Berlagebrug rijdt een man op een wit paard met naast zich twee zwart geschminkte mannen. Als anderen deze waarneming bevestigen, wordt de waarneming een

feit. Schematisch ziet de waarneming er volgens logisch positivisten als volgt uit²:

De bovenstaande subject-object relatie houdt er echter geen rekening mee dat een subject een conceptueel kader nodig heeft om überhaupt ook maar iets waar te kunnen nemen. Dat geldt met name voor de sociale werkelijkheid. Wanneer een Nederlander eind november een man op een wit paard met naast zich twee zwart geschminkte mannen in kleurige kleding ziet dan ziet hij Sinterklaas en twee Zwarte Pieten. Dat komt omdat hij achtergrondkennis deelt binnen een bepaalde gemeenschap: “Subjects cannot gain propositional knowledge of their objects or acquire practical knowledge of how to manipulate them without using the cognitive and conceptual resources of particular communities” (Sayer, 2010, p. 24). Dit betekent dat het plaatje er eigenlijk als volgt uit zou moeten zien:

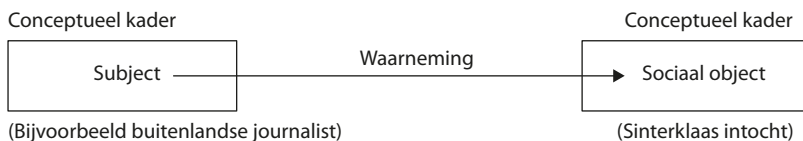
2. Conceptueel kader

Het plaatje laat zien dat objecten worden gedefinieerd aan de hand van een conceptueel kader. Wanneer een buitenlandse journalist een stuk wil schrijven over deze folkloretraditie, interpreteert hij een reeds geïnterpreteerde werkelijkheid. Dat is wat Giddens (1976) de dubbele hermeneutiek van de sociale werkelijkheid noemt. Stel dat deze journalist uit Amerika komt en nogal slecht is voorbereid. Dan schrijft hij een stuk over twee zwart geschminkte mannen die naast iemand lopen die op de Kerstman lijkt. Zijn interpretatie verschilt dan nogal van die van de Nederlandse gemeenschap. Zowel de waarnemer (het subject) heeft dus een conceptueel kader als ook het waargenomen sociale object. Deze conceptuele kaders kunnen overeenstemmen, maar ook verschillen, zoals te zien in onderstaand plaatje:

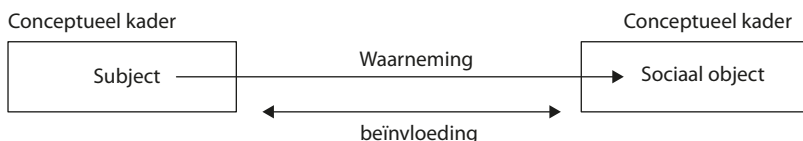
2 De schema's zijn ontleend aan Sayer (2010, p. 24-28) en enigszins aangepast.

3. Conceptueel kader

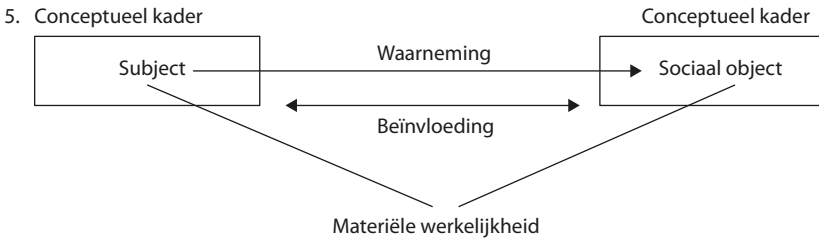

Een conceptueel kader is echter geen stabiel gegeven. Zwarte Piet wordt tegenwoordig door een aantal mensen in de samenleving gezien als een vorm van racisme. Deze verandering van het conceptueel kader heeft ook weer invloed op de sociale werkelijkheid zelf. De handeling om je als Zwarte Piet te verkleeden, wordt immers door de verandering van het conceptuele kader, steeds meer als racistische uiting gezien. De betekenis die wij aan de sociale werkelijkheid geven, heeft dus directe invloed op diezelfde sociale werkelijkheid. Net zoals de sociale werkelijkheid ook weer invloed heeft op het conceptueel kader. “In other words, practices, material constructions and systems of meaning are *reciprocally confirming*. Given this ‘reciprocal confirmation’, we usually find that changes in meanings and practices go hand in hand” (Sayer, 2010, p. 33). Zo komt het plaatje er als volgt uit te zien:

4. Conceptueel kader

Tenslotte, en hier ligt het belangrijke verschil met de postmoderne denkers, is er wel degelijk zoiets als een externe werkelijkheid. Het kritisch realisme kiest niet alleen voor een zwakke constructivistische epistemologie die erkent dat de waarneming (en de beschrijving ervan) wordt gestuurd door een conceptueel kader, maar ook voor een realistische ontologie. Het feit dat de ene groep Zwarte Piet als folklore beschouwt en de andere groep als een racistische uiting, betekent niet dat er op zondag 17 november 2013 om 10.15 geen man op een wit paard op de Berlagebrug rijdt met naast zich twee zwart geschminkte mannen.

Concluderend kunnen we stellen dat het kritisch realisme afstand neemt van het idee van de onbemiddelde waarneming en het inwisselbaar subject dat ten grondslag ligt aan het logisch positivisme en het objectieve journalistieke weten. Onze waarneming wordt gestuurd door een conceptueel kader. Aan de hand van dit kader interpreteren wij niet alleen de werkelijkheid, maar beïnvloeden we die werkelijkheid ook. Deze theorie van de waarneming biedt het betrokken journalistieke weten dus niet alleen ruimte voor interpretatie zonder de feiten te bagatelliseren, maar benadrukt ook de interactie tussen interpretatie en werkelijkheid. Deze visie op waarneming, betekent dat betrokken journalisten niet alleen andere keuzes aan de voorkant van het productieproces maken (nieuwskeuze en invalshoek), maar ook daadwerkelijk iets anders waarnemen, waardoor het controleapparaat van het objectieve journalistieke weten de *context of justification* niet zo waardevrij is zoals vaak wordt verondersteld.

6.3 Regel 1: een journalist maakt een betrokken nieuwskeuze

Daar waar nieuwskeuze in het objectieve journalistieke in belangrijke mate is gestoeld op het algemeen maatschappelijk belang, gaat het in het betrokken journalistieke weten meer om de interpretatie van het algemeen maatschappelijk belang door een collectieve identiteit.

Op het moment dat wij leren uit de Bijbel dat het goed is om de hongerigen te voeden en in de hele samenleving krijgt dat geen aandacht, en iedereen ziet toch gebeuren dat er steeds meer voedselbanken komen of dat voedselbanken te weinig spullen krijgen vanwege de crisis, dat het dan juist goed is om de focus te richten op de voedselbanken.

Leo Fijen

Als we mensen denkstof kunnen geven dan doe ik dat heel graag en dan het liefst op die terreinen die ons aan het hart gaan: het levensbeschouwelijke erf en noem het maar het medemenselijke.

Bertus Tichelaar

In sommige gevallen is er ook sprake van een direct politiek belang. Zo maakt *Opzij* zich druk over de discriminatie van vrouwen door de SGP (Lambalgen, 2008) of de EO over de beschuldiging van de Turkse regering dat Nederlandse christelijke gezinnen islamitisch adoptiekinderen zouden willen bekeren (*De Vijfde Dag*, 2013). Het directe politieke belang wordt ook sterk duidelijk wanneer er wordt gekozen voor positief nieuws. Katholiek betrokken journalist Fens stoort zich bijvoorbeeld aan het eenzijdige negatieve beeld dat de media schetsen van de katholieke kerk. Vanuit die overweging maakt hij bewust de keuze voor een positief onderwerp: “Ik wil deze week ook een heel ander verhaal gaan schrijven over een hele mooie toespraak die de paus heeft gedaan. Dat vind ik een breder spectrum – dat heb ik ook altijd geprobeerd – van het Vaticaan. Het zijn niet alleen maar mannen die de hele dag over condooms zitten te praten” (interview juni 2012).

Betrokken journalisten kijken zowel naar het belang van het nieuws voor hun achterban (de interne informatiefunctie) als de impact van het nieuws op het publieke debat (de externe informatiefunctie). Bij de RKK heeft dat geleid tot een tweesporenstrategie die ook herkenbaar is bij een omroep als de EO. Op tijdstippen als zondagochtend en het eind van de middag wordt er veel aandacht besteed aan het nieuws dat speciaal is toegesneden op de achterban. Hierdoor is de invloed op het maatschappelijke debat gering. In programma's als *Kruispunt* en *Knevel en Van de Brink* worden daarentegen bredere actuele thema's aangesneden. De invloed op het publieke debat wordt niet zozeer uitgeoefend door een agenderende functie (het onderwerp staat meestal al in de publieke belangstelling; het moet immers een breed publiek aanspreken), maar eerder door het perspectief waarmee een onderwerp wordt belicht. Dat perspectief krijgt in belangrijke mate vorm door de betrokken onderzoeksvraag.

Het politieke belang van het nieuws valt in het betrokken journalistieke weten in belangrijke mate samen met het economische belang ervan. Immers, hoe beter een journalistiek product wordt verkocht, hoe groter de politieke impact. Betrokken journalisten willen het publieke debat beïnvloeden en daarvoor is bereik noodzakelijk. Tichelaar, hoofdredacteur van de EO, zegt hier over: “Ik sta niet op een christelijk kerkpleintje

mijn ding te doen. Nee, ik wil Nederland 1 's avonds om 11 uur, of Radio 1 overdag (...) Ik wil niet het kerkbladachtige sufferdje op televisie worden" (interview mei 2013). Fijen laat zich in vergelijkbare termen uit: "Het is uiteindelijk toch ook fijn, als je een massamedium bent, dat je van tijd tot tijd uitzendingen hebt die door 500 duizend of meer mensen gezien worden" (interview juni 2012).

Kritisch realistisch perspectief op Webers waardevrijheidspostulaat

De gedachte van het objectieve journalistieke weten, dat onderwerpen op een neutrale manier worden geselecteerd, is wetenschappelijk gezien niet houdbaar (zie 4.2). Het kritisch realisme gaat echter nog verder: niet alleen de onderwerpskeuze is een politiek-morele beslissing zoals Weber veronderstelt in zijn waardevrijheidspostulaat, maar ook de wetenschappelijke methode is doordrenkt met waarden. Wetenschap staat volgens kritisch realisten niet buiten de maatschappij, maar maakt daar onderdeel van uit en is daarom niet waardevrij. "Science in its transitive dimension is itself a social practice conducted within determinate social relations, and embedded in culture or cultures" (Sayer, 2010, p. 51). Ook de wetenschappelijke methode is gebaseerd op waarden. Webers waardevrijheidspostulaat wordt daarom door het kritisch realisme afgewezen.

6.4 Regel 2: een journalist stelt een betrokken onderzoeksvraag

Daar waar de onderzoeksvraag in het objectieve journalistieke weten afwezig lijkt te zijn (bij de harde nieuwsberichtgeving) of tenminste politiek neutraal is (bij de onderzoeksjournalistiek en nieuwsanalyse), is de onderzoeksvraag in het betrokken journalistieke weten een wezenlijk onderdeel van het politieke. Of zoals Gans stelt: "Different perspectives lead to different questions and different answers, thereby requiring different facts and different news" (2004, p. 310). Deze regel maakt het voor een journalist mogelijk om zijn betrokkenheid actief vorm te geven.

*Betrokkenheid krijgt vorm doordat je de zorgen van de lezersgroep deelt.
Arendo Joustra*

Het feministische maandblad *Opzij* vraagt zich bijvoorbeeld af hoe het toch mogelijk is dat de SGP vrouwen mag uitsluiten van bestuursfuncties

en dat dit zowel juridisch als politiek wordt geaccepteerd. “Verwarring alom over de vraag of de SGP vrouwen mag discrimineren”, schrijft het blad (Lambalgen, 2008). Terwijl het *Reformatorisch Dagblad* zich afvraagt: “Waarom laten de fanatici de SGP niet met rust?” (2007). Sterk betrokken onderzoeksvragen vormen ook het hart van de Wat U Zegt-pagina van *De Telegraaf*, waar lezers kunnen stemmen op een stelling. Zo stelt *De Telegraaf* vlak na het aantreden van Diederik Samsom als PvdA-leider bijvoorbeeld de onderzoeksvraag of Samsom in staat zal zijn de PvdA uit het slop te halen. Vervolgens wordt bij deze stelling een feit ontwikkeld. Driekwart van de stemmers blijkt het hier niet mee eens te zijn. *De Telegraaf* trekt dan de conclusie: “PvdA heeft afgedaan, stemmers: tijdelijke opleving door ‘nieuw gezicht’ Samsom” (Zwieten, 2012). Natuurlijk valt er het nodige te zeggen over de kwaliteit van deze feiten; ik wil hier echter slechts aantonen dat ook de onderzoeksvraag tot het politieke behoort (en in dit geval zelfs tot de politiek).

De vrijheid van het stellen van een onderzoeksvraag (evenals de onderwerpskeuze) is het grootst bij onderzoeksjournalistiek. Bij de nieuwsberichtgeving wordt de vraagstelling immers ingekaderd door de actuele gebeurtenis. In de onderzoeksjournalistiek kan een journalist iedere vraag stellen die hij wil. Er wordt niet zozeer nieuws geselecteerd, eerder nieuws gemaakt. Neem de serie artikelen die Pulitzer prijswinnaar Loretta Tofani schreef onder de titel “American Imports, Chinese Deaths” in de *Salt Lake Tribune* (Tofani, 2008). De artikelen gaan niet zozeer over het feit dat de werkomstandigheden in de Chinese fabrieken abominabel zijn (dat was een bekend gegeven), maar geven vooral een antwoord op de vraag waarom dit het geval is, namelijk door goedkope Amerikaanse import. Vanwege de vrijheid een onderwerp te kiezen en daarbij vragen te stellen biedt onderzoeksjournalistiek een journalist meer mogelijkheden om zijn betrokkenheid vorm te geven dan de harde nieuwsberichtgeving. Voor wetenschappers die zich hard maken voor het objectieve journalistieke weten is het zelfs reden om er voor te pleiten het genre onderzoeksjournalistiek buiten het objectieve journalistieke weten te plaatsen (Gauthier, 1993). Het gegeven dat een onderzoeksvraag in het betrokken journalistieke weten tot het politieke behoort (en soms zelfs tot de politiek), ontslaat een betrokken journalist echter niet van de plicht een open onderzoeksblik te houden. Dat wil zeggen: hij moet de feiten onderzoeken om te constateren of zijn onderzoeksvraag al dan niet wordt bevestigd. Deze feiten liggen echter niet voor het oprapen zoals appels in de wei: ze worden actief ontwikkeld naar aanleiding van een betrokken onderzoeksvraag.

*Naar sommige feiten, als je ze echt wil weten, moet je op zoek.
Kees Driehuis*

Hoewel feiten dus actief worden ontwikkeld aan de hand van een onderzoeksvraag en de onderzoeksvraag bepalend is voor de relevantie van de feiten, betekent dit niet dat er in het betrokken journalistieke weten feiten zomaar weg kunnen worden gelaten. Ook voor het betrokken journalistieke weten geldt dat er (binnen het perspectief van de onderzoeksvraag) gestreefd moet worden naar volledigheid.

Kritisch realistisch perspectief: de samenhang tussen feit en onderzoeksvraag

Het kritisch realisme erkent dat de waarneming wordt gestuurd door problemen, vragen, hypothesen, theorieën, etc. en geeft daarmee gehoor aan de kritiek van Popper op het naïeve empirisme (zie 4.3). In het kritisch rationalisme van Popper wordt het probleem van de subjectiviteit van de onderzoeksvraag echter overstegen door een onderscheid aan te brengen tussen de zogenaamde *context of discovery* en *context of justification*. Popper houdt er een internalistische wetenschapsbenadering op na, vergelijkbaar met die van Weber. Dat wil zeggen dat de sociale en culturele omgevingsfactoren weliswaar invloed hebben op de ontwikkeling van nieuwe ideeën, hypothesen, etc., de *context of discovery*, maar geen invloed hebben op de rechtvaardiging van kennis, de *context of justification*.

De theorie-gestuurde waarneming van Popper wordt door het kritisch realisme erkend, maar tevens als onvoldoende gekenschetst waar het gaat om de studie van de sociale werkelijkheid. Onze waarneming wordt namelijk niet alleen gestuurd door een vooraf gestelde onderzoeksvraag of theorie (die al dan niet gefalsifieerd wordt), maar ook door een conceptueel kader, waarmee we betekenis geven aan de werkelijkheid. Om deze reden wordt het model van Popper door het kritisch realisme afgewezen: het houdt onvoldoende rekening met het gegeven dat feiten reeds een interpretatie van de werkelijkheid zijn: “The problem with it is that it can easily lapse into a ‘two-stage’ model in which hypotheses are first advanced and ordering frameworks designed and *then* filled out with and tested by ‘data’ whose meaning is taken as unproblematic” (Sayer, 2010, p. 55). Volgens het kritisch realisme zijn culturele en sociale factoren niet alleen van invloed op de *context of discovery* waarin een onderwerp wordt gekozen en een onderzoeksvraag geformuleerd, maar ook op de *context of justification*, de

context waarin aan de hand van de waarneming wordt gecontroleerd of een hypothese juist is. Het kritisch realisme is, in tegenstelling tot Poppers kritisch rationalisme en het logisch positivisme, externalistisch, dat wil zeggen dat ook niet-wetenschappelijke factoren een rol spelen bij de ontwikkeling van kennis. “Such facts bear upon not only ‘the context of discovery’, but ‘the context of justification’ of scientific ideas” (Sayer, 2000, p. 51).

6.5 Regel 3: een journalist is een betrokken duider van gecheckte feiten

Het betrokken journalistieke weten deelt niet het geloof in de kracht van de naakte feiten van het objectieve journalistieke weten en geeft erkenning aan de interpretatieve dimensie van kennis. Interpretatie is in de journalistiek een zeer slecht gedefinieerd begrip. Journalisten noemen eigenlijk alles waarvan zij vinden dat het een subjectief element in zich heeft interpretatie. Nieuwskeuze is dus interpretatie, evenals de gekozen onderzoeksvraag, etc. In dit onderzoek bedoel ik met interpretatie in de journalistiek twee zaken: ten eerste het begrijpen (interpreteren) van een concept binnen een context (deze vorm van interpretatie bespreek ik bij deze regel) en ten tweede het verklaren van een handeling van een persoon (deze vorm van interpretatie bespreek ik bij regel zes).

Het begrijpen van een gebeurtenis, betekent dat “Interpretative journalism aims to find out the truth behind the verifiable facts” (Salgado & Strömbäck, 2012, p. 154). Wanneer wij de sociale werkelijkheid waarnemen, kunnen we de waarneembare kant van een feit niet los zien van de maatschappelijke betekenis van datzelfde feit. Een feit moet echter wel accuraat worden waargenomen (feiten moeten dus worden gecheckt). Pas dan is er ruimte voor de sociaal en cultureel gesitueerde interpretatie. “Thus journalism’s commitment to the truth, its focus on facts, remains crucial, yet will not alleviate it from having to deal with the plural nature of social reality” (Dahlgren, 2009, p. 157). Accuraatheid is een voorwaarde voor een correcte interpretatie; als de feiten niet correct zijn, kan de interpretatie ervan immers ook niet correct zijn.

Feiten krijgen pas betekenis in een context en die context hangt in het betrokken journalistieke weten nauw samen met het perspectief van een collectieve identiteit. Het is de taak van een betrokken journalist om de feiten in zo’n betrokken context te plaatsen. Het verschil in betekenis van

de feiten wordt goed duidelijk wanneer we twee verschillende contexten naast elkaar plaatsen. Neem het feit dat de SGP vrouwen uitsluit van bestuursfuncties.

De context waarin dat feit door het feministische maandblad *Opzij* wordt geplaatst verschilt wezenlijk van de context waarin het *Reformatorisch Dagblad* dit feit plaatst. De uitsluiting wordt door *Opzij* als volgt gedeut:

Stel: een kleine restaurantketen in het midden van het land ‘de Gestampte Pot’ is gespecialiseerd in Oudhollandse gerechten. Zij weigeren moslims en Joden als klant, ‘want die willen toch geen worst en zuurkool’. Bovendien vindt de directeur: ‘Je moet ergens onder elkaar kunnen zijn en er zijn nog genoeg andere restaurants waar moslims en Joden terecht kunnen’. (...). De SGP handelt in feite niet anders. (Lambalgen, 2008)

De SGP discrimineert dus. Dat mag niet en daarom gaat het Clara Wichmann Instituut (voor vrouwen en recht) de juridische strijd aan, aldus *Opzij*.

De journalisten van het *Reformatorisch Dagblad* duiden de zaak echter heel anders. De krant ziet ten eerste een inmenging van een nieuwe partij in een zaak die ze eigenlijk helemaal niet aan gaat. “Clara’s mengen zich in beroepszaak SGP” (2007), luidt de kop. En verderop wordt geschreven: “Het proefprocessenfonds Clara Wichmann Instituut is formeel geen partij in deze zaak. Toch wil het fonds zich in de zaak mengen”. De krant spreekt ook niet van uitsluiting of discriminatie door de SGP, maar van, “(...) het onderscheid dat de partij maakt tussen mannen en vrouwen”, en vraagt zich ook nog eens af hoe het zit met “de klassieke grondrechten over de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van vereniging”. In geen van de beide artikelen worden relevante feiten weggelaten of verdraaid en toch geven ze een wezenlijk ander beeld van de werkelijkheid.

Dat noem ik betrokken journalistiek. Dat je eigenlijk achtergronden schetst waardoor een uitspraak zoals die gedaan is, beter verstaan wordt.

Leo Fijen

Een journalist kan er echter ook voor kiezen om feiten in een betrokken context te laten plaatsen door een bron (zie ook 6.7). Een voorbeeld van een betrokken duider is Antoine Bodar. Hij is in de media een autoriteit op het gebied van de katholieke kerk en is één van de weinige katholieke betrokken duiders die ook toegang heeft tot de journalistieke media in het professiemodel. Opvallend was bijvoorbeeld zijn rol als betrokken duider bij de aankondiging van de abdicatie van Benedictus XVI op 11 februari

2013. In de actualiteitenrubriek *EenVandaag* mag hij het pontificaat van Benedictus XVI duiden, maar niet nadat de journalisten van *EenVandaag* in een reportage hun duiding hebben gegeven. Het pontificaat wordt geduid als oerconservatief, geplaagd door affaires, met de rug naar gelovigen, etc. De - in Nederland dominante duiding - wordt door Bodar afgewezen: "Sensationeel en ongenueanceerd. Ik heb zelden zo'n domme reportage beluisterd", en "De zendtijd is te kort om al deze domheid te becommentariëren". Vervolgens kan Bodar de betrokken duiding geven van het pontificaat en andere feiten naar voren brengen. De paus moet volgens Bodar niet gezien worden als een brokkenpiloot, "Ik denk dat hij de geschiedenis ingaat als de paus professor. Zo te zeggen, als de man die aan de theologie een grote bijdrage heeft geleverd. En van wie de waarde pas op termijn zal worden beschouwd".

Je zoekt betrokken deskundigen, dus mensen die passen in het verhaal wat je wil maken.

Kees Driehuis

Er zijn ook grenzen aan interpretatie. Wanneer een betrokken journalist of bron een context schetst waarbinnen de feiten worden geplaatst, is deze context niet uit de lucht gegrepen. Hoewel duiding niet direct verifieerbaar is, wil dat niet zeggen dat er geen enkele manier is om het waarheidsgehalte te bepalen. Duiding is dus niet alleen subjectief. De interpretatie van een uitspraak of gebeurtenis is echter niet vast te stellen aan de hand van een enkelvoudige waarneming waardoor die waar of onwaar is, maar moet worden onderbouwd. "We judge an interpretation to be objective if it has good support, according to the best available standards of a conceptual scheme" (Ward, 2004, p. 280, zie ook Merill & Odell, 1983, p. 132). Een accurate interpretatie is dus een ware bewering aan de hand van de feiten. In plaats van verificatie wordt hier ook wel de term structurele corroboratie gebruikt, een coherentie-eis, opdat feiten "(...) fit precisely together in the same coherent story" (Ettema & Glasser, 1998, p. 142).

Wanneer de grenzen van de duiding door een bron of journalist worden overschreden, maken we een overgang van betrokken journalistiek naar meningenjournalistiek. Wanneer Bodar bijvoorbeeld beweert dat paus Benedictus XVI een groot communicator is, heeft hij voor deze bewering geen deugdelijke onderbouwing met geldige argumenten. We spreken dan van een persoonlijke mening, iets subjectiefs. Nieuw onthulde feiten kunnen een (betrokken) duiding dus ook ongeldig maken. Vandaar dat – in tegenstelling tot bij meningenjournalistiek – geproduceerde kennis van

betrokken journalistiek feilbaar is; dit is een eigenschap die het betrokken journalistieke weten deelt met het objectieve journalistieke weten.

Kritisch realistisch perspectief: de samenhang tussen feit en context

De interpretatie van feiten, de hermeneutische dimensie van kennis, vervult in het kritisch realisme een essentiële rol. Volgens Bhaskar (1998) is accuraat begrijpen in de sociale wetenschappen van hetzelfde belang als accuraat meten in de natuurwetenschappen. Willen wij het gedrag van mensen begrijpen, moeten we interpreteren. “The crucial point to remember is that social phenomena are concept-dependent. Unlike natural (i.e. non-social objects) they are impervious to the meanings ascribed to them” (Sayer, 2010, p. 30). Dat conceptuele kennis niet empirisch waarneembaar is (dat wil zeggen geen materiële zijde heeft) en dus niet direct verifieerbaar is door de waarneming, betekent niet dat conceptuele kennis subjectief is, of buiten de wetenschap valt zoals het logisch positivisme veronderstelt aan de hand van het verificatiecriterium van kennis. De kritiek dat interpretatie subjectief is, treft regelmatig de hermeneutiek, evenals de meer interpretatieve vormen van journalistiek. Betekenis is echter niet subjectief. We kunnen concepten als democratie, vrijheid, racisme, etc. weliswaar niet direct waarnemen, maar ze hebben wel degelijk intersubjectieve betekenis. Die betekenis kan ambigu zijn, maar is niet eindeloos oprekbaar:

An army parade on Remembrance Day is a case in point, for it combines a recognition of the horrors of war (‘Never again,...’) with a glorification of the army and perhaps war itself. But to interpret an event as ambiguous or having multiple meanings is not to admit just any interpretation (for example, a Remembrance Day parade is not a wedding or rock concert), for not all interpretations can do justice to the particular ambiguities of a situation. (Sayer, 2000, p. 40)

Het kritisch realisme wijst de veronderstelling af dat interpretatie subjectief is. Het is een onterechte toepassing van de dichotomie ‘objectief versus subjectief’ op de dichotomie ‘interpretatie/niet-waarneembaar versus feit/waarneembaar’. “The subjective-objective dualism is asserted and intersubjective meanings are collapsed back into subjective, essentially private, opinions and feelings” (Sayer, 2010, p. 37).

Het gevolg van de hermeneutische dimensie van kennis is dat het reductionisme, toegepast door het logisch positivisme (het reduceren van de

werkelijkheid tot een verifieerbare uitspraak over de directe waarneming), niet mogelijk is. Volgens Bhaskar heeft het logisch positivisme last van wat hij een *epistemic fallacy* noemt. Dit is de fout om ontologie (de leer van het zijn) en epistemologie (de leer van het kennen) op één hoop te gooien, te doen alsof een gereduceerde uitspraak over de werkelijkheid één-op-één correspondeert met de werkelijkheid zelf: “This consists in the view that statements about being can be reduced to or analysed in terms of statements about knowledge; i.e. that ontological questions can always be transposed in epistemological terms” (Bhaskar, 2008, p. 36). Deze tekortkoming zien we niet alleen terug in de zogenaamde spiegelmetafoor van kennis, waardoor het verschil tussen ontologie en epistemologie verwatert, maar ook in het vertrouwen in de naakte feiten van het objectieve journalistieke weten: “The illusion of the appeal to facts in popular discourse involves collapsing statements into their referents, thought objects into real objects” (Sayer, 2010, p. 47). We moeten volgens het kritisch realisme erkennen dat er een duidelijk onderscheid bestaat tussen de werkelijkheid en onze waarneming en beschrijving van de werkelijkheid.

De waarneming en beschrijving van de werkelijkheid noemen kritisch realisten de transitieve dimensie van kennis. Deze wordt niet alleen gestuurd door een onderzoeksvraag, maar ook door de context waar binnen de waarneming wordt geplaatst. Beschrijvingen van de werkelijkheid zijn daarom altijd feilbaar. Aan de hand van de externe werkelijkheid moeten we uiteindelijk bepalen welke beschrijving het meest adequaat is. Hoewel we de werkelijkheid niet kunnen spiegelen door middel van talige uitspraken, kunnen we wel tot de best mogelijke overeenkomst komen. Sayer spreekt daarom van *practical adequacy*: “To be practically adequate, knowledge must generate expectations about the world and about the results of our actions which are actually realized” (2010, p. 69). Kennis kan beter niet worden beschouwd als een spiegel van de werkelijkheid, maar beter als een soort instructieboek.

6.6 Regel 4: een journalist keert hoor en wederhoor om

De publicatie van wederhoor verhoudt zich ongemakkelijk tot het objectieve journalistieke weten. Het is in dit denken een tijdelijk lapmiddel, totdat we de echte waarheid boven water hebben (zie 2.5). Dit streven naar een eenduidige werkelijkheid van het objectieve journalistieke weten, zien we terug in de praktische toepassing van de wederhoor regel: er is niet zozeer

sprake van de publicatie van twee gelijke stemmen, maar eerder van een wederhoorstem die niet strookt met de gepresenteerde feiten. Het geluid dat in de reguliere media onder de wederhoorstem valt - de stem die we niet moeten geloven - is in betrokken media veelal de stem die we juist wel moeten geloven, die strookt met de contextuele kennis. Vandaar dat er in het betrokken journalistieke weten in sommige gevallen een omkering van hoor en wederhoor is.

Het verslag van de aankondiging van de abdicatie van paus Benedictus XVI is hiervan een goed voorbeeld. In het *NOS-journaal* van 20.00 uur op 11 februari 2013 worden in een reportage alle schandalen in de katholieke kerk als context gegeven (de affaire Williamson, de door veel moslims als kwetsend ervaren uitspraak van Benedictus over Mohammed en het seksueel misbruik). Daarna geven journalisten en mensen op straat hun mening over het pontificaat (de meningen zijn zonder uitzondering negatief). Weliswaar wordt ook kardinaal Eijk geïnterviewd, van wie je een ander oordeel zou verwachten, maar de enige quote die van hem wordt gebruikt, is dat hij verrast is door het nieuws. Uiteindelijk is hier zelfs sprake van het ontbreken van een dissonante stem.

In het *Katholiek Nieuwsblad* (Kardinaal Eijk, 2013) wordt het aftreden van Benedictus heel anders geduid en wordt de wederhoorstem die dissonant is in de reguliere media, de hoorstem. "In de ogen van kardinaal Wim Eijk is paus Benedictus XVI zeker 'een grote paus', die 'een grote en blijvende bijdrage heeft geleverd aan het leergezag van de kerk'", schrijft de krant.

Het publiceren van wederhoor is in het betrokken journalistieke weten geen verplichting. Er is in tegenstelling tot het objectieve journalistieke weten geen geloof dat de publicatie van wederhoor de lezer, kijker of luisteraar dichter bij de waarheid brengt. Betrokken journalisten streven naar het publiceren van een perspectief van een collectieve identiteit op de actualiteit. Daarbij moeten natuurlijk ook tegenargumenten gewogen worden (Merill & Odell, 1983, p. 132). Dat is echter wat anders dan het publiceren van wederhoor aan het eind van een verslag. Betrokken journalist Fens verwoordt het als volgt: "Kijk, ik betrek een stelling en dan is het mijn taak om in 800, 900 woorden de lezer te overtuigen van een bepaalde stelling. Dan is het dodelijk voor zo'n stuk om op het einde nog even te zeggen van 'nou, ik heb nog even met de bisschop gebeld en het zit heel anders in elkaar'" (interview juni 2012).

Als je het onderzocht hebt en je vindt het echt, je bent er van overtuigd dat het klopt, dan moet je het ook brengen. Dan moet je niet uit eigen onzekerheid de

kijker opzadelen met iemand anders die iets anders vindt. Mag wel, maar wat heb je er aan als kijker?

Kees Driehuis

Kritisch realistisch perspectief op wederhoor

De erkenning van de hermeneutische dimensie van kennis, het gegeven dat feiten afhankelijk zijn van een context voor hun betekenis, heeft als gevolg dat er in het kritisch realisme sprake is van een zeker perspectivisme. De zekerheid van kennis, het geloof in de kracht van de harde feiten, opgedaan door bijvoorbeeld het logisch positivisme, wordt niet gedeeld. "Critical realism itself might be interpreted as a product of successive critiques of a complacent and overly confident modernism in social science, and its radical underestimation of the complexity, diversity and multiple meanings of the social world" (Sayer, 2000, p. 30). Er is in de betrokken journalistiek een acceptatie van het bestaan van meerdere perspectieven op de wereld en een erkenning van de problematische gevolgen hiervan voor het verzamelen van betrouwbare kennis. Dat betekent niet dat alle kennis betrekkelijk is. De werkelijkheid blijft het ankerpunt van beweringen en theorieën. Dat betekent dat kennis *practically adequate* moet zijn: kennis moet betrouwbare verwachtingen van de werkelijkheid genereren. Coherentie is in dat geval een belangrijk criterium. En met dit criterium is de wederhoorregel duidelijk in strijd. Door de publicatie van wederhoor wordt er immers een incoherent beeld van de werkelijkheid geschetst, terwijl het juist de taak van een wetenschapper is (evenals van een journalist) om een praktisch adequate (en dus ook coherente) beschrijving van de werkelijkheid te publiceren. Daarom vormt deze regel net zo'n probleem voor het kritisch realisme als voor het logisch positivisme.

6.7 Regel 5: een journalist is een betrokken participant

Het betrokken journalistieke weten neemt nadrukkelijk afstand van de gedachte dat journalisten zich beperken tot het spiegelen van de werkelijkheid. Journalisten nemen de werkelijkheid immers op een bepaalde manier waar en verwoorden of verbeelden die, waardoor ze de werkelijkheid ook weer beïnvloeden. De journalistieke beïnvloeding strekt zich echter verder uit dan alleen de beschrijving of duiding van spontane gebeurtenissen. Er is ook sprake van interventionisme: journalisten en bronnen organiseren actief nieuwsgebeurtenissen, de zogenaamde pseudogebeurtenissen. In

het betrokken journalistieke weten spelen deze pseudogebeurtenissen een belangrijke rol. Ze hebben als doel het perspectief en de daarmee verbonden belangen van een collectieve identiteit in de publieke sfeer te brengen.

Ten eerste zijn er pseudogebeurtenissen, georganiseerd door journalisten. Het meest voorkomende voorbeeld hiervan is het interview. Journalisten gebruiken deze vorm om hun betrokkenheid actief vorm te geven. Neem het nieuwsbericht dat de Turkse regering een reddingsactie wil beginnen voor Turkse kinderen die zijn geplaatst bij christelijke pleeggezinnen in Nederland. Er zou op deze kinderen druk worden uitgeoefend om zich te bekeren tot het christendom. Dit is een aantijging aan het adres van de christelijke gemeenschap in Nederland. Reden voor journalisten van de EO om Tweede Kamerlid van de Christen Unie Joël Voordewind in de studio uit te nodigen om deze aantijgingen te ontkrachten. In het actualiteitenprogramma van de EO, *De Vijfde Dag*, mag Voordewind op 20 februari 2013 het nieuws duiden in de studio. De Turkse overheid heeft het bij het verkeerde eind, zegt de politicus, want die “doet voorkomen alsof dat bewust beleid zou zijn van pleegzorgorganisaties om hier uiteindelijk kinderen te bekeren tot het christendom en als je dan de verhalen hoort en ik ken ze ook uit de praktijk dan is dat absoluut niet de intentie van ouders”. *De Vijfde Dag* is een programma dat primetime wordt uitgezonden en dus niet alleen gericht is op de christelijke achterban. Met de boodschap wil de EO het publieke debat beïnvloeden en daarom organiseren de journalisten een pseudogebeurtenis met een betrokken bron die bovendien maatschappelijke autoriteit en geloofwaardigheid geniet, een bekend Tweede Kamerlid.

Ik weet dat we op een gegeven ogenblik de drugspastor van Amsterdam, die toch van tijd tot tijd zijn verhaal liet horen in NRC en in de Volkskrant, en een populaire figuur was als het gaat om de geloofwaardigheid in de kerk (...) dat we die aan het woord hebben gelaten om hem op te voeren als bron die het verhaal van de paus niet alleen maar als achterlijk neerzet.

Leo Fijen

Persreizen en persconferenties zijn pseudogebeurtenissen die worden georganiseerd door bronnen. In het objectieve journalistieke weten worden ze verslagen alsof ze zich spontaan voordoen. De achterliggende intenties om de gebeurtenis te organiseren worden buiten beschouwing gelaten. Er lijkt geen ander belang, dan het belang om informatie vrij te geven. De economische dimensie van de pseudogebeurtenis krijgt in het objectieve journalistieke weten de overhand. Hoe groter de autoriteit van een bron

en hoe schaarser de bron, des te meer genegen zullen journalisten zijn om een pseudo-gebeurtenis te verslaan. Het betrokken journalistieke weten beschouwt informatie echter niet als een neutraal gegeven. Dit betekent dat een betrokken journalist anders met pseudo-gebeurtenissen omgaat. Wanneer een pseudo-gebeurtenis past in de betrokkenheid, zal een journalist er aandacht aan besteden en net zoals journalisten uit het professiemodel de achterliggende intenties (het genereren van media aandacht) niet benoemen. Ruim baan dus voor de protesten van bezorgde ouders tegen de al te vooruitstrevende seksuele voorlichting van dokter Corrie in het *Reformatorisch Dagblad* (Dokter Corrie, 2013).

Wanneer een pseudo-gebeurtenis niet strookt met het betrokken perspectief, zal een betrokken journalist in eerste instantie de neiging hebben om de gebeurtenis te negeren. In het geval er echter sprake is van een grote maatschappelijke impact, kan het nieuws niet worden genegeerd en zullen betrokken journalisten een reflexieve houding aannemen. Er wordt dan gewezen op het feit dat het nieuws niet spontaan tot stand is gekomen. Een voorbeeld is de mediahype die zomer 2013 ontstaat, nadat VVD-senator Dupuis een oproep doet aan predikanten hun gemeenteleden aan te sporen hun kinderen te laten vaccineren tegen de mazelen. Deze hype wordt verder aangewakkerd nadat premier Rutte zich er ook over uitspreekt. Dat gebeurt niet spontaan, maar in een interview met journalist Sven Kockelmann. Journalist Addy de Jong van het *Reformatorisch Dagblad* neemt duidelijk een reflexieve houding aan: “Uit zichzelf begon hij er niet over. Maar nu journalist Sven Kockelmann in het wekelijkse gesprek van de NOS met de minister-president er gisteravond naar vroeg (inleiding: U gaat toch altijd op vakantie naar Putten?), koos premier Rutte, opvallend genoeg, zijn vertrekpunt niet bij de vrijheid van godsdienst en geweten (...)” (Jong, 2013). Op deze manier benadrukt een journalist dat het niet gaat om een spontane gebeurtenis, maar om pseudo-gebeurtenis. Met als doel de impact van het nieuws af te zwakken.

Kritisch realistisch perspectief: de valkuil van het empirisme

Het kritisch realisme beschouwt de waarneembare werkelijkheid als een oppervlakkige afspiegeling van de werkelijkheid. Voor het kritisch realisme is de werkelijkheid namelijk gelaagd en bestaat er naast de empirische direct waargenomen werkelijkheid, ook een actuele werkelijkheid (die zich voordoet, maar niet per se wordt waargenomen) en een reële werkelijkheid (waar de causale mechanismen liggen die al dan niet geactiveerd kunnen worden). Het is de taak van een wetenschapper om door te dringen tot het

reële niveau van de werkelijkheid. Dat niveau kunnen we weliswaar kennen, maar is niet direct waarneembaar. De kritiek van Bhaskar op het empirisme en logisch positivisme is dat ze alle drie de werkelijkheidsniveaus gelijk-schakelen. Bhaskar noemt dit de *fallacy of empiricism*: “By constituting an ontology based on the category of experience, as expressed in the concept of the empirical world and mediated by the ideas of the actuality of the causal laws and the ubiquity of constant conjunctions, three domains of reality are collapsed into one” (2008, p 57). We zien deze *fallacy of empiricism* sterk weerspiegeld in de harde berichtgeving van het objectieve journalistieke weten waar kennis die direct aan onze zintuigen gegeven is, de harde kern vormt. Dit heeft als consequentie dat accuraatheid en waarheid in het objectieve journalistieke weten nogal eens door elkaar worden gehaald (zie 2.4) en ook in het onvermogen om pseudogebeurtenissen te onderscheiden van spontane gebeurtenissen (zie 4.6).

Volgens het kritisch realisme moet er echter rekening worden gehouden met de ontologische diepte van de werkelijkheid. De waargenomen werkelijkheid wordt beschouwd als een resultante van dieperliggende causale mechanismen: “There is more to the world, than patterns of events. It has ontological depth: events arise from the workings of mechanisms which derive from the structures of objects, and they take place within geo-historical contexts” (Sayer, 2000, p. 15). Een voorbeeld van zo’n dieperliggend causaal mechanisme is de rol die politiek-economische macht speelt bij de toegang tot de media (zie 3.3.2). Dit is het dieperliggende causale mechanisme dat pseudogebeurtenissen veroorzaakt.

6.8 Regel 6: een journalist legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot

Het objectieve journalistieke weten heeft door de sterke nadruk op de verifieerbare, waarneembare werkelijkheid de neiging om zich te focussen op incidentele gebeurtenissen. Er wordt ook wel gesproken van incidentenjournalistiek. Hoe beter de incidenten zijn vastgelegd hoe groter de impact. Journalist en publicist Wijnberg stelt terecht vast dat journalisten een voorkeur hebben voor incidenten boven structuur (2013, p. 103). De enige structuur die in de harde nieuwsberichtgeving wordt gelegd is het generaliseren van feiten en het leggen van eenduidige oorzaak-gevolg relaties (zie 2.7). Het resultaat doet vaak geen recht aan de complexiteit van de sociale werkelijkheid. Wijnberg pleit daarom voor journalisten die

“de lezer nieuwe inzichten bieden in hoe de wereld werkt” (2013, p.147). Mediaconsultant en onderzoeker Leon de Wolff doet een vergelijkbare oproep. “De lezers, kijkers en luisteraars (...) willen begrijpen waarom de feiten zich voordoen” (2005, p. 170). Deze oproep sluit nauw aan op de zesde regel van het betrokken journalistieke weten: het streven om dieperliggende oorzaken van gebeurtenissen bloot te leggen.

Een betrokken journalist is geïnteresseerd in de dieperliggende waaromvraag. Volgens het objectieve journalistieke weten is er dan sprake van een ander genre: de nieuwsanalyse. “In de praktijk komt het erop neer dat van de vijf w’s dieper wordt ingegaan op het waarom” (Bekius, 2003, p. 73). In de wetenschappelijke wereld wordt de nieuwsanalyse ook vaak interpretatieve journalistiek genoemd. Deze vorm van journalistiek plaatst de feiten niet alleen in een context (zie 6.5), maar impliceert ook een grotere focus op de waaromvraag (Salgado en Strömbäck, 2012, p. 156). De aandacht voor de dieperliggende waaromvraag heeft volgens het objectieve journalistieke weten als consequentie dat journalisten minder objectief zijn dan wanneer zij zich beperken tot de op feiten gebaseerde nieuwsberichtgeving (Kussendrager & Van der Lugt, 2005, p. 286). Volgens het stijlboek van *NRC Handelsblad* bevindt de nieuwsanalyse zich zelfs “op het grensvlak van nieuws en opinie”. In het betrokken journalistieke weten is er echter eerder sprake van het omgekeerde: de werkelijkheid wordt juist beter benaderd, doordat waarneming en analyse worden gecombineerd. We kunnen de werkelijkheid volgens het betrokken journalistieke weten niet begrijpen als we ons beperken tot het generaliseren van feiten en het leggen van enkelvoudige oorzaak-gevolg relaties. Een betrokken journalist zoekt daarom naar dieperliggende mechanismen binnen de maatschappij die ten grondslag liggen aan de effecten die door het objectieve journalistieke weten zo accuraat worden vastgelegd. Op deze manier kan een journalist zijn betrokkenheid ook actief vorm geven: hij legt deze mechanismen op kritische wijze bloot. Een betrokken milieu-journalist bijvoorbeeld, verslaat niet alleen het laatste milieuschandaal, of telt hoeveel milieuschandalen er de afgelopen tijd zijn geweest, maar zoekt ook naar de onderliggende structuren en mechanismen die dit handelen in onze maatschappij veroorzaken zoals economische concurrentie, wetgeving, etc. Juist het blootleggen van deze mechanismen maakt verandering mogelijk.

Mijn betrokkenheid de afgelopen twee jaar is mijn onderzoeksvraag geweest. Is het gefikt? Dus van die financiële stabiliteit? Dat ligt onder al mijn interviews.

We zijn in 2008 op een haar na planetair failliet gegaan en dat is eigenlijk met geluk afgewend. En is dat inmiddels geregeld? Vervolgens maak ik dan allerlei uitstapjes naar verschillende soorten vragen: wat zijn dat dan voor mensen die daar zitten? Met wat voor incentive structuur werken ze? Hoe zijn de checks en balances geregeld?

Joris Luyendijk

Een interessant voorbeeld van betrokken journalistiek, dat zich op een onderliggend mechanisme in de journalistiek zelf richt, is de zogenaamde *peace journalism*. Wetenschapper en journalist Jake Lynch (2005) stelt dat de journalistiek over het algemeen de neiging heeft om conflict te benadrukken en uit te vergroten en spreekt daarom over de reguliere journalistiek als *war journalism*. Deze neiging van de journalistiek om conflict uit te vergroten, kan worden verklaard aan de hand van de economische dimensie van het nieuws (zie 4.5). Het objectieve journalistieke weten wordt door aanhangers van de *peace journalism* beweging verweten alleen oog te hebben voor het zichtbare effect dat geen recht doet aan de onderliggende werkelijkheid, "To report violence without background or context is to misrepresent it". *Peace journalism* heeft echter juist als doel om de dieperliggende werkelijkheid bloot te leggen. *Peace journalism*, "explores the backgrounds and contexts of conflict formation, presenting causes and options on every side (not just 'both sides')" (Lynch, 2008).

Om dieper in de werkelijkheid door te dringen zullen betrokken journalisten van meerdere verklaringsmogelijkheden gebruik moeten maken. Daartoe behoren ook de intenties van mensen. Het gegeven dat deze kennis niet zintuigelijk waarneembaar is, betekent voor een betrokken journalist niet dat het om een minder harde vorm van kennis gaat, zoals Kovach en Rosenstiel (2001, p. 100) stellen. Intenties kunnen wel degelijk begrepen worden in de context van handelingsprincipes die nauw samenhangen met hoe onze maatschappij functioneert. Het is om die reden dat Luyendijk zich bij de bestudering van de bancaire sector bijvoorbeeld richt op de *incentive*-structuur en de *checks* en *balances*. Het handelingsprincipe is hier niet subjectief. Bankiers nemen grote risico's, omdat die worden beloofd; het ontbreekt aan controlemechanismen. De intenties worden dus geobjectiveerd doordat ze worden geplaatst binnen de objectieve structuren en mechanismen in de maatschappij. In het kritisch realisme wordt het zoeken naar dieperliggende oorzaken van gebeurtenissen retroductie genoemd.

Kritisch realistisch perspectief: retroductie

Het kritisch realisme beschouwt het als de taak van een wetenschapper om aan de hand van de waarneming (het empirische domein) door te dringen tot het domein van het reële. Dat wil zeggen het domein waar de causale mechanismen zich bevinden die verantwoordelijk zijn voor de effecten die wij waarnemen. Een voorbeeld van een eenvoudig causaal mechanisme is de macht van een hoofdredacteur om redactioneel in te grijpen. Dit is een reële causale kracht die al dan niet geactiveerd kan worden. Wanneer de hoofdredacteur daadwerkelijk ingrijpt is er sprake van een gebeurtenis in het actuele domein. Als we die gebeurtenis ook nog waarnemen, bevinden we ons in het domein van het empirische. Om nu door te dringen aan de hand van de waarneming (de waargenomen ingreep) tot het causaal mechanisme, heeft het weinig zin om het aantal keren te tellen dat een hoofdredacteur heeft ingegrepen. Dat zegt immers niets over de macht die een hoofdredacteur heeft om in te grijpen. In plaats van inductie is er daarom volgens de kritisch realisten een andere manier van redeneren nodig: retroductie. Hiermee wordt bedoeld dat er wordt gezocht naar het causale mechanisme dat nodig is, opdat het empirisch waargenomen voorval zich kan voordoen: “The postulation of causal powers involves not induction but retroduction. If subsequent investigation of the nature and constitution of objects shows the retroduction to be succesful, so that we can claim to know the causes of some process, then we don’t need to rely on inducing from past sequences” (Sayer, 2010, p. 158). In het geval van het voorbeeld van de hoofdredacteur, zou een onderzoek naar de machtsverhoudingen binnen journalistieke organisaties aan de hand van bijvoorbeeld de redactiestatuten vruchtbaarder zijn dan het tellen van het aantal ingrepen. Er wordt niet zozeer een vraag gesteld over regelmatigheid, eerder een vraag over noodzakelijkheid, c.q. wat veronderstelt het redactioneel ingrijpen door een hoofdredacteur?

Het kritisch realisme overstijgt daarmee de traditionele tegenstelling tussen het wetmatig verklaren dat kenmerkend is voor het positivistische wetmatige verklaringsmodel en het begrijpen dat kenmerkend is voor het hermeneutische intentionele verklaringsmodel. Intenties worden in het kritisch realisme geobjectiveerd door ze te plaatsen in de maatschappelijke structuren en mechanismen waarin mensen opereren. Deze structuren zijn niet statisch, maar onderhevig aan verandering door menselijk handelen. Bhaskar (1998) noemt dit het *transformational model of social activity*. Met dit model, kiest het kritisch realisme opnieuw voor een middenpositie

in een wetenschappelijk debat: het zogenaamde *structure-agency* debat. Enerzijds is er de structuralistische wetenschapstraditie die sterk de focus legt op de dwingende maatschappelijke structuren waarbinnen mensen handelen, anderzijds is er het humanistische uitgangspunt dat sterk focust op de mens als autonoom en rationeel subject. Volgens Bhaskar handelen wij echter niet alleen binnen structuren, maar ook met structuren, dat wil zeggen dat we sociale structuren reproduceren en transformeren door er in te handelen. Mensen hebben daarmee dus causale kracht. Door intentionele acties kunnen zij verandering in sociale structuren bewerkstelligen. De reden voor een handeling wordt door het kritisch realisme dus ook gezien als een oorzaak: “Reasons can also be causes, in that they prompt us to do things, think differently, etc. In other words, it poses a wider conception of causation than is customary, in that it does not assume that all causes must be physical” (Sayer, 2000, p. 18).

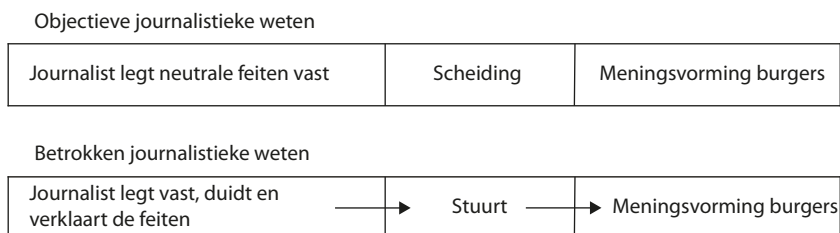
Om door te dringen tot de diepere werkelijkheid kunnen verschillende onderzoeksmethoden toegepast worden al naar gelang de situatie. Er wordt gesteld dat het kritisch realisme een methodenpluralisme stimuleert (Damermark, Ekström, Jakobsen, & Karlsson, 2002, p. 2).

Het kritisch realisme heeft als adjectief kritisch, omdat de causale mechanismen waar binnen wij handelen worden blootgelegd en wij ons bewuster worden van ons handelen. Zodoende kunnen wij de causale mechanismen ook beïnvloeden. Hierdoor verhoudt het kritisch realisme zich ook goed met het betrokken journalistieke weten dat immers als doel heeft om met de publicatie van informatie veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen.

6.9 Regel 7: een journalist publiceert betrokken feiten

Feiten staan niet op zichzelf, maar zijn nauw verbonden met een vooraf gestelde onderzoeksvraag en een context waarin ze betekenis krijgen. Om deze reden zijn feiten niet waarde-neutraal. Een zelfstandig feit uit de sociale werkelijkheid is zelfs in veel gevallen wat de filosoof Putnam een *thick ethical concept* noemt (2004, p. 34). Dat wil zeggen dat het concept zelf waarde-geladen is. Woorden als fascist, democratie, vrijheid, racisme, onderdrukking, etc. dragen allemaal waarden in zich. Wanneer zo'n concept op iets of iemand van toepassing is, wordt er niet alleen een feitelijke, maar ook een waarderende uitspraak gedaan. Veelal krijgen feiten ook een waarde, doordat ze in een context geplaatst worden.

De uitkomst van de enquête van omroep RKK dat paus Franciscus van de Nederlandse bevolking het rapportcijfer zeven krijgt, is een feit en tevens een waardering (*Paus Franciscus populair in Nederland, 2013*). Het betrokken journalistieke weten doet afstand van de gedachte dat feiten een soort neutrale basis van het publieke debat vormen. Met de feiten die journalisten blootleggen wordt het publieke debat (de meningsvorming) juist gestuurd. Schematisch ziet het verschil tussen het objectieve journalistieke weten en het betrokken journalistieke weten er als volgt uit:

Bij een heel goed research verhaal breng je feiten, maar die feiten zijn eigenlijk ook een mening over wat er aan de hand is.

Bertus Tichelaar

Betrokken journalisten publiceren betrokken feiten. Feiten waarvan het waarderende karakter zich goed verhoudt tot het perspectief en de belangen van een collectieve identiteit. Dat een feit niet losstaat van een mening betekent echter niet dat een feit hetzelfde is als een mening. Hier ligt het essentiële verschil tussen betrokken journalistiek en meningenjournalistiek, tussen de erkenning dat feiten betekenis hebben en daarmee een mening in zich dragen en het op één hoop gooien van feiten en meningen. Ook het betrokken journalistieke weten houdt daarmee het beroemde adagium van de Britse krant *The Guardian* hoog: *facts are sacred, comment is free*.

Ik ga er vanuit dat absolute objectiviteit niet bestaat, maar dat betekent nog niet dat alle journalistieke subjectiviteit geoorloofd is.

Marc Josten

Waarden zijn in het betrokken journalistieke weten niet subjectief. Ze zijn echter evenmin universeel, maar hangen nauw samen met een collectieve identiteit (zie 5.4.2). Aan de hand van de feiten kan een betrokken journalist dus wel degelijk een waardeoordeel uitspreken.

Kritisch realistisch perspectief op waarden

Het kritisch realisme wijst de scherpe tegenstelling tussen feiten en waarden af. In die zin geeft de theorie gehoor aan de scherpe kritiek van Putnam op het logisch positivisme (zie 4.8). De gedachte dat waardebetrokkenheid verstrend werkt, wordt door het kritisch realisme afgewezen. De normatieve opvattingen van wetenschappers en journalisten hoeven de waarheidsvinding geenszins in de weg te staan. “Objectivity in the sense of value freedom is not necessary for objectivity in the sense of truth seeking or telling” (Sayer, 2004, p. 15). Sterker nog, waardebetrokkenheid zorgt er in veel gevallen juist voor dat nieuwe delen van de werkelijkheid worden belicht. Vrouwenstudies bijvoorbeeld, heeft delen van de werkelijkheid blootgelegd die door de reguliere wetenschap onderbelicht zijn gebleven. “(...) values may even have a positive effect by directing us to issues and aspects of situations that others miss, as in the case of feminism and gender, whereas attempts at value-freedom may just result in blindness to values that are present” (Sayer, 2000, p. 59).

Het kritisch realisme wijst ook de gedachte af dat er geen enkele rationaliteit aan meningsvorming ten grondslag ligt. Juist omdat feiten ook waarden in zich dragen zijn er rationele uitspraken te doen over waarden: “If a researcher claims that high levels of stress at work are bad for workers, do we merely say that that’s merely the researchers opinion or feeling which has no bearing on the facts, or do we argue about whether their claim is true or untrue?”, vraagt Sayer zich af (2004, p. 15). Kortom, de dichotomie objectief/waardevrij versus subjectief/waarden wordt door het kritisch realisme afgewezen als vals en tegenstrijdig: als feiten helemaal los zouden staan van waarden, waarom zijn er dan überhaupt feiten nodig om tot een goede meningsvorming te komen?

6.10 Regel 8: een journalist hanteert betrokken taal

Het betrokken journalistieke weten beschouwt taal niet als een spiegel van de werkelijkheid zoals het objectieve journalistieke weten dat doet. Er is een erkenning dat de beschrijving van de werkelijkheid altijd betrokken is. Het is onmogelijk om het neutrale woord toe te passen. Hoe sterker perspectieven verschillen, hoe betrokkener het taalgebruik. Zo leiden de verschillen tussen het westerse en oriëntaalse wereldbeeld tot opvallende verschillen (zie 4.9). Hierdoor is er niet alleen sprake van een uitwisseling van argumenten binnen de publieke sfeer, zoals Habermas dat voorstelt,

maar ook een botsing van taalspelen die soms onverenigbaar met elkaar zijn. Er ontstaat een soort betekenisstrijd. De eerste minuut van het interview van Sven Kockelmann met Marine Le Pen in het televisieprogramma *Oog in Oog* dat op 1 juni 2011 werd uitgezonden, is illustratief.

Kockelmann: Goedenavond mevrouw Le Pen. Men vindt u gematigder dan uw vader. Bent u wel extreem genoeg om het *Front National* te leiden?

Le Pen: Ik heb mezelf nooit extreem gevonden en ik vind het *Front National* ook niet extreemrechts. De term extreemrechts is negatief bedoeld. Men wil er alle bewegingen mee in diskrediet brengen die opkomen voor het eigen volk. Alle nieuwe partijen die in Europa opkomen worden daarom extreemrechts genoemd. Maar die term heeft niets te maken met onze ideeën die door veel partijen worden gedeeld.

Kockelmann: Maar het *Front National* wordt als extreemrechts beschouwd.

Le Pen: Dat vinden onze tegenstanders. Als je van je hond af wilt dan zeg je dat hij hondsdol is. In die lijn ligt het ongeloofwaardig maken van een politieke partij en er een negatieve associatie aan geven. Het *Front National* bestaat al 40 jaar en doet aan alle verkiezingen mee. Het accepteert de uitslagen en organiseert geen gewelddadige manifestaties. Maar men neemt het ons kwalijk dat wij vasthouden aan onze identiteit en dat we onze principes verdedigen. Dat we tegen de massa-immigratie zijn die te veel problemen oplevert. Dat we weer veiligheid willen voor ons volk. En dat we tegen Europa zijn.

Kockelmann: Bent u een racist?

Le Pen: Totaal niet. Ik beoordeel niemand op zijn huidskleur, zijn geloof of zijn afkomst. Ik kom op voor alle Fransen. Voor allemaal, waar ze ook vandaan komen. Ze horen bij ons land en verdienen volgens ons prioriteit in dit land. Zij hebben de voorkeur.

Kockelmann: Bent u fascist?

Le Pen (lacht): Totaal niet. Nee, ik houd van de democratie. Daarom wil het *Front National* ook dat in Frankrijk het referendum wordt ingevoerd. En dan vooral het volksreferendum. We willen het volk zijn gezag terug-

geven. Dat gezag is het volk afgenomen, door een kleine groep, een kaste van elites, die niet meer opkomen voor het belang van het volk, maar alleen voor hun eigen belangen. Dat zag je bij de Europese grondwet van 2005. In het referendum verwierpen de Fransen de grondwet, maar hij is ons toch opgedrongen.

Kockelmann: Dat is eigenlijk populisme, zegt men.

In het interview zien we een betekenisstrijd rond de concepten extreemrechts, racist, fascist, populisme en de politiek van Le Pen. Kockelmann onderzoekt door de vraagstelling of de concepten toepasbaar zijn op de politiek van Le Pen. Zij stelt dat deze concepten niets met de politiek van het *Front National* te maken hebben en zet daar de betrokken taal van het *Front National* tegenover. Het gaat dan over massa-immigratie, ons volk, een kaste van elites, etc. Deze betekenisstrijd rond sociale concepten ontstaat, omdat de relatie met de werkelijkheid niet direct verifieerbaar is door middel van de waarneming. De concepten spelen echter wel een essentiële rol in onze maatschappij. Hiermee raken we de kern van de kritiek op de *journalism of verification* die Kovach en Rosenstiel (2001; 2010) zo sterk propageren. Hoe verifieer je of de politiek van Le Pen als extreemrechts, fascistisch, racistisch of populistisch bestempeld kan worden, of er sprake is van massa-immigratie of een kaste van elites die niet luistert naar het volk? Afhankelijk van iemands betrokkenheid verschilt de toepassing van dit soort concepten. Iemand die zich verwant voelt met het politieke gedachtegoed van het *Front National* zal de bewering "Marine Le Pen is een fascist" een mening vinden, terwijl een lid van de Franse antifascistische beweging Antifa het eerder een feit zal noemen. Sociale concepten bieden kennelijk interpretatieve ruimte. Betrokken journalisten en betrokken bronnen trekken het gebruik van concepten in twijfel, propageren het juist, of verzinnen nieuwe concepten om de werkelijkheid mee te beschrijven. Daarom spreekt *Opzij* van discriminatie als het gaat over het uitsluiten van vrouwen uit bestuursfuncties door de SGP (Lambalgen, 2008) en heeft het *Reformatorisch Dagblad* het over "het onderscheid dat de partij maakt tussen mannen en vrouwen" (Clara's mengen zich in beroepszaak, 2007). Zowel *Opzij* als het *Reformatorisch Dagblad* maken gebruik van betrokken taal.

Het gegeven dat taal interpretatieve ruimte biedt, betekent dat er meerdere beschrijvingen van de werkelijkheid mogelijk zijn. Deze beschrijvingen zijn verbonden met het perspectief en de belangen van een collectieve identiteit.

Betrokken taal is echter geenszins subjectief. Uiteindelijk is alle taal immers betrokken. Alleen wordt een beschrijving die doorgaat als neutraal niet als betrokken herkend, omdat die de dominante maatschappelijke verhoudingen representeert. De schijnbaar neutrale taal die wordt gebezigd door het objectieve journalistieke weten sluit visies uit. Terwijl het voor een gezonde publieke sfeer juist van belang is, dat de bestaande verhoudingen kunnen worden uitgedaagd. Het is daarom de taak van betrokken journalisten om aan de hand van betrokken taal die binnen een collectieve identiteit is ontwikkeld (en een interpretatie van de werkelijkheid is) het publieke debat te beïnvloeden. Deze interpretatie moet wel gebaseerd zijn op de feiten. Als bijvoorbeeld een feministisch betrokken journalistieke organisatie als *Opzij* spreekt van de ongelijke kansen van vrouwen om door te dringen tot de top van organisaties, spreekt zij van het glazen plafond. Het concept opent een nieuwe blik op de werkelijkheid en is tegelijkertijd wel degelijk op de werkelijkheid gebaseerd.

Wanneer betrokken journalisten het doel hebben om het publieke debat te beïnvloeden (en de berichtgeving niet alleen gericht is op de eigen achterban) zal het taalgebruik echter wel in zekere mate moeten aansluiten op dat van het brede publiek. Journalisten tonen zich daarom over het algemeen terughoudend in de mate van betrokkenheid. Juist omdat betrokkenheid snel kan omslaan in opiniëring. Het taalgebruik van Le Pen is daar een goed voorbeeld van. Het woord massa-immigratie is een betrokken woord. Er is immers wel degelijk sprake van een explosieve groei van immigratie in West Europa geweest. Wanneer zij het echter heeft over kasten van elites die niet luisteren naar het volk, zijn er minder overtuigende argumenten en krijgt de taal een opiniërender karakter.

Het is grappig, het is natuurlijk niet het domein waar ik over nadenk. Sterker nog, ik denk er nooit over na. Maar we hebben net een onderzoeksjournalistiek voorstel gedaan en daar kwam wel in no time het woord 'naasten' in voor.
Bertus Tichelaar

Betrokken taal is duidelijk iets anders dan de opiniërende taal die wordt gebruikt in meningenjournalistiek. Opiniërende taal is een effect om een mening te versterken. De taalvorm wordt gebruikt om associaties op te roepen die niet zijn beargumenteerd. Het gaat niet om het leggen van een zo goed mogelijke relatie met de werkelijkheid, maar om een spel met concepten. Een voorbeeld van opiniërend taalgebruik is de kop op de voorpagina in *De Telegraaf* op 1 november 2012: "Marx Rutte laat ons in de steek!" (Tuyl,

2012). Naast het portret van premier Rutte is dat van Marx afgedrukt. Dit is duidelijk een vorm van meningenjournalistiek. Om naar aanleiding van de steun van de VVD voor de inkomensafhankelijke zorgpremie Rutte te vergelijken met Marx heeft weinig met de werkelijkheid van doen. Het verschil tussen betrokken taalgebruik en opiniërend taalgebruik is analoog aan het onderscheid tussen feiten en meningen. We moeten enerzijds erkennen dat taal waarmee feiten beschreven worden waarde-geladen is en anderzijds dat feiten wel degelijk iets anders zijn dan meningen.

Kritisch realistisch perspectief op taal: de transitieve dimensie van kennis

Het kritisch realisme verzet zich sterk tegen de taalopvatting van het logisch positivisme. De gedachte wordt afgewezen dat er een één-op-één-relatie bestaat tussen onze beschrijving van de werkelijkheid en de werkelijkheid. Bhaskar (2008, p. 21) noemt dit de *epistemological fallacy*, het gelijkschakelen van de waarneming/beschrijving van de werkelijkheid met de werkelijkheid. Het probleem van de taalopvatting van het logisch positivisme is volgens het kritisch realisme driedelig. Ten eerste heeft het logisch positivisme geen oog voor het feit dat onze waarneming door de taal wordt gestuurd: de hermeneutische dimensie van kennis (als we niet weten wat een glazen plafond is, kunnen we het ook niet waarnemen, laat staan meten). Ten tweede heeft het logisch positivisme geen oog voor de invloed van taal op de werkelijkheid: het gegeven dat de sociale werkelijkheid reageert op een talige beschrijving (als we iets het glazen plafond gaan noemen, heeft dat gevolgen voor ons handelen in de werkelijkheid). Ten derde onderschatten de logisch positivisten het metaforische en open karakter van taal: de besproken interpretatieve ruimte van concepten. Hoewel de relatie tussen taal en werkelijkheid dus veel complexer is dan het logisch positivisme veronderstelt, verzet het kritisch realisme zich ook tegen de neiging van met name de Saussureaanse linguïstiek om de relatie met de werkelijkheid dan maar geheel buiten spel te zetten. De taal wordt dan bestudeerd als een immanent systeem. Bhaskar (1991) benadrukt daarom de *practical reference* van taal. Tekens verwijzen niet alleen naar andere tekens, maar ook naar de externe werkelijkheid.

Wanneer wetenschappers de werkelijkheid beschrijven moeten ze rekening houden met het gegeven dat de waarneming nauw verweven is met een taalgemeenschap. Dit stelt met name de geschiedwetenschap en de antropologie voor uitdagingen, daar de taalgemeenschap van het studieobject

en die van de wetenschapper in deze disciplines sterk kunnen verschillen. Maar ook in de sociale wetenschappen moet men rekening houden met het bestaan van verschillende taalgemeenschappen. Wetenschappers vormen immers ook zelf een sociale groep: “Interpretations of the significance of 1968 are a good example of academics confusing their own reflection with their object of interpretation (...) their accounts fail to note that for most people it was a rather ordinary year” (Sayer, 2000, p. 224). Deze interpretatiefout is niet alleen typerend voor de wetenschap, maar ook voor het objectieve journalistieke weten dat door het streven om interpretatie zoveel mogelijk uit te sluiten, juist uitgaat van de uniciteit van de taalgemeenschap van de journalist als sociale groep. Hierdoor wordt de publieke sfeer alternatieve perspectieven op de werkelijkheid onthouden. Het is echter niet zo dat betekenisvariatie kritiek en communicatie onmogelijk maakt, zoals postmoderne wetenschappers beweren. We moeten volgens het kritisch realisme de onverenigbaarheid van taalgemeenschappen niet overdrijven. Dit brengt immers het gevaar met zich mee dat kennis als onfeilbaar wordt beschouwd. En feilbaarheid van kennis is juist een van de uitgangspunten van het kritisch realisme. Uiteindelijk blijft de externe werkelijkheid het anker op basis waarvan we de kwaliteit van waarnemingen en theorie kunnen beoordelen.

6.11 Conclusie

In het begin van dit hoofdstuk heb ik de vraag gesteld hoe journalisten vorm kunnen geven aan hun betrokkenheid bij een sociale of culturele groep bij de waarheidsvinding, c.q. wat de epistemologische grondslagen zijn van het betrokken model. Deze grondslagen zijn belangrijk, omdat het gevaar altijd aanwezig is dat betrokkenheid de overhand krijgt op waarheidsvinding en een journalist zich opstelt als propagandist in plaats van onderzoeker van de werkelijkheid. Het is daarom van belang dat een journalist onafhankelijk is. Wanneer er sprake is van een directe afhankelijkheid van politiek-economische macht spreken we eerder van *public relations* of voorlichting. Onafhankelijkheid zal door betrokken journalisten over het algemeen harder moeten worden bevochten dan door neutrale journalisten. De gedeelde identiteit met bronnen maakt betrokken journalisten kwetsbaarder voor de invloed van met name politieke macht.

Betrokken waarheidsvinding kan functioneren op basis van acht regels die samen het betrokken journalistieke weten vormen. Dit weten start

met de keuze van een betrokken onderwerp en de formulering van een betrokken onderzoeksvraag. Voor veel journalisten beperkt betrokkenheid zich overigens tot deze twee regels. Dat heeft alles te maken met de dominantie van het objectieve journalistieke weten waar een journalist zich bij onderwerpskeuze en onderzoeksvraag mag laten leiden door zijn eigen antenne.

Het betrokken journalistieke weten heeft echter niet alleen betrekking op de keuzes die vooraf in het productieproces gemaakt worden, de *context of discovery*, maar ook op het controleapparaat dat hierop volgt, de *context of justification*. De twee contexten zijn in het betrokken journalistieke weten weliswaar onderscheidend, in de zin dat de regels van de *context of justification* over de kentheoretische rechtvaardiging van kennis gaan en een journalist moeten helpen voorkomen te vervallen in meningenjournalistiek. Het is echter niet zo dat de ene context waarde-geladen is en de andere waarde-vrij. Ook de regels die behoren tot de *context of justification* geven een journalist de mogelijkheid zijn betrokkenheid vorm te geven.

Het betrokken journalistieke weten wordt in essentie gekenmerkt door vier eigenschappen. Ten eerste is betrokken journalistiek feitelijk. De waarde van feiten wordt ten volle geaccepteerd. Modieuze termen als *post-fact journalism* slaan niet op betrokken journalistiek. “Een betrokken journalist kan niet zonder feiten”, merkt katholiek betrokken journalist Fens terecht op (interview juni 2012). Op dit vlak is er dus geen onderscheid tussen het betrokken journalistieke weten en het objectieve journalistieke weten.

Ten tweede is betrokken journalistiek interpretatief. Deze interpretatie heeft allereerst betrekking op de context waarin feiten geplaatst worden. Een feit staat in het betrokken journalistieke weten nooit op zichzelf, maar is onlosmakelijk verbonden met een groter geheel. Interpretatief betekent ook dat betrokken journalisten gebruik maken van andere verklaringsmethoden. Ze beperken zich niet tot het generaliseren van vastgestelde feiten of het vaststellen van enkelvoudige oorzaak-gevolg relaties, maar zoeken naar dieperliggende verklaringen van wat er in de maatschappij gebeurt.

Ten derde is betrokken journalistiek opiniërender. Dat heeft niet zozeer betrekking op het geven van meningen, als wel op de erkenning dat feiten, de context waarin de feiten geplaatst worden en de taal waarmee feiten beschreven worden niet neutraal zijn, maar waarde-geladen.

Ten vierde is betrokken journalistiek openlijk interveniërend. In principe geldt dat natuurlijk voor alle journalistiek. Ook journalisten die werken volgens het objectieve journalistieke weten organiseren immers media-

gebeurtenissen zoals interviews. Betrokken journalisten hebben hierbij echter een politiek doel voor ogen.

De consequentie van deze vier eigenschappen is dat het strikte genre-onderscheid dat in het objectieve journalistieke weten wordt gehanteerd tussen nieuws, analyse en opinie/commentaar, niet geldt voor het betrokken journalistieke weten. In dit weten draagt ook de berichtgeving noodzakelijkerwijs opinie en analyse in zich.

Het betrokken journalistieke weten kan voor de kentheoretische rechtvaardiging niet leunen op de uitgangspunten van het logisch positivisme dat immers geen ruimte biedt voor waarden en interpretatie. Het kritisch realisme biedt wel houvast. Zo is waardebetrokkenheid voor het kritisch realisme geen probleem. Het staat het streven naar waarheid niet in de weg en heeft eerder positieve gevolgen. Ook is er een expliciete erkenning van de rol die interpretatie speelt. Er is een erkenning dat onze waarneming gestuurd wordt door een perspectief, zonder in het relativistische standpunt te vervallen dat onze waarneming bepaald wordt door een perspectief. Zodoende blijft de externe werkelijkheid het anker op basis waarvan we een beschrijving kunnen toetsen. Het kritisch realisme kent bovendien een causaliteitsbegrip dat beter toepasbaar is op het open en contingente karakter van de sociale werkelijkheid dan het Humeaanse causaliteitsbegrip dat in de natuurwetenschap wordt gebruikt. De retroductie van de zichtbare werkelijkheid naar causale mechanismen in onze maatschappij biedt een methode om op kritische wijze een dieperliggende werkelijkheid bloot te leggen. Tenslotte heeft het kritisch realisme ook een beter ontwikkelde theorie over de werking van taal dan het logisch positivisme. Kritisch realisten hebben niet alleen oog voor de descriptieve kant van taal, maar ook voor de performatieve kant ervan.

Het betrokken journalistieke weten biedt mogelijkheden om nieuwe, onderbelichte delen van de werkelijkheid bloot te leggen. Voor de kwaliteit van het publieke debat in de samenleving is het echter ook van belang om te weten of de kwaliteit van de betrokken waarheidsvinding net zo groot is als die van het objectieve journalistieke weten. Dat zal ik in het volgende hoofdstuk aan de hand van enkele casestudies onderzoeken.

7 Casestudies

Wat kunnen we nu over de kwalitatieve bijdrage aan het publieke debat zeggen van het objectieve en betrokken journalistieke weten? Levert de afstandelijke en zich-tot-de-feiten-beperkende benadering van het objectieve journalistieke weten een waarheidsgetrouwer beeld op dan het betrokken journalistieke weten dat zowel interpretatiever als opiniërender is? Of is juist het omgekeerde het geval? Om op deze vraag antwoord te geven, vergelijk ik in dit hoofdstuk een uiting van de journalistiek van het professiemodel met een uiting van het betrokken model. De toepassing van het objectieve journalistieke weten onderzoek ik in een nieuwsbericht van *NRC Handelsblad* dat gaat over de condoomrel rond het pausbezoek van Benedictus XVI aan Afrika op 19 maart 2009 (7.2). Diezelfde dag verscheen er over dit incident ook een artikel van katholiek betrokken journalist Fens op de site van de RKK. Het artikel van Fens onderzoek ik in het licht van het betrokken journalistieke weten (7.3). Een derde casestudie voeg ik toe om te onderzoeken wanneer betrokken journalistiek uitmondt in meningjournalistiek. Het betreft een uitzending van *Zembla*, “Geert Wilders profeet van de angst” (7.4). Het programma is uitgezonden door de VARA op 25 april 2010. In de laatste paragraaf (7.5) trek ik conclusies over de kwaliteit van beide journalistieke kenmethoden. Voordat ik de analyses bespreek, verantwoord ik eerst de operationele uitwerking van de onderzoeksprocedure.

7.1 Operationele uitwerking van de onderzoeksprocedure

De regels van het journalistieke weten heb ik gedefinieerd in hoofdstuk twee (het objectieve journalistieke weten) en hoofdstuk zes (het betrokken journalistieke weten); die vormen samen het zogenaamde *framework* (Krippendorff, 1980). In de inleiding (0.3) heb ik aan de hand van de gefundeerde theoriebenadering de totstandkoming van dit *framework* verantwoord. In dit hoofdstuk richt ik mij op de operationele uitwerking van de onderzoeksprocedure die ook wel de *logic* wordt genoemd (Krippendorff, 1980), een heldere onderzoeksprocedure die vanwege de systematiek ook door anderen kan worden toegepast. Het betreft onder andere de analysemethode, de keuze voor de onderzoeksobjecten, de vastlegging van de data en de data-reductie (Wester, Pleijter & Renckstorf, 2006, p. 204).

De analysemethode die ik heb gekozen is de kwalitatief-interpreterende inhoudsanalyse. Om de toepassing van een journalistieke regel in een tekst te herkennen is enige interpretatie noodzakelijk. Vandaar de keuze voor deze methode “(...) waarbij van elk document complexe kenmerken moeten worden gereconstrueerd” (Wester, 2006, p. 19). Geldigheid en betrouwbaarheid spelen daarbij een belangrijke rol. Als inzicht in deze complexe kenmerken ontbreekt, wordt de brug naar de praktijk niet geslagen, hetgeen juist het doel van dit onderzoek is. Een voorbeeld is het onderzoek naar *Nieuwsuur*, waarvan onderzoekster Linda Duits beweert dat het sensatie-televisie is (Duits, 2012). Voormalig hoofdredacteur Kuyl doet die kritiek af als “deerniswekkende onzin” (Kuyl, 2012), omdat het onderzoek volgens hem door Duits op geen enkele manier wordt onderbouwd. Hierdoor is de impact van het onderzoek op de praktijk nihil.

De analyses in het hierna volgend onderzoek zijn, zoals gebruikelijk bij kwalitatief-interpreterend onderzoek, door mij zelf uitgevoerd. De geldigheid, “de vraag of de gehanteerde procedures ons in staat stellen om terechte uitspraken te doen” (Wester & Peters, 2009, p. 192) en betrouwbaarheid, “de vraag of de toepassing van procedures door anderen dezelfde resultaten oplevert” (Wester & Peters, 2009, p. 192) zijn degelijk onderbouwd. Voor de onderbouwing van de geldigheid maak ik gebruik van methodentriangulatie, dat wil zeggen dat de onderzoeker, “door het toepassen van verschillende procedures of technieken tijdens de waarneming, tracht een vaste kern in de waarnemingen terug te vinden” (Wester & Peters, 2009, p. 193). In dit onderzoek pas ik triangulatie toe: ik baseer mij niet alleen op mijn waarneming (de inhoudsanalyse), maar ook op die van de makers van de betreffende journalistieke producties. Daarom heb ik voor de analyse van de blog van RKK een gestructureerd interview afgenomen met de schrijver van het artikel, Stijn Fens. Omdat het artikel in *NRC Handelsblad* door de redactie is gepubliceerd, heb ik Peter Vandermeersch (hoofdredacteur *NRC Handelsblad*) geïnterviewd. Voor de uitzending van *Zembla* heb ik interviews afgenomen met Kees Driehuis (eindredacteur) en Kees Schaap (regisseur). De topiclijst die ik bij de interviews heb gevolgd, staat in bijlage één. De interviews zijn geheel uitgeschreven. Ter onderbouwing van de betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten heb ik allereerst gekozen voor de zogenaamde *member check*. Ik heb de interpretatie van het materiaal ter controle aan Kuyl voorgelegd. Ten tweede heb ik de onderzoeksprocedure zo inzichtelijk mogelijk gemaakt, zodat replicatie door andere onderzoekers mogelijk is.

De keuze voor de onderzoeksobjecten is afhankelijk van de probleemstelling van het onderzoek. In dit geval is de keuze niet gemaakt op basis van statistische gronden, maar op basis van een theoretische grond. De keuze voor de eerste twee casestudies hangt met elkaar samen. Het zijn twee verslagen van eenzelfde gebeurtenis, de uitspraak van paus Benedictus XVI dat condooms het aidsprobleem in Afrika erger maken. De paus deed deze uitspraak tijdens een persconferentie. De artikelen die ik analyseer zijn op dezelfde dag gepubliceerd: 19 maart 2009. Het betreft een nieuwsbericht in *NRC Handelsblad*, "Paus onder vuur na uitspraak over aids" en een blog, gepubliceerd op de site van de RKK, "Pausbezoek overschaduwd door condoomrel". Ik heb gekozen voor het artikel van *NRC Handelsblad*, omdat de uitspraak van Benedictus XVI zich in de journalistieke *sphere of deviance* (Hallin, 1986, p. 117) bevindt. Dat betekent dat de uitspraak sterkt afwijkt van het dominante discours in Nederland. Dit maakt het interessant te onderzoeken of het neutraliteitsstreven van het objectieve journalistieke weten hier onder druk komt te staan. Voor de tweede casestudie heb ik een blog van de RKK geselecteerd, omdat dit vanuit een katholiek betrokken perspectief bericht over hetzelfde incident. Hierdoor is het mogelijk de toepassing van het objectieve journalistieke weten te vergelijken met die van het betrokken journalistieke weten bij eenzelfde gebeurtenis in de werkelijkheid en te onderzoeken wat de bijdrage van de twee berichten is aan de kwaliteit van het publieke debat in de samenleving.

Het derde onderzoeksobject is een reportage van *Zembla*, "Wilders profeet van de angst". Deze reportage heb ik geselecteerd omdat hier sprake is van een betrokken standpunt (*Zembla* wil met deze reportage duidelijk sturing geven aan het publieke debat), maar ook omdat de uitzending volgens sommigen eerder een vorm van meningenjournalistiek is. De reportage deed het nodige stof opwaaien.

Het CDA sprak van 'een buitengewoon eenzijdige uitzending' en Groen-Links-fractievoorzitter Femke Halsema noemde de *Zembla*-reportage 'een politiek pamflet dat angst inboezemde'. Ronald Plasterk (PvdA) zei dat het programma 'over de schreef' ging. (Langelaar, 2010)

Wilders zelf noemde het "een walgelijk suggestief programma" (Mikkers, 2010). De kritiek maakt de uitzending interessant als onderzoeksobject om te ontdekken waar de grens ligt tussen betrokken journalistiek en meningenjournalistiek.

Ten einde het onderzoeksmateriaal geschikt te maken voor analyse heb ik een transcriptie gemaakt van de uitzending van *Zembla*. Dat wil zeggen dat alle gesproken tekst is uitgeschreven. Omdat het om een audiovisuele tekst gaat, heb ik een beschrijving van het beeld en de muziek aan het transcript toegevoegd. Dit transcript en de geschreven tekst van de artikelen bleken echter te grofmazig voor de analyse van de toepassing van regel drie (een journalist is een betrokken duider van gecheckte feiten). Daarom heb ik aan de hand van de geschreven teksten nieuwe transcripten gemaakt waarin de retorische structuur van de tekst wordt blootgelegd. In de transcripten heb ik de beweringen die worden gedaan genummerd. Vervolgens heb ik de beweringen gecodeerd op waardebetrokkenheid (een voorbeeld van deze codering is weergegeven in bijlage twee) en op juistheid (een voorbeeld van deze codering is weergegeven in bijlage drie). De twee geschreven artikelen zijn opgenomen in bijlage vier en vijf.

7.2 *NRC Handelsblad*, “Paus onder vuur na uitspraak over aids”

Het artikel in *NRC Handelsblad* is van de hand van ‘een onzer redacteuren’. Het intro luidt: “De paus krijgt wereldwijd harde kritiek voor zijn uitspraak dat gebruik van condooms de verspreiding van aids verergert”. Daarna volgen in de eerste alinea enkele negatieve kwalificaties van bronnen over de uitspraak van de paus en wordt het belangrijkste feit genoemd: het standpunt dat het Vaticaan condoomgebruik afwijst is niet nieuw, maar wel dat de paus er nu aan toevoegt dat condoomgebruik het aidsprobleem zelfs vergroot. Hierna volgen zeven alinea’s met negatieve reacties van politici zoals de minister van Buitenlandse Zaken van Frankrijk Bernard Kouchner die zich ernstig zorgen maakt en de burgemeester van Bordeaux en voormalig premier van Frankrijk Alain Juppé die de paus autistisch noemt. Ook de Nederlandse minister van Ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders vindt de uitspraken buitengewoon schadelijk en ernstig. Ministers in Duitsland en België en de Europese Commissie zijn eveneens kritisch. Twee organisaties die zich met aidsbestrijding bezig houden geven ook een reactie: het Global Fund dat de uitspraak van de paus negationistisch noemt en de VN-organisatie Unaid die er op wijst dat verspreiding van condooms een wereldwijd geaccepteerde strategie is om aids tegen te gaan. In de laatste alinea wordt het weerwoord van het Vaticaan weergegeven. In een persbericht benadrukt het Vaticaan dat de paus alleen de nadruk wil leggen op opvoeding en verantwoordelijkheid.

Journalistieke houding: een journalist is een onafhankelijke en neutrale waarnemer

Wanneer we de redactionele uitgangspunten bekijken die *NRC Handelsblad* op het internet publiceert, ligt daarin een sterke nadruk op zowel onafhankelijkheid als neutraliteit. Onafhankelijkheid slaat ten eerste op de bronnen: “Redacteuren van *NRC Handelsblad* staan onafhankelijk tegenover de personen en instellingen waarover zij schrijven” (*NRC Stijlboek*, z.j.). Deze onafhankelijkheid heeft ook nadrukkelijk betrekking op de eigenaren en adverteerders, zo stelt hoofdredacteur Vandermeersch: “Ze (journalisten, red.) mogen zich niet geremd of gestimuleerd voelen om dingen te schrijven, doordat een adverteerder geld in het bedrijf brengt”. Naast onafhankelijkheid wordt ook de neutrale positie van de redactie benadrukt. Medewerkers worden geacht afstand te houden tot de politiek. “Reden is dat de redacteuren hiermee de schijn van partijdigheid op zich kunnen laden”, zegt het *NRC stijlboek*. Met betrekking tot de nieuwsberichtgeving stelt het stijlboek: “Eigen meningen van een redacteur zijn in een nieuwsbericht uit den boze”. Hoofdredacteur Vandermeersch bevestigt deze journalistieke houding:

Ik denk dat we traditioneel heel erg de neutraliteit nastreven, ook in dit huis, door de klassieke dingen in de journalistiek heel erg te wegen, op hoor en wederhoor, woord en wederwoord, dat journalisten niet vooringenomen proberen te zijn in een aantal dossiers. (interview juni 2013)

De journalistieke houding komt duidelijk overeen met die van het objectieve journalistieke weten: een journalist is een onafhankelijke en neutrale waarnemer. Ik onderzoek of in het artikel de acht regels van het objectieve journalistieke weten worden gevolgd.

Regel 1: een journalist selecteert nieuws op basis van het algemeen belang

De opmerkelijke uitspraak van de paus is groot internationaal nieuws. Het selectie criterium algemeen belang lijkt op het eerste gezicht geldig. De paus kiest immers voor een nieuwe positie ten aanzien van condoomgebruik. Problematisch is echter dat het Vaticaan dit ontkent. De kerk wijst er zelfs op in het wederhoor. De paus wil slechts “(...) de nadruk leggen op opvoeding en verantwoordelijkheid”. De paus is dus niet goed begrepen. De uitspraak lijkt daarmee niet van groot algemeen belang. Dat het nieuws

desalniettemin een grote impact heeft, wordt met name veroorzaakt door de reacties. Zo'n krachtige en breed gedragen veroordeling van de paus (althans door West-Europese politici en aidsbestrijdingsorganisaties) is van algemeen belang. Vandaar ook dat de kop van het artikel niet is: "Paus doet opmerkelijke uitspraak over condoomgebruik", maar: "Paus onder vuur na uitspraak over aids".

Regel 2: een journalist baseert zich op de feiten

In het objectieve journalistieke weten zijn feiten het belangrijkste. Die vormen de neutrale bodem van kennis op basis waarvan de burger zich een mening kan vormen. Het belangrijkste feit is hier dat de paus heeft gezegd dat condooms het aidsprobleem in Afrika erger maken. Dit is een waarneembare gebeurtenis. De uitspraak van de paus is door meerdere journalisten opgetekend en vastgelegd op camera. Het leidt geen twijfel dat de paus deze woorden heeft uitgesproken.

De onderzoeksvraag die voorafgaat aan het feit lijkt daarmee, zoals gebruikelijk in de nieuwsberichtgeving, niet aanwezig. Toch is die er wel degelijk. De uitspraak van de paus is namelijk het antwoord op een vraag die Philippe Visseyrias, journalist van *France 2*, tijdens een persconferentie stelt:

Heiligheid, onder de vele plagen die Afrika treffen is daar ook en in het bijzonder de verspreiding van aids. De positie die de kerk inneemt ten aanzien van de manier waarop deze ziekte bestreden moet worden, wordt vaak als niet realistisch en weinig efficiënt beschouwd. Gaat U dit thema ter sprake brengen tijdens uw reis? (Vecchi, 2009)

Deze vraag heeft duidelijk een betrokken karakter. De paus moet zich verdedigen tegen de kritiek dat de aidsbestrijding zoals de katholieke kerk die voorstelt niet realistisch is en weinig efficiënt. Er gaat dus wel een onderzoeksvraag vooraf aan het feit, zelfs een concreet gestelde, betrokken vraag.

Regel 3: een journalist checkt de feiten en onthoudt zich van interpretatie

Het belangrijkste feit in het artikel is de uitspraak van de paus. In het objectieve journalistieke weten is het aan een journalist om te controleren of het feit accuraat is (heeft de paus deze uitspraak gedaan?) en of het feit waar is

(klopt de uitspraak van de paus?). Met betrekking tot de accuraatheid is het opvallend dat het Vaticaan heeft geprobeerd om de uitspraak van de paus milder te maken. Het Vaticaan publiceert een transcript van het interview waarin staat dat condoomverspreiding het risico met zich meebrengt dat het aidsprobleem groter wordt. De daadwerkelijke uitspraak is echter veel steviger. Onomwonden zegt Benedictus XVI dat condooms het probleem verergeren (Zuhlsdorf, 2009). De uitspraak is door meerdere journalisten gehoord en bovendien vastgelegd op video. Door toepassing van de 'één bron is geen bron regel' wordt de manipulatie van de werkelijkheid door de persdienst van het Vaticaan snel duidelijk. Over de accuraatheid van de uitspraak van Benedictus XVI bestaat geen twijfel.

Het is niet te achterhalen of de redacteuren de uitspraak ook op waarheid hebben onderzocht. Dit lijkt onwaarschijnlijk gezien de snelheid van het nieuws (de reacties zijn binnen een dag verzameld). Hier wordt een veel voorkomende fout van het objectieve journalistieke weten gemaakt, waarvoor Kovach en Rosenstiel (2001, p. 42) nadrukkelijk waarschuwen. Dat een uitspraak accuraat is vastgelegd, betekent niet dat een uitspraak ook waar is. De bewering van de paus lijkt op het eerste gezicht niet waar: die strookt immers niet met onze kennis dat condoomgebruik de infectie van hiv voorkomt. Toch kan de bewering van Benedictus XVI wel degelijk empirisch onderbouwd worden. Ze wordt zelfs ondersteund door gezaghebbende bladen als *Science*, *The Lancet*, en de *British Medical Journal* (Green, 2009). Condoomverspreiding blijkt in Afrika niet altijd een effectieve methode om aids te bestrijden. Het belangrijkste feit lijkt niet op waarheid onderzocht.

Het objectieve journalistieke weten onthoudt zich van interpretatie; dat maakt de benadering kwetsbaar wanneer het om taal gaat. De paus heeft de door *NRC Handelsblad* geselecteerde woorden weliswaar uitgesproken (het feit is accuraat). Maar deze woorden zijn wel onderdeel van een langer antwoord. Doordat deze context weggelaten wordt, verandert de betekenis van de uitspraak drastisch. Hier onder is het hele antwoord weergegeven op de vraag of de aanpak van de katholieke kerk in aidsbestrijding niet onrealistisch en inefficiënt is. Benedictus XVI zegt het volgende:

Integendeel. Ik denk dat de katholieke kerk de meest aanwezige en efficiënte realiteit aan het front van de strijd tegen aids is. Ik denk aan de Gemeenschap van St. Egidius die veel doet in de strijd tegen aids, aan de Camillianen, aan alle zusters die ten dienste staan van de zieken. Ik zou zeggen dat het aidsprobleem niet is te overwinnen met alleen geld,

hoe noodzakelijk ook. Als er geen bezieling is, als de Afrikanen elkaar niet helpen, kan men deze plaag niet oplossen met het distribueren van condooms: in tegendeel, zo wordt het probleem alleen maar groter. De oplossing kan alleen worden gevonden in een dubbele inspanning: de humanisering en vermenschelijking van seksualiteit en in een ware vriendschap met de mensen die er aan lijden, al kost het offers en persoonlijk afzien. Dit is onze dubbele inspanning om enerzijds de mens van binnen te vernieuwen, hem geestelijke en menselijke kracht te geven voor een juiste manier van omgaan met het eigen lichaam en dat van de ander en anderzijds het vermogen om te lijden met de lijdenden, om aanwezig te blijven in situaties van beproeving. Daaruit bestaat het juiste antwoord en de kerk doet dit. (Vecchi, 2009)

De interpretatie van het antwoord door *NRC Handelsblad* is niet accuraat. Het deel is weggelaten waarin de paus zegt dat de katholieke kerk zeer actief is in aidsbestrijding en de oplossing voor het aidsprobleem moet worden gevonden in vriendschap met de lijdenden en door humanisering van de seksualiteit. Vandermeersch geeft als verklaring: “We hebben één zin uit de context gehaald, de context van de reis naar Afrika, de context van de rest van zijn verhaal en we zijn heel snel gegaan in – iets wat we overigens te veel doen – niet de feiten plaatsen, maar heel snel naar alle reacties van hoe de wereld gereageerd heeft” (interview juni 2013).

Regel 4: een journalist publiceert wederhoor

De publicatie van wederhoor dient volgens het stijlboek van *NRC Handelsblad* drie doelen: “Het helpt de journalist uit te vinden hoe iets zit. Het geeft de lezer de gelegenheid zelf een oordeel te vormen. Het biedt de persoon in het nieuws gelegenheid zich op ordentelijke wijze te verdedigen”. De wederhoorregel wordt ook in dit artikel toegepast. In de laatste alinea geeft *NRC Handelsblad* de reactie van het Vaticaan weer in de vorm van een persbericht dat naar aanleiding van het nieuws is verspreid. Het persbericht wijst erop dat het niet logisch is om een verandering van het aidsstandpunt van de kerk te verwachten tijdens de Afrikareis. Het Vaticaan ontkent nadrukkelijk dat er sprake is van een nieuw standpunt inzake condoomgebruik. Deze bewering is in tegenspraak met de bewering die door *NRC Handelsblad* wordt gedaan, “Maar dat de paus er nu aan toevoegde dat condoomgebruik het aidsprobleem zelfs vergroot, zet kwaad bloed bij velen”. Ten aanzien van de waarheid wordt er dus een relativistisch standpunt ingenomen. *NRC Handelsblad* zegt dat er sprake is van een nieuw standpunt.

Het Vaticaan zegt van niet. Wederhoor helpt hier de lezer noch de journalist bij de waarheidsvinding. Het helpt de lezer evenmin zijn eigen mening te vormen. Er worden immers negen alinea's gewijd aan de kritiek op de uitspraken van de paus, waarna de uitleg van het Vaticaan, het wederhoor, in de laatste alinea volgt. Niemand zal na het lezen van dit artikel denken: "niets nieuws onder de zon", of "best een redelijk standpunt van de paus". Er is duidelijk een intentie om het publieke debat te sturen. Een eigenschap die niet past bij de berichtgeving van het objectieve journalistieke weten en eerder betrokken is. Vandermeersch concludeert: "Het is een beetje een schaamdoekje om de rest van het opiniestuk, zeg maar, op te schrijven. Je plaatst het heel erg in de hoek van: we gaan deze nog heel even aan het woord laten maar het is duidelijk dat hij het fout heeft" (interview juni 2013).

Regel 5: een journalist is een vlieg op de muur

Deze regel heeft betrekking op het gegeven dat volgens het objectieve journalistieke weten de journalist los staat van de werkelijkheid die zich voor zijn neus afspeelt. In het artikel zien we dit terug waar het gaat om de uitspraak van de paus. Die lijkt spontaan, evenals de reacties van de bronnen. Het nieuws is echter een typisch voorbeeld van een pseudogebeurtenis (een gebeurtenis die zich voordoet, omdat er journalisten aanwezig zijn). Die start met de georganiseerde persconferentie in het pauselijk vliegtuig. Deze pseudogebeurtenis is georganiseerd door een bron. Daarna volgen er meer pseudogebeurtenissen: de reacties op het nieuws. Deze worden georganiseerd door de media. Dit mechanisme is bij een nieuwshype erg krachtig. De journalistiek ontpopt zich als een zeer actieve producent van nieuws. "De dubbelrol van toeschouwer én hoofdrolspeler stelt de media in staat om zelf de belangrijkste motor te vormen achter een nieuwsgolf" (Vasterman, 2004, p. 20). Deze motor hangt nauw samen met de economische dimensie van het nieuws. Immers hoe meer nieuws verspreid wordt, hoe meer geld wordt verdiend. De weging tussen het algemeen belang en de economische dimensie van het nieuws slaat in zo'n geval steeds verder uit naar het laatste.

Doordat er reacties worden verzameld op basis van een niet-accurate interpretatie van de uitspraak van de paus, raakt de waarheid steeds verder uit zicht. Wanneer de bronnen het gehele antwoord van Benedictus XVI hadden gelezen, hadden ze bijvoorbeeld onmogelijk kunnen beweren dat de uitspraak indruist tegen het basisbeginsel dat het menselijk leven moet worden beschermd, zoals de Frans minister van Buitenlandse Zaken Bernard

Kouchner stelt. Net zo min hadden ze kunnen beweren dat het antwoord van Benedictus XVI negationistisch is, of dat de paus mensen verbiedt zichzelf te beschermen. Kortom: op basis van een onjuiste interpretatie zijn er reacties gehaald, die op hun beurt weer onjuist zijn.

Interessant is dat de redactie van *NRC Handelsblad* aan het slot van het artikel een reflexieve houding aanneemt, door erop te wijzen dat het wederhoor van het Vaticaan niet spontaan is. “Het Vaticaan stuurde een extra persbericht uit (...)”, schrijft de redactie. Deze reflexiviteit wordt in het betrokken journalistieke weten vooral gebruikt wanneer de betrokkenheid van de journalist niet strookt met die van de bron. Dan wordt er op gewezen dat het niet gaat om de werkelijkheid, maar om een pseudogebeurtenis (zie 6.7). Hier toont *NRC Handelsblad* zich dus opnieuw betrokken: er wordt benadrukt dat de reactie van het Vaticaan is geregisseerd.

Regel 6: een journalist laat de feiten voor zich spreken

De twee geoorloofde redeneermethoden in de nieuwsberichtgeving van het objectieve journalistieke weten zijn de generalisatie aan de hand van de feiten en het leggen van enkelvoudige oorzaak-gevolg relaties. Intentionele verklaringen zijn in het objectieve journalistieke weten niet toelaatbaar. In het artikel beperkt de redactie zich tot de twee geoorloofde redeneermethoden.

De belangrijkste oorzaak-gevolg relatie die wordt gebruikt is: door verspreiding van condooms wordt aids bestreden. VN organisatie UNAIDS zegt het letterlijk: “Verspreiding van condooms is een wereldwijd geaccepteerde strategie om de verspreiding van aids tegen te gaan”. In het artikel wordt deze wetmatigheid niet onderzocht door *NRC Handelsblad*. Het is een feit dat voor zich spreekt. Volgens sommige wetenschappers valt hier het nodige op af te dingen (zie boven). De redactie maakt hier de fout een onomstotelijk vastgestelde oorzaak-gevolg relatie uit de natuurlijke werkelijkheid (er kan experimenteel worden vastgesteld dat een condoom het hiv-virus blokkeert) op de sociale werkelijkheid toe te passen. Het gesloten positivistische verklaringsmodel dat in de berichtgeving van het objectieve journalistieke weten als enige toelaatbaar is, biedt hier echter geen uitkomst.

De tweede manier van redeneren is de generalisatie van de feiten. Dat gebeurt in het artikel met de kop “Paus onder vuur na uitspraak over aids” en in de inleidende alinea, “De paus krijgt wereldwijd harde kritiek (...)”.

De generalisering is hier: meerdere bronnen (die *NRC Handelsblad* heeft geselecteerd) veroordelen de uitspraak van de paus, ergo, de paus krijgt wereldwijd kritiek. Ook de bewering van *NRC Handelsblad* dat er vooral in Frankrijk verontwaardigd is gereageerd, is een generalisering van de feiten. Er worden twee bronnen geciteerd die uit Frankrijk komen: Juppé en Kouchner. Juppé generaliseert op zijn beurt ook: de uitspraak van de paus is niet van deze tijd, net zo min als de opheffing van de excommunicatie van bisschop Richard Williamson, of de veroordeling van de abortus bij een meisje van negen dat verkracht is. Ergo, de situatie waarin paus leeft en denkt is “autistisch”.

Deductie en inductie zijn geldige redeneermethodes. De manier waarop die hier toegepast worden, is echter niet geldig. Ten eerste verwacht de redactie twee verschillende wetmatigheden: een condoom houdt het hiv-virus tegen en de verspreiding van condooms is een effectieve bestrijding van aids. Ten tweede wordt de inductieve redeneerwijze toegepast op meningen en niet op de waarneembare werkelijkheid. Volgens het objectieve journalistieke weten zijn meningen subjectief. Het is niet logisch een redeneerwijze op iets subjectiefs toe te passen. Het resultaat is dan immers ook subjectief.

Regel 7: een journalist brengt meningen in balans en onderscheidt ze van feiten

In het artikel worden feiten en meningen duidelijk gescheiden. Dat gebeurt door de meningen van de bronnen, letterlijke citaten, tussen aanhalingsstekens te plaatsen. Zo wordt de bewering van Michel Kazatchkine dat de paus een schadelijke en negationistische uitspraak heeft gedaan tussen aanhalingstekens geplaatst. Terwijl feitelijke uitspraken zoals die van UNAIDS, dat 70 procent van de met hiv besmette mensen op het Afrikaanse continent leeft, niet tussen aanhalingstekens staan. In drie gevallen wordt een mening niet tussen aanhalingstekens geplaatst. Het gaat om een mening die aan Kouchner wordt toegeschreven: “De bewindsman voegde eraan toe zich ernstig zorgen te maken over dit soort uitspraken van de kerkleider”. En om de meningen van het Vaticaan in het geciteerde persbericht. In alle drie de gevallen is het echter duidelijk dat het niet om feiten, maar om meningen gaat. De regel van het objectieve journalistieke weten wordt dus gevolgd: feiten en meningen worden gescheiden.

Dit geldt echter niet voor de balansregel van meningen: er wordt geen poging ondernomen de meningen in balans te brengen. Van de 15 meningen die er

worden gegeven, heb ik er 13 als negatief gecodeerd. De twee meningen die ter verdediging van de paus worden gegeven komen uit het persbericht van het Vaticaan en zijn te kwalificeren als wederhoor. De balansregel van het objectieve journalistieke weten wordt dus niet gevolgd. Dat komt omdat de uitspraak valt in wat Hallin (1986, p. 117) de *sphere of deviance* noemt. De uitspraak daagt het dominante discours, de heersende maatschappelijke opvattingen, uit. De journalisten van *NRC Handelsblad* maken duidelijk dat de uitspraken onacceptabel zijn door bronnen die de uitspraak veroordelen voorrang te geven. We zien hier dat bronnen eigenlijk gebruikt worden om de mening van de redactie te verwoorden. Hierdoor treedt de krant met voeten het uitgangspunt van het objectieve journalistieke weten: "Eigen meningen van een redacteur zijn in een nieuwsbericht uit den boze" (*NRC Stijlboek*, z.j.)

We zien hier bovendien dat de selectie van meningen ook gestuurd wordt door de economische dimensie van het nieuws. Typisch is de reactie van Juppé die *NRC Handelsblad* publiceert. Als burgemeester van Bordeaux en oud-premier van Frankrijk is Juppé niet direct betrokken bij deze problematiek. Zijn uitspraken zijn echter zo scherp (hij bestempelt de paus als autistisch) dat ze de economische waarde van het nieuws vergroten. Het algemeen belang van zijn uitspraak voor het publiek van *NRC Handelsblad* is echter gering.

Regel 8: een journalist hanteert objectieve taal

Een neutrale journalist gebruikt objectieve taal. Om te onderzoeken in hoeverre de taal in het artikel hieraan voldoet heb ik de tekst gecodeerd op objectief (de taal is waarde-neutraal), betrokken (uit het taalgebruik blijkt een betrokkenheid) en opiniërend (de taal wordt gebruikt als effect om de meningsvorming te sturen) taalgebruik. In het artikel wordt duidelijk gepoogd een neutrale positie in te nemen. Er komt veel objectieve taal in voor. Zo worden de uitspraken van de bronnen neutraal ingeleid: "Alain Juppé meent", "Bernard Kouchner noemt", "Louis Michel zei", etc. En wordt er geen gebruik gemaakt van retorische stijlmiddelen als hyperbolen en beeldspraak. Opiniërende taal komt in het stuk niet voor. Toch is er wel sprake van betrokken taalgebruik. De volgende vier teksten heb ik als betrokken gecodeerd:

- De kop van het artikel: "Paus onder vuur na uitspraak over aids". Dit is beeldspraak. Het is echter geen opiniërend taalgebruik: er wordt immers een reële situatie beschreven (al is die situatie gecreëerd door de media zelf).

- “De paus krijgt wereldwijd harde kritiek (...)”. De bijvoeglijke naamwoorden wereldwijd en hard geven de kritiek een extra negatieve lading.
- “Autistisch, doctrinair, onwetenschappelijke onzin, levensbedreigend. Het zijn slechts enkele van de kwalificaties over de uitspraak van Paus Benedictus XVI tegen condoomgebruik”. Kennelijk zijn er nog veel steviger kwalificaties.
- “Maar dat de paus er aan toevoegde dat condoomgebruik het aidsprobleem zelfs vergroot (...)”. Het woord “zelfs” maakt de uitspraak van de paus nog opvallender.

Ook Vandermeersch vindt bovenstaande voorbeelden geen objectieve taal, “(...) dat zijn zo de gevaarlijke woordjes waardoor je het gelijk aan de ene kant en het ongelijk aan de andere kant versterkt” (interview juni 2013).

Conclusie

De analyse legt duidelijk bloot dat er op de kwaliteit van de waarheidsvinding in het artikel het nodige is aan te merken. Bovendien blijken politiek-economische factoren duidelijk een rol te spelen.

De gebrekkige waarheidsvinding wordt in eerste instantie veroorzaakt doordat de redactie de veel voorkomende fout maakt de accuraatheid van een feit te verwarren met de waarheid van een feit. Er is onderzocht of Benedictus XVI daadwerkelijk de uitspraak gedaan heeft, er is niet onderzocht of de uitspraak ook waar is. De redactie is er voetstoots vanuit gegaan dat de bewering van de paus niet waar is. De tweede reden dat de waarheidsvinding niet adequaat is, ligt in de foutieve interpretatie van de uitspraak van de paus. Dit is een zwakte van het objectieve journalistieke weten. De waarneming wordt gereduceerd tot feitelijk verifieerbare uitspraken over de werkelijkheid. En daarvoor is het nodig om de waarneming uit de context te halen. De journalisten hebben het antwoord van de paus gereduceerd tot: paus zegt dat condooms het probleem in Afrika erger maken. Hoewel de paus deze woorden heeft uitgesproken, geven ze het antwoord van de paus niet adequaat weer. Het is overigens zeer waarschijnlijk dat de redacteuren van *NRC Handelsblad* nooit de gehele uitspraak van de paus onder ogen hebben gehad. Ze waren in ieder geval niet in het vliegtuig aanwezig bij de persconferentie. Doordat de interpretatie van de uitspraak niet juist is, zijn de reacties van de bronnen ook onjuist. Dit is schadelijk voor de kwaliteit van het publieke debat. Er is hier dus sprake van meningenjournalistiek. De wil om het publiek ervan te overtuigen dat de paus er achterhaalde ideeën

op na houdt, wint het van de waarheidsvinding. Meningjournalistiek ligt net zo goed op de loer bij journalisten die werken binnen de kaders van het professiemodel als binnen de kaders van het betrokken model.

Het neutraliteitstreven van *NRC Handelsblad* staat in het artikel duidelijk onder druk, doordat zowel politieke als economische factoren een wezenlijke rol spelen. De economische dimensie speelt al een rol bij de keuze van het onderwerp waarvan nauwelijks gesteld kan worden dat die is genomen in het licht van het algemeen maatschappelijk belang, daar het Vaticaan ontkent dat er sprake is van de wijziging van het standpunt inzake condooms. De foutieve interpretatie van de pauselijke uitspraak legt de pers echter geen windeieren. Er wordt gesuggereerd dat er sprake is van een nieuwe koers en vervolgens ontpopt de journalistiek zich als een motor van de nieuwsberichtgeving door hier reacties op te halen die op hun beurt weer nieuws zijn. Door de uitgesproken reacties wint het bericht aan nieuwsaarde en neemt dus ook de economische waarde toe. Dit wordt met name helder door de keuze voor de reactie van de burgemeester van Bordeaux. Zijn mening is nauwelijks relevant te noemen, maar de extremiteit vergroot de tegenstellingen wel en daarmee de economische waarde van het nieuwsbericht.

In het artikel is er sprake van een sterke betrokkenheid bij het politieke. De uitspraak van de paus wordt door *NRC Handelsblad* duidelijk negatief beoordeeld. De betrokkenheid komt op verschillende momenten naar voren. Zo ligt er een betrokken onderzoeksvraag aan het artikel ten grondslag. De paus wordt immers gevraagd te reageren op de stelling dat de bestrijding van aids door de katholieke kerk niet realistisch en weinig efficiënt is. De stem van de katholieke kerk is de wederhoorstem. Het is de stem die aan het einde van het artikel is toegevoegd en die we niet moeten geloven, omdat die niet strookt met de feiten. Ook hebben de redacteuren geen balans in de meningen gebracht, maar er voor gekozen om één mening te generaliseren: de kritiek op de paus. Hoofdredacteur Vandermeersch stelt dat, "het eigenlijk een beetje een opiniestuk is dat verhuld is achter de quotes van mensen die vinden wat wij nu denken" (interview juni 2013). De feiten die worden aangedragen zijn evenals de taal waarin die zijn verwoord duidelijk waarde-geladen: de paus ligt onder vuur, er is wereldwijde kritiek, etc.

Een ogenschijnlijk neutraal nieuwsartikel blijkt dus sterk waarde-geladen en bevestigt de bestaande maatschappelijke consensus dat de ethische opvattingen van het Vaticaan niet meer van deze tijd zijn. De journalis-

tiek speelt een zeer actieve rol om deze opvatting in de publieke sfeer te brengen. Een betere kop was wellicht geweest: pers neemt paus onder vuur. In een gezonde publieke sfeer moet de bestaande consensus echter kunnen worden uitgedaagd. Vandaar ook het belang van journalisten die een andere blik hebben. Die blik onderzoek ik aan de hand van de toepassing van het betrokken journalistieke weten op dit nieuws: een blog van RKK-verslaggever Fens.

7:3 RKK, “Pausbezoek overschaduwde door condoomrel”

De blog “Pausbezoek overschaduwde door condoomrel” bestaat uit 11 alinea’s. In het artikel geeft Fens zijn betrokken visie op de condoomrel. Na een inleidende alinea waarin hij een foto van de paus beschrijft, geeft Fens de mening weer van de hoofdredacteur van het *Osservatore Romano* die vindt dat de westerse media de betekenis van het pausbezoek verdraaien door alleen op de uitspraak over het condoomgebruik in te zoomen. Een mening die volgens Fens vraagt om nuancering, want de paus heeft de uitspraak bewust tijdens een persconferentie gedaan. Hierna onderzoekt hij de betekenis van de uitspraak. Een belangrijk deel van het antwoord van de paus is volgens Fens, “in het latexen rumoer verloren gegaan”. Bovendien is dit standpunt van het Vaticaan niets nieuws onder de zon. Desalniettemin is er veel kritiek van westerse politici. Met beeldspraak laat Fens zien dat hij deze kritiek sterk overdreven vindt. Hij schrijft: “Het lijkt wel of de pauselijke troepen Straatsburg zijn binnengevallen, na eerst de voorsteden van Parijs te hebben geplunderd”. In Kameroen daarentegen maken ze zich er niet druk over. Bovendien laat Fens weten dat er ook andere geluiden binnen de katholieke kerk zijn, zoals die van de bisschop van Gap. Die adviseert mensen die aan aids lijden om gewoon een condoom te gebruiken. Het artikel eindigt met een beschrijving van een mis in Kameroen, waar het woord condoom niet wordt genoemd.

Journalistieke houding: een journalist is betrokken en onafhankelijk

Het centrale uitgangspunt van het betrokken journalistieke weten is dat een journalist betrokken is bij het perspectief van een collectieve identiteit en de daarmee samenhangende belangen, maar tevens onafhankelijk is van adverteerders, eigenaren en bronnen. Om de journalistieke houding te onderzoeken heb ik zowel de redactionele uitgangspunten van de RKK onderzocht als Fens geïnterviewd. De redactionele uitgangspunten

zijn vastgelegd in een protocol dat is afgesloten tussen de KRO en de Nederlandse Bisschoppen Conferentie. Hier blijkt een duidelijke betrokkenheid uit:

RKK-programma's hebben de opdracht om de waarheid rond kerk en geloof te communiceren en dat op een zodanige manier te doen dat de boodschap van de katholieke kerk op een genuanceerde, eerlijke en deskundige wijze wordt geduid in een wereld die vaak eenzijdig tegen kerkelijke boodschappen aankijkt.

Fens omschrijft zichzelf expliciet als betrokken bij het wel en wee van de katholieke kerk, waarmee hij een "natuurlijk engagement" (interview juni 2012) heeft.

Aan onafhankelijkheid wordt geen tekst gewijd in het convenant. Fens neemt zelf een spanning waar tussen betrokkenheid en onafhankelijkheid. Hij beschouwt zich echter stellig als onafhankelijk. Hij geeft het voorbeeld van een journalist die in dienst is van het busbedrijf Connexxion. Dan schrijf je volgens Fens "vooral heel veel mooie stukken over die nieuwe bus die op waterstof loopt, terwijl als er klachten zijn onder chauffeurs dat ze te lange werktijden moeten maken (...) dat je dat niet meldt" (interview juni 2012). Met andere woorden: kritiek wordt gemeden. In het geval van de condoomrel rond Benedictus XVI is de spanning tussen betrokkenheid en onafhankelijkheid sterk aanwezig, omdat de belangrijkste bron (het Vaticaan) indirect ook eigenaar van de zendtijd is (de licentiehouders van de RKK-zendtijd zijn de Nederlandse Bisschoppen Conferentie). Fens permittenteert zich echter wel degelijk een kritische houding richting het Vaticaan. De journalistieke houding kan dus worden getypeerd als betrokken en onafhankelijk. Al staat deze onafhankelijkheid wel onder druk. Ik onderzoek nu of de regels van het betrokken journalistieke weten worden gevolgd.

Regel 1: een journalist maakt een betrokken nieuwskeuze

De keuze om iets over de condoomrel te schrijven is ingegeven door de actualiteit. Hoewel de uitspraak van Benedictus XVI volgens Fens niets nieuws onder de zon is, wordt het toch groot nieuws. Fens ergert zich aan de berichtgeving in de westerse media:

Volgens het *journaal*, *NRC* en kranten in het algemeen was het: "Paus waagt het weer iets over condooms te zeggen. Die man is debiel". En we

trommelen zoveel mogelijk mensen op, zowel politici als hoogleraren, die dat vinden. En dan hebben we weer aan onze plicht voldaan. (interview juni 2012)

De nieuwskeuze wordt dus bepaald door de wens het beeld van het pausbezoek enigszins te corrigeren. “Als de paus niets over aids had gezegd, was dit stuk er niet geweest”, zegt Fens (interview juni 2012). De nieuwskeuze is dus gemaakt vanuit een positieve betrokkenheid bij de katholieke kerk.

Regel 2: een journalist stelt een betrokken onderzoeksvraag

Het betrokken journalistieke weten kenmerkt zich door een betrokken onderzoeksvraag. In dit geval uit de betrokkenheid zich door de irritatie over de negatieve berichtgeving van het pausbezoek. Deze betrokkenheid leidt tot de volgende kritische onderzoeksvragen:

1. Is er wel sprake van wereldwijde ophef?
2. Heeft de paus de uitspraak bewust gedaan in aanwezigheid van de pers?
3. Geeft de pers het antwoord van de paus goed weer?
4. Is het standpunt van de paus nieuw zoals de media beweren?
5. Wat zijn de reacties in de media van Europese politici?
6. Wat zijn de reacties in Kameroense media?

De laatste onderzoeksvraag heeft geen betrekking op de media, maar is wel degelijk betrokken.

7. Wordt het standpunt van de paus door alle vertegenwoordigers van de kerk gedeeld?

Fens wil aan de hand van de laatste onderzoeksvraag aantonen dat, “(...) het condoomstandpunt van het Vaticaan niet zo massief is als andere journalisten misschien denken, namelijk dat er ook binnen die organisatie wel discussie is over het feit dat” (interview juni 2012).

Regel 3: een journalist is een betrokken duider van gecheckte feiten

De toepassing van deze regel betekent dat er gebruik wordt gemaakt van accurate feiten en dat ze onderdeel zijn van een argumentatie die correct en betrokken is. In de blog van Fens worden geen uitspraken verdraaid of niet correct weergegeven. Sterker nog, er wordt in het artikel benadrukt dat de paus de uitspraak bewust heeft gedaan. De feiten zijn voor Fens van

essentieel belang. “Een betrokken journalist kan niet zonder feiten”, stelt hij (interview juni 2012). De poging van het Vaticaan de uitspraak van de paus af te zwakken, heeft Fens door de toepassing van de één-bron-is-geen-bron-regel effectief weten te pareren.

Het Vaticaan heeft geprobeerd in te grijpen in de werkelijkheid. Door niet te zeggen: “het verergert de problemen alleen maar”, want dat zegt de paus. Maar door er van te maken: “er is de mogelijkheid dat de problemen groter worden”. Dat is heel interessant. Dat is later weer teruggetrokken (...). Die beweringen toets ik. (interview juni 2012)

Fens heeft net zo min als de redactie van *NRC Handelsblad* echter onderzocht of de uitspraak van de paus ook waar is. Ook hij verwacht de stelling ‘een condoom voorkomt de infectie met hiv’ met ‘de verspreiding van condooms is in Afrika een effectieve strategie in de strijd tegen aids’.

De betrokkenheid van de beweringen heb ik onderzocht met behulp van het transcript waarin de beweringen zijn genummerd. Ik heb de beweringen als betrokken gecodeerd wanneer er sprake is van een positieve houding richting de katholieke gemeenschap. De volgende bronnen heb ik als betrokken gecodeerd: de hoofdredacteur van het *Osservatore Romano* Gian Maria Vian die beweert dat de Westerse pers de betekenis van het pausbezoek verdraait, de katholiek docent aan de universiteit van Yaoundé Louise Etong die het met de paus eens is, maar om een andere reden (namelijk dat seks zonder condoom lekkerder is) en de bisschop van Gap Jean-Michel Di Falco die stelt dat een condoom wel aids voorkomt en dat als je niet aan het ideaal van seksuele onthouding kunt voldoen, je gewoon een condoom moet gebruiken. De negatieve kwalificaties van de paus door het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken, Alain Juppé en Koenders zijn niet betrokken. Deze beweringen worden door Fens wel betrokken geduid, namelijk om aan te tonen dat er door politici overdreven wordt gereageerd.

De duiding van Fens kent de volgende betrokkenheid: negatief over de westerse pers (11 beweringen), negatief over westerse politici (vier beweringen), negatief over het voorlichtingsapparaat van het Vaticaan (één bewering), negatief over het condoomstandpunt van het Vaticaan (twee beweringen), positief over het pausbezoek (vier beweringen). Van de 36 beweringen die door Fens worden gedaan, heb ik er 24 als betrokken en 12 als neutraal gecodeerd.

Om de juistheid van de beweringen te onderzoeken, maak ik een onderscheid tussen feitelijke beweringen en beweringen waarvan Fens aangeeft dat het om een subjectieve waarneming gaat (een mening dus) zoals bijvoorbeeld, “Iemand vroeg mij of de paus wel eens een condoom van dichtbij gezien heeft, alsof het hier om een wild beest gaat. Ik weet dat natuurlijk niet. Misschien wel eens op een dia?”. De feitelijke beweringen die betrekking hebben op de werkelijkheid heb ik gecodeerd als geldig of ongeldig. In één geval heb ik een feitelijke bewering als niet geldig gecodeerd. Het gaat om de bewering waarin Fens stelt dat het de paus niet zoveel kan schelen wanneer er ophef komt over de condoomuitspraak. Hiervoor wordt geen bewijs aangedragen (niet onderbouwde conclusie). Van de 36 beweringen die er door Fens worden gedaan, is er één niet geldig. Fens maakt dus niet of nauwelijks de fout om te vervallen in meningenjournalistiek en zorgt voor een correcte duiding van de feiten.

Regel 4: een journalist keert hoor en wederhoor om

In de blog wordt geen wederhoor toegepast. Het eindigt niet (zoals in het objectieve journalistieke weten het geval zou zijn) met de uitspraak van bijvoorbeeld een hoofdredacteur van een nieuwsorganisatie die stelt dat het standpunt van het Vaticaan wel degelijk gewijzigd is, dat de uitspraak van de paus helemaal niet uit de context is gehaald, etc. Fens is dan ook kritisch over de publicatie van wederhoor.

Kijk, ik betrek een stelling en dan is het mijn taak om in 800, 900 woorden de lezer te overtuigen van een bepaalde stelling. Dan is het dodelijk voor een stuk om op het einde nog even te zeggen van, “nou ik heb nog even met de bisschop gebeld en het zit heel anders in elkaar”. (interview juni 2012)

In de blog is echter wel degelijk sprake van omkering van hoor en wederhoor. Het wederhoor in het artikel van *NRC Handelsblad* is afkomstig van het Vaticaan die stelt dat er geen wijziging is van het condoomstandpunt, hetgeen in tegenspraak is met de feiten die worden aangedragen. In de blog van Fens is het standpunt van het Vaticaan juist overeenkomstig de feiten. Fens schrijft:

De uitspraak van de paus is niets nieuws onder de pontificale zon. Al jaren beweert het Vaticaan dat de enige remedie tegen aids een verantwoordelijke seksuele omgang met anderen is, terwijl het tegelijkertijd het belang van het huwelijk en het gezin onderstreept. Wie met het aidsvirus besmet

is, moet afzien van seks (...). Nogmaals de Kerk zegt al jaren hetzelfde over condooms.

Kortom, het wederhoor van het Vaticaan, de dissonante stem in *NRC Handelsblad*, wordt in de blog van Fens de hoorstem, de stem die de waarheid spreekt.

Regel 5: een journalist is een betrokken participant

Deze regel betekent dat journalisten pseudogebeurtenissen organiseren om de betrokkenheid van de berichtgeving te versterken. Dat uit zich vooral door het organiseren van interviews met bronnen die niet alleen geloofwaardig zijn en autoriteit hebben, maar die ook nog betrokken zijn. In dit geval zijn dat Vian, de hoofdredacteur van het *Osservatore Romano*, en Di Falco, de bisschop van Gap. Ook Etong, een katholiek docent aan de universiteit van Yaoundé, is betrokken. Zijn uitspraken zijn echter eerder als mening te betitelen en daarom zijn de geloofwaardigheid en autoriteit daarvan van minder groot belang.

Wanneer het dominante beeld, dat door het objectieve journalistieke weten wordt gepositioneerd met pseudogebeurtenissen, niet strookt met de betrokkenheid van een journalist, wordt er vaak een reflexieve houding aangenomen. Dat is hier duidelijk het geval. Het artikel bevat vijf beweringen die ik heb gecodeerd als reflexief:

1. De bewering van Fens dat de uitspraak van paus Benedictus over preservatieven het bezoek aan Afrika tot nu toe geheel lijkt te overschaduwen. Althans in de westerse pers.
2. De bewering van Vian dat de westerse media de betekenis van het pausbezoek hebben verdraaid door op één aspect in te zoomen: het condoom.
3. De bewering van Fens dat als er één instantie is die zich op het Afrikaanse continent druk maakt om aidspatiënten het de katholieke kerk is, maar dat dit feit in het latexen rumoer verloren is gegaan.
4. De bewering van Fens dat de belangrijkste krant van Kameroen, *Cameroon Times*, zich niet druk maakt over de condoomuitspraak, maar wel over de bloemen.
5. De bewering van Fens dat tijdens het hoogfeest het woord condoom niet is gevallen, maar dat dit woord niet is weg te krijgen uit de hoofden van al die journalisten op het westelijk halfmond.

Fens doet vijf beweringen waarin de mediawerkelijkheid duidelijk kritisch wordt benaderd. Daar het artikel geschreven is uit ergernis over de bericht-

geving van het pausbezoek aan Afrika, is het niet verrassend dat het artikel een sterk reflexief karakter heeft.

Regel 6: een journalist legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot

De blog van Fens is vooral een betrokken duiding van de mediawerkelijkheid van een incident. Het intentionele verklaringsmodel wordt één keer toegepast, namelijk door Etong, die beweert dat mannen in Kameroen geen condoms gebruiken, omdat seks met een condoom minder lekker is. De bewering wordt echter overduidelijk niet gedaan door een expert en is daarmee eerder een mening dan een feitelijke bewering.

Er wordt in de blog geen poging gedaan het causale mechanisme dat dit incident veroorzaakt bloot te leggen. In dat geval had bijvoorbeeld de onderzoeksvraag gesteld moeten worden: waarom bericht de westerse pers voortdurend negatief over Benedictus XVI? Deze regel van het betrokken journalistieke weten wordt niet gevolgd. Hierdoor is de impact van het artikel begrensd. De reikwijdte beperkt zich tot dit incident.

Regel 7: een journalist publiceert betrokken feiten

Betrokken journalisten publiceren feiten waarmee zij het publieke debat willen beïnvloeden. De betrokkenheid is gefundeerd op feiten (en duiding daarvan), niet op meningen. Het is daarom van belang dat feiten en meningen van elkaar worden gescheiden. In de blog van Fens is dat het geval. In de tekst zijn de uitspraken van het Franse ministerie van Buitenlandse zaken, Koenders, Juppé en Etong duidelijk als citaten tussen aanhalingstekens geplaatst.

De betrokkenheid van de feiten heb ik in vijf clusters ingedeeld:

1. De paus heeft de uitspraak bewust gedaan, terwijl hij wist dat er gedoe over zou komen (de bewering is weliswaar niet geldig, maar wel feitelijk, zie boven).
2. De westerse pers heeft de boodschap verdraaid (de uitspraak is eenzijdig geïnterpreteerd en niet nieuw).
3. Europese politici reageren overdreven.
4. Het condoomstandpunt van het Vaticaan is niet eenduidig.
5. Het pausbezoek is in Kameroen wel degelijk een succes.

De waardebetrokkenheid van de feiten komt niet overeen met die van het Vaticaan (die zou nooit zeggen dat de paus de uitspraak bewust heeft gedaan, terwijl hij wist dat er gedoe van zou komen en evenmin dat het condoomstandpunt binnen de kerk niet volledig gesteund wordt). De waardebetrokkenheid komt evenmin overeen met het dominante beeld dat in de journalistiek wordt geschetst (zie de analyse van het artikel van *NRC Handelsblad*) en lijkt beter aan te sluiten op de betrokkenheid van katholiek betrokken burgers in Nederland.

Regel 8: een journalist hanteert betrokken taal

Het taalgebruik van Fens laat geen twijfel over zijn betrokkenheid. In de kop van het artikel zien we dit al terug door het woord: “condoomrel”. Met het woord *rel* wordt de nieuwsgebeurtenis direct kleiner gemaakt. Ook spreekt Fens van het latexen rumoer. Het zijn voorbeelden van betrokken taal die de werkelijkheid weliswaar betrokken, maar ook adequaat beschrijven. Hier wil ik onderzoeken of Fens ook gebruik maakt van opiniërende taal, taal als stijlmiddel om de overtuigingskracht van de argumentatie te versterken. In twee gevallen heb ik het taalgebruik als opiniërend gecodeerd, wanneer hij ironisch gebruik maakt van beeldspraak, daardoor is er nauwelijks meer een relatie tussen taal en werkelijkheid:

Toch is het rumoer in Europa weer oorverdovend. Het lijkt wel of de pauselijke troepen Straatsburg zijn binnengevallen, na eerst de voorsteden van Parijs te hebben geplunderd.

Het wachten is alleen nog op D66-europarlementariër Sophie in 't Veld die de paus weer voor de rechter wil slepen.

Hoewel het argument juist is dat de geciteerde West-Europese politici overdreven reageren (uit de reacties blijkt immers dat zij het volledige antwoord van de paus niet kennen), gebruikt Fens hier beeldspraak, een talig effect, om zijn argumentatie kracht bij te zetten. Hierdoor verliest het artikel een deel van zijn argumentatiekracht en lijkt het overtuigen van een publiek vóór waarheidsvinding te gaan, zoals dat het geval is bij meningenjournalistiek.

Conclusie

Concluderend kunnen we stellen dat de blog van Fens een duidelijk betrokken karakter heeft. Uit de keuze voor het onderwerp, de gestelde onderzoeksvragen en de duiding blijkt duidelijk dat er sprake is van een positieve houding richting de katholieke gemeenschap en een kritische houding naar de pers en West-Europese politici. Het artikel toont ook duidelijk aan dat betrokkenheid van journalisten niet hoeft te betekenen dat ze aan de leiband lopen van hun opdrachtgever en jegens hen niet kritisch kunnen of durven te zijn. De houding richting het Vaticaan en het condoomstandpunt is immers kritisch. Er is dus een duidelijk verschil tussen de informatie van het voorlichtingsapparaat van het Vaticaan (dat het overigens ook niet zo nauw neemt met de accuraatheid van de feiten) en de blog van Fens.

Fens maakt slechts in geringe mate de fout te vervallen in meningenjournalistiek. De gepresenteerde feiten zijn accuraat en ook op de argumentatie valt weinig aan te merken. Hooguit kan gesteld worden dat de gebruikte beeldspraak niet thuishoort in de op argumenten gebaseerde betrokken journalistiek. De opiniërende taal is onnodig, omdat Fens ook de rationele argumenten voor handen heeft om aan te tonen dat de negatieve reacties niet aansluiten op hetgeen Benedictus XVI werkelijk heeft gezegd. Door deze vormkeuze boet het artikel aan rationele kracht in.

Fens neemt een sterk reflexieve houding aan ten aanzien van de mediawerkelijkheid. Het is een methode waarvoor journalisten kiezen wanneer ze zich niet herkennen in het geschetste mediabeeld. Fens beperkt zich hierbij duidelijk tot één incident: de condoomrel. Daarmee levert hij weliswaar een bijdrage aan de totstandkoming van een accurate representatie van de werkelijkheid, maar beperkt hij zich ook tot de oppervlakte. Hij graaft niet dieper en zoekt niet naar de onderliggende mechanismen die deze berichtgeving tot gevolg hebben. Dat is jammer; daarmee zou zowel de diepgang als het kritisch gehalte toenemen. De causaliteitsopvatting van het betrokken journalistieke weten had Fens hier verder kunnen helpen.

Tenslotte moet opgemerkt worden dat het niet toevallig is dat het betrokken journalistieke weten hier zijn vorm krijgt in een blog. Dit relatief nieuwe journalistieke genre is minder stevig verbonden met de regels van het objectieve journalistieke weten en biedt journalisten zodoende meer ruimte voor duiding en opiniëring.

7.4 *Zembla*, “Geert Wilders profeet van de angst”

De reportage van *Zembla* over Geert Wilders duurt ruim 37 minuten en is uitgezonden op 25 april 2010 op Nederland 2 door de VARA. De uitzending is opgebouwd uit een inleiding, zes delen en een conclusie. In de inleiding wordt duidelijk gemaakt waar de film over gaat. De *voice-over* zegt: “Deze film gaat over angst. Over angst voor de islam. Over de angst voor Geert Wilders en hoe de angst raast over ons land”. Hierna volgt het eerste deel met de titel: “De radicalisering van Wilders”. Er wordt beargumenteerd dat Wilders een steeds radicaler standpunt ten opzichte van de islam is gaan innemen, doordat hij een bange man is die voortdurend wordt bedreigd. Zijn radicale discours wordt nauwelijks tegengesproken door andere politici. Politicoloog Jean Tillie legt uit dat er een politieke reden is waarom Wilders steeds radicaler wordt: de gevestigde politieke partijen nemen zijn agenda over en om zich te blijven onderscheiden moet Wilders wel extremer worden. Volgens *Zembla* pakt de Nederlandse journalistiek de extreme denkbeelden van Wilders niet aan.

Het tweede deel is getiteld: “De onzin van Wilders”. Het gaat over wat Wilders het oprukkend moslimprobleem in Nederland noemt. Rob Bijl van het Sociaal Cultureel Planbureau stelt echter dat er nauwelijks sprake is van groei van het aantal moslims in Nederland. Criminaliteit onder met name Marokkaanse jongeren is wel een probleem, maar dat probleem zal vanzelf verdwijnen, zo stelt criminoloog Frank Bovenkerk. Bovendien, zo stellen zowel Bovenkerk als Bijl, is er in tegenstelling tot wat Wilders beweert geen verband tussen criminaliteit en islam.

Het derde deel heet “De monsters van Wilders”. Hier wordt met name ingegaan op de vertaling van de *Koran* in de film *Fitna*. Die vertaling is volgens islamdeskundige Fred Leemhuis onjuist. *Zembla* stelt dat de manier waarop Wilders in *Fitna* de *Koran* heeft vertaald, gelijkenissen vertoont met de manier waarop de nazi's de *Talmud* vertaalden. Tillie denkt bovendien dat de opruiende taal van Wilders de kans vergroot dat sommige moslims radicaliseren. Een uitspraak die wordt onderschreven door het hoofd van de AIVD, Sybrand van Hulst.

In het vierde deel: “De missie van Wilders”, wordt aan de hand van uitspraken van Wilders gesteld dat hij zich in oorlogstaal uitlaat over de islam en dat hij zijn strijd ook internationaal voert. Wilders sympathiseert daarbij met extreemrechtse politici uit de Verenigde Staten en Israël.

Het vijfde deel “De boodschap van Wilders”, gaat over de vraag of de woorden van Wilders tot etnisch geweld kunnen leiden. Socioloog Ton Zwaan ziet een structurele parallel tussen de uitspraken van Wilders en die

van Radovan Karadžić die voor het Joegoslavië tribunaal moest verschijnen vanwege oorlogsmisdaden. Een Franse hoogleraar, Jacques Semelin, zegt dat een politiek discours tot etnisch geweld zou kunnen leiden. Volgens *Zembla* geldt dit ook voor de uitspraken van Wilders. Zwaan bevestigt deze conclusie en zegt dat Wilders een klimaat creëert waarin etnisch geweld mogelijk is en gelegitimeerd wordt.

In het zesde en laatste deel wordt de vraag opgeworpen of er ook al effecten zijn waar te nemen van de woorden van Wilders. Dit deel heeft als titel “Het effect van Wilders”. Er wordt een aantal incidenten op rij gezet, die erop zouden kunnen duiden dat Wilders woorden leiden tot een toename van geweld. Brenda Otjes en Gert Jan Ankoné, vertegenwoordigers van het Meldpunt Discriminatie, zien een toename van discriminatie in de samenleving na de verkiezingsoverwinning van de PVV. In de conclusie stelt *Zembla* dat er ook een alternatief is voor een maatschappij die wordt geregeerd door de angsten van Wilders: een maatschappij waar zelfs homo's en moslims broederlijk samenleven. De film sluit af met een fragment van Paul de Leeuw, die samen met imam Abdullah Haselhoef een lied zingt.

Journalistieke houding: een journalist is betrokken en onafhankelijk

Het centrale uitgangspunt van het betrokken journalistieke weten is dat een journalist betrokken is bij het perspectief van een collectieve identiteit en de daarmee samenhangende belangen, maar tevens onafhankelijk van adverteerders, eigenaren, en bronnen. Om te onderzoeken of deze journalistieke houding overeenkomt met die van de makers van *Zembla*, heb ik zowel de op het internet gepubliceerde redactionele uitgangspunten onderzocht, als de makers geïnterviewd.

De redactionele uitgangspunten van de VARA, de omroep die *Zembla* uitzendt, zijn gepubliceerd op haar website. De VARA noemt zichzelf een onafhankelijke en progressieve omroep. Over het programma-aanbod wordt gesteld dat het zich onderscheidt door “(...) een progressieve inhoud, door professionele kwaliteit, originaliteit, toegankelijkheid, betrokkenheid, kritisch vermogen, humor en lef” (*VARA, onafhankelijk en progressief*, z.j.). Uit de teksten spreekt een duidelijke betrokkenheid bij het politieke in de vorm van het links progressief gedachtegoed en wordt tevens de onafhankelijke positie benadrukt. Met betrekking tot de journalistiek stelt de VARA: “Als journalistieke organisatie stelt de VARA geen mening voorop, maar laat ze mensen graag zelf nadenken. Dat neemt niet weg dat de VARA soms ook stelling zal nemen”. Betrokkenheid bij het politieke is tevens terug

te vinden op de website van *Zembla* waar staat: “Het programma wil een breed publiek informeren met opiniërende journalistiek” (*Over Zembla*, z.j.). Op de website wordt ook duidelijk aangegeven dat *Zembla* iets teweeg wil brengen, veranderingen in gang wil zetten. De rubriek wil het publieke debat sturen, een wezenlijk kenmerk van betrokken journalistiek.

De op de websites gepubliceerde teksten worden door zowel Driehuis als Schaap onderschreven. Driehuis is expliciet: “Je werkt hier niet voor niets en we zijn dus een gezelschap dat betrokken journalistiek bedrijft” (interview juni 2012). Schaap stelt: “Als je de macht wil controleren om te voorkomen dat mensen onrecht wordt aangedaan, dan zit je al in de linkse hoek” (interview juni 2012). Beiden benadrukken echter naast hun betrokkenheid bij het politieke, ook hun onafhankelijkheid van de politiek. “Het is niet politiek neutraal, maar het is niet partijpolitiek geëngageerd of geprofileerd”, zegt Schaap (interview juni 2012). De journalistieke houding komt duidelijk overeen met het uitgangspunt van het betrokken journalistieke weten: een journalist is betrokken en onafhankelijk. De vraag is nu of de regels van het betrokken journalistieke weten ook gevolgd worden.

Regel 1: een journalist maakt een betrokken nieuwskeuze

De keuze om Wilders aan onderzoek te onderwerpen is duidelijk een betrokken keuze. Het gedachtegoed dat Wilders propageert contrasteert sterk met de progressieve betrokkenheid van de VARA en *Zembla*. Bij *Zembla* wordt volgens Schaap als leidraad voor onderwerpskeuzes de slogan gebruikt: “Is het erg? Dan is het *Zembla!*” (interview juni 2012). De definitie van erg, heeft natuurlijk betrekking op zowel de politiek als het politieke. De keuze wordt dus gemaakt op basis van een interpretatie van het algemeen maatschappelijk belang: de politiek van Wilders is schadelijk voor de Nederlandse samenleving. Schaap zegt hierover:

Het onderwerp kwam vanuit een gedeelde verontwaardiging dat niemand hem (Wilders, red.) om de oren durfde te slaan met de feiten in journalistiek Nederland. En dat wij het aan onze reputatie verplicht waren om dat wel te doen. Als er een programma pretendeert onverschrokken te zijn dan is dat *Zembla* (...). We hebben een geschiedenis van het ontmaskeren van leugens van alle kanten en hij (eindredacteur Driehuis, red.) vond gewoon dat het tijd was dat we nu eens een keer Wilders aanpakten.

Maar waarom Wilders? Ik kan wel wat andere politici noemen.

Ja oké, maar die liegen niet zo flagrant als Wilders. Kijk, nou ja, nee, dit moet je toch toegeven? Als je dit naast de feiten legt, dit is zo ongelooflijk: zo'n verzinsel waarmee je het land in paniek en rep en roer en grote verlamming brengt, dat is wel bijzonder. Dat heeft zijn weerga de afgelopen weet-ik-veel hoeveel jaar niet gekend. Dat vond ik wel een rechtvaardiging.

Kortom: de betrokkenheid bij het politieke uit zich door een negatieve kwalificatie van de politiek van Wilders. De makers willen het publiek waarschuwen en daarmee het publieke debat beïnvloeden.

Regel 2: een journalist stelt een betrokken onderzoeksvraag

Het betrokken journalistieke weten kenmerkt zich ook doordat journalisten een betrokken onderzoeksvraag stellen. In het geval van *Zembla* zijn dat vragen waarmee de negatieve kanten van de politiek van Wilders worden onderzocht. In de reportage worden de volgende onderzoeksvragen gesteld:

1. Wat zijn de oorzaken van de radicalisering van Wilders? (deel 1)
2. Kloppen Wilders beweringen over een mosliminvasie? (deel 2)
3. Klopt de vertaling van de *Koran* in de film *Fitna*? (deel 3)
4. Leidt het politieke discours van Wilders tot radicalisering van moslims? (deel 3)
5. Voert Wilders een internationale strijd tegen de islam? (deel 4)
6. Kan het politieke discours van Wilders tot etnisch geweld leiden? (deel 5)
7. Leidt het politieke discours van Wilders al tot etnisch geweld? (deel 6)

De onderzoeksvragen zijn allen betrokken.

Regel 3: een journalist is een betrokken duider van gecheckte feiten

De analyse van de toepassing van de derde regel van het betrokken journalistieke weten bestaat uit drie onderdelen. Ten eerste onderzoek ik of de feiten kloppen. Ten tweede onderzoek ik of er sprake is van betrokken beweringen en ten derde onderzoek ik of de beweringen juist zijn en het publieke debat op een gelegitimeerde wijze wordt gestuurd.

De accuraatheid van de feiten heb ik geverifieerd door middel van bronnientriangulatie, dat wil zeggen dat ik aan de hand van Lexis Nexis de gepresenteerde feiten heb vergeleken met die van andere journalistieke bronnen. Hieruit is niet gebleken dat er onjuiste feiten zijn gepresenteerd in de reportage. Hooguit kan er bij één feit gesproken worden van onvolledig-

heid. Het gaat om een fragment uit het *NOS-journaal* waarin de *voice-over* zegt dat de politie niets kwijt wil over het motief van Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh. Ten tijde van de opnamen voor de *Zembla*-reportage was echter al bekend dat het motief van Mohammed B. islamitisch geïnspireerd was.

De betrokkenheid van de beweringen heb ik onderzocht aan de hand van een transcript waarin de beweringen zijn genummerd. Ik heb daarbij een onderscheid aangebracht tussen de beweringen die worden gedaan door bronnen en door *Zembla*. De beweringen heb ik gecodeerd als betrokken (dat wil zeggen dat de bewering een negatieve kwalificatie van Wilders of zijn politieke handelwijze is) of neutraal. Wanneer bijvoorbeeld historicus Zwaan in de reportage Wilders vergelijkt met veroordeeld oorlogsmisdadiger Karadžić, is dat een betrokken duiding. De bewering daarentegen van Bijl van het Sociaal Cultureel Planbureau dat de groei van het aantal Turken en Marokkanen in Nederland afneemt, heb ik als neutraal gecodeerd. Er wordt immers geen directe kwalificatie van Wilders gegeven. Een deel van de codering is weergegeven in bijlage twee. Er komen in de reportage in totaal negen bronnen voor; 20 van de 35 beweringen zijn betrokken. De 15 neutrale beweringen zijn overigens wel indirect betrokken. Dat wil zeggen dat de bewering door *Zembla* wordt gebruikt om aan te tonen dat Wilders de waarheid verdraait. Dit geldt bijvoorbeeld voor de bewering van Bovenkerk die stelt dat er geen relatie is tussen de islam en criminaliteit. Deze bewering is neutraal. *Zembla* laat echter zien dat er volgens Wilders wél een relatie is tussen islam en criminaliteit, waardoor de bewering alsnog een betrokken karakter krijgt: Wilders blijkt immers niet de waarheid te spreken. Uit het onderstaande schema wordt duidelijk dat vijf bronnen een betrokken houding hebben en vier een neutrale houding:

	Bron	aantal beweringen	betrokken
1	Jean Tillie	4 beweringen	4 = 100%
2	Frank Bovenkerk	3 beweringen	0 = 0%
3	Rob Bijl	6 beweringen	1 = 17%
4	Fred Leemhuis	6 beweringen	6 = 100%
5	Sybrand van Hulst	1 bewering	0 = 0%
6	Ton Zwaan	6 beweringen	6 = 100%
7	Jacques Semelin	6 beweringen	0 = 0%
8	Brenda Otjes	2 beweringen	2 = 100%
9	Gert Jan Ankoné	1 bewering	1 = 100%
		35 beweringen	20

Beweringen worden niet alleen door bronnen gedaan, maar ook door *Zembla* zelf. Dit gebeurt vooral door gebruik van de *voice-over*. *Zembla* vergelijkt bijvoorbeeld de film *Fitna* met de Nazi propagandafilm *Der ewige Jude*. De *voice-over* zegt: “Wilders denkt met de *Koran* te kunnen aantonen waarom moslims gevaarlijk zijn en dat is precies wat de nazi’s deden in hun propagandafilms over het jodendom”. Dit is een voorbeeld van betrokken duiding die niet aan een bron kan worden toegeschreven, maar aan de makers van *Zembla*. Er worden in totaal 35 beweringen door *Zembla* gedaan. Van de 35 beweringen zijn er 32 betrokken, twee neutraal en een positief. De bewering, waarin gesteld wordt dat criminaliteit onder Marokkaanse jongeren wel degelijk een probleem is (dit is immers wat Wilders beweert), heb ik als positief gecodeerd. In de bewering die ik als neutraal heb gecodeerd, wordt gesteld dat Leemhuis de meest toonaangevende vertaler van de *Koran* in Nederland is. Deze bewering heeft geen betrekking op Wilders. Concluderend kan gesteld worden dat er in de reportage sprake is van een betrokken duiding van de feiten. Van de in totaal 70 beweringen die worden gedaan naar aanleiding van de feiten, is de grote meerderheid, 52 beweringen, betrokken, en zijn er 17 neutraal en één positief ten aanzien van Wilders.

Om de juistheid van de duiding te onderzoeken, heb ik de beweringen gecodeerd als geldig of ongeldig. Wanneer er sprake is van de codering ongeldig heb ik aangegeven welke vorm van illegitieme overtuiging gebruikt is, zoals oneigenlijk gebruik van autoriteit, onvolledigheid, oneigenlijke analogie, *non sequitur*, niet onderbouwde conclusie en ambiguïteit. Hieronder geef ik de beweringen weer die ik als ongeldig heb gecodeerd.

In het eerste deel stelt de *voice-over* wanneer het over Wilders gaat: “Angst en isolement lijken hun sporen achter te laten op zijn gemoed”. Deze bewering is niet geldig, omdat hij suggestief is (ambiguïteit). De bewering dat Wilders bang is, is gebaseerd op het feit dat Wilders zegt dat hij bang is. Deze quote is echter gehaald direct na de moord op Van Gogh en is duidelijk de emotie van dat moment. Vervolgens zegt de *voice-over*: “Daar waar Wilders zich eerst keerde tegen de uitwassen van de islam, moet nu de gehele islam er aan geloven”. Hoewel deze bewering geldig is (Wilders is zich radicaler richting de islam gaan opstellen), moet er ook een kanttekening geplaatst worden. Er wordt namelijk een verband gesuggereerd met Wilders gemoedsrust. Deze relatie wordt niet onderbouwd.

Even later stelt de *voice-over*: “Wilders slaat de gevestigde politici uit het lood” en “Op een enkeling na blijft het stil in de Kamer”. Voor deze uit-

spraken wordt geen enkel bewijs geleverd (niet onderbouwde conclusie). Dat geldt ook voor de bewering die even later volgt: “En zo zijn we in de vreemde situatie beland waarin maar weinig mensen iets durven zeggen over Wilders” (niet onderbouwde conclusie).

Aan het eind van deel één beweert *Zembla* dat de Nederlandse pers Wilders niet aanpakt. De *voice-over* zegt: “In Nederland houden we het liever gezellig” en er wordt een fragment getoond van Wilders in de spelshow *De Lama's*. Er worden echter geen feiten aangedragen waaruit blijkt dat Wilders minder hard wordt aangepakt in Nederland dan in het buitenland (niet onderbouwde conclusie).

In deel drie beweert islamoloog Leemhuis met betrekking tot de vertaling van de *Koran* in *Fitna*: “Wilders heeft of iemand gevraagd om een paar verschrikkelijke passages uit de koran te vertalen, of hij heeft de koran gelezen en er niets van begrepen”. Dit is geen geldige bewering. Hij is suggestief, omdat Leemhuis geen expert is waar het gaat over de overwegingen van Wilders (ambigüiteit en oneigenlijk gebruik van autoriteit).

Even later beweert de *voice-over*: “Wat Wilders doet is vergelijkbaar met wat de nazi's deden in hun propagandafilms over het jodendom”. Dit is geen geldige bewering. Een nazi- propagandafilm is niet los te zien van de holocaust. De makers van *Zembla* hadden de vergelijking moeten nuanceren (oneigenlijke analogie).

Aan het eind van deel drie beweert de *voice-over*: “Wilders veroorzaakt zelf het moslimsextremisme dat hij zegt te bestrijden”. Dat is een ongeldige redenering. De bewering wordt gedaan, nadat Van Hulst en Tillie zeggen dat wankele jongeren de kans lopen te radicaliseren vanwege de manier waarop wij tegen de islam ageren. De concluderende bewering van de *voice-over* volgt echter niet uit de beweringen van de sprekers (*non sequitur*). Vervolgens zegt de *voice-over* dat de moslims volgens de AIVD opvallend veel zelfbeheersing tonen. In de tekst van de AIVD staat echter alleen dat het moslimextremisme niet is toegenomen (*non sequitur*).

In deel vier beweert Zwaan dat we in Nederland geen enkele behoefte hebben aan de rechtse agenda van Israël of de Verenigde Staten. Dat is een mening en geen geldig argument (niet onderbouwde conclusie). Bovendien is Zwaan geen expert op dit gebied (oneigenlijk gebruik van autoriteit).

Verderop in deel vier zegt de *voice-over*: “Lieberman vecht voor een etnisch gezuiverde staat Israël”. Dit is een ware bewering. Dan volgt er een feit: een shot van Israëlsche extremisten die “dood aan de Arabieren” scanderen. Vervolgens stelt de *voice-over*: “In dat standpunt kan Wilders zich goed vinden”. Dit is geen geldige duiding, omdat de suggestie wordt gewekt dat Wilders zich niet alleen in de politiek van Lieberman kan vinden, maar ook in de slogan (ambiguïteit).

In deel vijf beweert Zwaan dat hij een duidelijke parallel tussen Wilders en Karadžić ziet. Dit is geen geldige bewering. Karadžić is een veroordeeld oorlogsmisdadiger (oneigenlijke analogie). Vervolgens stelt Zwaan dat Wilders iemand is die in zijn dromen denkt in termen van etnische zuivering. Ook dit is geen geldige bewering. Er wordt een suggestie gedaan zonder enige vorm van bewijs (niet onderbouwde conclusie en oneigenlijk gebruik van autoriteit)

In deel vijf doet professor Semelin zijn theorie uit de doeken over de oorzaken van etnisch geweld. De uitspraken van Wilders passen volgens *Zembla* in deze theorie. Dit is echter niet onderzocht. Toch trekt Zwaan de conclusie dat Wilders een klimaat creëert waarin etnisch geweld mogelijk is en gelegitimeerd wordt. Dit is een ongeldige bewering (niet onderbouwde conclusie en oneigenlijk gebruik van autoriteit).

In deel zes wordt door het opwerpen van een vraag de suggestie gewekt dat de discriminatie door een Groesbeekse chauffeur het effect van Wilders is. Dit is een ongeldige bewering (ambiguïteit). Ook beweren in dit deel de vertegenwoordigers van het meldpunt discriminatie, Otjes en Ankoné, dat er sprake is van toenemende discriminatie na de verkiezingsoverwinning van de PVV. Voor de uitspraken wordt geen bewijs geleverd (niet onderbouwde conclusie). Evenmin zijn de sprekers autoriteiten op dit gebied (oneigenlijk gebruik van autoriteit). Ook voor de bewering van Otjes dat het grimmiger op straat wordt, wordt geen bewijs geleverd (niet onderbouwde conclusie). Het is een mening.

Aan het eind van de reportage meldt de *voice-over* van *Zembla* het volgende: “Niemand kan voorspellen hoe ver Wilders’ angsten Nederland zullen voeren op de weg van geweld”. Ook dit is een ongeldige bewering. Ten eerste is er niet aangetoond dat Wilders’ angsten Nederland überhaupt op de weg van geweld voeren (*non sequitur*). Bovendien is de start van de zin (niemand kan voorspellen) suggestief (ambiguïteit).

Van de in totaal 70 beweringen die in de reportage worden gedaan, zijn er 20 niet geldig of zijn beter als mening te kwalificeren. Er worden 13 ongeldige beweringen door *Zembla* gedaan en zeven door de bronnen. Hierdoor is een substantieel deel van de reportage beter te betitelen als meningenjournalistiek dan als betrokken journalistiek.

Regel 4: een journalist keert hoor en wederhoor om

In het betrokken journalistieke weten wordt erkend dat wederhoor geen rol speelt bij de waarheidsvinding. Het is niet zo dat wanneer iemand wederhoor geeft, de burger vervolgens zelf zijn mening kan opmaken. De wederhoorstem is het dissonante geluid. Het is de stem die niet conform de feiten en duiding is. Soms betekent dit de omkering van hoor en wederhoor: de stem die in het dominante discours de wederhoorstem is wordt de hoorstem. In deze reportage is de stem van Wilders duidelijk de wederhoorstem. Al wordt er in de *Zembla*-reportage helemaal geen wederhoor toegepast. Dat is geen bewuste keuze. Schaap heeft herhaalde verzoeken gedaan. Wilders is hier echter niet op ingegaan. Wanneer Wilders dat wel had gedaan, had hij zich moeten verdedigen tegen de beweringen die *Zembla* in de reportage naar voren brengt en die worden ondersteund met feitenmateriaal. Hierdoor zou Wilders de dissonante stem worden. Schaap zegt hier het volgende over:

Ik zou ook willen weten of hij als er geweld ontstaat als gevolg van zijn woorden bereid is zijn woorden te matigen. Het ging mij er eigenlijk alleen maar om van: is er een relatie tussen wat iemand zegt en geweld? En om dat op allerlei manieren aan te vliegen en te onderzoeken, dus ik had hem meer vragen gesteld als hem beschuldigd. (interview juni 2012)

De vragen van Schaap zouden Wilders echter evenals de aangevoerde feiten en duiding wel degelijk in een verdedigende rol hebben geduwd.

Regel 5: een journalist is een betrokken participant

Een journalist creëert zelf een mediawerkelijkheid, doordat hij mensen uitnodigt feiten te geven, een situatie te duiden of een mening te uiten. Hoe groter de autoriteit en geloofwaardigheid van deze bronnen, hoe groter de impact van het nieuws. Dit geldt zowel voor het betrokken als voor het objectieve journalistieke weten. Betrokken journalisten selecteren bronnen echter ook nog op basis van hun betrokkenheid. Daarom wordt

bijvoorbeeld Leemhuis als islamexpert uitgenodigd. Leemhuis heeft zich voor de uitzending van *Zembla* in een open brief al kritisch uitgelaten over Wilders (Experts: Wilders misbruikt Koran, 2010). In de open brief stelt Leemhuis samen met enkele andere islamologen dat Wilders zich suggestief en misleidend over de *Koran* uitlaat. Ook van Zwaan is zijn anti-Wilders overtuiging bekend. Hij heeft zich in de media al erg kritisch over Wilders uitgelaten. In *NRC Handelsblad* stelt hij dat het zinvol is om de PVV en fascisme te vergelijken (Zwaan, 2009). Tillie laat zich graag voorstaan op zijn links radicale actieverleden en heeft een duidelijk betrokken visie op de politiek van Wilders: “Ik heb geen glazen bol, maar er wordt een klimaat gecreëerd waarin het mogelijk is dat er een rechtse Volkert van der G. opstaat”, zegt Tillie in een interview (Botje, 2008). Otjes en Ankoné vertegenwoordigen het meldpunt discriminatie (in Leeuwarden en Den Haag). Vanwege de organisatie die zij vertegenwoordigen zijn zij al betrokken. “Je zoekt betrokken deskundigen, dus mensen die passen in het verhaal dat je wil maken”, stelt Driehuis (interview juni 2012). Deze mensen worden vervolgens voor de camera gezet en betrokken vragen gesteld.

Deze regel betekent ook dat een betrokken journalist veelal kritisch aankijkt tegen de mediawerkelijkheid die wordt geschetst door de neutrale media. Daarom geven betrokken journalisten vaak blijk van een reflexieve houding als de mediawerkelijkheid hun betrokkenheid niet deelt. In de uitzending van *Zembla* is deze reflexiviteit duidelijk aanwezig. Zo wordt er in de reportage aandacht besteed aan de manier waarop Wilders in de media omgaat met politieke tegenstanders. Het gaat om een fragment van de talkshow *Pauw en Witteman*, waarin Wilders zegt: “Dat is onder de gordel, dat is demoniseren. We hebben in het verleden gezien waar dat met Pim Fortuyn toe heeft geleid en ik zou niet hopen dat de heer Terpstra nu verantwoordelijk wordt voor een herhaling daarvan”. De *voice-over* stelt: “Handig weet Wilders de dood van Fortuyn te gebruiken om zijn politieke tegenstanders tot zwijgen te brengen”. Met deze bewering wordt de mediawerkelijkheid door *Zembla* op een betrokken wijze geduid. De media schetsen volgens *Zembla* een kritiekloos beeld van Wilders. “Zo maakt Wilders van de islam een gevaar van mythische proporties. Een spookbeeld, dat nauwelijks wordt gerelativeerd”, stelt de *voice-over*. Even later zegt de *voice-over*:

Terwijl Wilders in het buitenland vaak stevig aangepakt wordt, hebben we in Nederland besloten om het maar een beetje gezellig te houden. Misschien krijgen zijn uitspraken dan ook wel iets gezelligs.

De kritiek op de mediawerkelijkheid wordt door zowel Driehuis als Schaap in de interviews bevestigd. Schaap zegt hierover:

Ik vind het schandalig. Wat een laffe journalistieke traditie (...). Hoe komt het dat journalisten niets doen? Omdat ze bang zijn. Zou jij niet bang zijn? Wij waren de eerste om te checken of het allemaal wel klopte wat hij zei. Bizar. (interview juni 2012)

Regel 6: een journalist legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot

In de uitzending van *Zembla* is er duidelijk sprake van een onderzoek dat verder gaat dan het generaliseren van direct waarneembare feiten en het aanwijzen van enkelvoudige oorzaak-gevolg relaties, dat zo kenmerkend is voor de berichtgeving van het objectieve journalistieke weten. Het politieke discours van Wilders wordt onderzocht op basis van de onderliggende intenties (deel één), op de mogelijke effecten (deel drie en vijf) en op de reeds waarneembare effecten (deel zes). Kortom, *Zembla* doet een poging dieperliggende oorzaken van ontwikkelingen in onze maatschappij op kritische wijze te analyseren.

Afhankelijk van wat een journalist wil weten, kan hij in het betrokken journalistieke weten daarvoor verschillende verklaringmodellen gebruiken. In het betrokken journalistieke weten worden ook intenties als oorzaken geaccepteerd. Die moeten echter wel geobjectiveerd worden aan de hand van een causaal mechanisme. Dat gebeurt bijvoorbeeld in deel één als Tillie uitlegt dat het politieke discours van Wilders steeds extremer wordt, omdat hij zich wil blijven onderscheiden van andere politieke partijen die zijn politieke discours overnemen. De intentie van Wilders wordt verklaard op basis van een causaal mechanisme: politieke partijen zoeken binnen bepaalde grenzen naar een politieke koers waarmee ze zoveel mogelijk electorale winst boeken. Hiermee is de intentie van Wilders dus niet subjectief, maar wordt geobjectiveerd.

In het derde deel en het vijfde deel is er aandacht voor de mogelijke effecten van het politieke discours van Wilders. Hier gaat het dus om een causaal mechanisme dat mogelijk geactiveerd kan worden. Zowel Tillie als Van Hulst beweren bijvoorbeeld dat het politieke discours van Wilders de kans vergroot dat jongeren radicaliseren. Dit is een causaal mechanisme dat mogelijk geactiveerd kan worden. Aan de hand van de beweringen, conclu-

deert *Zembla* echter dat Wilders zelf het extremisme veroorzaakt dat hij zegt te bestrijden. Dit is een gesloten causale, positivistische verklaring die niet geldig is. Ook professor Semelin geeft een reeks van mogelijke oorzaken voor etnisch geweld en beschrijft duidelijk een causaal mechanisme. Radicale uitingen hoeven volgens de Franse hoogleraar immers niet per definitie tot etnisch geweld te leiden, want andere factoren zoals een economische crisis doen er ook toe. De verklaring wordt echter geslotener gemaakt door Zwaan als hij zegt dat Wilders een klimaat creëert waar etnisch geweld wordt gelegitimeerd (bij Semelin is het politieke discours slechts een onderdeel van het klimaat). Opvallend is dat verklaringen die gekenmerkt worden door het open karakter van een causaal mechanisme, in de *Zembla* uitzending vereenvoudigd worden tot een enkelvoudige oorzaak-gevolg relatie. Dit is te kwalificeren als een vorm van meningenjournalistiek. De wil om het publiek van iets te overtuigen wint het van de waarheidsvinding.

Het zesde deel van de reportage gaat over de reeds waarneembare effecten van de politiek van Wilders. In hun verklarende beweringen leggen Otjes en Ankoné een oorzakelijk verband tussen de verkiezingsoverwinning van de PVV en het aantal meldingen van discriminatie. Dit is een positivistische verklaring waarin een direct causaal verband wordt gelegd tussen twee variabelen. Er wordt in de reportage voor dit causaal verband geen serieus bewijs geleverd. Vandaar dat de beweringen ook steeds een vragende vorm hebben. “Gaan de mensen nu door Wilders anders met elkaar om? In Groesbeek is een buschauffeur bezig met moslims te treiteren”. Deze vorm maakt de reportage suggestief.

Concluderend kan er gesteld worden dat er een duidelijke poging wordt gedaan om dieperliggende oorzaken op kritische wijze bloot te leggen en dat daarvoor (met wisselend succes) gebruik wordt gemaakt van verschillende verklaringsmethoden.

Regel 7: een journalist publiceert betrokken feiten

Betrokken journalisten willen het publieke debat beïnvloeden met betrokken feiten, dat wil zeggen dat de feiten – en de duiding in de vorm van onderbouwde beweringen – ook een waarderend karakter hebben. De betrokkenheid heb ik in zes clusters ingedeeld:

1. Wilders is een radicaal en gevaarlijk politicus.
2. Wilders krijgt geen tegengas (politici noch journalisten pakken Wilders aan).

3. Wilders verdraait de werkelijkheid als hij het heeft over het aantal moslims in Nederland.
4. Er is geen relatie tussen islam en criminaliteit. Moslims gedragen zich prima, op een kleine groep Marokkaanse criminele jongeren na.
5. Wilders maakt gebruik van propagandatechnieken die vergelijkbaar zijn met die van de nazi's om de islam in diskrediet te brengen.
6. De politiek van Wilders leidt tot de legitimatie van discriminatie en geweld. De eerste tekenen hiervan zijn al zichtbaar.

De betrokkenheid van de feiten en de duiding sluit duidelijk niet aan op de betrokkenheid van de burgers die op de PVV stemmen, maar wel op die van links progressief Nederland dat door de VARA en *Zembla* wordt vertegenwoordigd.

Regel 8: een journalist hanteert betrokken taal

Het betrokken journalistieke weten geeft de gedachte op dat de journalistiek objectieve taal hanteert. Taal is per definitie waarde-geladen, zelfs al wordt die gebruikt om een situatie in de (sociale) werkelijkheid zo adequaat mogelijk te beschrijven. We zien dit betrokken taalgebruik regelmatig terug in de *Zembla*-reportage. Zo stelt Tillie bijvoorbeeld dat Wilders steeds extremer wordt. Dit woord impliceert een waarde (extreem in relatie met politiek heeft een negatieve bijklank). Het woord is hier echter een adequate beschrijving van de werkelijkheid. De taal is hier dus betrokken, maar niet opiniërend. Dat wil zeggen dat taal hier niet gebruikt wordt als stijlmiddel om de overtuigingskracht van de argumentatie te versterken. Dat laatste is een taalvorm die thuis hoort bij de meningenjournalistiek. Ik heb onderzocht of er in de *Zembla*-reportage ook gebruik gemaakt wordt van opiniërende taal. Omdat het hier om audiovisuele taal gaat, heb ik naast tekst, ook muziek en beeld onderzocht. Ik heb zowel tekst, muziek als beeld gecodeerd op wel of niet opiniërend. Hieronder beschrijf ik de onderdelen die ik als opiniërend heb gecodeerd. Tussen haakjes heb ik aangegeven welk retorisch middel gebruikt wordt.

De tekst:

- Inleiding, *voice-over*: “Hoe de angst over ons land raast” (hyperbool).
- Deel één, *voice-over*: “Zo maakt Wilders van de islam een gevaar van mythische properties, een spookbeeld, dat nauwelijks gerelativeerd wordt” (hyperbool).
- Deel één, *voice-over* met beeld uit *De Lama's*: “Terwijl Wilders in het buitenland vaak stevig aangepakt wordt, hebben wij in Nederland

- besloten om het maar een beetje gezellig te houden, misschien krijgen zijn uitspraken dan ook wel iets gezelligs” (ironie).
- Deel één, de *voice-over* vat de tekst van Bijl nog eens samen: “U hoort het goed! Ook de gelovigheid van moslims is de afgelopen jaren afgenomen” (interpellatie om het argument kracht bij te zetten).
 - Deel twee, *voice-over*: “Het verband dat Wilders ziet tussen islam en criminaliteit slaat nergens op. Het is een sprookje dat hij zelf heeft gefantaseerd”. De tekst wordt hier ondersteund met feeëriekke beelden uit de film *The Thief of Bagdad*. (beeldspraak).
 - Deel drie, *voice-over*: “In zijn film *Fitna* legt Wilders ons uit (...). Hij heeft het echt goed bestudeerd zegt hij daarna tegen journalisten” (ironie). Hierna zegt de *voice-over*: “Nou, dat belooft een gedegen stukje werk” (ironie).
 - Deel drie, *voice-over*: “En zo maakt Leemhuis gehakt van alle *Koran*-citaten uit *Fitna*. Met zo’n kinderlijk gemak dat je je afvraagt wat Wilders heeft beziel” (hyperbool).
 - Deel drie, *voice-over*: “Wilders veroorzaakt zelf het moslimterrorisme dat hij zegt te bestrijden. Dat is hem al vaak gezegd. Maar toch gaat hij door met het creëren van spoken en monsters” (hyperbool).
 - Deel vier, *voice-over*: “Deze vriend van Wilders heeft een grote en bloed-dorstige aanhang in Israël” (hyperbool).
 - Deel vijf, *voice-over*: “Is het bij u binnengekomen wat Wilders hier zegt? Luister anders nog even naar deze” (interpellatie om het argument kracht bij te zetten).

Het beeld:

Regisseur Schaap kiest ervoor de film te illustreren met beelden uit twee *science fiction* films (een zwart-wit film en een kleurenfilm), een humoristisch filmfragment waarin (ironisch) gezongen wordt, “We worden bedreigd door de moslims (...)”, en de fictiefilm *The Thief of Bagdad*. Deze fragmenten maken geen deel uit van de argumentatie (in tegenstelling tot de filmfragmenten van *Fitna*, *Der ewige Jude*, en de televisiefragmenten uit *De Lama’s* en *Paul de Leeuw*). Het is een stijlmiddel dat het pamflettistische karakter van de reportage versterkt: er wordt gestuurd op emotie en niet op argumentatie.

De muziek:

De muziek die door *Zembla* onder de beelden is gemonteerd (dus niet de muziek uit de gebruikte fragmenten) bestaat uit 18 delen. Hiervan heb

ik er 12 als dreigend gecodeerd. In acht gevallen is de dreigende muziek gemonteerd onder beweringen van Wilders. Bijvoorbeeld in het fragment waarin hij pleit voor het verbieden van de koran of wanneer de *voice-over* een tekst van Wilders uit *HP/De Tijd* voorleest. Het gevolg is dat zijn woorden nog gevaarlijker overkomen, nog meer angst inboezemen. De meningsvorming wordt hier met opiniërende taal gestuurd.

In de reportage is er sprake van de toepassing van extreme stijlmiddelen, waardoor de taal een opiniërend karakter krijgt. Schaap noemt de reportage zelf “een hele extreme vorm van betrokken journalistiek” (interview juni 2012). Hierdoor kan de reportage voor een belangrijk deel beter als meningenjournalistiek worden gekwalificeerd.

Conclusie

“Wilders, profeet van de angst” is een reportage, gemaakt vanuit een betrokken positie. Het leidt geen twijfel dat de makers het publieke debat willen beïnvloeden. De keuze voor het onderwerp en de daaraan gekoppelde onderzoeksvragen zijn duidelijk betrokken in de zin dat ze anti-Wilders zijn.

De acht regels van het betrokken journalistieke weten worden in de reportage grotendeels gevolgd. Naast onderwerpskeuze en onderzoeksvraag is ook de duiding van de feiten door *Zembla* betrokken (regel drie), is wederhoor weliswaar afwezig, maar zou zeker het dissonante geluid zijn geweest (regel vier), wordt er gekozen om interviews te organiseren met betrokken duiders en is er sprake van een reflexieve houding ten aanzien van de dominante mediawerkelijkheid (regel vijf), richt men zich op dieperliggende oorzaken en mogelijke gevolgen (regel zes) en zijn feiten en taal betrokken (regel zeven en acht). Daarmee wordt er een nieuw perspectief op de werkelijkheid gegeven dat het objectieve journalistieke weten niet kan bieden.

De wil om het publiek van het gevaar van Wilders te overtuigen wint het echter in veel opzichten van de wil om de waarheid te dienen. Daardoor kan een belangrijk deel van de reportage beter gekwalificeerd worden als meningenjournalistiek. Dat wordt met name zichtbaar door de hoeveelheid ongeldige redeneringen die door *Zembla* worden aangevoerd. Hierdoor krijgen feiten dezelfde status als meningen. Dat Leemhuis op basis van zijn autoriteit beweert dat de vertaling van de *Koran* in *Fitna* niet klopt, heeft daardoor dezelfde status als een bewering van bijvoorbeeld Zwaan die Wilders vergelijkt met een veroordeeld oorlogsmisdadiger. Dat is slechts

een mening. Opvallend is ook de neiging van de makers om causale mechanismen, die overtuigend worden blootgelegd door professoren als Tillie en Semelin, onder druk van de wil om te overtuigen te vereenvoudigen tot directe causale verbanden. De bewering van Tillie dat jonge moslims door het politieke discours van Wilders sneller de kans lopen te radicaliseren wordt door *Zembla* vereenvoudigd tot: Wilders veroorzaakt zelf het extremisme dat hij zegt te bestrijden. De geloofwaardigheid van deze verbanden wordt nog eens door middel van illegitieme retorische middelen (opiniërende taal) versterkt, zoals beeldspraak, hyperbolen, muziek en montage-effecten.

Doordat een deel van de reportage valt te kwalificeren als meningenjournalistiek heeft de reportage weinig maatschappelijke impact, anders dan een golf van kritiek op *Zembla* zelf. Hierdoor zijn de waardevolle delen die als betrokken journalistiek zijn te kwalificeren (de analyse van Tillie, de feiten die Bijl presenteert, de ontkenning van de relatie tussen islam en criminaliteit door Bovenkerk, de kritiek op de *Koran*-vertaling door Leemhuis en de theorie van Semelin) ondergesneeuwd. Kennelijk is het maatschappelijk debat beter te beïnvloeden met betrokken feiten dan met meningen.

7.5 Conclusie

De conclusies die nu aan de hand van de drie casestudies zijn te trekken over de kwaliteit van de twee kenmethoden - het objectieve en betrokken journalistieke weten - zijn natuurlijk beperkt. De journalistieke producten zijn geselecteerd op basis van theoretische gronden met de bedoeling de sterkten en zwakten van de benaderingen te onderzoeken. Het betekent dat niet alle journalistieke uitingen die in lijn met het objectieve of betrokken journalistieke weten geproduceerd zijn per definitie dezelfde sterktes en zwaktes hebben. Aan de hand van de analyses heb ik vijf aspecten geselecteerd waarin de kwaliteit van de bijdrage van de twee kenmethoden aan het publieke debat verschilt.

De rol van interpretatie

Het artikel "Paus onder vuur na uitspraak over aids", gepubliceerd in *NRC Handelsblad* toont goed aan dat er sprake is van een onderwaardering in het objectieve journalistieke weten van de rol van interpretatie. "Rather than rush to add context and interpretation, the press needs to concentrate on

synthesis and verification" (2001, p. 48), adviseren Kovach en Rosenstiel. Het gevolg van deze nadruk op verificatie is dat de rol van interpretatie geregeld in het gedrang komt. In het artikel van *NRC Handelsblad* is de interpretatie duidelijk zwak. Een zwakte die vaker in het objectieve journalistieke weten voorkomt, zo erkent ook Vandermeersch, hoofdredacteur van *NRC Handelsblad*: "We hebben één zin uit de context gehaald (...) iets wat we overigens te veel doen" (interview juni 2013). De interpretatie van de uitspraak van Benedictus XVI is in de betrokken blog van Fens een stuk sterker. Fens wijdt een gehele alinea aan het antwoord van de paus en geeft veel meer contextuele kennis. Een eigenschap die typerend is voor betrokken journalistiek. "Dat je eigenlijk achtergronden schetst waardoor een uitspraak zoals die gedaan is, beter verstaan wordt", stelt Fijen, hoofd zendtijd RKK (interview juni 2012).

De claim van neutraliteit

Een tweede zwakte van het objectieve journalistieke weten betreft de claim op een neutrale positie als het om de berichtgeving gaat over zaken die in de *sphere of deviance* vallen. Het stuk van *NRC Handelsblad* is niet neutraal, maar juist zeer betrokken in de zin dat de uitspraak van de paus sterk wordt afgekeurd. De toepassing van het op feiten gebaseerde objectieve journalistieke weten is dus geen garantie op neutraliteit. Het betrokken journalistieke weten vormt daarom een noodzakelijke aanvulling op de berichtgeving van het objectieve journalistieke weten. De betrokken blog van Fens verruimt het publieke debat, het zorgt er voor dat het niet alleen gevoerd hoeft te worden op basis van de betrokken feiten van *NRC Handelsblad*.

Het gevaar van meningenjournalistiek

Het gevaar dat betrokkenheid uitmondt in meningenjournalistiek is altijd een reëel gevaar. In de analyses zien we dat dit zowel geldt voor journalisten die werken volgens het objectieve journalistieke weten als voor hen die werken volgens het betrokken journalistieke weten. De redactie van *NRC Handelsblad* bedrijft meningenjournalistiek, doordat ze een uitspraak onjuist interpreteert en aan de hand daarvan reacties verzamelt. In delen van de uitzending van *Zembla* is meningenjournalistiek nog meer aanwezig. De makers laten geen middel ongebruikt om de kijker te overtuigen van het gevaar van Wilders. Zo is de argumentatie op enkele plaatsen aantoonbaar ongeldig en wordt er gebruik gemaakt van retorische trucs. Betrokkenheid hoeft echter niet uit te

monden in meningenjournalistiek zoals wel blijkt uit de blog van Fens waarin feiten, de interpretatie ervan en de argumentatie overwegend kloppen.

De rol van verklaringen

Een aspect waar het betrokken journalistieke weten zich sterker toont dan het objectieve journalistieke weten is in de mogelijkheden om maatschappelijke fenomenen te verklaren. We zien dat duidelijk terug in de *Zembla*-reportage over Wilders. De kracht van de reportage is dat er onderzoek wordt gedaan naar vraagstukken die het objectieve journalistieke weten niet kan aansnijden. Om antwoord te verkrijgen op de belangrijkste onderzoeksvraag die de makers van *Zembla* stellen, namelijk of het politieke discours van Wilders kan leiden tot etnisch geweld, biedt het objectieve journalistieke weten weinig soelaas. Het objectieve journalistieke weten richt zich immers alleen op enkelvoudige oorzaak-gevolg relaties. Dat betekent in dit geval dat Wilders letterlijk moet oproepen tot geweld of er minstens een meute herkenbare aanhangers van Wilders de straat op moet gaan om allochtonen te verjagen, wil de onderzoeksvraag positief beantwoord worden. De vragen die *Zembla* stelt zijn echter wel degelijk relevant voor onze maatschappij.

De onafhankelijke positie

De onafhankelijkheidspositie heeft weliswaar voor geen enkele journalistieke organisatie een absoluut karakter, maar is toch sterker in het professiemodel dan het betrokken model. Deze positie staat met name bij de RKK onder druk. Hoewel de inhoudelijke analyse van het artikel daar geen blijk van geeft, ervaart Fens wel degelijk druk om vooral positief over de katholieke kerk te berichten, waardoor hij meer de rol krijgt van een pr-medewerker dan van een betrokken journalist. Het evenwicht tussen betrokkenheid en onafhankelijkheid is soms een moeilijke balanceer-act in de betrokken journalistiek en de carrière van Fens toont aan hoe gevoelig onafhankelijkheid ligt bij betrokken journalistiek. In 2012 neemt Fens afscheid van de RKK, omdat hij zich te beknot voelt door het journalistieke convenant dat met de Nederlandse Bisschoppen Conferentie is afgesloten.

8 Conclusie

Journalisten willen ons graag laten geloven dat er maar twee soorten journalistiek zijn: goede en slechte journalistiek. Goede journalistiek is die van de kwaliteitsmedia waartoe een krant als *NRC Handelsblad* en een rubriek als *Nieuwsuur* behoren. De journalisten zijn neutrale professionals die de werkelijkheid minutieus in beeld brengen. Slechte journalistiek is de meer commercieel gedreven journalistiek van bijvoorbeeld *Hart van Nederland* waar journalisten dansen naar de pijpen van aandeelhouders en er alles aan doen de kijkcijfers op te krikken. Slecht zou ook de geëngageerde journalistiek zijn van *Zembla*, *Kruispunt* of een blad als *Opzij*, waar journalisten subjectief zouden zijn en zelfs propagandisten. In dit proefschrift heb ik, naar aanleiding van de oproep van Henk Hagoort (voorzitter van de raad van bestuur van de Nederlandse Publieke Omroep) om betrokken journalistiek te bedrijven, mij gericht op deze vorm van 'slechte' journalistiek. Ik heb de vraag gesteld of betrokkenheid wel per definitie uitmondt in een vorm van propaganda of dat er ook een tussenweg mogelijk is. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: "Kan betrokken journalistiek ook objectief zijn en zo ja op welke wijze, in welke mate en wat is het belang daarvan?". Om deze vraag te beantwoorden is het van belang niet alleen de journalistieke waarheidsvinding te onderzoeken, maar ook de normatieve uitgangspunten die hieraan ten grondslag liggen.

8.1 Het professiemodel versus het betrokken model

In het eerste deel van dit proefschrift heb ik de normatieve en epistemologische grondslagen van de 'goede' journalistiek van het professiemodel onderzocht. Voor de analyse van de normatieve grondslagen, heb ik gebruik gemaakt van de theorie van de publieke sfeer van Habermas. Volgens Habermas is de publieke sfeer een machtsvrije ruimte waarin burgers argumenten met elkaar uitwisselen. Hiervoor is het van belang dat er bepaalde regels in acht worden genomen. Zo moeten we ons openstellen voor argumenten, mag niemand de toegang tot het debat worden ontzegd en mag de sociale status of politieke macht van de sprekers geen rol spelen. Door deze regels na te leven wordt macht zoveel mogelijk uitgesloten en kunnen burgers tot werkelijke overeenstemming komen over wat waar, juist en waarachtig is. Habermas geeft niet alleen een filosofisch argument waarom een machtsvrije publieke sfeer van belang is, maar ook een politiek argument: alleen

in de machtsvrije publieke sfeer kan een rationele publieke opinie worden gevormd die politieke beslissingen legitimeert. Habermas noemt de pers de meest eminente vertegenwoordiger van de publieke sfeer en geeft duidelijke richtlijnen voor het journalistieke niveau van het professiemodel: de media moeten er voor zorgen dat burgers over betrouwbare informatie kunnen beschikken (de informatiefunctie) en met elkaar publiekelijk een rationeel debat kunnen aangaan (de debatfunctie); ze zorgen voor transparantie in de maatschappij (de waakhondfunctie). Om deze taken goed uit te kunnen oefenen moet de pers niet alleen onafhankelijk van macht zijn, maar als onderdeel van een machtsvrije publieke sfeer natuurlijk evenmin zelf macht uitoefenen. De journalistiek moet, met andere woorden, neutraal zijn. Dit ideaalbeeld sluit nauw aan op de sociale verantwoordelijkheidstheorie van de pers, in 1947 door de Amerikaanse Hutchins commissie op papier gezet.

Het ideaal van onafhankelijkheid en neutraliteit heeft nadrukkelijk consequenties voor de manier waarop journalisten in het professiemodel omgaan met de werkelijkheid: de epistemologische grondslag van het professiemodel. “Wat mij betreft is de hele redactie puur links of puur rechts, als ik er in wat ze maken maar niets van merk”, stelt Laroes (interview april 2013) die op krachtige wijze de dominante beroepsideologie uitdraagt. Een journalist zou om neutraliteit te borgen, moeten functioneren als een soort mechanisch opnameapparaat dat de werkelijkheid onbemiddeld aan de burger doorgeeft. Een man zonder eigenschappen noemt de oud-hoofdredacteur van *Elsevier* Schoo dit: “onafhankelijk, onpartijdig, objectief, wie weet wel zelfs pluriform” (2009, p. 92). Aan de hand van literatuur, journalistieke richtlijnen en interviews met journalisten heb ik acht regels geformuleerd die aan dit ideaal vorm geven. Ik noem dit het objectieve journalistieke weten. Een journalist:

1. selecteert het nieuws op basis van het algemeen belang
2. baseert zich op de feiten
3. checkt de feiten en onthoudt zich van interpretatie
4. publiceert wederhoor
5. is een vlieg op de muur
6. laat de feiten voor zich spreken
7. brengt meningen in balans en onderscheidt ze van feiten
8. hanteert objectieve taal

Ik laat zien dat deze regels, die voor iedere journalist herkenbaar zijn, de neutraliteit en onafhankelijkheid van de journalistieke waarheidsvinding moeten garanderen. Zo mag nieuwsselectie niet worden gestuurd door

economische of politieke belangen, baseert een journalist zich op gecheckte feiten uit de waarneembare werkelijkheid, zodat persoonlijke vooroordelen geen rol spelen, openbaart een journalist ook alternatieven door de publicatie van wederhoor, beïnvloedt een journalist de werkelijkheid niet door zich als een vlieg op de muur op te stellen, worden meningen in balans gebracht, zodat niemand wordt bevoordeeld en tenslotte beschrijft een journalist dit alles aan de hand van objectieve taal. Suggestieve woorden waaruit de mening van een journalist zou kunnen blijken, worden uit de tekst gefilterd.

De regels van het objectieve journalistieke weten, zo toon ik aan, zijn in belangrijke mate gebaseerd op uitgangspunten die zijn ontleend aan het logisch positivisme, een wetenschapsfilosofische theorie, die leunt op de natuurwetenschappelijke onderzoeksmethode en sterk is gericht op het buitensluiten van waarden.

In het tweede deel van dit proefschrift heb ik de kritiek op de normatieve en epistemologische grondslagen van het professiemodel onderzocht. Aan de gedachte van Habermas dat er in onze maatschappij een soort machtsvrije ruimte zou kunnen bestaan in de vorm van een publieke sfeer, kan worden getwijfeld, want is het werkelijk mogelijk om de sociale status van sprekers buiten beschouwing te laten en alleen het argument te laten tellen? Wegen mijn woorden werkelijk net zo zwaar als die van bijvoorbeeld de minister-president? Het concept van een machtsvrije publieke sfeer wordt sterk uitgedaagd door Foucault. Met zijn analyses toont hij aan dat macht oneindig veel subtieler is dan het bewust beïnvloeden van iets of iemand. In ons denken en ons taalgebruik ligt macht al besloten. Eigenlijk, zo concludeert Foucault is macht altijd en overal aanwezig (1988, p. 18). De publieke sfeer is dan ook geen plaats waar op rationele wijze consensus ontstaat, maar waar eerder sprake is van een voortdurende strijd over wat er in onze maatschappij voor waar, juist en waarachtig doorgaat. Niet alleen op het filosofische fundament van het professiemodel is er kritiek, ook op het politieke gedachtegoed is het nodige aan te merken. Volgens de critici van Habermas bestaat er niet zoiets als één publieke sfeer, maar bestaan er verschillende publieke sferen die met elkaar strijden om macht. Op het journalistieke niveau tenslotte blijkt macht evenmin eenvoudig uit te bannen. De informatiefunctie zorgt er bijvoorbeeld niet alleen voor dat burgers over betrouwbare informatie kunnen beschikken, maar ook dat journalistieke bedrijven winst kunnen maken door het verkopen van informatie. De debatfunctie kan evenmin op een machtsvrije wijze worden uitgeoefend. Vanwege de beperkte toegang tot de media moeten journalisten immers keuzes maken: wie krijgt er

toegang tot de media en wie niet. De waakhondfunctie tenslotte verhoudt zich zeer ongemakkelijk tot de gedachte dat de journalistiek onderdeel is van een machtsvrije ruimte. Controle impliceert immers per definitie de uitoefening van macht.

Het onafhankelijkheids- en neutraliteitsideaal van het professiemodel blijkt kortom erg hoog gegrepen. Politiek-economische belangen spelen wel degelijk een belangrijke rol. Dit is ook terug te zien bij de waarheidsvinding. Uit mijn analyse blijkt dat politiek-economische macht van invloed is op alle regels van het objectieve journalistieke weten.

- Nieuwskeuze (regel 1) en onderzoeksvraag (regel 2) worden sterk beïnvloed door zowel het economische belang van een nieuwsorganisatie als de bestaande politieke verhoudingen.
- De keuze om feiten al dan niet te checken (regel 3) is nauw verbonden met de maatschappelijke autoriteit van een bron. Hoe meer macht die heeft, hoe groter de kans dat een uitspraak ongecontroleerd via de pers de publieke sfeer binnendringt. Bovendien worden uitspraken, door de claim om niet te interpreteren, altijd geïnterpreteerd volgens het maatschappelijk dominante discours.
- De wederhoorregel (regel 4) waarmee journalisten claimen meerdere stemmen evenredig te laten horen, werkt niet. In de praktijk wordt het wederhoor gepositioneerd als de stem die we niet moeten geloven.
- Journalisten zijn geen vliegen op de muur, maar creëren zelf nieuws of lokken door hun aanwezigheid de creatie van nieuws uit (regel 5). De nieuwscreatie hangt sterk samen met politiek-economische belangen.
- Bij het trekken van conclusies aan de hand van de feiten generaliseren journalisten (regel 6). Bronnen met politiek-economische macht zijn echter in staat om actief feiten te produceren, waardoor zij de generalisering naar hun hand kunnen zetten.
- Journalisten maken lang niet altijd gebruik van de balansregel van meningen. Zij brengen alleen de geaccepteerde meningen in de maatschappij in balans (regel 7). Meningen die hiervan afwijken worden buitengesloten.
- Tenslotte kenmerkt de journalistieke taal zich door waardebetrokkenheid (regel 8). Woorden als racisme, vrijheid, democratie, etc. dragen waarden in zich. Het is onmogelijk al deze waarde-geladen woorden te vermijden.

De wetenschapsfilosofische theorie waaraan het objectieve journalistieke weten haar uitgangspunten ontleend, het logisch positivisme, is eveneens sterk bekritiseerd en onhoudbaar gebleken. De gedachte dat we de werkelijkheid kunnen reduceren tot verifieerbare uitspraken waarin een

helder onderscheid geldt tussen theorie en waarneming en tussen feiten en waarden blijkt niet houdbaar, zo tonen Quine, Kuhn en Putnam aan. Bovendien lijkt de natuurwetenschappelijke onderzoeksmethode niet altijd de meest geschikte wanneer het gaat om de sociale werkelijkheid waar uitingen inherent betekenisvol zijn, zo is de hermeneutische kritiek. Taal is geen één-op-één-beschrijving van de werkelijkheid, maar oneindig veel complexer.

Die kritiek roept de vraag op wat het alternatief is. Hoe zou de journalistiek in een democratie moeten functioneren wanneer macht niet is uit te sluiten? En hoe moeten journalisten dan met de werkelijkheid omgaan? In het derde deel van dit proefschrift onderzoek ik een mogelijk alternatief: het betrokken model.

Voor het onderzoek naar de normatieve grondslag van het betrokken model maak ik gebruik van het werk van Mouffe. Volgens haar theorie, die in belangrijke mate als postmodern kan worden betiteld, bestaat de maatschappij niet zozeer uit individuen als wel uit sociale en culturele groepen. Deze groepen die Mouffe collectieve identiteiten noemt, worden gevormd door de uitoefening van macht (een wij-zij onderscheid). Daarmee is macht niet iets dat uit de publieke sfeer verbannen kan worden (zoals in de theorie van Habermas), maar dat er juist constitutief voor is. Bovendien staan collectieve identiteiten in een agonistische verhouding tot elkaar, waarmee Mouffe doelt op onoplosbare belangentegenstellingen. De publieke sfeer is dus niet zozeer een machtsvrije ruimte, als wel een soort arena waar deze groepen binnen de grenzen van de democratie een belangenstrijd voeren. Voor een goede werking van de democratie is het van belang dat collectieve identiteiten in de publieke sfeer vertegenwoordigd worden, anders lopen democratische conflicten de kans te escaleren en de samenleving te ontwrichten. Het succes van het functioneren van een democratie is volgens Mouffe juist gelegen in de mogelijkheid om bestaande machtsverhoudingen uit te dagen. De journalistiek heeft hier een belangrijke taak, namelijk om alternatieve politieke zienswijzen in de publieke sfeer te brengen. Hierdoor wordt de normatieve betekenis van de drie functies van de journalistiek in het betrokken model een andere. De informatiefunctie heeft niet zozeer als doel belangenvrije informatie te leveren. Betrokken journalisten staat met het vrijgeven van informatie juist een duidelijk doel voor ogen: zij willen met informatie het publieke debat sturen. De debatfunctie heeft in het betrokken model als doel om collectieve identiteiten in staat te stellen een alternatieve visie op de maatschappij te ontwikkelen. De waakhondfunctie

tenslotte past vanwege de expliciete verbondenheid met de uitoefening van macht beter in het betrokken model dan in het professiemodel. Het is een politiek wapen dat de mogelijkheid biedt om tegenstanders aan onderzoek te onderwerpen.

Betrokken journalistiek is echter geen propaganda of *public relations*, het is ook geen meningenjournalistiek. Betrokken journalisten willen in eerste instantie de werkelijkheid betrouwbaar vastleggen, zorgvuldig met de feiten omgaan en daarmee het publieke debat sturen. Betrokken journalisten zijn dus net zo objectief als de journalisten van het professiemodel: ze bedrijven objectieve betrokken journalistiek. Het is daarom van belang dat ook betrokken journalisten onafhankelijk zijn van staat en economie. Afhankelijkheid zou de kwaliteit waarmee de functies worden uitgeoefend immers in gevaar brengen. Betrokken journalistiek is echter niet waarde-neutraal. In tegenstelling tot de journalistiek in het professiemodel is er een expliciete erkenning van een (politiek) belang en een gedeeld perspectief op de werkelijkheid. In de praktijk blijkt het niet gemakkelijk om deze betrokkenheid bij de waarheidsvinding vorm te geven. In tegenstelling tot het objectieve journalistieke weten bestaat er geen uitgekristalliseerde kenmethode. Dit blijkt ook uit mijn onderzoek. Terwijl er uit de interviews over het objectieve journalistieke weten een vrij eenduidig beeld naar voren komt, geldt dit niet voor het betrokken journalistieke weten. Een gevaar van het ontbreken van een heldere kenmethode waarmee een journalist zijn betrokkenheid vorm kan geven, is dat de feiten het onderspit delven, dat de wil om te overtuigen het wint van de wil om de waarheid zorgvuldig vast te leggen. Er is dan sprake van niet-legitieme overtuigingsvormen, zoals niet-kloppende feiten, incorrecte argumentatie of retorische trucs. Aan de hand van interviews met betrokken journalisten en literatuur heb ik acht regels onderzocht die journalisten kunnen gebruiken om niet alleen betrokken te zijn, maar ook objectief. Deze objectiviteit is niet universeel (zoals in het objectieve journalistieke weten), maar gesitueerd in die zin dat de belangen van een collectieve identiteit en het gedeeld perspectief op de werkelijkheid een rol spelen. Een betrokken journalist:

1. maakt een betrokken nieuwskeuze
2. stelt een betrokken onderzoeksvraag
3. is een betrokken duider van gecheckte feiten
4. keert hoor en wederhoor om
5. is een betrokken participant
6. legt op kritische wijze dieperliggende oorzaken bloot
7. publiceert betrokken feiten

8. hanteert betrokken taal

Nieuwskeuze en bijbehorende onderzoeksvraag zijn in het betrokken journalistieke weten niet a-politiek. Er is geen sprake van één algemeen maatschappelijk belang. Iedere collectieve identiteit heeft immers een eigen interpretatie van het algemeen maatschappelijk belang. Het betrokken journalistieke weten heeft meer oog voor de betekenis van feitelijke gebeurtenissen; die is niet voor iedereen in de maatschappij hetzelfde. Daarmee is betekenis echter niet subjectief. De duiding van de betekenis moet correct worden onderbouwd. Betrokken journalisten keren in sommige gevallen hoor en wederhoor om. De stem die in het dominante journalistieke discours de stem is die we niet moeten geloven, het wederhoor, wordt door betrokken journalisten de hoor-stem gemaakt, de stem die we juist wel moeten geloven. Betrokken journalisten erkennen dat zij de werkelijkheid niet alleen aanschouwen, maar er ook in participeren. Zij creëren nieuwsgebeurtenissen waarmee ze het perspectief van een collectieve identiteit in de publieke sfeer brengen. Betrokken journalisten hebben een gelaagde visie op de werkelijkheid. Dat betekent dat zij de dieperliggende oorzaken van gebeurtenissen onderzoeken door te kijken naar de maatschappelijke omstandigheden die bepaalde gevolgen mogelijk maken. Feiten zijn in het betrokken journalistieke weten niet neutraal, maar dragen waarden in zich. Door de publicatie van deze waarde-geladen feiten, beïnvloeden journalisten het publieke debat. Taal tenslotte is geen neutrale spiegel van de werkelijkheid, maar draagt eveneens betrokkenheid in zich.

De acht regels van het betrokken journalistieke weten laten zich niet verenigen met het logisch positivisme dat iedere vorm van interpretatie of waardebetrokkenheid afwijst. Een wetenschapsfilosofie waarmee de regels zich wel laten verenigen is het kritisch realisme. Niet alleen is deze benadering geschikt omdat waardebetrokkenheid eerder als iets positiefs wordt beschouwd (het geeft de mogelijkheid aspecten van de werkelijkheid bloot te leggen, waarvoor de dominante wetenschap een blinde vlek heeft), ook lijkt deze benadering geschikter voor de bestudering van de sociale werkelijkheid. Zo is er een erkenning van de hermeneutische dimensie van kennis (de rol van taal en interpretatie) en een andere causaliteitsopvatting die beter recht doet aan het open en contingente karakter van de sociale werkelijkheid, zonder in een relativistische positie te vervallen. Het betrokken journalistieke weten kan dus wel wetenschapfilosofisch gefundeerd worden. Daarmee ontstaat een mogelijkheid voor de journalistiek om op

objectieve en betrokken wijze nieuwe delen van de werkelijkheid bloot te leggen.

8.2 Het belang van betrokken journalistiek

In 2008 publiceren Eva Jinek en Monique van Hoogstraten het boek *Het maakbare nieuws*. Het is een antwoord op de bestseller van Luyendijk *Het zijn net mensen* (2006) waarin hij kritische noten kraakt over de journalistiek. De reacties van het brede publiek op het boek van Luyendijk zijn overwegend positief en staan in schril contrast met de reacties van journalisten. “In meerderheid negeerden commentatoren en columnisten de constatering in *Het zijn net mensen*, of schamperden dat er niets nieuws in stond”, schrijft Luyendijk (2008, p. 174). Illustratief is de reactie van *NRC Handelsblad* journalist Coen van Zwol.

Andere inzichten van Luyendijk vond ik open deuren, zaken waarvan goede journalisten zich sinds mensenheugenis bewust van zijn. Objectiviteit ligt moeilijk. Duh! Taal is niet neutraal, de één zijn terrorist is de ander zijn vrijheidsstrijder. Duh! De pers is geen waarnemer, maar onderdeel of zelfs de spil van informatie-oorlogen. Duh! De pers speelt kluitjesvoetbal. Duh! De pers wordt voorgelogen en gemanipuleerd. Duh! Sommige manipuleren beter dan anderen. Duh! Nieuws gaat over uitzonderingen, niet over wat normaal is. Duh! (2008, p. 45)

De reactie van Van Zwol, “Duh!” is typerend; vrij vertaald: we weten het allemaal wel, maar desondanks blijven we werken zoals we altijd hebben gedaan. De journalistiek krijgt daarmee eigenschappen van wat Habermas het mythische denken noemt: deze vorm van denken onttrekt zich aan kritische revisie en blijft hardnekkig vasthouden aan enkele dogma's. Het is opvallend te noemen dat de wetenschapsfilosofie zich de afgelopen eeuw sterk heeft ontwikkeld, terwijl het journalistieke kenapparaat niet wezenlijk veranderd is en in belangrijke mate blijft leunen op enkele uitgangspunten die onhoudbaar zijn gebleken.

Het objectieve journalistieke weten kent de nodige valkuilen. Volgens Van Zwol is iedere goede journalist zich daarvan bewust. En inderdaad, de journalisten die ik voor mijn onderzoek heb geïnterviewd, zijn zich zonder uitzondering zeer bewust van de beperkingen van deze manier van werken. Ze weten dat onafhankelijkheid maar ten dele bereikbaar is, omdat ze nu

eenmaal in een economisch systeem functioneren. Ze weten heel goed dat het systeem erom vraagt dat het gepubliceerde nieuws niet alleen maatschappelijk relevant is, maar ook nog goed verkoopbaar. Ze weten ook dat de consequenties hiervan verder reiken dan alleen de nieuwskeuze. De keuze voor een onderzoeksvraag, de context van de feiten, het wederhoor, de gebruikte bronnen, etc. staan allemaal niet los van de economische dimensie van het nieuws. De geïnterviewde journalisten weten ook dat politieke neutraliteit of onpartijdigheid moeilijk haalbaar is, dat waarden altijd een rol spelen. Dat journalisten er niet in slagen om volledig onafhankelijk en neutraal te zijn is eigenlijk geen discussiepunt. Zelfs niet voor diegenen die het meest recht in de leer zijn. De vraag is hoe erg dit is. "Is het streven naar neutraliteit en onafhankelijkheid ondanks de onvolkomenheden geen nobel streven?", vroeg Kuyl mij in één van de gesprekken die ik met hem voerde. Ja en nee, zou ik willen zeggen.

Ja, want het streven naar onafhankelijkheid en neutraliteit heeft zeker succesvolle kanten. Er is een duidelijk onderscheid tussen het onafhankelijke werk van een journalist en het afhankelijke werk van een pr-medewerker, een voorlichter of een adverteerder. Een onderscheid dat we moeten koesteren en waarom ik ook de laatste hype die bekend staat als *branded journalism*, niet alleen een *contradictio in terminis* noem, maar ook sterk afwijst. De publieke sfeer moet, zoals Habermas terecht stelt, wel degelijk beschermd worden tegen de invloed van geld en politieke macht, opdat er recht wordt gedaan aan het democratisch gelijkheidsprincipe.

Ja, want het objectieve journalistieke weten betekent dat journalisten in ieder geval pogen om hun eigen mening op te schorten en boven de partijen te staan, want feiten zijn niet hetzelfde als meningen. En het publieke debat in de samenleving zou zo veel als mogelijk moeten zijn gefundeerd op de feitelijke werkelijkheid, wil het rationele karakter ervan niet teloor gaan.

Maar het streven kent ook negatieve kanten: de claim op onafhankelijkheid en neutraliteit heeft als consequentie dat journalisten de rol die politiek-economische macht feitelijk speelt vaak relativeren. Journalisten zouden moeten erkennen dat nieuws óók een economisch product is, dat meer nieuws niet per definitie ook tot een gezondere publieke sfeer leidt, dat de verspreiding van gratis nieuws over het internet niet het einde van de democratie betekent. Journalisten zouden ook moeten erkennen dat hun neutraliteitsstreven tot gevolg heeft dat ze zich in het maatschappelijke

midden positioneren en daardoor weinig ruimte bieden aan de stemmen van minderheden die de bestaande maatschappelijke verhoudingen uitdagen. De verdediging van de hoofdredacteur van de NOS, Gelauff, dat het onmogelijk is om alle nieuwe opkomende partijen uit te nodigen voor een verkiezingsdebat, is terecht. Maar het betekent ook dat er voor een gezonde publieke sfeer behoefte is aan andere journalistiek. Een journalistiek die nieuwe zich ontwikkelende stemmen in de publieke sfeer brengt.

Eveneens problematisch is dat er op basis van het streven naar onafhankelijkheid en neutraliteit in de journalistiek één methode is ontwikkeld om met de werkelijkheid om te gaan: het objectieve journalistieke weten. Net zoals bij iedere benadering kent deze methode zijn voors en tegens. Zo wordt de rol van interpretatie ondergewaardeerd en is de verklaringwijze niet bijzonder geschikt voor het verklaren van sociale fenomenen. In de beroepsideologie wordt het objectieve journalistieke weten echter beschouwd als dé methode, terwijl het slechts gaat om één methode, gebaseerd op een theorie waar het nodige op aan te merken is. Andere benaderingen worden stevast afgedaan als subjectief, propagandistisch, slechte journalistiek, etc. Schoo vraagt zich terecht af of deze doctrine van professionaliteit, “niet alleen vervlakt, maar ook een *bias* inhoudt, zelf ideologie is geworden, een professionele ideologie, neergeslagen in de eigen, autonome journalistieke agenda?” (2009, p. 94). Journalisten zouden daarom hun methode van werken niet als universeel moeten beschouwen, maar zouden moeten kiezen voor een open onderzoekende houding en erkennen dat er ook andere manieren zijn om naar de werkelijkheid te kijken. Ze moeten kiezen voor wat Habermas het moderne denken noemt, een denken dat zich openstelt voor argumenten en kritische revisie.

Dit onderzoek gaat over zo'n andere manier van journalistiek bedrijven, namelijk betrokken journalistiek. In dit model heeft een journalist een engagement dat hij niet hoeft weg te cijferen. De betrokken journalistiek erkent volmondig de stelling van Kuyl dat er geen katholieke aardbevingen zijn of protestants-christelijke overstromingen (Benjamin, 2008), maar stelt tegelijkertijd dat de waarneming van deze gebeurtenissen wel degelijk wordt beïnvloed door de onderliggende waarden van een collectieve identiteit. Met andere woorden: in betrokken journalistiek wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen ontologie en epistemologie, tussen werkelijkheid en waarneming van de werkelijkheid. Een onderscheid dat in het objectieve journalistieke weten is vervaagd. Door het betrokken perspectief op de werkelijkheid van collectieve identiteiten openbaar te maken, verrijkt betrokken journalistiek het

publieke debat. Betrokken journalistiek geeft een stem aan diegenen die geen of beperkte toegang hebben tot de reguliere journalistieke media. Betrokken journalistiek moet daarom niet beschouwd worden als een vervanging van het journalistieke professioneelmodel, maar als een waardevolle aanvulling.

De waarheidsvinding van betrokken journalistiek start met het essentiële uitgangspunt dat betrokkenheid objectiviteit niet in de weg hoeft te staan zoals veel journalisten denken. De allerbeste journalistiek (ik denk bijvoorbeeld aan de onthulling van het *Watergate*-schandaal, of de onthulling van het misbruikschandaal in de katholieke kerk) is immers tot stand gekomen op basis van verontwaardiging. Ja, zullen journalisten dan zeggen, maar op deze verontwaardiging volgt wel een zeer zorgvuldige procedure waarin de feiten gecheckt worden, wederhoor wordt gehaald, objectieve taal wordt gebruikt, etc. Het journalistieke instinct, of de journalistieke antennes mogen subjectief zijn, de procedure die daarop volgt moet neutraal zijn. Dit onderscheid staat in de wetenschap ook wel bekend als het onderscheid tussen de *context of discovery* en de *context of justification*. In de *context of discovery* mag het instinct van de onderzoeker of zelfs het toeval een rol spelen. In de *context of justification* daarentegen gaat het over de kentheoretische rechtvaardiging van kennis, over het neutrale controleapparaat. Een journalist kan zijn betrokkenheid vormgeven doordat hij op zoek gaat naar andere onderwerpen en andere vragen stelt. Hij kan zich dus betrokken tonen en toch werken binnen de dominante beroepsideologie van het objectieve journalistieke weten. Onderwerpskeuze en invalshoek behoren immers tot de *context of discovery*. Echter, ook in de tweede fase, de *context of justification* kan een journalist zijn betrokkenheid vormgeven, zonder subjectief te worden. Hier onderscheidt het betrokken journalistieke weten zich scherp van het objectieve journalistieke weten.

De eerste wijze waarop een betrokken journalist ook in de *context of justification* waarden door kan laten klinken is door een meer interpretatieve benadering. Voor de dominante beroepsideologie geldt dat als gevaarlijk terrein. Interpretatie wordt al snel als subjectief ervaren. *Verstehen*, zoals het in de wetenschap wordt genoemd, is echter allesbehalve een subjectieve aangelegenheid. Zonder interpretatie zouden we maar weinig van de sociale werkelijkheid begrijpen. *Verstehen* is echter ook gesitueerd; dat wil zeggen dat er niet altijd sprake is van één universele interpretatie. De recent opgelaaide discussie over zwarte piet getuigt hiervan. Gebeurtenissen in de werkelijkheid kunnen kennelijk voor verschillende groepen in de maatschappij een andere betekenis hebben. Fijen, hoofd van de RKK-zendtijd,

zegt het treffend: “Dat noem ik betrokken journalistiek. Dat je eigenlijk achtergronden schetst waardoor een uitspraak zoals die gedaan is, beter wordt verstaan” (interview juni 2012). Dat betekent dat niet alleen de feiten moeten kloppen, want dit is een voorwaarde voor goede journalistiek, maar dat ook de interpretatie van de feiten juist moet zijn.

De meer interpretatieve benadering van betrokken journalistiek betekent niet alleen dat een journalist andere keuzes maakt voor de context waarin de informatie geplaatst wordt, maar ook dat hij dieper ingaat op de oorzaak van gebeurtenissen. Het betrokken journalistieke weten beperkt zich niet tot het checken van direct waarneembare gebeurtenissen, maar zoekt naar dieperliggende oorzaken, naar causale mechanismen in de maatschappij die zorgen voor waarneembare effecten. Deze mechanismen maken het mogelijk om intentioneel handelen objectief te maken. In de journalistieke beroepsideologie wordt hier echter ook met scheve ogen naar gekeken. Intenties zijn immers niet direct waarneembaar, hoe kun je ze dan verifiëren? Daarom wordt er ook veel gemopperd wanneer journalisten interpreteren. Een causaal mechanisme is echter allesbehalve subjectief. Het geeft zelfs een dieper inzicht in de werking van onze maatschappij. Typerend voor deze methode is het werk dat Luyendijk verricht in de Londense City. Hij is niet geïnteresseerd in de laatste financieel economische nieuwtjes, maar onderzoekt het onderliggende systeem zoals de regels omtrent bonussen van bankiers en controlemechanismen.

Een causaal mechanisme dat van grote invloed is op de journalistieke media zelf, is het politiek-economische gewin van bronnen en journalisten door de creatie van een nieuwsgebeurtenis, ook wel bekend als pseudogebeurtenissen. “Zonder media zou er heel weinig terreur zijn, want wat heb je er in godsnaam aan om jezelf op te blazen als niemand er wat van hoort, behalve de omwonenden”, stelt Luyendijk terecht (interview juli 2013). Door de commercialisering van het nieuws, technologische ontwikkelingen en de opkomst van de pr-branche zijn er steeds meer pseudogebeurtenissen. Het is een dieperliggend mechanisme (het streven naar toegang tot de media voor politiek-economisch gewin) dat als gevolg heeft dat de journalistiek wel interpretatiever moet worden ten einde een waarheidsgetrouw beeld van de werkelijkheid te geven. Pseudogebeurtenissen worden immers met een intentie gecreëerd. Inzicht in die intentie geeft een beter begrip van de gecreëerde werkelijkheid. Een interpretatievere benadering van de journalistiek maakt het niet alleen mogelijk betrokkenheid vorm

te geven, maar ook een juist beeld van de werkelijkheid te geven. Juist doordat een journalist verder kijkt dan de incidenten die zich voor zijn neus afspelen, is hij objectiever. Mediawetenschapper McNair noemt de toename van het interpretatieve karakter van de journalistiek terecht een “proper response to the professionalisation of news management” (2000, p. 83).

Behalve interpretatiever is het betrokken journalistieke weten natuurlijk ook opiniërender. De waardebetrokkenheid beperkt zich niet tot de onderwerpskeuze en de vraagstelling, de *context of discovery* maar heeft ook betrekking op het controlemechanisme dat daarop volgt, de *context of justification*. In de wetenschapsfilosofie is het onderscheid tussen de *context of discovery* en *context of justification* steeds meer onder druk komen te staan. Ook het controleapparaat blijkt waarden in zich te dragen en niet los te staan van de sociale context (Sayer, 2000, p. 51). Dat geldt ook voor het journalistieke controleapparaat. De keuze voor bronnen, feiten, taal, etc. zijn allemaal doordrenkt met waarden. Dat hoeft echter geen belemmering te zijn voor waarheidsvinding. Journalisten moeten leren dat de tegenstelling subjectief versus objectief niet dezelfde is als waarde-neutraal versus waarde-betrokken. Het is een valse oppositie. Zowel in de wetenschap als in de journalistiek zijn nieuwe delen van de werkelijkheid niet voor niets blootgelegd door zeer betrokken mensen. Vrouwenstudies heeft ons bijvoorbeeld veel inzichten opgeleverd die aan het oog van de door mannen gedomineerde wetenschap onttrokken waren. Hetzelfde geldt voor de journalistiek. De verslaggeving over de uitspraak van Benedictus XVI dat condooms het aidsprobleem in Afrika erger maken, is hiervoor illustratief. De blik van katholiek betrokken journalist Stijn Fens zorgt ervoor dat er andere vragen worden gesteld en andere feiten worden blootgelegd en dat er ruimte is voor een andere en juistere interpretatie dan die van de reguliere media.

Het opiniërend karakter van betrokken journalistiek krijgt ook vorm door wat ik betrokken taalgebruik noem. Er wordt op die manier recht gedaan aan het bestaan van de verschillende taalspelen van groepen in de samenleving, waarbij ook niet-rationele taalvormen een rol spelen zoals humor, ironie, emotie, etc. Mediawetenschapper Dahlgren (1995, p. 143) noemt het een zwakke of minimalistische versie van Habermas' communicatieve rationaliteit. In betrokken journalistiek is er meer ruimte voor deze niet-rationele zijde van taal. Zeker wanneer een journalist zich richt op zijn eigen achterban. Wanneer betrokken journalisten echter met

informatie het publieke debat in de samenleving willen sturen, zullen zij noodzakelijkerwijs van de meer rationele *lingua franca* gebruik moeten maken. De grens tussen betrokken taal en opiniërende taal wordt dan een balanceeract. De reportage van *Zembla* over Wilders laat zien dat wanneer de taal een té opiniërend karakter heeft, het publiek de taalvorm verwerpt en de invloed op het publieke debat geminimaliseerd wordt.

8.3 Paden voor de toekomst

In dit proefschrift heb ik de contouren onderzocht van een alternatief voor het journalistieke professiemodel. Dit alternatief heb ik niet aan eenzelfde kritisch onderzoek onderworpen als het professiemodel. Voor een verdere ontplooiing en ontwikkeling van betrokken journalistiek is het van belang om ook de tekortkomingen van deze benadering beter te leren kennen. Verder onderzoek kan hieraan een bijdrage leveren. Ik wil wel een aftrap doen en enkele woorden wijden aan twee risico's die kleven aan betrokken journalistiek.

Het eerste risico betreft de onafhankelijkheidspositie van betrokken journalisten. Onafhankelijkheid staat zonder twijfel op gespannen voet met betrokkenheid. Dat erkennen de meeste geïnterviewde betrokken journalisten ook. Fijen spreekt van “een buitengewoon ingewikkelde verhouding” (interview juni 2012) en ook Tichelaar ervaart de druk die soms op de onafhankelijke positie wordt uitgeoefend. Deze druk is vooral sterk toegenomen in de periode van de verzuiling. Hierdoor treedt een effect op dat Habermas kolonisatie van de leefwereld noemt. Representanten van het politieke systeem oefenen macht uit op journalistieke organisaties, waardoor journalisten de rol van propagandist krijgen opgedrongen. De toenmalige hoofdredacteur van *KRO Brandpunt*, Richard Schoonhoven, kan er over mee praten. Regelmatig heeft hij zich bij de directie moeten verantwoorden na klachten vanuit de politiek (Schoonhoven, 2010, p. 68). De ontzuiling is in die zin positief geweest voor de kwaliteit van de journalistiek en het publieke debat.

Doordat betrokken journalistiek gevoeliger is voor externe druk, is deze vorm van journalistiek wellicht niet in alle situaties van even groot belang. Ik denk met name aan omstandigheden waarin de onafhankelijkheidspositie van de journalistiek sterk wordt bedreigd. Wat heb je aan een betrokken lezing van de feiten als er geen feiten zijn, als ze worden verdonkeremaand

of verdraaid? Op de internetsite van *Villamedia* van 19 maart 2014 staat bijvoorbeeld het bericht dat drie journalisten zijn opgepakt in China omdat ze verslag deden van het plein van de Hemelse Vrede, als ook de opmerking dat op de Krim de intimidatie van journalisten aan de orde van de dag is. Hieruit blijkt eens te meer hoe groot het belang van journalistieke onafhankelijkheid is. De stevige verankering van de onafhankelijkheidspositie die kenmerkend is voor het professiemodel kan in bepaalde gevallen zeer waardevol zijn.

Een tweede risico is dat de betrokkenheid van journalisten uitmondt in meningenjournalistiek. Dit is geen gevolg van externe druk, maar van een interne drive van journalisten, van hun enthousiasme om te overtuigen, waardoor de waarheidsvinding in het geding komt. De uitzending van *Zembla* over Wilders is een voorbeeld waar betrokkenheid uitmondt in meningenjournalistiek. In de reportage krijgt de wil van *Zembla* om het publiek te overtuigen van de gedachte dat Wilders een gevaar voor de samenleving is, de overhand op waarheidsvinding. Er is sprake van een standpunt dat is ingenomen en journalisten die alles aangrijpen om die mening bevestigd te zien. Kovach en Rosenstiel (2001) noemen deze vorm van journalistiek toepasselijk *journalism of affirmation*. Deze vorm van journalistiek is schadelijk voor de publieke sfeer. De waarheid is weliswaar veelvormiger en interpretatiever dan de dominante journalistieke beroepsideologie ons graag wil laten geloven. De waarheid is echter evenmin relatief. Wanneer waarheidsvinding ten koste gaat van de wil te overtuigen komt het rationele karakter van het publieke debat in gevaar en daarmee de kwaliteit van de democratie.

Met dit onderzoek naar een vorm van journalistieke waarheidsvinding die niet alleen betrokken is, maar ook objectief, hoop ik een bescheiden bijdrage te leveren aan een journalistiek die de publieke sfeer verrijkt met feiten, inzichten en interpretaties die het objectieve journalistieke weten haar onthoudt en tegelijkertijd aan een poging te voorkomen dat betrokkenheid uitmondt in meningenjournalistiek.

Bibliografie

- Adorno, A., & Horkheimer, M. (2014). *Zur Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Altheide, D. & Snow, R. (1991). *Mediaworlds in the post-journalism era*. New York: Aldine de Gruyter.
- Atton, C. & Hamilton, J. (2008). *Alternative journalism*. London: Sage.
- Ayer, A.J. (1959). *Logical positivism*. New York: The Free Press.
- Bacon, F. (2010). *Novum organum*. Charleston: Nabu Press.
- Bakker, M. & Bloem, E. (2012, 15 februari). Bedrijven: schade door meldpunt. Exporteurs zien Nederlands imago in Polen teloorgaan door PVV-site. *de Volkskrant*.
- Baudrillard, J. (1991). *The gulf war did not take place*. Bloomington, Indiana University Press.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Bayley, E.R. (1981). *Joe McCarthy and the press*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Bazin, A. (1985). *Qu'est-ce que le cinéma?* Paris: Éditions du Cerf.
- Bekius, W. (2003). *Werkboek journalistieke genres*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Benhabib, S. (2002). *Claims of culture: equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Benjamin, J. (2008, 22 oktober). 'Nieuwsuur' mag niet van omroep. *NRC Handelsblad*.
- Bentham, J. (1995). *The panopticon writings*. London: Verso.
- Berkeley, G. (1907). *A treatise concerning the principles of human knowledge*. London: Brown & Sons.
- Berkeljon, S. (2010, 27 mei). Zembla-eindredacteur Driehuis snapt weinig van kritiek Halsema. *de Volkskrant*.
- Berkeljon, S. (2012, 19 september). *De Telegraaf* helpt rechts een handje. *de Volkskrant*.
- Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty*. Oxford: Clarendon Press.
- Berlin, I. (2010). *Twee opvattingen van vrijheid*. Amsterdam: Boom.
- Bersselaar, V. van den (1997). *Wetenschapsfilosofie in veelvoud, fundamentele voor onderzoek en professioneel handelen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Bhaskar, R. (1991). *Philosophy and the idea of freedom*. Oxford: Blackwell.
- Bhaskar, R. (1998). *The possibility of naturalism*. London: Routledge.
- Bhaskar, R. (2008). *A realist theory of science*. London: Verso.
- Bird, S.E. (1990). Storytelling on the far side: journalism and the weekly tabloid. In: *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 7, p. 377-389.
- Birks, M. & Mills, J. (2011). *Grounded theory, a practical guide*. London: Sage.
- Blokker, J. (2010). *Nederlandse journalisten houden niet van journalistiek*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Blumler, J. & Gurevitch, M. (1995). *The crisis of public communication*. London: Routledge.
- Boorstin, D.J. (1992). *The image, a guide to pseudo-events in America*. New York: First Vintage books Edition.
- Borgman, E. (2013). Een alternatieve visie op de toekomst van de publieke omroep, interne memo.
- Bosma, M. (2011). *De schijn-élite van de valse munters*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Botje, H.E. (2008, 20 september). Ik gooide met stenen naar de politie, interview met Jean Tillie. *Vrij Nederland*.
- Bourdieu, P. (1998). *Over televisie*. Meppel: Uitgeverij Boom.

- Brants, K. & Praag, P. van (Eds.) (2005). *Politiek en media in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. Amsterdam: Het spinhuis.
- Brants, K. & Praag, P. van (2005). De media hebben het gedaan, in: Brants, K. & Praag, P. van, (eds.), *Politiek en media in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. Amsterdam: Het spinhuis.
- Britten houden Wilders tegen (2009, 12 februari). *NRC Handelsblad*.
- Buter, E. & Van Rossum, M. (2010). Wij dienen op wat de mensen willen weten. *Maarten!* (nr. 2).
- Calhoun, C. (Ed.). (1992). *Habermas and the public sphere*. Cambridge: MIT press.
- Cammaerts, B. & Carpentier, N. (2006). Hegemony, democracy, agonism and journalism: an interview with Chantal Mouffe. *Journalism studies*, vol. 7 (6), p. 964- p. 975.
- Cammaerts, B., & Carpentier, N. (Eds.). (2007). *Reclaiming the media, communication rights and democratic media roles*. Bristol UK: Intellect Books.
- Cann, G. van. (2010, 13 mei). *Ruben in beeld*. Opgevraagd op 10 mei 2012 van <http://weblogs.nos.nl/hoofredactie/2010/05/13/ruben-in-beeld>
- Careless, S. (2000). *Perspectives from advocacy journalists*. Opgevraagd op 15 februari 2014 van http://en.wikipedia.org/wiki/Advocacy_journalism
- Carey, J.W. (1999). In defense of public journalism. In Glasser, T.L., (ed.), *The idea of public journalism*. New York: Guilford Press.
- Chocoladeletters van de Telegraaf (2011, 16 september). Tv, *Zembla*, Vara.
- Christians, C.G., Ferré, J.P. & Fackler, P.M. (1993). *Good news, social ethics and the press*. Oxford: Oxford University Press.
- Christians, C.G., Glasser, T.L., McQuail, D., Nordenstreng, K. & White, R.A. (2009). *Normative theories of the media, journalism in democratic societies*. Illinois: University of Illinois Press.
- Clara's mengen zich in beroepszaak SGP, (2007, 24 september). *Reformatorisch Dagblad*.
- Condit, C.M. (1987). Crafting virtue: the rhetorical construction of public morality. In: *Quarterly Journal of Speech*, vol. 73, p. 79-97.
- Confessions of an ecoterrorist* (2010) Video. Brown, P. The Little Film Company.
- Convent R.K. Kerkgenootschap en KRO (2010). intern document.
- Cook, T. (1998). *Governing with the news, the news media as a political institution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cuilenburg, J.J. van, Scholten, O. & Noomen, G.W. (1991). *Communicatiewetenschap*. Coutinho: Muiderberg.
- Curran, J. (1996). Rethinking mass communication. In Curran, J., Morley, D., & Walkerdine, V. (Eds.). *Cultural studies and communications*. London: Arnold.
- Curran, J. (2002). *Media and power*. London: Routledge.
- Dahlgren, P. (1995). *Television and the public sphere. Citizenship, democracy and the media*. London: Sage.
- Dahlgren, P. (2009). The troubling evolution of journalism. In Zelizer, B. (ed.), *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness*. New York: Routledge.
- Dahlgren, P. (2009b). *Media and political engagement, citizens, communication and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Danaher, G., Schirato, T. & Webb, J. (2000). *Understanding Foucault*. London: Sage.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L., & Karlsson, J.Ch. (2002). *Explaining society. Critical realism in the social sciences*. London: Routledge.
- Davies, N. (2010). *Gebakken lucht*. Amsterdam: Lebowski.
- De Vijfde Dag* (2013, 20 februari). Tv, EO, 20.25 uur.

- Delanty, G. (1997). *Social science, beyond constructivism and realism*. London: Open University Press.
- Dennis, E. & Rivers, W.L. (2011). *Other voices, the new journalism in America*. London: Transaction Publishers.
- Deuze, M. (2002). *Journalists in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Deuze, M. (2004). *Wat is journalistiek?* Amsterdam: Het Spinhuis.
- Deuze, M. (2012). *Medialife*. Cambridge: Polity Press.
- Dijksterhuis, E.J. (1975). *De mechanisering van het wereldbeeld*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Dirks, J. (2012, 26 oktober). Rellen in Haren: zijn ze nieuws of niet? *Spreek'buis*.
- Dobelli, R. (2011, 1 september). Weg met het nieuws. *NRC Next*.
- Doden bij Israëliëse bestorming hulpkonvooi (2010, 31 mei). *NRC Handelsblad*.
- Dokter Corrie (2013, 20 november). *Reformatorisch Dagblad*.
- Downing, J. (2001). *Radical media*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Drok, N. (2001). Ter wille van het publieke domein, over de opkomst van public journalism in Amerika. In Drok, N. & Jansen, T. (Eds.). *Even geen Den Haag Vandaag, naar een Nederlandse civiele journalistiek*. Den Haag, Sdu uitgevers.
- Duits, L. (2012, 8 september). Nieuwsuur is sensatietelevisie. *de Volkskrant*.
- EenVandaag* (2013, 11 februari). Tv, Avro/Tros, 18.15 uur.
- Ekström, M. (1992). Causal explanation of social action: the contribution of Max Weber and of critical realism to a generative view of causal explanation in social science. *Acta Sociologica: Journal of the Scandinavian Sociological Association*, vol. 35, p. 107-122.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Entman, R. (1993). Framing, towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol 43, p. 51-58.
- Entrèves, de M., Passerin, M. & Benhabib, S. (1997). *Habermas and the unfinished project of modernity*. Cambridge: MIT Press.
- Epstein, E.J. (2000). *News from nowhere, television and the news*. Lanham: Ivan R. Dee Publisher.
- Es, A. van. (2011, 14 maart). PvdA wil keurmerk tv-programma's. *de Volkskrant*.
- Ettema S.J. & Glasser T.L. (1998). *Custodians of conscience, investigative journalism and virtue*. New York: Columbia University Press.
- Ettema, J. S. (2007). The moment of truthiness: the right time to consider the meaning of truthfulness. In: Zelizer, B. (Ed.). *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness*. New York: Routledge.
- Evers, H. (2012). *Media-ethiek morele dilemma's in journalistiek, communicatie n reclame*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Experts: Wilders misbruikt Koran (2010, 5 februari). *NRC Next*.
- Fallows, J. (1996). *Breaking the news*. New York: Pantheon Press.
- Fens, S. (2009). *Pausbezoek overschaduwde door condoomrel*. Opgevraagd op 5 februari 2011 van <http://rkk.nl/weblogs/vaticaan/2009>
- Filkins, D. (2009, 7 mei). Pakistan strife fills a hospital with refugees. *The New York Times*.
- Finlayson, J.G. (2005). *Habermas, a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Fishman, M. (1980). *Manufacturing the news*. Austin, University of Texas Press.
- Flyvbjerg, B. (1998). Habermas and Foucault: thinkers for civil society? *British Journal of Sociology*, vol. 49, issue no. 2,
- Foucault, M. (2006). *De woorden en de dingen*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. New York: Pantheon Books.

- Foucault, M. (1988). The ethic of care for the self as a practice of freedom. In Bernauer, J. & Rasmussen, D. (Eds.). *The final Foucault*. Cambridge: MIT Press.
- Franklin, B. (1997). *Newszak and news media*. London: Arnold.
- Fraser, N. (1992). Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing democracy. In Calhoun, C. (Eds.). *Habermas and the public sphere*. Cambridge: MIT press.
- Fuller, J. (1996). *News values, ideas for an information age*. Chicago, University of Chicago Press.
- Fultner, B. (2011). *Jürgen Habermas, key concepts*. Durham: Acumen.
- Gans, H.J. (2003). *Democracy and the news*. Oxford: Oxford University Press.
- Gans, H.J. (2004). *Deciding what's news, a study of CBS evening news, NBC nightly news, Newsweek, and Time*. Illinois, Evanston: Northwestern University Press.
- Garnham, N. (2000). *Emancipation, the media and modernity, arguments about the media and social theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gauthier, G. (1993). In defence of a supposedly outdated notion: the range of application of journalistic objectivity. *Canadian Journal of Communication*, vol. 18, no. 4.
- Geert Wilders is suggestief en misleidend over karakter islam (2010, 5 februari). *de Volkskrant*.
- Geert Wilders profheet van de angst (2010, 25 april), Tv, VARA, *Zembla*.
- Giddens, A. (1976). *New rules of sociological method*. London: Hutchinson.
- Ginneken, J. van (2002). *De schepping in de wereld van het nieuws, de 101 vertekeningen die elk 1 procent verschil maken*. Alphen aan de Rijn: Kluwer.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching*. Berkeley: University of California Press.
- Gitlin, T. (1991). The politics of communication and the communication of politics. In Curran, J. & Gurevitch, M. (Eds.). *Mass media and society*. London: Arnold.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. London: Lawrence & Wishart.
- Green, E. (2009, 29 maart). The pope may be right. *The Washington Post*.
- Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag.
- Habermas, J. (1968). *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des Kommunikativen Handelns, band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1981b). *Theorie des Kommunikativen Handelns, band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1985). *The philosophical discourse of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1986). *The theory of communicative action; reason and the rationalization of society*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989b). *The theory of communicative action: lifeworld and system; a critique of functionalist reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1992). Further reflections on the public sphere. In Calhoun, C. (Ed.). *Habermas and the public sphere*. Cambridge: MIT press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2006). Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? *Communication Theory*, vol. 16, p. 411-426.
- Hackett, R.A. (1984). Decline of a paradigm? Bias and objectivity in news media studies. *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 1, no. 3.
- Hackett, R.A. (1991). *News and dissent: the press and the politics of peace in Canada*. Norwood: Ablex.

- Hackett, R.A. & Zhao, Y. (1998). *Sustaining democracy? Journalism and the politics of objectivity*. Toronto: Garamond Press.
- Hall, S. (1973). The determinations of news photographs. In Cohen, S. & Young, J. (Eds.). *The manufacture of news*. London: Sage.
- Hall, S. (1982). The rediscovery of ideology: return of the repressed in media studies. In Gurevitch, M. Bennett, T. & Woollacott, J. (Eds.). *Culture, society, and the media*. London: Methuen.
- Hall, S. (1997). The centrality of culture: notes of the cultural revolutions of our time. In Thompson, K., *Media and cultural regulation*. London: Sage.
- Hallin, D. (1986). *The uncensored war: the media and Vietnam*. New York: Oxford University Press.
- Hallin, D. (1992). The passing of high modernism of American journalism. In: *Journal of Communication*, vol. 42, p. 14-25.
- Hanitzsch, T. (2007). Deconstructing journalism culture: toward a universal theory. *Communication theory*, vol. 17, p. 367-385.
- Hart van Nederland* (2010, 15 maart). Tv, SBS6, 22.30 uur.
- Hartley, J. (1999). *Uses of television*. London: Routledge.
- Herman, E.S. & Chomsky, N. (2002). *Manufacturing consent, the political economy of the mass media*. New York: Pantheon Books.
- Het kiezersbedrog van Wilders (2012, 7 september). Tv, KRO, *Reporter*.
- Heysse, T., Rummens, S. & Tinnevelt, R. (2007). *Habermas, een inleiding op zijn filosofie van recht en politiek*. Kapellen: Uitgeverij Pelckmans.
- Hobbes, T. (1985). *Leviathan*. Amsterdam: Boom.
- Hoogstraten, M., & Jinek, E., (Eds.). (2008). *Het maakbare nieuws. Antwoord op Joris Luyendijk – buitenlandcorrespondenten over hun werk*. Amsterdam: Balans.
- Hosenball, M. (2013, 1 november). UK: Snowden reporter's partner involved in 'espionage' and 'terrorism'. *Reuters*.
- Hunt, G. (Ed.). (1900). *The writings of James Madison*. New York: Putnam's Sons.
- Israël valt hulpkonvooi Gaza aan (2010, 31 mei). *NRC Handelsblad*.
- Jacka, E. (2003). "Democracy as defeat": the impotence of arguments for public service broadcasting. *Television New Media*, no. 4, p. 177-191.
- Jarvis, J. (2009). *What would Google do?* New York: HarperBusiness.
- Jong, A. de (2013, 13 juli). Premier Rutte denkt dat dit lijden Gods bedoeling niet is. *Reformatorisch Dagblad*.
- Jones, J. (2009). Believable fictions: redactional culture and the will to truthiness. In: Zelizer, B. (Ed.). *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness*. New York: Routledge.
- Kabinet geeft geen overzicht van kosten immigratie (2009, 4 september). *NRC Handelsblad*.
- Kant, I. (1784). *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Berlijn: Berlinische Monatsschrift.
- Kant, I. (2004). *Naar de eeuwige vrede*. Amsterdam: Boom.
- Kardinaal Eijk: Benedictus is een grote paus (2013, 13 februari). *Katholiek Nieuwsblad*.
- Karppinen, K., Moe, H., & Svensson, J. (2008). Habermas, Mouffe and political communication. *Javnost – the public*, vol. 15, p. 5 – p. 22.
- Karppinen, K. (2013). *Rethinking media pluralism*. New York: Fordham University Press.
- Karskens, M. (1986). *Foucault/ waarheid als macht/1*. Nijmegen: Stichting te elfder ure.
- Keane, J. (1991). *The media and democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Kee, P. (2012). *Het briefje van Bleeker, over intriges op het binnenhof, politici, spindoctors en Pauw en Witteman*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact.
- Keller, B. (2013, 27 oktober). Is Glenn Greenwald the future of news? *The New York Times*.

- Kohn, M. (2000). Language, power and persuasion, towards a critique of deliberative democracy. In: *Constellations*, vol. 7, p. 408-429.
- Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2001). *The elements of journalism, what news people should know and the public should expect*. New York: Three Rivers Press.
- Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2010). *Blur, how to know what's true in the age over information overload*. New York: Bloomsbury.
- Kritiek in enquête 50Plus op NOS* (2012, 10 september). Opgevraagd op 5 december 2013 van <http://nos.nl/artikel/439092-kritiek-in-enquete-50plus-op-nos.html>
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis, an introduction to its methodology*. New York: Sage.
- Kuhn, T. (1996). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kummer, T. (2005). Die Matrix der Wirklichkeitsentwürfe. *Cover*, vol. 5, p. 10-12.
- Kussendrager, N. & Van der Lugt, D. (2005). *Basisboek journalistiek, achtergronden, genres, vaardigheden*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kussendrager, N. (Ed.). (2007). *Onderzoeksjournalistiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kuyl, C. (2012, 10 september). Kritiek op *Nieuwsuur* is deerniswekkende onzin. *de Volkskrant*.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy, towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Lambalgen, J. van (2008, 1 februari). Moeten de mannenbroeders buigen? *Opzij*.
- Lammeren, J. van (2011, 26 februari). Uitsluiting PvdD door NOS. *de Volkskrant*.
- Langelaar, J. (2010, 27 april). *Zembla* snapt niets van ophef over Wilders-reportage. *Elsevier*.
- Laroës, H. (2006). Ten aanval, 'all the news that's fit to broadcast...'. interne memo.
- Laroës, H. (2012). *De littekens van de dag, kracht en zwakte van de journalistiek en het nieuws van morgen*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Lau, R. (2004). Critical realism and news production. *Media, Culture and Society*, vol. 26(5), p. 693-711.
- Leezenberg, M. & De Vries, G. (2001). *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Leigh, R.D. (Ed.). (1974). *A free and responsible press, a general report on mass communication: newspapers, radio, motion pictures, magazines, and books. By the commission on Freedom of the Press*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lippmann, W. (2010). *Liberty and the news*. New York: Dover Publications.
- Livingstone, S. (Ed.). (2005). *Audiences and publics, when cultural engagement matters for the public sphere*. Bristol: Intellect.
- Lorenz, C. (1987). *De constructie van het verleden, een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Amsterdam: Boom.
- Luyendijk, J. (2006). *Het zijn net mensen, beelden uit het Midden-Oosten*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.
- Luyendijk, J. (2010). *Je hebt het niet van mij, maar... Een maand aan het binnenhof*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.
- Lynch, J. & McGoldrick, A. (2005). *Debates in peace journalism*. Gloucestershire: Hawthorn Press.
- Lynch, J. (2008) *What is peace journalism?* Opgevraagd op 4 februari 2014 van <http://www.transcend.org/tms/about-peace-journalism/1-what-is-peace-journalism/>
- Liotard, J. F. (1987). *Het postmoderne weten*. Kampen: Kok Agora.
- Maanen, H. van (2007, 23 november). Hoor en wederhoor in de wetenschapsjournalistiek. Rede uitgesproken ter gelegenheid van de uitreiking van de Glazen Griffioen, Felix Meritis, Amsterdam.

- Martin, J. (2013). *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. London: Routledge.
- Marzolf, M.T. (1991). *Civilizing voices: American press criticism 1850-1950*. New York: Longman.
- Matthijs van Nieuwkerk begrijpt helemaal niets van Geert Wilders (2011, 1 november). *De Mediacourant*.
- May Day May Day (2012, 28 december), Tv, KRO, *Reporter*.
- Mayhall, C.W. (2003). *On logical positivism*. Belmont: Wadsworth.
- McBride, K. & Rosenstiel, T. (2014). *The new ethics of journalism*. London: Sage.
- McChesney, R.W. & Nichols, J. (2010). *The death and life of American journalism*. Philadelphia: Nation Books.
- McGreal, C. (2012, 17 oktober). Obama deflects Romney's challenge on Benghazi attack during Hofstra debate. *The Guardian*.
- McNair, B. (2000). *Journalism and democracy, an evaluation of the political public sphere*. London: Routledge.
- McQuail, D. (1983). *Mass communication theory*. London: Sage.
- Medialogica* (2013, 24 juni). Tv, Human, 23.00 uur.
- Meershoek, P. & Zoelen B. van (2009, 14 februari). Wilders heeft z'n retourtjes Londen er al weer dik uit. *Het Parool*.
- Merill, J. & Odell, J. (1983). *Philosophy and journalism*. New York: Longman Inc.
- Mikkers, J. (2010, 27 april). Kritiek op programma over Wilders. *De Telegraaf*.
- Mill, J.S. (2010). *Over vrijheid*. Amsterdam: Boom.
- Miller, J. (1993). *The passion of Michel Foucault*. New York: Simon and Schuster.
- Mouffe, C. (1979). Hegemony and ideology in Gramsci. In Martin, J. (2013). *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. London: Routledge.
- Mouffe (1988). Radical democracy: modern or postmodern? In Martin, J. (2013). *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. London: Routledge.
- Mouffe, C. (1992). Democratic citizenship and the political community. In Martin, J. (2013). *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. London: Routledge.
- Mouffe, C. (2000). Deliberative democracy or agonistic pluralism. *Political Science Series*, nr. 72.
- Mouffe, C. (2005). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2008). *Over het politieke*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Mul, J. de (1991). *Het romantische verlangen in (post)moderne kunst en filosofie*. Rotterdam: Uitgeverij Klement.
- Mul, J. de (2010). Onzingeving. Moedwil en misverstand in Hermans' Wittgenstein interpretatie. *De Gids*, p. 451-459.
- Muñoz-Torres, J.R. (2012). Truth and objectivity in journalism. *Journalism studies*, vol 13, no. 4.
- Musil, R. (1930). *Der Mann ohne Eigenschaften*. Berlin: Rowohlt Verlag.
- Negrine, R. (1996). *The communication of politics*. London: Sage.
- Nijpels, B. (2012, 12 november). Persoonlijke email.
- Norris, C. (1992). *Uncritical theory, postmodernism, intellectuals, and the Gulf War*. Boston: University of Massachusetts Press.
- NOS-journaal* (2009, 12 februari). Tv, NOS, 20.00 uur.
- NOS-journaal* (2010, 12 mei). Tv, NOS, extra uitzending.
- NOS-journaal* (2013, 28 januari). Tv, NOS, 20.00 uur.
- NOS-journaal* (2013, 11 februari). Tv, NOS, 20.00 uur.
- NRC stijlboek* (z.j.). Opgevraagd op 4 februari 2014 van <http://apps.nrc.nl/stijlboek>
- Oog in Oog* (2011, 1 juni). Tv, KRO, 21.20 uur.

- Oremus, F. (2007, 14 september). Actiejournalistiek, peper en zout. *De Journalist*.
- Outhwaite, W. (1999). Naturalisms and anti-naturalisms. In May, T., & Williams, M. (Eds.). *Knowing the social world*. Buckingham: Open University Press.
- Over Zembra (z.j.). Opgevraagd op 1 december 2013 van <http://zembra.incontxt.nl/over-zembra>
- Patterson, T.E. (1993). *Out of order*. New York: Knopf.
- Patterson, T.E. (2013). *Informing the news, the need for knowledge-based journalism*. New York: Vintage Books.
- Paus Franciscus populair in Nederland (2013, 15 oktober). Opgevraagd op 1 december 2013 van http://www.katholieknederland.nl/actualiteit/2013/detail_objectID763662_FJaar2013.html
- Paus onder vuur na uitspraak over aids (2009, 19 maart). *NRC Handelsblad*.
- Pauw & Witteman (2006, 5 december). Tv, Vara, 23.00 uur.
- Pelsmacker, P. de & Kenhove P. van (2010). *Marktonderzoek, methoden en toepassingen*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Peters, C. & Broersma M. (Eds.). (2013). *Rethinking journalism, trust and participation in a transformed news landscape*. New York: Routledge.
- Popper, K. (1934). *Logik der Forschung*. Wien: Verlag von Julius Springer.
- Popper, K. (2002). *The open society and its enemies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Popper, K. (2002b). *The logic of scientific discovery*. London: Routledge.
- Popper, K. (1972). *Objective knowledge, an evolutionary approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Postman, N. (2005). *Amusing ourselves to death*. New York: Penguin.
- Praag, P. van (2001). Media en openbaar bestuur: de uitdaging van interpreterende journalistiek. *Bestuurskunde* 10, pp. 310-319.
- Prenger, M., Valk, L. van der, Vree, F. van, Wal, L. van der (2011). *Gevaarlijk spel, de verhouding tussen pr&voorlichting en journalistiek*. Diemen: AMB.
- Price, V. (1992). *Public opinion*. California: Sage Publications.
- Pritchard, D. (2006). *What is this thing called knowledge?* London: Routledge.
- Putnam, H. (2004). *The collapse of the fact/value dichotomy and other essays*. Harvard: Harvard University Press.
- Quine, W. (1951). Two dogmas of empiricism. *The Philosophical Review*, nr 60, p. 20-43.
- Raessens, J. (2001). *Filosofie en film, viv'e la différence: Deleuze en de cinematografische moderniteit*. Budel: Uitgeverij Damon.
- Ragin, C.G. (1994). *Constructing social research: the unity and diversity of method*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Reijen W. van (1987). *De onvoltooide rede, modern en postmodern*. Kampen: Kok Agora.
- Reuters handbook of journalism (2008). Opgevraagd op 4 februari 2014 van <http://handbook.reuters.com>
- RMO (2003). *Mediologica, over het krachtenveld tussen burgers, media, en politiek*. Den Haag: Sdu uitgevers.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony and solidarity*. New York: Cambridge University Press.
- Rosen, J. (1996). *Getting the connections right; public journalism and the troubles in the press*. New York: Twentieth century fund.
- Rousseau, J.J. (1762). *Du contrat social, ou principes du droit politique*. Amsterdam: Marc Michel Rey.
- Ryan, M.P. (1992). Gender and public access: women's politics in nineteenth century America. In Calhoun, C. (Ed.). *Habermas and the public sphere*. Cambridge: MIT press.

- Salgado, S. & Strömbäck, J. (2012). Interpretative journalism: a review of concepts, operationalizations, and key findings. *Journalism*, vol. 13, p. 144-161.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. London: Sage.
- Sayer, A. (2004). Why critical realism? In Fleetwood, S. & Ackroyd, S. (Eds.), *Critical realist applications in organisation and management studies*. London: Routledge.
- Sayer, A. (2010). *Method in social science, a realist approach*. New York: Routledge.
- Sayyid, B. & Zac, L. (1998). Political analysis in a world without foundations. In Scarbrough, E. & Tanenbaum, E. (Eds.), *Research strategies in the social sciences*. Oxford: Oxford University Press.
- Schlick, M. (1959). Problems of ethics. In Ayer, E. A. (Ed.), *Logical positivism*. New York: Free Press.
- Schoo, H. J. (2009). *Een ongeregeld zootje. Over journalisten en journalistiek*. Amsterdam: Elsevier.
- Schoonhoven, R. (2010). *Brandpunt, een journalistieke doorbraak*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Schudson, M. (1978). *Discovering the news: a social history of American newspapers*. New York: Basic Books.
- Schudson, M. (1995). *The power of news*. Harvard: Harvard University Press.
- Schudson, M. (1999). What public journalism knows about journalism, but doesn't know about "public". In Glasser, L.T. (Ed.), *Public Journalism*. New York: The Guilford Press.
- Schudson, M. (2008). *Why democracies need an unlovable press*. Malden M.A.: Polity Press.
- Schuijft, G. (1987). *Werkers van het woord. Media en arbeidsverhoudingen in de journalistiek*. Deventer: Kluwer.
- Sheppard, S. (2008). *The partisan press, a history of media bias in the United States*. Jefferson: McFarland & Company Publishers.
- Siebert, F., Peterson, T. & Schramm, W. (1984). *Four theories of the press*. Urbana: University of Illinois Press.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research*. London: Sage.
- Silverstone, R. (2007). *Media and morality, on the rise of the mediapolis*. Cambridge: Polity Press.
- Solomon, R.C. (2009). *Introducing philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Splichal, S. (1999). *Public opinion, developments and controversies in the twentieth century*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Splichal, S. (2002). *Principles of publicity and press freedom*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Splichal, S. (2011). Democracy, publicness and global governance. In Cheney, G., May, S & Debashish, M. (Eds.), *The Handbook of communication ethics*. New York: Routledge.
- Stokvis, R. (2002). Een genre in beweging, de ongemakkelijke verhouding tussen sport en journalistiek. In Bardeel, J., Vos, C., Vree, F. van & Wijfjes, H. (Eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Strinati, D. (1995). *An introduction to theories of popular culture*. London: Routledge.
- Telegraafvoluit tegen 'Marx Rutte'* (2012, 1 november). Opgevraagd op 4 februari 2014 van <http://nos.nl/artikel/435556-telegraaf-voluit-tegen-marx-rutte.html>
- Tenenboim-Weinblatt, K. (2014). Rethinking truth through truthiness. In Zelizer, B. (Ed.), *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness*. New York: Routledge.
- The New York Times company policy on ethics in journalism* (1999). Opgevraagd op 4 februari 2014 van http://www.nytc.com/wp-content/uploads/NYT_Ethical_Journalism_0904-1.pdf
- Thompson, J.B. (1995). *The media and modernity. A social theory of the media*. Cambridge: Polity Press.
- Tofani, L. (2008, 30 december). American imports Chinese deaths. *Salt Lake Tribune*.
- Toulmin, S. (2001). *Return to reason*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tuchman, G. (1978). *Making News, a study in the construction of reality*. New York: The Free Press.

- Tuyl, M. van (2012, 1 november). Marx Rutte laat ons in de steek! *De Telegraaf*.
- Uitgesproken EO* stopt eind van het seizoen (2011, 8 maart). *Trouw*.
- Under Fire* (1983). Film, Roger Spottiswoode, Metro-Goldwyn-Mayer Studios Inc.
- VARA, *onafhankelijk en progressief* (z.j.). Opgevraagd op 1 december 2013 van <http://over.vara.nl/Missie-en-Identiteit.9340.o.html>
- Vasterman, P. (2004). *Mediahype*. Amsterdam: Aksant.
- Vecchi, G. (2009, 17 maart). *In viaggio con Benedetto XVI*. Opgevraagd op 4 februari 2014 van http://www.corriere.it/esteri/09_marzo_17/in_viaggio_col_papa_intervista_vecchi_5239ba9c-131b-11de-8994-00144f02aabc.shtml
- Vos, C. (2002). Van propagandist naar makelaar. In Bardoel, J., Vos, C, Vree, F. van & Wijfjes, H. (Eds.). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vree, F. van (2000). *De politiek van de openbaarheid*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Waarom laten de fanatici de SGP niet met rust? (2007, 7 december). *Reformatorisch Dagblad*.
- Waisbord, S. (2009). Advocacy journalism in a global context. In Wahl-Jorgensen, K. & Hantizsch, T. (Eds.). *The handbook of journalism studies*. New York: Routledge.
- Ward, S.J.A. (2004). *The invention of journalism ethics, the path of objectivity and beyond*. Montreal&Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Webeling, P. (2013, 19 februari). Interview met Marcel Gelauff. *Varagids*, p. 6-10.
- Webster, F. (1995). *Theories of the information society*. London: Routledge.
- Wester, F. (2006). Inhoudsanalyse als onderzoeksontwerp. In Wester, F. (Ed.). *Inhoudsanalyse, theorie en praktijk*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Wester, F., Pleijter, A. & Renckstorf, K. (2006). Interpretatieve inhoudsanalyse; Nederlanders en Duitsers in de krant. In Wester, F. (Ed.). *Inhoudsanalyse, theorie en praktijk*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Wester, F. & Peters, V. (2009). *Kwalitatieve analyse, uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho.
- Wijnberg, R. (2013). *De nieuwsfabriek, hoe media ons wereldbeeld vervormen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Wilders profeet van de angst (2010, 25 april). Tv, Vara, *Zembla*.
- Williams, K. (2003). *Understanding media theory*. London: Hodder Headline Group.
- Witteman, P. (2007). Column. *Varagids* nr 14.
- Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus logico-philosophicus*. London: Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (2012). *Tractatus logico-philosophicus*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Wittgenstein, L. (2010). *Filosofische onderzoekingen*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Wright, K. (2011). Reality without scare quotes, developing the case for critical realism in journalism research. *Journalism Studies*, vol. 12, no. 2, p. 156-171.
- Zeeman, A. (2007). *Tot zover Darfur*. Amsterdam: Querido.
- Zelizer, B. (2004). When facts, truth and reality are God-terms: on journalism's uneasy place in cultural studies. *Communication and Critical/Cultural Studies*, no. 1, p. 100-119.
- Zelizer, B. (2004b). *Taking journalism seriously, news and the academy*. California: Sage.
- Zelizer, B. (2009). (Ed.). *The changing faces of journalism, tabloidization, technology and truthiness*. New York: Routledge.

- Zuhlsdorf, J. (2009, 19 maart). *What did pope Benedict really say on the airplane?* Opgevraagd op 4 februari 2014 van <http://wdtprs.com/blog/2009/03/what-did-pope-benedict-really-say-on-the-airplane/>
- Zwaan, T. (2009, 11 juli). Het is zinvol om PVV en het fascisme te vergelijken. *NRC Handelsblad*.
- Zwieten, R. van (2012, 13 april). PvdA heeft afgedaan, stemmers: tijdelijke opleving door 'nieuw gezicht' Samsom. *De Telegraaf*.
- Zwol, C. van, Russische waarheden. In Hoogstraten, M. & Jinek, E. (Eds.). (2008). *Het maakbare nieuws. Antwoord op Joris Luyendijk – buitenlandcorrespondenten over hun werk*. Amsterdam: Balans.

Bijlage

1 Respondenten en topiclijst interviews

De interviews over het objectieve journalistieke weten heb ik gevoerd met:

- Marc Josten (hoofdredacteur Human) – mei 2013
- Hans Laroes (voormalig hoofdredacteur NOS) – april 2013
- Carel Kuyl (voormalig hoofdredacteur *Nieuwsuur*) – juni 2013
- Peter Vandermeersch (hoofdredacteur *NRC Handelsblad*) – juni 2013

De topiclijst¹ die sturing heeft gegeven aan de interviews is de volgende:

1. De journalistieke betekenis van onafhankelijkheid en neutraliteit
2. Het belang van feiten in de journalistiek
3. Het belang van verificatie van de feiten
4. De toepassing van wederhoor
5. De journalist als fly-on-the-wall
6. Journalistieke verklaringen
7. Het verschil tussen feiten en meningen
8. De criteria van nieuwskeuze
9. Het belang van neutrale taal

Voor de analyse van het artikel Paus onder vuur na uitspraak over aids dat is gepubliceerd in *NRC Handelsblad* heb ik de bovengenoemde topics met Peter Vandermeersch ook besproken in het kader van het artikel.

De interviews over het betrokken journalistieke weten heb ik gevoerd met:

- Kees Driehuis (eindredacteur van *Zembla*) - juni 2012
- Arendo Joustra (hoofdredacteur *Elsevier*) – juli 2013
- Leo Fijen (hoofd RKK-zendtijd) – juni 2012
- Joris Luyendijk (journalist voor *The Guardian*) – juli 2013
- Bertus Tichelaar (hoofdredacteur EO) – mei 2013

De topiclijst² die sturing heeft gegeven aan de interviews is de volgende:

1. De journalistieke betekenis van betrokkenheid
2. Het belang van de onderzoeksvraag

¹ De volgorde van de topics is in de interviews soms anders.

² Niet alleen de volgorde van de topics is in de interviews soms anders, ook zijn niet altijd alle topics besproken, omdat het theoretisch kader nog in ontwikkeling was.

3. Het belang van de context van de feiten
4. De toepassing van wederhoor
5. De journalistieke invloed op de werkelijkheid
6. Journalistieke verklaringen
7. De waarde-geladenheid van feiten
8. De criteria van nieuwskeuze
9. Betrokken taalgebruik

De topiclijst van het betrokken journalistieke weten is ook gebruikt voor de analyse van de uitzending van *Zembla*, Wilders profeet van de angst. Hiervoor heb ik regisseur Kees Schaap geïnterviewd (juni 2012).

De topiclijst van het betrokken journalistieke weten is ook gebruikt voor de analyse van het artikel gepubliceerd op de RKK-site, Pausbezoek overschaduwd door condoomrel. Hiervoor heb ik Stijn Fens geïnterviewd, de schrijver van de blog (juni 2012).

2 Voorbeeld codering betrokkenheid van beweringen

Bewering 1: “Geert Wilders was ooit een gewoon parlementslid” = betrokken. De bewering draagt een duidelijke waarde in zich. Inmiddels is hij kennelijk niet meer ‘gewoon’.

Bewering 2: “Nu is Wilders geradicaliseerd” = betrokken. De bewering draagt wederom een duidelijke waarde in zich. Radicaal is immers niet goed.

Bewering 3: “In het lichaam van Van Gogh steekt een mes met een waarschuwing aan Wilders dat hij en Hirsi Ali de volgenden zullen zijn” = neutraal. Dat Wilders bedreigd wordt, is niet per se een negatieve kwalificatie van hem.

Bewering 4: “Wilders duikt onder in gevangenis Zeist” = betrokken. Deze bewering is niet los te zien van bewering 5 en maakt dus onderdeel uit van een betrokken argumentatie.

Bewering 5: “Angst en isolement lijken hun sporen achter te laten op zijn gemoed” = betrokken. Bang en geïsoleerd zijn, is geen goede zaak voor het functioneren van een politicus.

Bewering 6: “Daar waar Wilders zich eerst keerde tegen de uitwassen van de Islam, moet nu de gehele Islam er aan geloven” = betrokken. Wilders is radicaal geworden.

Bewering 7: “Wilders slaat de gevestigde politici uit het lood”. = betrokken. De bewering is negatief richting de politiek die zich door een extreme politicus uit het lood laat slaan.

Bewering 8: “Op een enkeling na blijft het stil in de kamer” = betrokken. De bewering is negatief richting de politiek (zie bewering 7).

Bewering 9: In het verleden gingen Fortuyn en Janmaat minder ver dan Wilders” = betrokken. ‘Minder ver gaan’ heeft een negatieve betekenis.

Bewering 10: “Toch kregen Janmaat en Fortuyn het zwaarder te verduren” = betrokken. Impliciet wordt de vraag gesteld waarom Wilders het niet zwaarder te verduren krijgt.

Bewering 11: “Wilders maakt gebruik van de dood van Fortuyn om politieke tegenstanders het zwijgen op te leggen” = betrokken. Dat is geen acceptabele manier van politiek handelen.

Bewering 12: “Bijna niemand durft meer iets te zeggen over Wilders” = betrokken. Angst om je uit te spreken is natuurlijk niet goed.

3 Voorbeeld codering juistheid van beweringen

Bewering 1: “Geert Wilders was ooit een gewoon parlementslid” = geldig.

Bewering 2: “Nu is Wilders geradicaliseerd” = geldig.

Bewering 3: “In het lichaam van Van Gogh steekt een mes met een waarschuwing aan Wilders en Hirsi Ali” = geldig.

Bewering 4: “Wilders duikt onder in gevangenis Zeist” = geldig.

Bewering 5: “Angst en isolement lijken hun sporen achter te laten op zijn gemoed” = niet geldig.

Deze bewering is suggestief (ambigüiteit). Het isolement en de bedreiging van Wilders zijn aantoonbaar. Dat deze sporen op zijn gemoed achter laten en dat er een relatie is met angst en isolement wordt niet aangetoond.

Bewering 6: “Daar waar Wilders zich eerst keerde tegen de uitwassen van de islam, moet nu de gehele islam er aan geloven” = geldig.

De bewering is geldig met de kanttekening dat er een verband wordt gesuggereerd met Wilders gemoedsrust door het woord “nu”. Deze relatie wordt niet onderbouwd (ambigüiteit).

Bewering 7: “Wilders slaat de gevestigde politici uit het lood” = niet geldig. Voor de bewering wordt geen enkel bewijs aangedragen (niet onderbouwde conclusie)

Bewering 8: “Op een enkeling na blijft het stil in de kamer” = niet geldig.

Voor de bewering wordt geen enkel bewijs aangedragen (niet onderbouwde conclusie). Veel politici hebben wel degelijk antwoord op de retoriek van Wilders. Dat wordt later ook beweerd door Tillie die zegt dat de gevestigde politieke partijen het discours van Wilders overnemen.

Bewering 9: “In het verleden gingen Fortuyn en Janmaat minder ver dan Wilders” = geldig.

Bewering 10: “Toch kregen Janmaat en Fortuyn het zwaarder te verduren” = geldig.

Bewering 11: “Wilders maakt gebruik van de dood van Fortuyn om politieke tegenstanders het zwijgen op te leggen” = geldig (het gebruikte fragment laat dit duidelijk zien).

Bewering 12: “Bijna niemand durft meer iets te zeggen over Wilders” = niet geldig. Voor de generalisatie wordt geen enkel bewijs aangevoerd (niet onderbouwde conclusie).

4 **Artikel NRC Handelsblad, “Paus onder vuur na uitspraak over aids”**

Door een onzer redacteurs

Rotterdam, 19 maart. De paus krijgt wereldwijd harde kritiek voor zijn uitspraak dat gebruik van condooms de verspreiding van aids verergert.

Autistisch, doctrinair, onwetenschappelijke onzin, levensbedreigend. Het zijn slechts enkele van de kwalificaties over de uitspraak van Paus Benedictus XVI tegen condoomgebruik. Tijdens zijn eerste reis naar Afrika zei het hoofd van de Rooms-katholieke kerk dat niet condoomgebruik maar wel monogamie het middel is om de verspreiding van het hiv-virus dat aids veroorzaakt tegen te gaan.

Dat standpunt van het Vaticaan is niet nieuw en allerminst verrassend en kreeg al eerder kritiek, vooral in de westerse wereld. Maar dat de paus er nu aan toevoegde dat condoomgebruik het aidsprobleem zelfs vergroot, zet kwaad bloed bij velen.

Vooral in Frankrijk is verontwaardigd gereageerd op de uitspaken die de paus deed bij zijn aankomst in Kameroen. Minister van Buitenlandse Zaken Bernard Kouchner, mede-oprichter van de hulporganisatie Artsen zonder Grenzen, noemde de uitlating „gevaarlijk voor de politiek inzake gezondheidszorg” en „indruisend tegen het basisbeginsel dat het menselijk leven moet worden beschermd”. De bewindsman voegde eraan toe zich ernstig zorgen te maken over dit soort uitspraken van de kerkleider.

Voormalig premier Alain Juppé, als burgemeester van Bordeaux nog steeds een gezaghebbend politicus, meent dat deze paus „een echt probleem begint te worden”. Hij verwees in een radio-interview ook naar de opheffing van de excommunicatie van de negationistische bisschop Richard Williamson en de veroordeling door het Vaticaan van een abortus bij een meisje van negen dat was verkracht in Brazilië. Juppé bestempelde de situatie waarin de paus leeft en denkt als „autistisch”.

Het ‘Global Fund’ dat zich mede namens de EU bezighoudt met de bestrijding van de epidemie eiste gisteren bij monde van zijn algemeen directeur Michel Kazatchkine dat de paus „zijn onaanvaardbare uitlatingen weer intrekt”. Hij noemde het ongelooflijk dat Benedictus XVI zijn „schadelijke,

negationistische uitspraken” deed op het continent waar 70 procent van de met hiv besmette mensen leeft.

Iedere dag komen er 7.400 nieuwe hiv-slachtoffers bij, verduidelijkte VN-organisatie UNAIDS gisteren in een persbericht. Op dit moment leven 22,5 miljoen Afrikanen met het aids-virus, sinds 1980 heeft aids wereldwijd ruim 25 miljoen slachtoffers geëist. Verspreiding van condooms is een wereldwijd geaccepteerde strategie om de verspreiding van aids tegen te gaan, verduidelijkt UNAIDS.

Ook ministers in Duitsland en België lieten hun afkeuring blijken. Spanje besliste symbolisch om een miljoen condooms naar Afrika te sturen. De Nederlandse minister voor Ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders zei het „buitengewoon schadelijk en ernstig” te vinden dat „deze paus mensen verbiedt om zichzelf te beschermen”. Hij vindt de uitspraken niet meer „van deze tijd”.

Ook de Europese Commissie reageerde bij monde van de Commissaris voor humanitaire hulp Louis Michel. Hij zei: „het condoom is een van de essentiële elementen in de strijd tegen aids en de Commissie steunt de verspreiding en het juiste gebruik ervan.”

Alleen Italië reageerde eerder terughoudend. Minister van Buitenlandse Zaken Franco Frattini wenste geen commentaar te geven, alleen de minister van Institutionele Hervorming Renato Brunetta zei „als leek te geloven dat condooms nuttig zijn”.

Het Vaticaan stuurde een extra persbericht uit om erop te wijzen dat het niet logisch is om tijdens deze reis een verandering te verwachten in het standpunt van de kerk met betrekking tot aids. Volgens de woordvoerder van het Vaticaan wilde de paus alleen de nadruk leggen op opvoeding en verantwoordelijkheid.

5 Blog RKK, "Pausbezoek overschaduwd door condoomrel"

Hilversum, 19 maart 2009

Beenruimte

Hij heeft een beenruimte om jaloers op te zijn en als je goed kijkt kun je zien dat zelfs de kleur van de veiligheidsgordel aan de paus is aangepast. De foto moet genomen zijn enkele minuten voor de landing in Yaoundé. Door de raampjes heen zijn al de bomen te zien van dit prachtige Afrikaanse land. Benedictus ziet er ontspannen uit. Alhoewel hij helemaal in z'n eentje zit en de stoel naast hem leeg is, moet hier niet uit worden afgeleid dat de paus geïsoleerd is in het Vaticaan. Hij lijkt zin te hebben in zijn bezoek aan Afrika. Even lekker weg uit Rome, weg van het gekibbel in zijn eigen curie en even geen schismatieke bisschoppen die onzin uitkramen. Alle aandacht gaat nu naar Afrika. En naar condooms. Ai.

Condoom

De uitspraken van Benedictus over preservatieven lijken het bezoek van de paus aan Afrika tot nu toe geheel te overschaduwen. Althans in de westerse pers. In Afrika lijken ze zich er veel minder druk om te maken. Volgens hoofdredacteur Gian Maria Vian van *L'Osservatore Romano* hebben de westerse media de betekenis van het pausbezoek verdraaid door op één aspect in te zoomen: het condoom. Hier past enige nuance.

Persconferentie in de lucht

Vlak na het opstijgen in Rome hield Benedictus zijn gebruikelijke persconferentie aan boord van het pauselijke vliegtuig. Spontaan is zo'n persontmoeting niet. De vragen moeten van tevoren bij het Vaticaan worden ingediend. Perswoordvoerder, pater Federico Lombardi, kiest vervolgens in overleg met de paus vijf of zes vragen uit waar de Benedictus graag antwoord op wil geven. In het vliegtuig naar Yaoundé werden zes vragen gesteld. Eén daarvan ging over de affaire-Williamson (Of de paus zich eenzaam voelde in het Vaticaan, hij moest daar een beetje om lachen). De andere vijf gingen over Afrika, waarvan er weer een over de strijd tegen de ziekte aids ging. De paus heeft er dus zelf voor gekozen iets over aids te zeggen en wist ook dat er gedoe over zijn uitspraken zou komen. Dat kan hem overigens niet zoveel schelen. *A pope's gotta do, what a pope 's gotta do.*

Tragedie

Benedictus: “Het [aids] is een tragedie die niet alleen met geld kan worden opgelost, die niet kan worden opgelost met de uitdeling van voorbehoedmiddelen, die het probleem zelfs vergroten.” Met voorbehoedmiddelen bedoelt de paus condooms. (Iemand vroeg mij of de paus wel eens een condoom van dichtbij gezien heeft, alsof het hier om een wild beest gaat. Ik weet dat natuurlijk niet. Misschien wel eens op een dia?)

Kerk vecht tegen aids

De paus pleitte voor een humanisering van de seksualiteit, een spirituele hergeboorte die een nieuwe manier van omgaan met elkaar met zich meebrengt. De Heilige Vader vermeldde er volkomen terecht bij dat als er één instantie is die zich op het Afrikaanse continent druk maakt om aidspatiënten het de Katholieke Kerk is. Maar die uitspraak is in het latexen rumoer verloren gegaan.

Niets nieuws

De uitspraak van de paus is niets nieuws onder pontificale zon. Al jaren beweert het Vaticaan dat de enige remedie tegen aids een verantwoordelijke seksuele omgang met anderen is, terwijl het tegelijkertijd het belang van het huwelijk en het gezin onderstreept. Wie met het aidsvirus besmet is, moet afzien van seks.

Promiscuïteit

Condooms zijn niet alleen onbetrouwbare voorbehoedmiddelen, maar leiden ook nog eens tot nog meer promiscuïteit (Wikipedia: *een promiscue seksleven houdt in dat men verschillende, wisselende, seksuele contacten met meerdere personen heeft. Traditioneel bestaat in de meeste maatschappijen op dergelijk gedrag een taboe, zeker daar waar het vrouwen betreft.*) Nogmaals de Kerk zegt al jaren hetzelfde over condooms.

Koenders

Toch is het rumoer in Europa weer oorverdovend. Het lijkt wel of de pauselijke troepen Straatsburg zijn binnen gevallen, na eerst de voorsteden van Parijs te hebben geplunderd. Europese politici hebben het de laatste tijd maar druk met de bisschop van Rome. Het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken is “zeer bezorgd” over de uitlatingen van Benedictus. Volgens ex-premier Alain Juppé “begint de paus nu echt een probleem te worden”. De Spaanse regering wil dat de paus zijn excuses aanbiedt en onze eigen minister Koenders vindt het “het buitengewoon schadelijk en ernstig

dat deze paus mensen verbiedt om zichzelf te beschermen". Het wachten is alleen nog op D66-europarlementariër Sophie in 't Veld die de paus weer voor de rechter wil slepen.

Minder lekkere seks

In Kameroen is het ondertussen feest en lijken de uitspraken van de paus weinig te hebben losgemaakt. Katholieken halen hun schouders op; hun bisschoppen hebben dit zo vaak gezegd. Ze weten het wel. De Amerikaanse vaticanist John Allen sprak met Louise Etong, docent aan de Universiteit van Yaoundé. Hij is het eens met de paus dat condooms niet hét antwoord op aids zijn, maar om een reden die bij Benedictus misschien niet bekend is. "Seks mét een condoom is gewoon lang niet zo lekker als seks zonder condoom", zegt Etong. "Daarom gebruiken veel mannen in Kameroen geen condooms." De *Cameroon Times*, de belangrijkste krant van het land, maakt zich ondertussen op de voorpagina vooral druk over de witgele bloemen, die speciaal voor deze gelegenheid, in de tuin van het presidentiële paleis geplant zijn.

Bisschop van Gap

Ik ben geen arts, maar als ik vooraanstaande aidsdeskundigen moet geloven is het condoom nog altijd, ondanks zijn beperkingen, het meest probate middel om de verspreiding van de ziekte tegen te gaan. Het heeft al miljoenen mensen het leven gered. Wijze woorden kwamen er gisteren van Jean-Michel Di Falco, bisschop van Gap, die weer eens ter verantwoording werd geroepen voor uitspraken van zijn hoogste baas. "Als je er niet in slaagt aan het ideaal te voldoen zoals de paus dat in het eerste deel van zijn antwoord schetst (hij bedoelt hier onthouding), dan hoeft je niet een crimineel te worden of jezelf een dodelijke ziekte aan te doen, dan moet je gewoon een condoom gebruiken."

Sint Jozef

Vanochtend keek ik op de homepage van deze site naar de mis die de paus in een stadion in Yaoundé opdroeg. Het enthousiasme van de gelovigen was aanstekelijk. Wat een ritmes, welk een puur plezier. Op het hoogfeest van Sint Jozef, de naamdag van Joseph Ratzinger, prees de paus de man van Maria als een voorbeeldig echtgenoot. Het woord condoom viel niet. Maar krijg dat woord maar eens weg uit de hoofden van al die journalisten op het westelijk halfmond.

Stijn Fens

Summary

Journalistic knowledge, on the objectivity of advocacy journalism.

Journalists would have us believe that there are only two types of journalism: good journalism and bad journalism. Good journalism is the preserve of the quality media, represented by a newspaper like *The New York Times* or the television journalism of *BBC World*. Journalists working for such media are unbiased professionals minutely documenting reality. Schudson (1999, p. 119) speaks in this context of the trustee model. Bad journalism is the more commercially driven journalism of the market model - in the form of *The Sun*, for example, whose journalists dance to the tune of shareholders and owners and baulk at nothing to jack up circulation. Another example of bad journalism is the journalism of the advocacy model of, for instance, the American *Fox* channel, where journalists are supposed to be propagandists. In this thesis, I focus on the advocacy model, a form of so-called bad journalism, following the call of Hagoort, chair of the Board of Netherlands Public Broadcasting (NPO), for more emphasis on advocacy journalism. I ask whether advocacy necessarily results in a form of propaganda or whether a middle way is possible. "Can advocacy journalism also be objective, and if so, in what way, to what extent, and with what import?" is the key research question here. To answer this question, it is important to not only investigate journalistic truth but also the normative principles. As the trustee model is the dominant model for journalism in the Western world, I start by analysing the normative and epistemological principles of this model (part 1) before formulating a criticism of it (part 2), and going on to investigate the normative and epistemological principles of a possible alternative: the advocacy model (part 3).

Part 1 Analysis of the normative and epistemological principles of the trustee model

Chapter 1

In the first part of this thesis, I investigate the normative and epistemological principles of the trustee model. For the analysis of the normative principles, I use the theory of the public sphere of the German philosopher Jürgen Habermas. According to Habermas, the public sphere is a power-free space in which members of the public can exchange arguments. For this,

certain rules must be adhered to. For instance, we have to open ourselves up to arguments, no-one may be denied access to the debate, and the social status or political power of the speakers must not play any role. By sticking to these rules, power is excluded insofar as possible, and citizens can reach agreement as to what is true, right and truthful. Habermas not only provides a philosophical argument for why a power-free public sphere is important, but also a political argument: it is only in a power-free public sphere that a rational public opinion can come about that legitimizes political decisions. Habermas calls the press the most eminent representative of the public sphere, and gives clear guidelines for the journalistic level of the professional model: it is the responsibility of the media to make sure that citizens have access to reliable information (the information function), that they can publicly enter into a rational debate with each other (the debate function), and to ensure social transparency (the watchdog function). To carry these tasks out properly, the press must not only be independent of power but must also, of course, refrain from exerting any power itself as a part of a power-free public sphere. In other words, journalism should be neutral – an ideal that is very close to the social responsibility theory of the press that was formulated by the American Hutchins commission in 1947.

Chapter 2

The ideal of independence and neutrality has explicit consequences for the way in which journalists deal with reality within the trustee model: the epistemological basis of the model. “As far as I am concerned, the entire editorial office can be totally left or right, as long as I don’t notice it in what they produce”, as Laroes said in an interview in April 2013, powerfully conveying the dominant professional ideology. To safeguard neutrality, a journalist should function as a kind of mechanical recording device that sluices reality directly through to the citizen. Schoo, former chief editor of *Elsevier*, referring to Robert Musil’s famous novel, calls this type of journalist a *Mann ohne Eigenschaften*: “independent, unbiased, objective, maybe even pluriform” (2009, p. 92). Based on literature, journalistic guidelines and interviews with journalists, I have formulated eight rules that give shape to this ideal. I refer to this as objective journalistic thought. A journalist:

1. selects news on the basis of the public interest
2. bases his or her work on facts
3. checks the facts and refrains from interpretation
4. balances arguments
5. is a fly on the wall

6. lets the facts speak for themselves
7. brings opinions into balance and distinguishes them from facts
8. uses objective language

I show that these rules, which every journalist will recognize, must guarantee the neutrality and independence of the process of journalistic truth finding. For instance, the selection of news must not be guided by economic or political interests, journalists should base their work on verified facts from perceptible reality so that personal prejudices have no influence, journalists should reveal alternatives by publishing other arguments, they should avoid influencing reality by being a fly on the wall, opinions should be brought into balance so that no-one is discriminated in favour of, and, finally, journalists should describe all this using objective language, with any suggestive words that may reveal a journalist's opinion being filtered out of the text.

The rules of objective journalistic thought are substantially based on points of departure derived from logical positivism, a philosophical theory that relies on the scientific research method and is strongly focussed on the exclusion of values.

Part 2 Criticism of the normative and epistemological foundations of the trustee model

Chapter 3

Perhaps we should question Habermas' idea that a kind of power-free space can arise in our society in the form of a public sphere, for is it really possible to ignore the social status of the speakers and only let the argument itself count? For example, do my words carry the same weight as those of the prime minister? The concept of a power-free public sphere is strongly challenged by the French philosopher Michel Foucault. He shows with his analyses that power is infinitely more subtle than consciously influencing something or someone. Power is already ensconced in our thinking and in our use of language. As Foucault concludes, power is ever-present, always and everywhere (1988, p. 18). So the public sphere is not a place where consensus comes about in a rational manner, but rather there is a continuing struggle about what is considered true, right and truthful in our society. There is not only criticism of the philosophical basis of the professional model, the political ideas on which the model is based are

also subject to review. Critics of Habermas believe that there is no such thing as a single public sphere, but that there are various public spheres which are fighting each other for power. Also, power does not seem easy to get rid of at journalistic level, either. The information function ensures, for example, not only that citizens have access to reliable information but also that journalistic companies can make a profit selling information. Similarly, the debate function cannot be exercised in a power-free manner either. With the limited access to the media, journalists have to choose who gets access to the media and who does not. Finally, the watchdog function and the idea that journalism is part of a power-free space are very uneasy bedfellows, as control by definition implies exercising power.

Chapter 4

In short, the ideal of independence and neutrality of the professional model appears very ambitious indeed. It is undeniable that politico-dynamic interests play an important role – which is also apparent when it comes to establishing the truth. My analysis shows that politico-economic power influences all the rules of objective journalistic thought. For instance, the choice of news (rule 1) as well as the research question (rule 2) are strongly affected by both the economic interest of a news organization and the existing political relationships. The choice of whether or not to verify facts (rule 3) is closely related to the social authority of the source: the more power it has, the greater the chance that a statement will penetrate the public sphere in an uncontrolled manner via the press. Moreover, statements, through the claim of not interpreting, are always interpreted according to the socially dominant discourse. The idea of balancing arguments (rule 4) with which journalists claim to give voice to several arguments equally, does not work. In practice, one of the two arguments is positioned as the voice we should not believe. Journalists are not flies on the wall but create news themselves or provoke the creation of news through their mere presence (rule 5). Politico-economic motives play an important role, here. When drawing conclusions based on facts, journalists tend to generalize (rule 6). However, sources with politico-economic power are in a position to actively produce facts, and can thus influence generalization. Journalists by no means always use the rule of balanced opinions. They just bring socially accepted opinions into balance (rule 7); opinions that deviate from this are excluded. Finally, the language of journalism is characterized by a commitment to value (rule 8). Words such as racism, freedom, democracy, etc. carry inherent value. It is impossible to avoid all these words.

Logical positivism, the philosophical theory on which objective journalistic thought is based, has also come in for strong criticism and has proved untenable. The idea that we can reduce reality to verifiable statements containing a clear distinction between theory and perception has proved unsustainable, as Quine and Kuhn show. Moreover, the positivistic research method does not always prove the most suitable where social reality is concerned, where utterances are inherently meaningful, according to hermeneutical criticism. Language is not a one-to-one description of reality but is far more complex than that.

Critics often ask what the alternative is. How should journalism function in a democracy where power cannot be excluded? And in view of that, how should journalists deal with reality?

Part 3 An alternative journalistic model: the advocacy model

Chapter 5

For the research into the normative basis for the advocacy model, I refer to the work of the British-Belgian philosopher Chantal Mouffe. According to her theory, which can largely be called post-modern, society consists not so much of individuals as of social, societal and cultural groups. These groups, which Mouffe refers to as collective identities, are formed through the exercise of power (a we-them distinction). Power is thus not something that can be banished from the public sphere (as in the theory of Habermas), but rather is constitutive of it. It follows then that the public sphere is not so much a power-free space as a kind of arena where these groups engage in a conflict of interests within the limits of democracy. For democracy to function well, it is important that collective identities are represented in the public sphere because otherwise there is the risk that democratic conflicts will escalate and disrupt society. According to Mouffe, the successful functioning of a democracy lies precisely in the possibility of challenging existing power relationships. Journalism has an important role here, namely to bring alternative political opinions into the public sphere. This makes the normative meaning of the three functions of journalism different in the advocacy model. The information function is not so much aimed at providing information that is free from interests. On the contrary, advocacy journalists have a clear objective in view when releasing information: they want to steer public debate with information. In the advocacy model, the debate function has the object of developing

an alternative vision of society. Finally, because of the explicit connection with the exercise of power, the watchdog function fits better within the advocacy model than the professional model. It is a political weapon, a means to subject opponents to investigation.

Chapter 6

Advocacy journalism, however, is not propaganda or public relations, and neither is it opinion journalism. Advocacy journalists want first and foremost to establish the truth in a reliable manner, treat facts carefully, and thereby give direction to public debate. This makes advocacy journalists just as objective as journalists of the trustee model: they engage in objective advocacy journalism. It is therefore essential that advocacy journalists also be independent of state and economy, as dependency would endanger the quality with which the functions are performed. However, advocacy journalism is not neutral. Unlike the journalism of the trustee model, there is an explicit recognition of political interest and a perspective. In practice, it proves not so easy to give shape to this involvement in the quest for truth. Unlike with objective journalistic knowledge, there is no crystallized method for obtaining knowledge. My research corroborates this. While a fairly clear picture emerged about objective journalistic thought from the interviews with journalists, that did not apply to advocacy journalism. One of the dangers of a lack of a clear method for obtaining knowledge with which a journalist can implement his or her advocacy journalism is that the facts lose out, the will to convince predominates over the will to carefully document the truth. On the basis of interviews with advocacy journalists and the literature, I investigate eight rules that journalists can use to not only be engaged but also objective. An advocacy journalist:

1. makes a choice of news based on advocacy
2. asks questions based on advocacy
3. is an engaged interpreter of facts that have been checked
4. emphasizes arguments that are excluded from or minimized in public debate
5. is an involved participant
6. critically reveals deeper-lying causes
7. publishes value-laden facts
8. uses engaged language

The choice of news and the concomitant research question are therefore not apolitical in advocacy journalism. There is no one single general social

interest. Every collective identity has its own interpretation of the general public interest. Advocacy journalism has more of an eye for the meaning of actual events, which is not the same for everyone in society. However, that does not make the meaning subjective. The interpretation of the meaning must therefore be correctly substantiated. Advocacy journalists emphasize arguments that are excluded from or minimized in public debate. The argument that we are not supposed to believe in the dominant journalistic discourse becomes the argument that corresponds with the facts as presented. Advocacy journalists recognize that they are not only observing reality but also participating in it. They create news events whereby they bring the perspective of a collective identity into the public sphere. Advocacy journalists have a layered vision of reality. This means that they look into the deeper-lying causes of events by examining the social circumstances that make certain effects possible. In advocacy journalism, facts are not neutral but have inherent value. By publishing these value-laden facts, journalists influence public debate. Finally, the language of advocacy journalists is not neutral, but engaged.

The eight rules of advocacy journalism are not reconcilable with logical positivism, which, after all, rejects any kind of interpretation or commitment to value. A philosophy of science that is reconcilable with the rules is critical realism. This approach is not only suitable because commitment to value tends to be seen as positive (it makes it possible to reveal new aspects of reality for which prevailing knowledge has a blind spot), this approach also seems more suitable for studying social reality. For instance, there is recognition of the hermeneutical dimension of knowledge (the role of language and interpretation), and it gives another view of causality that does better justice to the open and contingent nature of social reality. Advocacy journalism can therefore have a philosophical foundation, making it possible for journalism to reveal new aspects of reality in both an engaged and an objective manner.

Chapter 7

In the seventh chapter, I carry out three case studies to investigate the contribution to the quality of public debate of the journalism of the professional model and that of the advocacy model. The conclusions that can be drawn on the basis of the three case studies are, of course, limited. The journalistic products were selected on the basis of theoretical grounds, with the intention of investigating the strengths and weaknesses of the

different approaches. It therefore does not mean that all journalistic products necessarily have the same strengths and weaknesses. Based on the analyses, I select five aspects where the quality of the contribution of the two methods of obtaining knowledge to public debate differs. Firstly, the role played by interpretation is undervalued in objective journalistic knowledge. Advocacy journalism is more attentive to the meaning of a pronouncement. Secondly, the claim of neutrality is untenable. Even products of journalism made according to the rules of objective journalism contain an opinion. Thirdly, the explanatory potential of objective journalism regarding societal developments is very much limited as opposed to advocacy journalism. Fourthly, there is a danger that strong advocacy will end up as opinion journalism – that applies to both advocacy journalism and neutral journalism. Fifthly, independence is more difficult to achieve for advocacy journalists than those who claim to be neutral.

Conclusion

In the final chapter, I arrive at the conclusion that advocacy journalism can make a valuable contribution to the knowledge obtainable from objective journalism - particularly because involvement with the interests and perspective of a political, cultural or social movement does not have to be to the detriment of objectivity. Public debate can thus be enriched with facts, insights and interpretations that objective journalism does not provide. Objective journalism is but one way of looking at reality. Nevertheless, despite the criticism, the value of objective journalism should not be underestimated – particularly in circumstances where freedom of the press is not held in very high esteem, as in China, or Russia, for example. For what is the point of an advocatory reading of the facts if there aren't any facts, or if the facts are distorted?

Dankwoord

Het schrijven van een proefschrift voelt vaak als een zware en eenzame opgave. Voor mij was dat gelukkig de afgelopen jaren niet het geval, al waren er - zoals bij ieder onderzoek - *ups and downs*. De collegiale sfeer waarin ik dit proefschrift heb kunnen schrijven is in eerste instantie te danken aan mijn begeleiders Valerie Frissen en Joost Raessens. Dank voor jullie scherpe commentaar en betrokken begeleiding. De discussies met jullie waren zowel intellectueel stimulerend als prettige bijeenkomsten.

Door mijn werk in een journalistieke omgeving, heb ik de mogelijkheid gehad mijn onderzoeksvragen van nabij empirisch te toetsen. Ik heb met journalisten van KRO, NCRV en RKK veelvuldig en soms op de meest onverwachte momenten gediscussieerd over ons werk. Dat heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit proefschrift. Daarom bedank ik Bart Nijpels, Jacco Versluis, Bas van der Ham, Aart Zeeman, Sven Kockelmann, Fons de Poel, Wouter Kurpershoek en Eva Jinek van harte voor hun niet aflatende en kritische reflectie.

Mijn dank gaat ook uit naar de collega's die mij niet alleen tijd en ruimte boden dit onderzoek uit te voeren, maar mij ook stimuleerden door te zetten, terwijl dat soms voor hen extra werk meebracht (zoals het overnemen van werkzaamheden uit mijn portefeuille). Bedankt Yvonne de Haan, Koen Becking en Coen Abbenhuis. Dank ook aan de Raad van Toezicht van de KRO (later KRO-NCRV).

Ik wil ook de voor dit proefschrift geïnterviewde journalisten bedanken: Joris Luyendijk, Peter Vandermeersch, Hans Laroës, Marc Josten, Kees Driehuis, Leo Fijen, Arendo Joustra, Bertus Tichelaar, Stijn Fens en Kees Schaap. In het bijzonder bedank ik Carel Kuyl die naast geïnterviewde ook de broodnodige kritische lezer heeft willen zijn.

Dank verder aan Annette Embrechts voor het redactionele werk, Hans Rijsemus en Guy Caelen voor de welbekende puntjes op de i, Karen van Fulpen, Birgit van Altena, Antoinette Huijsman en Cornelia Peschar voor de secretariële ondersteuning en tekstbureau Talent voor de transcriptie van de interviews.

Tenslotte wil ik mijn familie en vrienden bedanken, mijn vrouw Saskia en mijn kinderen Lieve en Noëlle. Ik beloof nu weer meer tijd voor jullie te maken.

Curriculum Vitae

Taco Rjssemus (geboren in Apeldoorn op 18 maart 1969) kiest na het doorlopen van het Atheneum voor de studie Communicatiewetenschap aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Deze studie combineert hij met de studie *Cinéma et Audiovisuel* aan de Sorbonne in Parijs. Daar studeert hij van 1991 tot en met 1993. In 1993 rondt hij zowel zijn studie Communicatiewetenschap af als de studie *Cinéma et Audiovisuel (maîtrise)*.

Rjssemus start zijn carrière als journalist bij Omroep Gelderland. In 2000 gaat hij aan de slag als eindredacteur van de rubriek *Hart van Nederland* van SBS. Vier jaar later wordt hij hoofdredacteur. Na een kleine twee jaar als directeur van SBS Productions, maakt hij in 2008 de overstap naar de publieke omroep. Rjssemus wordt mediadirecteur van de KRO en RKK. Na de fusie met de NCRV in 2014 is hij mediadirecteur van het omroepbedrijf KRO-NCRV. Daarnaast is Rjssemus bestuurslid van het Katholiek Instituut voor Massamedia (KIM). Sinds 2014 is hij voorzitter van het bestuur van deze stichting.

